

Nagy Ágnes

A gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásai

2020

**Budapesti Corvinus
Egyetem
Társadalmi
Kommunikáció
Doktori Iskola**

Doktori értekezés

Nagy Ágnes

A gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásai

A fenntartható gazdasági növekedés feltételei a modern társadalomban, a globális gazdasági kommunikáció problémafelismerő és -megoldó színterein

Témavezető:

Dr. Karácsony András
Tudományok kandidátusa (CSc)

Budapest, 2020

**Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet,
Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok**

Doktori értekezés

Nagy Ágnes

A gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásai

A fenntartható gazdasági növekedés feltételei a modern társadalomban, a globális gazdasági kommunikáció problémafelismerő és -megoldó színterein

Témavezető:

Dr. Karácsony András
Tudományok kandidátusa (CSc)

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Dr. Karácsony András professzor úrnak, opponenseimnek Dr. Bokor Tamásnak és Dr. Demeter Mártonnak, tanárainknak és mindazoknak, akik támogattak.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	5
TÁBLÁZATJEGYZÉK	8
ÁBRAJEGYZÉK	9
BEVEZETÉS.....	10
I. AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE	13
II. A GAZDASÁG ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ KAPCSOLÓDÁSAI	15
II.1. Luhmann társadalomelméletéről.....	15
II.1.1. Differenciaelmélet/megkülönböztetés	16
II.1.2. Szubjektum/objektum – megismerés/megfigyelés	17
II.1.3. Rendszer és művelet	18
II.1.4. Szociális rendszerek.....	18
II.1.5. A kommunikáció mint a szociális rendszerek műveleti kódja.....	18
II.1.6. Kommunikációs médiumok	19
II.1.7. A szociális rendszerek rendszerei	20
II.1.8. A modern társadalom jellemzői	23
II.1.9. A problémákról a modern társadalomban.....	27
II.1.10. Az interakciós rendszer.....	28
II.1.11. A szervezeti rendszer	29
II.1.12. A modern társadalom funkcionális részrendszerei	33
II.1.12.1. A gazdasági funkcionális részrendszer	34
II.1.12.2. A politikai funkcionális részrendszer	43
II.1.12.3. A jogi funkcionális részrendszer.....	45
II.1.12.4. A tudomány funkcionális részrendszer	46
II.1.12.5. A tömegmédia funkcionális részrendszere	47
II.2. A kommunikációelmélet participációs felfogásáról (PTC)	49
II.2.1. A nyelv intézményi felfogása	52
II.2.2. A gazdaság intézményi felfogása	53
II.2.3. A politika intézményi felfogása.....	55
II.2.4. A jog intézményi felfogása.....	56
II.2.5. A tudomány intézményi felfogása	57
II.3. A gazdasági szaknyelv.....	60
II.3.1. A szaknyelv interpretációja	60
II.3.2. A szaknyelvi kompetencia percepciója.....	61
II.3.3. A szaknyelvi kommunikáció jellemzőinek leírása	63
II.3.4. A szaknyelvi kommunikáció szintjei.....	66
II.3.5. A gazdasági szaknyelv jellemzőinek meghatározása	68

II.3.6. A gazdasági szaknyelv kategorizálási módjai.....	69
II.3.7. A gazdasági szaknyelvi szókincs jellemzőinek leírása.....	70
II.3.8. A gazdaságtudományi szaknyelv definiálása.....	73
II.3.9. A terminológia gazdasági vonatkozásainak meghatározása.....	80
II.3.10. A fogyasztói árindex terminus ekvivalenciavizsgálata.....	83
II.3.11. A környezetvédelmi termékdíj terminus elemzése.....	88
II.3.12. A szaknyelvi és terminológiai elemzések szintézise.....	93
II.4. A problémakezelés módozatai a modern társadalomban.....	95
II.5. Az előző fejezetek szintézise.....	105
III. A GAZDASÁGI KOMMUNIKÁCIÓRÓL.....	106
III.1. A gazdasági kommunikáció terminus előzményei.....	106
III.2. A gazdasági kommunikáció értelmezési problémái.....	107
III.3. A gazdasági kommunikáció koncepcióinak nemzetközi példái.....	109
III.4. A gazdasági kommunikáció tárgykörei.....	111
III.4.1. Globális gazdasági kommunikáció.....	112
III.4.2. Vállalati gazdasági kommunikáció.....	117
III.4.3. A pénzügyi gazdasági kommunikáció.....	122
III.4.4. Gazdasági tömegkommunikáció (gazdasági médiatartalom).....	126
III.4.5. A gazdasági kommunikáció definiálásának szintézise.....	127
III.5. A gazdasági kommunikáció szinterei.....	128
III.5.1. A szinterek kategorizálása.....	128
III.5.2. A globális gazdasági kommunikáció szinterei.....	132
III.5.3. A társadalmi – gazdasági fejlődés mérésének problémái.....	138
III.5.3.1. A Bruttó hazai termék.....	138
III.5.3.2. A GDP-t korrigáló indikátorok (ökológiai problémák).....	141
III.5.3.2.1. A környezetkímélő fejlődés mutatószáma: A „zöld GDP” (Green GDP).....	142
III.5.3.2.2. A fenntartható gazdasági jólét indexe (ISEW), a valódi fejlődés mutató (GPI).....	143
III.5.3.3. A GDP-t nem tartalmazó indikátorok.....	144
III.5.3.3.1. Ökológiai indikátorok.....	144
III.5.3.3.2. Társadalmi indikátorok (társadalmi problémák).....	147
III.5.3.3.3. Életminőséget, boldogságot mérő indikátorok.....	147
III.5.3.3.4. Nemi egyenlőtlenség és indikátorai.....	149
III.5.3.3.5. Szegénységet mérő indikátorok.....	154
III.5.3.4. Kompozit indexek.....	158
III.5.3.5. Szintézis a GDP-hez.....	160
III.6. Az identifikált problémák elemzése.....	162
III.6.1. Az identifikált problémák szemléltetése a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben.....	162

III.6.2. Az identifikált problémák elemzése a participációs elmélet percepciójából.....	171
IV. KÖVETKEZTETÉSEK	175
V. HIVATKOZÁSOK.....	185
VI. MELLÉKLET	198
VII. PUBLIKÁCIÓK	205

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat: A szaknyelvi kommunikáció kombinációi a szociológia területeinek példáival	64
2. táblázat: A gazdasági performancia tipológiája (Mihalovics 2004 nyomán)	70
3. táblázat: A fogyasztó árindex általános definíciói.....	83
4. táblázat: Környezetvédelmi termékdíj és környezetvédelmi adó terminusok	91
5. táblázat: Gazdasági szaknyelvi és terminológiai problémák	94
6. táblázat: Problémafelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben.....	96
7. táblázat: Az infláció problémafelismerése és -megoldása a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben	97
8. táblázat: A kommunikáció szintjei, szinterei.....	129
9. táblázat: A társadalmi-gazdasági fejlődés mérésére szolgáló indikátorok	141
10. táblázat: Az első tíz HPI érték az EU tagországok, Norvégia és Svájc vonatkozásában	146
11. táblázat: Ökológiai problémafelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben	163
12. táblázat: Társadalmi problémafelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben	166
13. táblázat: Az időskori eltartottak aránya	169
14. táblázat: Bizalmi indexek angolul, olaszul és magyarul.....	198
15. táblázat: Példák a stabil, az új és a redundáns szerepkörökre, minden iparágban.....	204
16. táblázat: A tíz legfontosabb elvárt kompetencia összehasonlítása, 2018 versus 2022	204

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Gazdasági szókincs tipológia	72
2. ábra: A gazdaságtudományok felosztása.....	76
3. ábra: Alá-, fölé-, mellérendelési viszonyok a mérleg eszközök oldalán	79
4. ábra: A fogalmi jegyek összehasonlításának folyamata	82
5. ábra: Fogyasztói árindex típusok.....	84
6. ábra: Az árindex terminusainak ekvivalenciaesetei, és -szintjei	86
7. ábra: Az adók főbb csoportjai közgazdasági funkciók szerint	87
8. ábra: A környezetvédelmi termékdíj ekvivalenciaesetek, -szintek.....	92
9. ábra: Identifikált probléma (IP) és tudásközösségek (KC).....	101
10. ábra: Az infláció mint identifikált probléma (IP) és tudásközösségek (KC).....	102
11. ábra: Identifikált problémák és tudásközösségek együttműködése a világkereskedelemben.....	104
12. ábra: Az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó GPI alakulása globálisan 1945 és 2005 között ...	143
13. ábra: Az ökológiai lábnyom összetevői.....	144
14. ábra: Élő Bolygó Index (LPI).....	145
15. ábra: Az étellel való elégedettség három érték-intervallumban, 2013-ban	149
16. ábra: A fizetett és a nem fizetett munka %-os értéke a nők és a férfiak esetében	152
17. ábra: A társadalmi szegénység globális becslése	155
18. ábra: A szegénységi kockázatnak vagy a társadalmi kirekesztésnek kitett népesség arányának alakulása az Európai Unióban, 2008-ban, 2012-ben és 2013-ban.....	158
19. ábra: A világ HDI és GDP alakulása 2010 és 2013 között.....	160
20. ábra: Az államháztartás nettó pénzügyi értéke	168
21. ábra: A környezetvédelemi találmányok széleskörű felhasználása mint identifikált probléma, ...	171
22. ábra: A közkiadások finanszírozása mint identifikált probléma és tudásközösségek	172
23. ábra: A nem fizetett munka értékelése mint identifikált probléma és tudásközösségek	174
24. ábra: A fenntartható gazdasági növekedés feltételei a modern társadalomban	183

BEVEZETÉS

A disszertáció célja a gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásainak leírása releváns elméletek percepciói alapján. A szubjektív szelekció principálisan társadalomtudományi és nyelvtudományi területekre irányult, ezeken belül az értekezés Luhmann társadalomelméletéből, a kommunikáció participációs elméletéből, szaknyelvészeti kutatásokból és gazdaságtudományi elméletekből konstruált ismereteket tartalmaz. A luhmanni koncepció és a participációs elméleti megközelítés a gazdaság specifikus megismerését segítik elő, valamint néhány szaknyelvészeti és társadalmi probléma rendszerezését. A figyelembe vett elméletek lehetséges, de nem kizárólagos módszerként adaptálhatók a problémák rendszerezése és átgondolása céljából. A következők rövid áttekintést nyújtanak a gazdaság és a kommunikáció társadalmi beágyazódásáról és az értekezés tartalmáról.

Általános kontextusban a gazdaság és a kommunikáció társadalmi beágyazódása tekinthető kiindulópontnak, amelynek konceptuális kerete az értekezésben Luhmann rendszerelmélete. A luhmanni elmélet alapján a gazdaság és a kommunikáció specifikus összefonódása konstatálható, amennyiben kommunikáció alatt nem pusztán az információcserét értjük, hanem a gazdasággal összefüggő bármely cserekapcsolatot, amely a tulajdonláshoz és a fizetéshez kapcsolódik. A gazdaság társadalmi beágyazódása a rendszerelmélet perspektívájából a rendszer és környezet egymáshoz való viszonyával magyarázható, valamint a szociális részrendszerek elméletének felfogásában. Az utóbbi elvén a gazdaság olyan funkcionálisan elkülönült részrendszer¹, amely a kódjai által zárt (autopoietikus) rendszer és egyidejűleg a rendszer számára értelmezhető mértékig nyitott a környezetére; a diszkusszióban a politikai, a jogi, a tudományos és a tömegmédiá részrendszerekre. Működésüket az interdependencia és az interpenetráció befolyásolják. Az interdependencia az egyes részrendszerek működését stimulálhatja vagy hátráltathatja.

¹ A szakirodalomban a rendszer (pl. társadalmi rendszer, gazdasági rendszer), az alrendszer (lásd pl. Balogh, Karácsony 2000), valamint a részrendszer (lásd pl. Luhmann 2010, Brunczel 2010) elnevezések egyaránt fellelhetők. Az elnevezések mögött eltérő elméleti megfontolások rejtőznek. A részrendszer elnevezés arra utal, hogy a rendszerelmélet egy olyan általános, körkörös elmélet, amelyben nincs privilegizált státusza egyetlen rendszernek sem. Ebből az aspektusból az alrendszer elnevezés értelmezhetetlen, mert nem léteznek hierarchikus viszonyok a 'hálószerű' felépítésben. Amennyiben azonban a rendszerelmélet sémáját valamely absztrakció nyomán vizsgáljuk, a rendszerszintek szemléltetésének praktikus módja a hierarchikus jellegű felépítés, amelyben megjelenik az alrendszer például a funkcionálisan elkülönült szociális rendszerek viszonylatában. Tehát amint Brunczel (2010) is utalt rá, az elméletben kizárólag az absztrakció fokán létezik hierarchia és e tekintetben lehet szó alrendszerről. Annak érdekében, hogy a vizsgált rendszerek közötti viszony hierarchikus voltát elkerüljem és egyidejűleg érzékeltessem, hogy nem egyetlen rendszerre (vagy valamely konkrét társadalmi berendezkedésre) utalok, a funkcionálisan elkülönült rendszerek vonatkozásában a részrendszer denotációt használok az értekezésben. Szerző

(Luhmann 1995, 1977, Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010) Így például, amennyiben a gazdasági részrendszer jól teljesít, akkor a tudományos kutatások több támogatásban részesülhetnek, a politikai részrendszer a fiskális politika sikerét kedvező statisztikai adatokkal tudja alátámasztani (például az árindex mérsékelt változásával, a munkanélküliségi ráta csökkenésével, a GDP növekedésével). Az interpenetráció olyan áthatásként fogalmazható meg, amely azt fejezi ki, hogy „a rendszerek strukturális komplexitásukat kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátják azért, hogy a rendszerek a saját strukturális komplexitásukat felépíthessék.” (Luhmann 1984: 290 In: Balogh, Karácsony 2000: 314) A rendszerek tulajdonságai ezáltal módosulhatnak, amely a rendszerek közötti megértést szolgálja, azonban identitásukat megőrizve nem olvadnak össze. Példának okáért a gazdasági részrendszer mint interpenetráló részrendszer kommunikációja (a pénzáramlás) a politikai vagy a jogi részrendszer kommunikációja által meghatározott módon módosulhat, azonban a politikai vagy a jogi részrendszer minden esetben környezet marad. (Luhmann 1995, 1977, Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010) Az előbbieken említett interdependencia és interpenetráció a társadalom jóléti státuszában manifesztálódik, ugyanakkor napjainkban nem problémamentes módon, miként a későbbiekben a gazdasági növekedés indikátorával összefüggésben konstatálható.

A funkcionálisan elkülönült részrendszerek a kommunikáció participációs felfogásában értelmezhetőek intézményként, amelyek az ágensek számára elérhető többletfelkészültségeket jelentik a probléma felismeréséhez és megoldásához, azaz olyan tematikus mezők, ahol a felkészültségek típusait az intézmény jellege determinálja. Az intézmény mint kód a konceptuális alapot határozza meg, mindazt amit az ágensek a világról gondolnak, tudnak, amely meghatározza cselekvési, viselkedési és kommunikációs módjukat. (Horányi 2009, Pete, P. Szilczl 2006) Luhmann elméletének viszonylatában ez tulajdonképpen olyan zárt rendszereket eredményez, amelyek a saját koncepciójuk szerint képesek működni, de nem izoláltan, hanem az előzőekben ismertetett módon, környezetük hatásával összhangban. (Luhmann 1995, 1977, Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010)

A funkcionális részrendszerek közötti kommunikáció (strukturális kapcsolódás) a szervezetek révén valósul meg, a kommunikáció participációs elméletének felfogásában (PTC) nevezhetők kollektív ágenseknek (az értekezésben tudásközösségeknek, utalva az adekvát ismeret elengedhetetlen előfeltételére). (Horányi 2009) A tudásközösségek számára elérhető felkészültségeket a problémamegoldás érdekében az intézmény jellege determinálja, amelynek elsődleges megjelenési formája a nyelv. A nyelv intézményi felfogása az ágensek

nyelvi kompetenciájának azonosságát feltételezi a felkészültségek vonatkozásában. (Pete, P. Szilczl 2006) A közös nyelvi kompetencia legalább kétféle módon értelmezhető: egyfelől mint nyelvtudás (példának okáért lehet a magyar nyelv, az angol nyelv vagy az olasz nyelv adekvát ismerete), másfelől mint szaknyelvi kompetencia. A szaknyelvi, illetve a gazdasági szaknyelvi kutatások problémákként identifikálhatók. Ebben a kontextusban a szaknyelvkutatók a probléma eliminálása érdekében, felkészültségeik összetétele függvényében szignifikálják a szaknyelvvvel összefüggő témaköröket, azaz eltérő kommunikatív állapotban részesülnek. A problémakezelés (identifikálás és eliminálás) ennek megfelelően széleskörűen értelmezhető irányultságát tekintve, így vonatkozhat a szaknyelv terminus (Balboni 2000, Ablonczyné 2006 stb.), a szaknyelvi kompetencia (Swales 1985, 1990, Starfield 2013 stb.), a szaknyelvi kommunikáció jellemzőinek és szintjeinek (Heltai 2006, Kurtán 2003 stb.), valamint a gazdasági szaknyelv (Ablonczyné 2006, Kovács 2003 stb.) koncepcióira. Az utóbbiak vonatkozásában a diszkusszió néhány példát tartalmaz a gazdasági szaknyelvvvel összefüggő lehetséges kompetenciák, illetve felkészültségek megismerése érdekében. A gazdasági szaknyelv számos más diszciplína szaknyelvével összefonódik, így például a jogi nyelvezettel, amelyet különböző példák szemléltetnek. A bemutatott példák a terminológiai elemzés fogalmi alapú megközelítésén alapulnak, azaz minden esetben a terminus és a hozzátartozó definíció(k) a kiindulópontok. (Tamás 2014a, 2014b)

A módszer alkalmas a gazdasági kommunikáció terminus elemzésére, amelynek interpretációja a kutatói orientáció függvényében változik (Borgulya 2010, Kóvágo 2011, etc.). A különféle koncepciókat figyelembe véve a gazdasági kommunikációt olyan gyűjtőfogalomnak célszerű tekinteni, amely a gazdaság mikro és makró szférájában elkülöníthető tárgyköröket (doméneket) ölel fel. A doménekhez definíciók rendelhetők, a kommunikációt meghatározó témakörök és szervezetek (kollektív ágensek), melyek elősegítik a tárgykörök jellegzetességeinek leírását. A tárgykörök továbbá meghatározhatók olyan szintérenként, ahol a kollektív ágensek társadalmi-gazdasági problémák megoldására specializálódnak.

Az egyik legátfogóbb társadalmi-gazdasági probléma a gazdasági növekedés mérésével és értelmezésével lehet összefüggésben, amit Luhmann (1997) a modern társadalom problémáiként határoz meg. A problémáknak alapvetően két típusa emelhető ki: a környezetvédelmi problémák és a társadalmi egyenlőtlenség kérdéskörei. A GDP jellegéből adódóan nem tartalmazza a környezetszennyezés mértékét vagy a társadalmi

egyenlőtlenségeket, melyek Luhmann elméletének felfogásában nem közvetlenül a gazdasági részrendszer problémái. Luhmann (2010) ökológiai vizsgálódásai rámutatnak, hogy a problémák pontosítása és a részrendszerek sajátosságainak figyelembevétele nélkül nem lehet problémamegoldásról beszélni. A gazdasági részrendszer számára például a környezetvédelmi vagy a társadalmi aggodalmak lehetnek környezeti 'zajok', különösen a rentabilitás kockázata esetében. Bármely probléma megoldására tett kísérlet, amely azt kívánja a gazdaságtól, hogy költségként internalizáljon társadalmi problémákat a gazdaság jól teljesítését kockáztathatja (Luhmann 2010), amit ökológiai példák támasztanak alá. A részrendszerenként és kollektív ágensenként megfogalmazott problémák elősegíthetik a kooperatív problémakezelés determinálását, átgondolásukra a bemutatott táblázatok és ábrák nyújthatnak egyfajta megoldást. Így az ökológiai és a társadalmi kérdések elemzése konstruktív problémakezelésre inspirálhat a részrendszerek, illetve intézmények perspektívájából, a problémafelismerés és -megoldás fázisaiban. *Ad exemplum* amennyiben a gazdasági részrendszer összetett feladatát a luhmanni koncepció alapján vizsgáljuk, három fő terület pénzszükségletének megteremtésére hivatott: az üzleti szféra nyereséges működésére, a munkahelyek teremtésére, és a közszféra működésének fenntartására. A finanszírozási problémákat tehát *inter alia* az előbbiekkal összhangban szükséges pontosítani a gazdasági részrendszer, illetve intézmény vonatkozásában, a problémafelismerés és -megoldás fázisaiban. A kérdés tehát az, hogy hogyan képes megoldani a gazdasági részrendszer azokat a problémákat, amelyek nem profitérdekelt tevékenységeket jelentenek, különösen nem rövidtávon. Mindezek a problémafelvetések a globális gazdasági kommunikáció színterein elemezhetők, figyelembe véve a gazdaság jellegzetességeit (bináris kódjait, piacait, az árak alakulását stb.), és a PTC elgondolását a problémák megoldásának előfeltételeiről (például az ágensek felkészültsége, kompetenciája: ezen belül a nyelvi kompetencia). A meta-elemzés a problémák felismerésének és megoldásának módszereit szemlélteti, amely a fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés feltételeinek meghatározását segíti elő a globális gazdasági kommunikáció színterein. (Alfsen et al. 2006, Gianetti et al. 2015, Nagy 2016a, Solow 1956, 1988 stb.)

I. AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE

A disszertáció két fő részre tagolható: a II. fejezet szubsztanciális elméleti koncepciók és elemzési módszerek konstrukciója; a III. fejezet a gazdasági kommunikáció interpretációját, gyűjtőfogalomként tárgyköreinek és színtereinek eltérő megvalósulási formáit, a gazdasági növekedés és az ezzel összefüggő problémák identifikálását, valamint elemzési lehetőségeit foglalja magába.

A *II. fejezet első alfejezete* a luhmanni rendszerelmélet néhány alapvető elgondolásának összefoglalása, elsősorban a disszertációban tárgyalt részrendszerek működésének, valamint a problémák (a társadalmi exklúzió és az ökológiai) sajátos percepciójának megismerése végett. *A II. fejezet második alfejezete* a participációs elmélet releváns – de nem kizárólagos – elméleti keretét mutatja be, kiemelten azokkal az intézményekkel összefüggésben, amelyeket az értekezés funkcionális részrendszerekként prezentál. *A II. fejezet harmadik alfejezete* az előző két elméletben kommunikációs médiumként, valamint intézményként definiálható nyelvi, pontosabban szaknyelvi sajátosságokat vizsgálja a gazdaság vonatkozásában. A fejezet a participációs elmélet azon elgondolásán alapul, hogy a szaknyelvészet kérdéskörei identifikált problémákként definiálhatók. Más szavakkal, a problémaidentifikáció a kutatói állásfoglalás, illetve szignifikáció függvényében differenciálható. A szignifikációk vonatkozhatnak a szaknyelv, a gazdasági szaknyelv és terminológia jellemzőinek leírására, amelyeken belül ugyanazon szignifikánshoz különböző szignifikátumok kapcsolódhatnak. A szignifikátumok eltérése demonstrálható az ekvivalenciaelemzés módszerével, primer kutatás formájában. A *II. fejezetet* a rendszerelmélet és a participációs elmélet aspektusaival összhangban konstruált, problémakezelésre irányuló módszertani megoldások zárják, amelyek alkalmazására a *III. fejezetben* olvashatók további példák a globális gazdasági kommunikáció szinterein.

A *III. fejezet* a gazdasági kommunikáció interpretációjának, tárgyköreinek, szintereinek leírását öleli fel, valamint társadalmi-gazdasági problémák identifikációját és a problémamegoldások lehetséges formációit demonstrálja. *A III. fejezet első négy alfejezete* a gazdasági kommunikáció fogalmának terminológiai átgondolását az eltérő definíciók összehasonlításával segíti elő, hozzájárulva tárgyköreinek rendszerezéséhez. Továbbá az egyes tárgykörök (domének) gazdasággal összefüggő lehetséges témáit a részrendszerek, illetve intézmények (gazdasági, tudományos, politikai, jogi) vonatkozásában strukturálja, kiegészítve azokkal a többnyire kollektív ágensekkel (szervezetekkel), amelyek meghatározó szerepet töltenek be. A domének témái – amelyek természetesen nem kizárólagosak – színterenként és részrendszerenként (illetőleg intézményenként) eltérőek, például lehetnek az árelméletek vagy a gazdasági növekedés témakörei. *A III. fejezet ötödik alfejezete* a kommunikációtudományi színtér elhatárolások percepcióinak figyelembevételével, a gazdasági kommunikáció lehetséges színtér felosztási módjait mutatja be, az előző fejezetben definiált tárgyköröket kiegészítve, a problémakezelés szintereinek tekintve. Ugyanezen alfejezetben a globális gazdasági kommunikáció szinterein a társadalmi-gazdasági problémák

(ökológiai és társadalmi jellegű) összefüggései közgazdaságtani koncepciók és releváns indikátorok (*ad exemplum* a bruttó hazai termék) áttekintésével identifikálhatók. A következőkben az előzőekben meghatározott identifikált problémák elemzési lehetőségei a részrendszerek és a participációs elmélet adaptációjával mutatkoznak meg, amelyek az elméletek gyakorlati hasznára kívánnak rávilágítani, valamint arra a tényre, hogy a modern társadalomban a társadalmi-gazdasági problémák elemzése új megközelítést igényel annak érdekében, hogy a megoldási módozat (vagy módozatok) a rendkívül nagy komplexitással szembesülő ágensek számára átfogó eszközként szolgáljon. *Az utolsó fejezet* a következők címszó alatt az értekezés legfontosabb gondolatait prezentálja a gazdasági növekedés feltételeinek meghatározása végett, amely a modern társadalom problémáit figyelembe véve nyújt lehetőséget egy jobb jövő megtervezéséhez.

II. A GAZDASÁG ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ KAPCSOLÓDÁSAI

II.1. Luhmann társadalomelméletéről

A fejezet célja Luhmann társadalomelméletének rövid ismertetése, egyidejűleg hangsúlyozva, hogy az átfogó magyarázatra alkalmatlan a jelen leírás, és némileg ellentmond magának az elméletnek, ami elvileg nem törhető meg, abból nem ragadható ki például a gazdasági részrendszer, amely a vizsgálat fókuszában áll. A gazdasági témakörök elemzéséhez viszont szükségesnek vélem az elmélet megtörését, pontosabban kiemelten a modern társadalomban a funkcionálisan elkülönült részrendszerek működésének bemutatását és az ezekkel kapcsolatos néhány alapkonceptiót, azzal a kiegészítéssel, hogy valójában a teljes rendszerelmélet alkalmas a társadalom leírására (lásd Luhmann 1995, Luhmann 1977, Bognár, Karácsony 2013, Brunczel 2010, Karácsony 1990, 1992 stb.). Az általános társadalomelméletet az eddigiekkel összhangban tehát a következőkben néhány gondolatban foglalom össze annak érdekében, hogy a gazdasági részrendszer működésének alapvető jellegzetességeit bemutassam.

Luhmann célja egy előfeltevésektől mentes – pontosabban a lehető legkevesebb előfeltételre alapozó – elmélet megalkotása volt, amely az általánosítással lehetséges. Ennek révén ugyanis kiküszöbölhető vagy csökkenthető a döntések szelektív valóság-leírása, amely a szociológia és a filozófia határmezsgyéjén elhelyezkedő rendszerelmélet egyik legfontosabb alaptétele. Következésképpen a módszertani alapelvét meghatározza az előfeltételektől mentes általánosítás, azaz semmi nem tekinthető adottnak, illetve nem lehet abszolút érvényű igazságról beszélni a társadalmi változások okán. A rendszerelmélet segítségével a társadalmi

problémák (a diszkusszióban a modern társadalomban) elemzése sajátos nézőpontból valószínűleg meg, elősegítve a problémák megoldásának átgondolását.

A modern társadalom komplexitása okán szinte minden megkérdőjelezhető, újabb és újabb nézőpontokból szemlélhető, ítéhető meg és elemezhető, ami végeláthatatlan elmélkedéshez vezethet mindaddig, amíg valamely megfontolásból – a bizonytalanság átmeneti felszámolása érdekében – meg nem születik a döntés. Ezen aspektusból a döntés egy szelekció a számosból, egy különbségtétel, amelynek általános leírására a differenciaelmélet szolgál. A differenciaelmélet alapvetően azon a premisszán alapul, hogy létezik rendszer, amely a környezetével kölcsönhatásban működik.²

II.1.1. Differenciaelmélet/megkülönböztetés

A differenciaelmélet a megkülönböztetésen alapul, nevezetesen a rendszer és környezet megkülönböztetésén, ahol a rendszeren belül több részrendszer különül el. A rendszerek belső környezetében ugyanazon mechanizmusok ismétlődnek, így körkörös zárt (autopoietikus) rendszerek formálódnak, amelyek a külső környezeti hatásokra az előzetes tapasztalatok (kódok) aspektusából reflektálnak. Következésképpen a belső környezet biztosítja a rendszer zártságát, a kódok által meghatározott módon reagál a külső környezet impulzusaira és a működési mechanizmus minden esetben a rendszer és környezet megkülönböztetésen alapul. (Luhmann 1977). Az autopoietikus zárt rendszerek identitásának meghatározó tényezője a differenciálódás jellege, amely a meghatározott jelentéstartalommal bíró események (problémák) szelekciójaként értelmezhető a számosból, a komplexitás redukciója érdekében (Luhmann 1995, 1977). A környezet komplexebb, mint maga a rendszer és minden, ami a rendszerben (vagy rendszerekben) történik egyúttal a környezetre is hatással van, így bármely változás komplexitást növelő tényező. A korábban írtakból következtethetően, a környezet jelentős komplexitását a részrendszerek a releváns események (problémák) szelekciójával

² Luhmann az elmélet leginkább absztrakt szintjét George Spencer Brown koncepciójára alapozta (ezen belül a „jelöletlen tér” vagy „jelöletlen állapot” elgondolás foglalkoztatta, megállapítva, hogy a tér fogalomnak sem időbeli, sem fizikai értelemben nincs relevanciája, amíg a határmegvonás vagy megkülönböztetés nem történik meg. Ebben a perspektívában valami akkor létezik, ha megkülönböztettük minden mástól. Ez a megkülönböztetett 'valami' a forma egyik oldala, a másik oldal pedig minden más Brown formaelméletének perspektívájából, amely lényegében a luhmanni differenciaelmélet alapja). Luhmann az általános rendszerelmélet konstrukciójához több tudományterület elméletére támaszkodott, így például Humberto Maturana és Francisco Varela neorobiológusok elméletéből az autopoiesis elvét a szociális rendszerekre alkalmazta vagy Parson szociológiai elméletéből többek között az interpenetráció fogalmát vette át a rendszerek működésének leírásához. A rendszerelmélet számos társadalomelméleti gondolkodó munkássága alapján formálódott, kiegészülve az előbb említett kibernetikai, biológiai és további diszciplínákkal. Nem véletlen, hogy Brunzel Balázs (2010) az általános rendszerelméletet „transzdiszciplináris” elméletnek nevezi, amelynek részletes megismeréséhez például a következő művek szolgálhatnak alapul: Luhmann 1995, Luhmann 1977, Bognár, Karácsony 2013, Brunzel 2010, Karácsony 1990, 1992.

redukálják önön fenntartásuk érdekében. A környezet és a részrendszerek közötti folyamatos kapcsolódás a relevancia révén valósul meg, azaz a rendszer érzékeny mindenre, amivel kapcsolódni képes és érzéketlen mindenre, amivel nem képes kapcsolódni. Ezáltal a rendszer és a környezet viszonyában egyidejűleg erősödik a függőség (*dependencia*) és a függetlenség (*independencia*), a komplexitás folyamatos növekedésével. (Luhmann 1995)

II.1.2. Szubjektum/objektum – megismerés/megfigyelés

A szelekció kiindulópontját a megfigyelés jelenti, amely a pillanatnyilag létező megkülönböztetés művelete, illetve az egymást követő, hálózatként kapcsolódó műveletek sorozata. A megközelítés az ismeretelmélet szubjektum – objektum differenciálódásának kérdéskörével van szoros összefüggésben, amelynek kontextusában az a kérdés tehető fel, hogy hogyan képes a szubjektum az objektum megismerésére. Rendszerelméleti nézőpontból a szubjektum – a luhmanni elméletben a tudat – akkor képes a megismerésre, ha előzetesen megkülönbözteti önmagát a környezetétől, másképpen csakis valamely környezetben értelmezhető bármely megismerés. Ez tulajdonképpen a radikális konstruktivizmus álláspontja, amely szerint a szubjektum kizárólag önmagából kiindulva képes a valóságkonstrukcióra. Luhmann a szubjektum/objektum vitatott viszonyát³ a rendszer/környezet megkülönböztetéssel váltja fel, azzal az alapvető dichotómiával, hogy a rendszer a környezetben létezik. A rendszer/környezet megkülönböztetés fókuszában az áll, hogy a rendszerek hogyan alkotják meg önön realitásukat sajátos műveleteik révén. A rendszer határait lényegében lehetséges műveletei határozzák meg, ami elvileg végtelen lehet, amennyiben nem tesz egy megkülönböztetést és választ ki a végtelen számú lehetőségből egyet. (Bognár, Karácsony 2013)

³ A szubjektum objektum vitatott kérdésköre az episztemológiai vizsgálódások tárgya. Például a görög szofista Prótagorasz vélekedése szerint az objektum nem létező szubjektum nélkül, Descartes szintén a szubjektum (az én) princípiumát helyezte fókuszba. Később, a 18. században Berkeley a szubjektum külső és belső tapasztalatainak fontosságát hangsúlyozta az objektum megismerésének feltételeként. Az előző álláspontoktól eltérően Platón úgy vélte, hogy az alokális és az atemporális objektum (azaz időtől és helytől függetlenül létező objektum) a szubjektumtól függetlenül létezik, amely a racionális (logikus) felfogás alapja szemben az empirikus irányzattal. Kant a metafizikai megismerés tapasztalattól független voltában kereste a megoldást, például a természeti környezet szubjektum nélkül létező valóságában. Elméletében azonban egyidejűleg a szubjektum önteremtő valósága is fellelhető, amely Hegelnél a valóságfelfogás szubjektivitásaként értelmezhető. A 19. század második felétől a nyugati filozófia egyik ága a szubjektum – objektum vizsgálatát kizárólag valamely valóságterületre vonatkoztatva látta értelmezhetőnek, míg a logikai pozitivisták álproblémának tartva az objektum – szubjektum viszonyára vonatkozó kérdésfeltevéseket, az ismeretelméletet értelmetlennek vélték, hivatkozva arra, hogy minden tudomány adaptálhat analitikus (matematikai és logikai) és empirikus módszereket. (Szigeti, Váry, Volczer 1980, Delius, Gatzemeier, et al. 2008) Weber (1994) elméletében a társadalmi-gazdasági jelenségek elsősorban a kutató álláspontja által bírnak sajátos jelentőséggel, nincsenek pusztán objektív szempontok a vizsgálódás során. Az általánosítást az ideáltípus elmélet kialakításával fogalmazta meg, amely azonban nem a valóság pontos visszatükrözését jelenti, hanem eszközként szolgál a tények rendszerezéséhez és megértéséhez.

II.1.3. Rendszer és művelet

Az eddigiekből kikövetkeztethető, hogy a rendszerelmélet két kulcsfogalma a rendszer és a művelet, amelyek szoros összefüggésben, elválaszthatatlanul léteznek. A művelet hozza létre a rendszert a megkülönböztetés által, ennek okán a rendszerben értelmezhető, kialakítva a műveleti zártság – autopoietikus vagy önteremtő rendszer – elméleti alapját. A rendszer saját maga konstruálja a műveleteit (megfigyeléseit és megkülönböztetéseit) a korábbi tapasztalatok alapján ebben az adott rendszerben, amelyből nem képes kilépni, vagy más műveleteket bevonni. A műveletek véges számát a struktúrák szűkítik le azokra a műveletekre, amelyek egymáshoz kapcsolódhatnak. A strukturális kapcsolódás alapvetően a rendszer működését segíti elő azáltal, hogy valamelyest leszűkíti a választható lehetőségek számát oly módon, hogy a rendszer számára értelmezhető megoldásokat szelektál. A körkörösséget kiválóan szemlélteti, hogy eljutottunk a szelekciós kényszerre, amely a teljes elméletet áthatja.

II.1.4. Szociális rendszerek

Luhmann összetett körkörös elmélete szintenként is átgondolható, amelyben – amennyiben szintekről beszélünk –, a legfelső vagy legáltalánosabb az ismertett differenciaelmélet (Brunczel 2010). Luhmann differenciaelméletének alaptétele a fentiekben írtaknak megfelelően a megkülönböztetés, azaz a rendszer és környezet megkülönböztetés. Minden leírás – ide értve a jelen ismertetőt is – egy megkülönböztetéssel kezdődik annak okán, hogy képtelenség egy leírásban az összes fellelhető tényezőt figyelembe venni. A rendszer és a környezet megkülönböztetésével megalkotható az általános rendszerelmélet, ha szintekben gondolkodunk a második szinten. Az általános rendszerelmélet technikai, biológiai, szociális és pszichikai rendszereket foglal magában. Luhmann egyik célkitűzése az egységes szociológia elmélet megalkotása volt, amit a harmadik szinten a szociális rendszerek képviselnek (lásd Brunczel 2010: 27) és amelyek a további elemzés szempontjából is hangsúlyosak, tehát kizárólag ezekről lesz szó. A szociális rendszerek műveleti kódja a kommunikáció.

II.1.5. A kommunikáció mint a szociális rendszerek műveleti kódja

A kommunikáció általános értelmezésben információáramlás a küldő és a fogadó között, amellyel azonban rendszerelméleti szempontból különféle problémák konstatálhatók. Egyfelől arra semmilyen garancia nincs, hogy egy adott információ ugyanazt jelenti minden

fél számára; másfelől a rendszerelmélet nem feltételez semmiféle állandóságot, míg az átvitel azt sugallja, hogy az információ maradandó. A kommunikáció alatt nem pusztán üzenetátvitel értendő, hanem egy háromkomponensű egység szintézise, amely szelekció eredménye. A három összetevő az információ, a közlés, és a megértés. Az információ egyfajta kiválasztás útján megvalósuló üzenet, közlésnek akkor tekinthető, ha valaki fogadja az üzenetet és valamilyen módon fel is fogja (értelmezi). A szociális rendszerekben a kommunikáció kódja minden esetben kommunikációhoz kapcsolódik. A kommunikációs műveletek végtelen számát a nyelvtani szabályok (és a nyelvi kompetenciák) részben korlátozzák, ami viszont nem jelenti például a mondatalkotás véges számát is. (Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010)

II.1.6. Kommunikációs médiumok

Luhmann elméletében a kommunikáció során nem tekinthető adottnak, hogy a kommunikáció elér a címzethez, a küldő elvárásának megfelelően interpretálja az információt, így az előzetes elvárás szerinti elképzelés megvalósul. Ezen előfeltételezések alapján a kommunikáció valószínűtlen, pontosabban ahhoz, hogy lehetségessé váljon az előbbi három tényező megvalósulásának módját szükséges definiálni. Az elméletben a kommunikációs médiumok biztosítják, hogy a kommunikáció valószínűsíthetővé válik. Luhmann (1996b) a kommunikációs médiumkonceptiót munkásságának kései időszakában a Fritz Haidertől átvett médium-forma elmélet átdolgozásával, a differenciaelméletének szempontjából határozta meg. Az elméletben a *médium* a mediális szubsztrátum (a lazán kapcsolt elemek összessége) és a *forma* (az elemek szoros összekapcsolódása). A kommunikációs médiumok nélkülözhetetlen, noha nem egyetlen formája a *nyelv*. A nyelv esetében a betűk a mediális szubsztrátumok, a forma a betűk kapcsolódásával alkotott szó. A szavak azonban tekinthetők mediális szubsztrátumoknak is, amelyekből képződő mondatok sokasága a forma. (Luhmann 1996b)

Az elmélet nyelvvel kapcsolatos következő megállapításai Saussure (1997) nyelvészeti elméletéből származnak, jóllehet Luhmann a nyelvet nem tekinti rendszernek, mert nincs műveleti kódja. Saussure (1997) elméletéből elsősorban a jelölő és a jelölés megkülönböztetés, a nyelv jelhasználatként történő értelmezése válik meghatározóvá. A koncepcióban a jel egy forma, amelynek két oldala a jelölő és a jelölés, a nyelven belüli általánosítás. A jelölő és a jelölés a rendszerelméletben elválik egymástól, két független kategória, amely a megértést hivatott elősegíteni. A jelölő tekinthető közlésnek, a jelölés információnak, ebben a formában a megértés feltétele, hogy a címzett különbséget tegyen a

jelölő és a jelölet, illetve a közlés és az információ között. Amennyiben a címzett észleli a jelölőt (a közlést) akkor lehetséges, hogy számára jelöletté (információvá) váljon. A kommunikáció, a megértés valószínűsége a megkülönböztetéssel valósul meg, amely a nyelvhasználat kiemelkedő vívmánya.

A nyelv a térbeli és az időbeli különbségek áthidalására önmagában azonban nem alkalmas, ehhez olyan *elterjesztő médiumokra* van szükség, mint az írás, a könyvnyomtatás és az elektronikus médiumok. Az elektronikus médiumok a világtársadalom kialakulásához járultak hozzá, a regionális határok elmosódását eredményezve. Megjelenési formái között említhető meg a telefon, a televízió, a mozi és az internet. Az internet globális hatása minden területen érezteti hatását, így a gazdasági folyamatok nemzetközi jellegét megerősítette, amely az individuumok számára is lehetővé teszi a világkereskedelemben való részvételt.

A rendszerelméletben a médiumok sajátos rendszerképző formái a *szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok*, amelyek a következő fejezetekben ismertetett rendszerek bináris kódjai. Ezek a kódok olyan kétoldalú formák, amelyek általában preferenciakódok és kizárják a harmadik választási lehetőséget. A preferencia jelentheti, hogy a gazdaságban a fizetőképesség kedvezőbb a fizetésektelenségnél, azaz a preferált státusz a pénz rendelkezésre állása. A preferencia azonban relatív is lehet, így például a jogban a fogyasztót ért kár jogszerűségét a vonatkozó jogszabály alapján döntenek el, mely a fogyasztó számára akkor kedvező, ha a jogszerűség tényét megállapítják; míg a másik fél számára a jogszerűtlenség ténye idéz elő kedvező helyzetet. A harmadik választási lehetőségre azonban nincs lehetőség: vagy jogszerű az eset vagy nem, vagy fizetőképes valaki vagy nem.

A kódok determinálta kommunikáció biztosítja a kommunikáció folytonosságát, lehetővé teszi a másodrendű megfigyeléseket, amely például a gazdaságban az árak alapján történik, azaz az árak informálnak arról, hogy milyen árakat fogadnak el a gazdasági szereplők. (Brunczel 2010, Balogh, Karácsony 2000)

Összefoglalóan Luhmann a kommunikációs médiumok legfontosabb vívmányának a nyelvet tekinti, amelyhez kommunikációs elterjesztő médiumok alkalmazása szükséges a térbeli és az időbeli eltérések áthidalására. Továbbá a modern társadalomban a funkcionális részrendszerek szimbolikusan általánosított médiumokkal biztosítják működésüket, komplexitásuk szelektív redukcióját.

II.1.7. A szociális rendszerek rendszerei

A szociális rendszerek rendszereit a társadalom, a szervezet és az interakció alkotják (Brunczel 2010). A rendszerelméletben a társadalmat úgy érdemes vizsgálni, hogy a

kommunikációt helyezzük a figyelmünk fókuszába (Karácsony 2009), ami egy másik megfogalmazásban azt jelenti, hogy a társadalom nem létező kommunikáció nélkül és *vice versa* (Bechmann, Stehr 2002).

A modern társadalomban a komplexitás okán két aszimmetrikus megkülönböztetés meghatározó: a rendszer/környezet és az egyenlőség (egyformaság)/egyenlőtlenség (különbözőség) dichotómiák. Az egyformaság/eltérés megkülönböztetés három társadalmi forma megismerését segíti elő, amelyek a történelmi fejlődés során alakultak ki: a szegmentációs, a stratifikációs és a funkcionális differenciálódást. A társadalmi formák a korlátozott lehetőségek törvényszerűségének változásán alapulnak, a lehetőségek bővülése a komplex társadalmi forma kialakulását idézte elő. A *szegmentáció* (szegmentárisan differenciálódott társadalom) olyan archaikus társadalmi forma, amely egyforma vagy hasonló családokkal jellemezhető. A szimmetrikus társadalomszerkezetben a családok különbözősége a környezettel való konfrontáció, a komplexebb társadalmi forma kialakulásának előidézője. A *stratifikáció* (stratifikációsan differenciálódott társadalom) a társadalmi rétegek képződése, amely a rendszer/környezet, valamint az egyformaság/eltérés aszimmetriájához vezet, a társadalomban eltérő részrendszerek kialakulásához. A rétegződés a társadalmi rendszer komplexitásának növekedésével alakult ki azáltal, hogy bizonyos rétegek közötti kommunikáció révén megvalósult az egyenlőség és az összes többi eltérő rétegekhez (a társadalmi hierarchiához tartozó osztályokhoz) tartozott. Az aszimmetrikus társadalomszerkezetben a felső réteg képviseli a centrumot, a társadalmi rétegződés szigorú rendjének meghatározójaként. A rétegek között a javak elosztása egyenlőtlen, így a kommunikációs potenciál egyenlőtlensége tapasztalható. Az egyenlőtlenség nem morálisan elítélendő tény, amelynek kimutatásához empirikus adatok szükségesek, hanem a másodlagos megfigyelés általi tapasztalás a társadalom fejlődése során. Az egyenlőség/egyenlőtlenség kettősségében az egyenlőség a részrendszerek identitásának meghatározójaként, azok alapelveként létezik. A komplexitás fokozódásával (például a világkereskedelem fejlődésének hatására) a kommunikáció módosulása létrehozta a *funkcionális differenciálódást* (funkcionálisan differenciálódott társadalmak), amely a társadalomban megjelenő funkciók szerinti elkülönülést eredményezi. A funkciók szerepeket testesítenek meg, így abban az esetben jelennek meg, ha legalább két szerep tartozik egy funkcióhoz. Például a gazdaság funkciója a hiány csökkentése, azaz a fogyasztói szükségletek kielégítése vagy a politika funkciója, hogy kötelezően követendő döntéseket biztosítson a kollektíva számára, ahol a politika és a nyilvánosság kettőssége jelenik meg. Amennyiben a két szerep széleskörűen

képes a funkciót ellátni a társadalomban, akkor alakul ki és stabilizálódik a funkcionálisan differenciált részrendszer.

A funkcionális differenciálódás a társadalom legújabb formációja, amely az egyenlőség és egyenlőtlenség eltolódását eredményezi, a szimmetria (a centrum hiánya okán) és az aszimmetria (a funkciók specializálódása tekintetében) egyidejű megjelenését. Az egyes részrendszereken belül egyenlőség (szimmetria) jellemző a funkciók elérhetőségét illetően, míg a részrendszerek közötti funkciók eltéréseivel függ össze az egyenlőtlenség (aszimmetria). A funkcionális részrendszerek egymástól különböznek és egyidejűleg egymás külső környezetei. A funkció az intern környezetet determinálja, kialakítva a szelekciós kényszert a környezettel való kapcsolatában. A szelekció nem értelmezendő diszkriminációként a rendszerek közötti viszonyban az interpenetráció okán, amely azt jelenti, hogy a rendszerek egymás kölcsönös megértésére törekednek, szelekciójuk komplexitásuk redukcióját szolgálja. Más szavakkal, minden részrendszer a másik részrendszer külső környezete, amíg a funkcióját képes ellátni, ami folyamatos szelektivitást és módosulást eredményez a részrendszerek belső környezetében. A belső komplexitás a megkülönböztetés által csökken, amely az egyes részrendszerek funkciói által meghatározott. A funkcionálisan differenciált társadalomban a részrendszerek szerepe egyformán fontos, egyik részrendszer sem rendelhető alá a másinak, illetve bír elsődleges szereppel a többihez képest, a társadalom tehát acentrikus (*polikontexturális*). A részrendszerek között bár jelentős az *interdependencia*, mindegyik részrendszer a saját sémája módján tölti be a funkcióját, amely nem jelenti a másik részrendszer funkciójának ellátását. A részrendszerek a változás állandó nyomása alatt működnek és jövő orientáltak, ami például a tudomány részrendszerében a módszerek leírásának folyamatos igazítását igényli annak érdekében, hogy a funkcionális kódjának megfelelően igaznak vagy hamisnak ítéljenek meg valamit.

A funkcionálisan differenciált társadalomban az előzőekben bemutatott szegmentáris és stratifikációs differenciálódás is fellelhető. A szegmentáris jelleg fennmaradására példa lehet a politikai részrendszer, amely a világtársadalom globális rendszerében nem változott abban a tekintetben, hogy a politikai részrendszerre a területi elhatárolódás jellemző funkciója ellátása érdekében. A stratifikációs differenciálódás megjelenése a modern társadalomban elsősorban a gazdaságban manifesztálódik, ahol a vagyon koncentrációja és a jövedelem egyenlőtlen eloszlása figyelhető meg. A jövedelmi különbségek differenciálják a társadalmat, így kialakítva az alacsony, közép és magas jövedelmű rétegeket. Ez az elhatárolás jellemző lehet az országok viszonylatában is, így beszélhetünk alacsony, közepes és magas jövedelmű vagy fejlettségű országokról. (Luhmann 1977, Balogh, Karácsony 2000)

A funkcionális differenciálódással az extern és az intern relációkat meghatározó határok képződtek, amelyek lehetnek kooperatívak vagy konfliktusosak attól függően, hogy előnyöket vagy hátrányokat okoznak a relációk alakulásában. A határok a részrendszerek által kialakított szabályok érvényességét korlátozhatják, így például egy adott ország esetében a politikai vagy a jogi részrendszer nemzeti szabályainak vonatkozásai meghatározott territoriális határok között érvényesek. Más részrendszerek, mint például a gazdasági, a tudományos vagy a tömegkommunikáció részrendszere határokat átívelő mozgástér kialakításában érdekelt. Mindez arra utal, hogy egyes részrendszerek arra törekednek, hogy lokális felügyelet alatt tartsák a globális jellegű gazdasági, tudományos és tömegkommunikáció interdependens folyamatait, önön fenntartásuk védelme érdekében. A regionális különbségek a participáció különböző fokát determinálják a világtársadalmon belül a kommunikáció révén, amelyben a kommunikációs csatornák bővülése az integrálható személyek számának növekedését teszi lehetővé. Így az evolúció olyan világtársadalom kialakulásához vezetett, amelyet a funkcionálisan elkülönült részrendszerek és a kommunikáció tömeges elosztása működtet. (Luhmann 1977)

II.1.8. A modern társadalom jellemzői

A modern társadalom végtelen világ, amelyben a szereplők a saját világuk felmérhetetlen komplexitását tapasztalhatják, így a világ nem tekinthető úgy mint az események vagy dolgok véges sora, hanem mint a lehetséges felfedezések végtelen száma (Luhmann 1977). A modern társadalmat olyan *globális rendszernek* is tekinthetjük, amelyben a gazdasági, a politikai és a tudományos problémák nemzetközi jellegűt öltenek. Példának okáért a gazdasági részrendszerben határokon átnyúló kereskedelmi hálózatok működnek, a franchise rendszer kialakulásával különböző országokban elérhetők ugyanazon termékek és szolgáltatások (pl. gyorséttermi hálózatok, szupermarketek, ruházati bolthálózatok, vállalati adminisztratív tevékenységekre – könyvelési, adózási feladatok ellátására – specializálódott nemzetközi vállalatok stb.). A politikai problémák a fejlett országokban nagyon hasonlatosak, amint a későbbi közgazdasági leírásból kiderül. Megemlíthető például a munkahelyek jövőjének, a fenntartható adó- és nyugdíjrendszer problémái vagy a környezetvédelem finanszírozási kérdései. A tudomány annak érdekében, hogy az előbbi problémákra megoldást kínáljon számos átgondolandó elméletet és gyakorlati módszereket prezentál.

A funkcionális differenciálódás és a technológiai fejlődés hatására a lehetőségek és a társadalmi különbségek rendkívüli növekedése tapasztalható. Ennek okán a modern társadalom paradox képet mutat a szabadság, az egyenlőség, az önmegvalósítás és a

szolidaritás vonatkozásában. Az a társadalmi célkitűzés, amely arra irányult, hogy megvalósítsa a hasonló életkörülmények biztosítását mindenki számára, azaz hogy ne legyen olyan, aki legalább egy tisztességes átlagszínvonalon éljen, nem következett el. A 20. század nem hozta el sem az üdvözítő boldogságot, sem a szolidaritást, amelynek torzult formái közé tartoznak például a közkiadások (és az államadósságok) növekedése, valamint az adóemelés. Luhmann álláspontja szerint nincs értelme ezeknek a vágyakozásoknak (mint a boldogság, a szolidaritás, az életkörülmények javítása), amelyek pusztán ideológiák. A funkcionálisan elkülönült részrendszerekbe nem illeszthető elvárások új utópiákhoz és újabb csalódásokhoz vezethetnek a politikai lehetőségek korlátozottsága okán. A társadalmi valóság éhező embertömegeket, a decens élettől megfosztott vagy a túlélésre összpontosító emberek sokaságát tárja elénk, amely a funkcionálisan differenciálódott társadalom egyik domináns jelensége, valamint az ehhez kapcsolódó *inklúzió* és *exklúzió* kettőssége. Míg a hierarchikus társadalomban az inklúzió viszonylag egyszerű módon valósult meg a hierarchia alapú megítéléssel, addig a modern társadalom sokkal paradoxabb módon határozza meg az elfogadás kritériumát. A modern társadalom ugyan előfeltételezi, hogy minden embert megillet az inklúzió, de a valóságban kizárják azokat, akik nem felelnek meg meghatározott követelményeknek (pl. nem rendelkeznek hivatalos iratokkal, vagy nincs módjuk az iskolai oktatásban részt venni, illetve nincs internet kapcsolatuk). A lehetőség és a szabadság csak individuális szinten értelmezhető, de nem az egész társadalomra vonatkozóan. A rendszer problémája, hogy a funkcionálisan elkülönült rendszerek komplexitásuk csökkentése érdekében szelekcióra kényszerülnek, amely meghatározott problémák elhanyagolását (*negligenciát*) idézi elő. Mindez azt jelenti, hogy a problémamegoldás komplexitás függő, amelyet a rendszerek határai és a szelektív kényszer (az elhanyagolás) determinálnak, funkcionális részrendszerekként eltérő érzékenységgel reagálva a problémákra. A reakció minden esetben a funkcionális részrendszerek azon törekvésén alapul, hogy a kommunikációk révén önön működésüket és eredményeiket fenntartsák, amely abban az esetben lehetséges, ha minden funkcionális részrendszer megfelelő szinten képes működni. (Luhmann 1997) A modern társadalomban jelentős a részrendszerek működését befolyásoló kiszámíthatatlanság. Luhmann a kockázat terminus gyökereinek elemzésével vizsgálja meg ezt a tényezőt, amely egy neologizmus a modern társadalomban.⁴ A kockázat azonban napjainkban sem teljesen

⁴ Luhmann kérdése ahhoz kapcsolódik, hogy miért volt szüksége a társadalomnak a kockázat terminusra, amelyet alapvetően gyökerek nélkülinek tekint. A 17. század előtt elsősorban a jó és rossz szerencse, azaz Fortuna határozta meg a gondolkodásmódot, bármi történt annak okozója kizárólag az embereken kívülálló okokon múlt. A középkorban a tengeri kereskedelemben ugyan ismert volt a *risicum* latin szó, amelyet károkhoz vagy veszteséghez köthető jogi következményekkel lehet összefüggésbe hozni, maga az angol *risk* terminus a 17. században jelent meg az európai kontinensen. A kockázatban

világos terminus, mivel általában a biztonság ellenkezőjeként határozzák meg, létrehozva ezáltal egy paradoxont, ami a döntéshozatalhoz kapcsolható. A modern társadalomban a kockázat a társadalom intern problémája, amely vonatkoztatható az individuumokra és a részrendszerekre egyaránt. „A döntéshozatal univerzális aspektusa” azt jelenti, hogy a döntéshozatal kimenetele, a jövő bizonytalan és alapvetően ismeretlen. A kockázat így a döntéshozatal egyik eleme, amely egy attribúciós folyamathoz kapcsolódik és egy megfigyelő értékelését feltételezi. A külső megfigyelő egyfelől megfigyelheti saját döntéseinek következményeit, másfelől azt, hogy mások hogyan hoznak döntéseket és annak milyen következményei vannak, valamint felismerheti, hogy az egyik részrendszer vagy a környezet veszélyt jelenthet-e mint külső attribútum.

A rendszerelméletben jellemző bináris kód ez esetben: a kockázat mint belső (intern) attribútum és a veszély mint külső (extern) attribútum, azaz a kockázat/biztonság kódok helyett alkalmasint helyesebb a kockázat/veszély kódokban gondolkodni. Luhmann külön foglalkozik a döntés jelentésével a modern társadalomban, nézőpontja szerint a döntés nem pusztán választás különféle alternatívák között, hanem eseménynek tekinthető. Az esemény előfordulása akkor tapasztalható, ha a múlt és a jövő automatikus összekapcsolódása nem valósul meg egy helyzetet illetően, valamint az adott helyzet interpretációja szükséges. Fontos kérdés, hogy mikor kapcsolható a döntés a döntéshozóhoz vagy a környezetéhez, ez tudniillik azon múlik, hogy maga a döntéshozó tudatában van-e döntésének vagy azt egy külső megfigyelő észleli. Természetesen az ítélet minden esetben utólagos és a külső szemlélő oly módon is elítélheti a döntéshozót, hogy megbánja a döntéshozatalának tényét. Ezzel azonban semmit nem változtat az adott döntésen, kizárólag a döntéshozót hozhatja kellemetlen helyzetbe az utólagos minősítés. Luhmann megfogalmazásában a rossz vagy jó minősítés nem veszi figyelembe a döntés időkeretét, amelyet meghatároznak a múltban történt események és azok a véletlenek, amelyek lehetőséget teremtenek az alternatívák közötti választásra is. A múlt megváltoztathatatlan voltát és a jövő bizonytalanságát a döntések kötik össze, amely által megfordítják az idő folyamat modelljét. A jövő nem egyértelműen a múlt folytatása, jóllehet bizonyos döntési lehetőségeket determinálhat, a jövő idő horizontja nyitott. A döntés minden esetben egy megkülönböztetés által valósul meg és bizonyos jellegzetességek (vagy

ezelőtt tehát nem voltak ilyen formán járatosak az emberek, az elővigyázatosság (*prudentia*) fontosságát ismerték fel mint olyan tényezőt, amelynek segítségével az ember képes választani bizonyos helyzetekben. A kérdés továbbra is, hogy miért volt szükség az alapvetően gyökértelen kockázat szóra: nem volt elegendő Fortuna allegorikus alakja, akire így a döntéshozó át tudta ruházni a felelősséget külső körülményekre hivatkozva, valamint az elővigyázatosságra mint belső attribútumra? Úgy tűnik nem, és az oka abban kereshető, hogy a fejlődő kereskedelmi környezet számára nem volt elegendő Fortuna és az elővigyázatosság. Lehetséges, hogy egy olyan koncepció vált szükségessé, amely az ember döntéshozatalának problémájához szorosabban kapcsolható.

szabályozások) leszűkíthetik az adott eseményhez kapcsolódó alternatívák számát (pl. a törvényi szabályozás a vállalkozási formák választási lehetőségeit egyértelműen meghatározza). A döntésekhez tehát a memória és az oszcillátor funkció összekapcsolódása, és a számtalan alternatíva leszűkítése szükséges. Ezáltal a jövő nem hozható el a jelenbe, hiszen akkor nem lenne jövő, de egy keret adható a jövőbeni elképzeléseknek. A keret szükséges, hiszen a véletlenek véletlenszerű kiválasztásával természetesen nehezen elképzelhető, hogy egy jól szervezett világ létrehozható. A döntések minősítése pedig minden esetben utólagos és csak egy másodlagos megfigyelés által dönthető el, hogy valami jó vagy rossz, kockázatos vagy biztonságos, mind másodlagos redundanciák. Tudatosan kell szembenézni azzal a ténnyel, hogy a jövő kockázatos, ami a modern társadalomban még fokozottabban jelentkezik, hiszen mások döntése is befolyásoló tényezőként van jelen. A modern társadalomban számos olyan döntést kell meghozni, amely már nem függ a családi háttértől vagy a státusztól, hanem a döntések a karrier köré szerveződnek. Ide sorolhatók azok a döntések, amelyek az iskolaválasztáshoz kapcsolódnak, a munkahelyhez vagy a presztízshöz. (Luhmann 1996a) Megjegyzendő, hogy néhány tényező befolyásolja ezeket a döntéseket, mint ahogyan például a képességek és az anyagi lehetőségek egyaránt. Ezek azok a tényezők, amelyek szűkítik a választási lehetőségeket és determinálják a jövő horizontját bizonyos mértékig. A kockázat és a bizonytalanság⁵ mindenesetre része a gazdasági életnek, a tudományos életnek, a jogrendszernek egyaránt és így tovább. A kockázat csökkentésének a múlt destruktív és konstruktív tapasztalatai szolgálhatnak alapul, figyelembe véve az aktuális feltételeket és értékrendet. Hibás vagy sem valamely morális értékrendhez mindig is alkalmazkodott a társadalom, egyfajta kapaszkodót jelentett a társadalom tagjai számára. Mindig is szükséges egyfajta értékrend, egyfajta példamutatás, amelyet például a döntéshozók, és a média közvetítenek a társadalom felé. Konkrétan azt, hogy hogyan bánjunk egymással, hogyan szólítsuk meg egymást, hogyan reagáljunk egy felvetett problémára, és mit tartunk lényegesnek, amely lényegében a szelekció, a részrendszerek működésének alapja.

⁵ A bizonytalanság mérhető tényező a gazdaságban, amelyre példa a Nemzetközi Valutaalap munkatársai (Hites Ahir, Davide Furceri) és a Stanford Egyetem munkatársa (Nicholas Bloom) által kidolgozott Világ bizonytalanság index (*World Uncertainty Index: WUI*). A mutató a 'bizonytalanság' főnév és variációinak előfordulási gyakoriságát méri. Az általános tendenciák arra utalnak, hogy a gyakoriság növekedése előrevetítheti a gazdasági növekedés (a kibocsátás) visszaesését. A bizonytalanságot mérő mutatóknak számos további típusa létezik (pl. világkereskedelem bizonytalansági mutató, monetáris politika bizonytalanság indexe, vállalati szintű bizonytalansági index stb.) (Economic Policy Uncertainty 2019)

II.1.9. A problémákról a modern társadalomban

A modern társadalomban a *problémákat* nem társadalmi szinten, hanem az egyes részrendszerek vonatkozásában szükséges elemezni. Ez nem azt jelenti például, hogy a felelősséget át szükséges hárítani vagy decentralizálni, hanem azt, hogy a problémákat a részrendszerek funkcióját figyelembe véve célszerű elemezni. Más szavakkal, a funkcionálisan differenciálódott társadalom olyan feltételeket teremt, amelyben *a problémák kialakulása és a problémák megoldása elkülönül egymástól*. Ez azt jelenti, hogy a problémákat nem lehet többé megoldani abban a rendszerben, ahol manifesztálódnak, hanem az egyes részrendszerek funkcióihoz igazodó problémadefiníció és megoldási módozat leírás célszerű. Ehhez azonban idő szükséges, amely a funkcionálisan elkülönült társadalmak problémája, mivel kevesebb idővel rendelkeznek a régi társadalmakhoz képest, azonban több időre van szükségük a komplex problémák megoldásához. A modern társadalomban a lehetőségek jelentősen megnövekedtek a részrendszerek intern és extern környezetén belül egyaránt, a komplexitás csökkentése érdekében a problémák szelekciója a részrendszerek sajátos műveleti kódja által meghatározott. (Luhmann 1977) *A problémák tehát nem oldhatók meg egyetlen központban a társadalom policentrikus jellege okán*, ahol nincs garancia arra, hogy minden funkcionális részrendszer értelmezi az adott problémát és képes átfogóan megoldani. További sarkalatos kérdés, hogy hogyan lehet a jövőbeni utóhatásokról olyan útmutatót készíteni, amely kétséget kizáróan mutatja be a potenciális pozitív és negatív következményeket. Példának okáért, napjainkban tényként ismert, hogy a környezetszennyezőnek minősített anyagok használata hatással van a társadalomra, azonban amíg például a tudományos részrendszer nem mutatta ki számszerűsítve a káros hatásokat, addig a többi részrendszer számára nem feltétlen manifesztálódott problémaként. Ennek okán a gazdasági részrendszer a kódjai által determinált sémában a káros hatásokkal nem számolt mindaddig, amíg a politikai, majd a jogi részrendszerben nem alkottak törvényt. (Kiváló példa lehet erre a környezetvédelmi termékdíj törvény, amely többek között a műanyag csomagolóanyagok használatának visszaszorítására törekszik.)

Luhmann úgy vélte, hogy a problémák adekvát kezelése nélkül regresszió következhet be, felerősítve a korábbi társadalmi formákat (pl. hierarchikus társadalom). Egy másik lehetséges jövőkép az inklúzió/exklúzió dominanciájának érvényesülése, amelynek okán például az inklúzió érzetét átélik, akik számára a családalapítás és a gyermeknevelés körülményei biztosítottak, vagy sikeres karriertapasztalatban részesülnek, míg mások a kirekesztettség érzetét élik meg, mert vagy a túlélésre törekednek nap-nap után vagy a

munkával töltött idő a családdal töltött idő rovására megy, mert a társadalmi elvárások nyomasztják az egész életüket. A rendszerelméletben mindez azt jelenti, hogy a részrendszerek határai mentén az integrálódás negatív és pozitív pólusai alakultak ki, amelyek által a részrendszerek bizonyos inputokra érzéketlenek (elhanyagolás), míg másokra érzékenyek (aggódás), kialakítva az aggódás/elhanyagolás differenciát. Luhmann úgy véli, hogy a szociológiának kellene választ találni a társadalmi kérdésekre a tudományos részrendszer bináris kódjai alapján, meghatározva a társadalomban az empirikus kutatásokon alapuló igaznak bizonyult tényeket és a hamis, illetve elkerülendő jelenségeket. Mindazonáltal kérdés, hogy a szociológia képes-e megfigyelni önmagát mint megfigyelő és így a globális társadalmi rendszert objektív módon leírni. (Luhmann 1997)

Összefoglalóan a modern társadalom olyan világtársadalom, amely a történelmi fejlődés eredményeként alakult ki, működését a funkcionálisan elkülönült részrendszerek határozzák meg, amelyek a kockázatot a döntéssel egyidejűleg fokozzák és enyhítik. Ebben a társadalomban a probléma keletkezése és megoldása elvált egymástól, a funkcionális részrendszerek működésük során újabb és újabb problémát generálhatnak és oldhatnak meg, amennyiben a probléma a részrendszer számára értelmezhető. A társadalom olyan rendszernek is tekinthető, amely minden interakciós és szervezeti kommunikációt magába foglal, másképpen a szociális rendszerben a társadalmi rendszer mellett, interakciós és szervezeti rendszerek is megkülönböztethetők.

II.1.10. Az interakciós rendszer

Az interakciós rendszer és a társadalmi rendszer két különböző rendszerformáció, a megkülönböztetés a társadalom és az interakció között van. Az interakciók a társadalmi folyamatok epizódjainak tekinthetők, amely előfeltételezi a társadalmi kommunikáció folyamatosságát függetlenül attól, hogy az epizódok mikor kezdődtek és mikor lesz végük. A társadalom folytatólagosságát a kommunikáció biztosítja és bármi, ami kommunikáció az társadalom, ide értve a társadalom aktív és passzív résztvevőit egyaránt.

Az interakciós rendszer határkritériuma a jelenlét, amely a pszichikai rendszerek észlelési mechanizmusával van összefüggésben, azaz az interakció akkor alakul ki, ha az egyik észleli a másikat (és a másik, hogy észlelték). Tehát alapfeltétel az információ legegyszerűbb formája a percepció, amelynek előfeltétele a jelenlét. Ebből következően az interakció megkülönböztetése a jelenlévő/távollévő differencia által történik. A percepció és a kommunikáció különválnak a struktúrák formálódásával az időbeli, a faktuális és a társadalmi korlátok okán. A struktúrák biztosítják a kommunikáció lehetőségét a résztvevők között, ahol

az információk feldolgozása szekvenciálisan történik, amelynek során az információk időszakosan epizódokba rendeződnek. Az epizódok az időbeli sorrendiség okán temporálisak, valamint faktuális struktúrát alkotnak az események relevanciája szerint. A társadalmi korlátokat a kommunikáció irányítása és az egymásután következés kritériuma befolyásolja, azaz a kommunikáció irányítása a privilegizált vagy vezető szerepet betöltő személyek által valósul meg, amelynek során az egymásután következés követelménye érvényesül, miszerint egyszerre egy személy beszélhet. A téma szelekcióját a faktuális szabály határozza meg, hatására egyes témák a figyelem középpontjában maradnak, míg mások észrevétlenné válnak. Az interakcióban a jelenlévők határozzák meg a társadalmi korlátokat, a kommunikációk kapcsolódását, azok kezdetének, befejezésének, és formájának alakulását, ezáltal a társadalom biztosítja az önreferenciális kommunikációs események zártságát. A társadalom tehát nem lehetséges interakciók nélkül és interakciók sem társadalom nélkül, de a két rendszer nem olvad össze. A társadalom a lehetőségek gazdag tárháza, amelyet az interakciók szűkítenek a szelekció által. Az interakciós rendszert befolyásolja a társadalmi környezet, a szerepek differenciálódása, amely minden résztvevő számára kötelező. A korai társadalmakban a szerepek egyszerűen elkülönültek, mivel ezek egy jelentős része a magánszférában betöltött szerepekre korlátozódtak, amely iránymutatásként szolgált a közéletben a megfelelő társadalmi réteghez tartozó szerepeknek való megfeleléshez. A modern társadalomban ezek a szerepek már nem ennyire egyértelműek, ezért a jelenlegi társadalmi elvárások nem nyújtanak biztos útmutatást az interakciók szelekciójára, amelynek hatására a társadalom és az interakciók között áthidalhatatlan szakadék keletkezett. (Luhmann 1995)

II.1.11. A szervezeti rendszer

A szociális rendszerek még nem tárgyalt rendszere a *szervezeti rendszer*. Luhmann a szervezetek általános elméletének megalkotását tűzte ki célul, mert úgy vélte, hogy a szervezetekkel foglalkozó szakirodalmak (pl. Taylor⁶ 1911, 1983, Weber⁷ 1994 stb.) nem kínálnak egy általános megoldást, ezek ugyanis többnyire csak néhány szempontot tartanak szem előtt. Általánosságban a szervezeti elemzések a szervezetek intern környezetére

⁶ Taylor (1911, 1983) a gyakorlati tapasztalataira építve alkotta meg elveit, ezen belül például a funkcionálisan specializált, többvonalú szervezetek hatékonyságát, a munkafolyamatok elemzésének, ellenőrzésének jelentőségét mutatta be.

⁷ Weber (1994) a bürokrácia jelenségét a modern közigazgatásra vonatkoztatva vizsgálta, amely a gazdasági szervezetekben is tipikus. Elemzéseinek eredményeképpen megállapította, hogy a szervezet méretének, komplexitásának növekedésével fokozódik a bürokrácia, amely a kapitalizmus kialakulásának alapja. Átfogó ideáltípus elméletét a bürokrácia kategóriákkal történő jellemzésével konstruálta, tekintetbe véve a szabályokat (ügyvitelt), a hatásköröket (parancsadást), a felügyeletet (hatóságokat), a szakképzett munkaerőt (a szabályok alkalmazását), a vagyon feletti rendelkezést (elkülönített hivatali és magánvagyon), az állás feletti rendelkezést (ami azonban nem azonos a tulajdonlással), valamint az írásbeliség követelményét (a problémák írásos formában történő rögzítését).

vonatkoznak, így a célok/eszközök, az input/output, a formális/informális differenciák vagy például a hierarchikus felépítés, más-más intern aspektusokat vesznek figyelembe. Természetesen szükségszerű az intern differenciák determinálása, amely a szervezet belső környezetéhez kapcsolódó relációk elemzésének több szempontú átgondolását segíti elő. Például a célok/eszközök séma egy racionális szimbólum, absztrakt formában egy megkülönböztetés két oldala, azaz egy olyan aszimmetria, amely megfordítható eszközök/célok formájára. Ilyen formán a szervezetnek eszközökre van szüksége céljai eléréséhez, amely lehet a készletnövelés az értékesítési célok megvalósítása érdekében, vagy egy jövedelmező beruházási lehetőség kiválasztása a tőke⁸ növelése érdekében. Ezáltal a szervezet nem a célokra orientál, hanem célokat keres, amely a sémák esetlegességének példázata. Az előbbieket arra engedhetnek következtetni, hogy a célok és az eszközök a szervezeti határokat kialakító szelekció általános médiumai. Valójában nem minden szervezeti szelekció realizálódik az előbbieken leírtak szerint, minthogy a kauzalitás és az értékelés befolyásoló tényezők. Ennek okán a különböző differenciák szintézise szükséges, így a célok és eszközök, valamint az input és output differenciák átfogalmazhatók oly módon, hogy az output a rendszeren belüli cél és a szükséges input a rendszer eszközeit jelenthetik. Az előbbi elméleti megfontolás sem kínál átfogó megoldást tekintettel arra, hogy a szervezeti rendszer – ahogy bármely rendszer – csak a környezetében létezik, azzal információcsere folytat, eredményessége hatással van a környezetre és viszont. (Egy kereskedelmi vállalat nyereséges működését számos környezeti tényező befolyásolja. Ide sorolhatók mindazon jogszabályi követelmények, amelyek a működését meghatározzák: a társasági forma kiválasztásának előnyei és hátrányai, költségei, a vonatkozó tevékenység-specifikus adó-, vám- és egyéb törvényi kötelezettségek. Az előbbieket a funkcionálisan differenciálódott részrendszerek közötti információcsere példái.) Következésképpen a szervezet a környezetében létező nem megszámlálható rendszer, amely képes másokat és önmagát megfigyelni. Ebben a tekintetben a szervezetek olyan autopoietikus rendszerek, amelyek működésük révén teremtik meg önmagukat és biztosítják fennmaradásukat azáltal, hogy valamely művelet által megkülönböztetik magukat a környezetüktől.

⁸ Weber (1994) a tőkét a profitszerzésre irányuló tevékenység pénzbeli értékeként definiálja, amely a vállalatok számára a veszteség átmeneti fedezeteként is szolgálhat, szoros összefüggésben a tőkekockázattal. A kockázat értékeléséhez tőkekalkuláció szükséges, ezen belül elkülöníthető az *ex ante* kalkuláció és az *ex post* kalkuláció. Az *ex ante* kalkuláció célja a kockázat és a lehetséges profit felmérése, míg az *ex post* kalkuláció a ténylegesen elért eredmény értékelését jelenti. A piacgazdaságban a kalkuláció racionális elven valósul meg, amely a lehetséges árváltozások mértékét is megkísérli felmérni. A profitabilitás függ azoktól az áraktól, amelyeket a fogyasztók elfogadnak a jövedelmük függvényében, ezért kizárólag abban az esetben lehet nyereséges a termelés, ha a fogyasztók elegendő elkölthető jövedelemmel rendelkeznek.

A szervezet mint szociális rendszer megkülönböztetését a *tagság/kívülállók kód* sematizmus konstruálja. A tagok belépése feltételekhez kötött a szervezeten belül, amely döntésen alapul. A *döntés* a szervezet műveleti kódja, amely speciális kommunikációtípusként a zárt rendszer működését biztosítja, a környezettel kölcsönhatásban. A szervezetek környezete meghatározó a szervezeti döntéshozatal során, lényegében korlátozza az alternatívákat. Például a gazdasági vállalatok a tökéletes verseny hiányában az ármeghatározás során nem támaszkodhatnak arra, hogy a piac diktálja az árakat, ezeket szervezeti döntés keretében szükséges a költség- és árkalkuláció módszereivel definiálni. A döntés a bizonytalanság csökkentésére irányul, amely a szervezet sikerének determinánsa. A döntés tehát egy szelekció, amely által a szervezet mint a környezete felé nyitott rendszer a bizonytalanságot bizonyossággá alakítja. A *szervezet* ebből az aspektusból *döntések hálózata*, amely minden szervezeti struktúra létrehozását, működését és változását meghatározó műveletek sorozata. A döntéshozatalhoz (a döntéshozatal premisszái) szervezeti programok, kommunikációs csatornák, résztvevők és felelőségek szükségesek, továbbá a kommunikáció észlelése és elfogadása vagy elutasítása. A szervezeti programok lehetnek folyamatok (például a gyártási folyamat, amelyben a célkitűzéssel összhangban kijelölik az előállítót, a szükséges inputokat és outputokat). A kommunikációs csatorna szervezeti modelltől függő (például hierarchikus) kommunikációs hálózatot alkot, ahol a munkaerő által betöltött státusz befolyásolja a kommunikációs formákat. A szervezeti működés előfeltétele a munkaerőfelvétel, az emberek szervezeten belüli pozicionálása és a képzés. A premisszák egy pozíció hálózatot hoznak létre, amelyben minden pozícióhoz specifikus személyzet, programok és kommunikációs hálózat tartoznak. A hálózat a döntéshozatalhoz olyan struktúrát biztosít, amely által megvalósul a rendszer autopoieszise, a működőképesség fenntartása.

A szervezetek a *kommunikáció* révén önmagukat és a társadalmat is reprodukálják, továbbá a szociális rendszerek olyan intézményeinek tekinthetők, amelyek a kommunikáció lehetőségét biztosítják a részrendszerek közötti strukturális kapcsolódás által. A kommunikációra vonatkozó elméleti előfeltételezés, hogy minden szociális rendszer kommunikációkból áll és csak kommunikációkból. A szervezet a kommunikáció formájában az információ feldolgozója (mint befogadó) és előállítója (mint küldő). Mint befogadó saját struktúrája alapján ítéli meg, hogy milyen információkra reagál, mint küldő (kommunikációt továbbító) maga dönt a kommunikált tartalom szelekciójáról. A szelekció révén műveleteit egy adott közegre (miliőre) vonatkoztatva a környezetét határozza meg, mindazokat, akik a szervezettel kommunikálnak. A kommunikáció vonatkozhat nem kommunikatív rendszerekre

(mint például az ember), ami nem jelenti a kommunikatív rendszerek (például biológiai) formációjának lehetőségét. A szervezet létrejöttének három alapvető tényezője a kommunikáció (egy különbségtétel a rendszer és környezet között), az információ (a nyilvánítás és a megértés szintézise), valamint a szelekció (a szervezeten belüli döntés). Pontosabban egy szervezet akkor hozza létre önmagát, amikor a döntést kommunikálják és a rendszer műveletileg zárttá válik. Ebből az aspektusból a szervezet alapítása egy döntés eredménye, de maga a tagság is, amely tágabb értelemben például lehet egy párthoz tagként való csatlakozásra vonatkozó döntés.

Minden további intern szervezeti 'attitűd' (pl. célok, hierarchia) a másodlagos döntéshozatal eredményének tekinthető a rendszerben. A *hierarchia* (az utasítások láncolata) olyan alternatívával nem rendelkező struktúráképző modell, amely nélkülözhetetlen a komplex szervezetek kialakításához, a bizonytalanság (kockázat) csökkentése érdekében. Luhmann azonban kiemeli, hogy a szervezet és a hierarchia nem szinonimák, annak okán, hogy a hierarchia nem rendszer, hanem a hatalmi relációk struktúrája.

A szervezeti kommunikáció struktúráját a *téma* határozza meg, amely a fontosság és időbeliség attribútumok formációja. Minden témának eltérő a tárgya (pl. vonatkozhat az árak kalkulációjára, a termék diverzifikációra stb.), lényegében egy döntés eredménye, azaz egy döntés egy témára vonatkozik. A rendszer emlékezetében a témák strukturálódnak, amelyek az utólagos megfigyelés eredményeként a kommunikáció által értékelhetők vagy elutasíthatók (a kommunikáció funkciója). Az emlékként strukturált témák sajátos története és szelekciója határozza meg fennmaradásukat, a jövőbeni formálódásukat. A szelekció alapja a téma kockázatcsökkentő relevanciája, amely a kommunikáció folytonosságát biztosítja a szervezet zárt rendszerében.

Luhmann a szervezetre döntéshozó mechanizmusként tekint, amelynek célja a kockázat csökkentése a témák szelekciójával, a rendszer/környezet megkülönböztetés és a célok/eszközök bináris kódok mentén működve. Az általános szervezetelmélet kialakítása kizárólag a döntéssel összefüggésben elképzelhető, például a szervezetben végzett tevékenységek (pl. fizikai vagy iroda munka) vagy kommunikációs formák (kérelmek, diszkussziók stb.) nem sorolhatók ide. (Luhmann 2018a)

Az előző fejezetekben ismertetett szociális rendszerek (a társadalom, az interakció és a szervezet) nem függetlenek egymástól, hanem egymással kölcsönhatásban léteznek, egyes kommunikációtípusok egyidejűleg lehetnek jelen az interakció, a szervezet és a társadalom rendszerében (Brunczel 2010).

II.1.12. A modern társadalom funkcionális részrendszerei

A modern társadalmat funkcionális részrendszerek alkotják, avagy a funkciók differenciálódásával különböző részrendszerek különíthetők el egymástól, amelyeket műveleti zárttság jellemez. A funkcionális részrendszerek strukturálisan kapcsolódnak egymáshoz, a szervezetek révén műveleti szintű kapcsolat van közöttük. A kapcsolódás, az interakciók a részrendszerek között kizárólag a szervezetek közreműködésével lehetséges, amelyek jellemzően rendszerspecifikusak, így beszélhetünk például gazdasági, politikai vagy tudományos szervezetekről. Strukturális kapcsolódásnak tekintendők például a politikai, a jogi és a gazdasági részrendszerek szervezetei által közvetített adózási információk. Az egyes részrendszerekre sajátos műveleti kód, kommunikációk jellemzők, ami nem zárja ki, hogy ugyanazon kommunikációs művelet több részrendszerhez tartozik. Például egy jogi szankció következményeként fizetendő összeg a fizetés teljesítése esetén gazdasági tranzakció is.

A részrendszerek szerveződése azonban sajátos bináris kód alapján történik, amely determinálja bizonyos mértékig a kommunikációt, illetve a rendszer reakcióját a környezetben felmerült problémákra. Ez utóbbi úgy is megfogalmazható, hogy a környezet rezonanciát válthat ki a rendszerben, amely ily módon nyitottá válik a változásra, de kizárólag a saját logikáját követve képes erre. A szelekció feltételeit a programok határozzák meg, így amennyiben a rezonancia valamely bináris kódhoz illeszthető, a rendszer képes a program módosítására, az önön zárt rendszerében értelmezve a problémákat.

A korábbi fejezetből már ismert tény, hogy a részrendszerek mint egymás környezetei egymásra hatást gyakorolnak az interdependencia okán, amelynek révén *ad exemplum* a gazdasági részrendszer eredményes teljesítése a többi részrendszerre is áldásos hatással lehet: a tudományos kutatások nagyobb mértékű támogatásban részesülhetnek, és a politikai részrendszer a gazdasági adatokkal tudja alátámasztani a fiskális politika sikerét (például a GDP értékének növekedésével). A gazdasági részrendszert a világtársadalmi jelleg, a politikai és jogi rendszereket a regionális jelleg határozza meg a kommunikációk műveleti határainak tekintetében (Luhmann 2010, Bognár, Karácsony 2013, Brunczel 2010). A következőkben az értekezés szempontjából releváns részrendszereket (gazdasági, tudományos, jogi, politikai, tömegmédiá) mutatom be röviden, elsősorban a gazdasági részrendszerre vonatkozóan, kitérve az ökológiával, valamint esetenként a társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggő problémákra.

II.1.12.1. A gazdasági funkcionális részrendszer

A gazdaság⁹ működésének vizsgálata Luhmann rendszerelméletében a gazdaság/környezet elválaszthatatlan kettősségének figyelembevételével érdemleges (lásd Luhmann 2010, Bognár, Karácsony 2013, Brunczel 2010). A gazdaság problémája önön komplexitásának redukciója, például a gazdasági körforgásra orientálva (termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás), kiemelt szerepet tulajdonítva a 'gazdasági' szükséglet¹⁰ kielégítésének és a fizetőképesség biztosításának. (Boldyrev 2013)

A gazdasági részrendszer működését a szociális rendszerekre jellemző *bináris kód* határozza meg, a birtokolni/nem birtokolni kód és kiegészülése, azaz másodkódolása a fizetés/nem fizetés kódok. A birtokolni/nem birtokolni kód a tulajdonlás kizárólagosságát jelenti, amely a szűkösséggel van összefüggésben. A *szűkösség* itt nem a közgazdaságtan hagyományos értelmezésére utal (lásd 9. lábjegyzetben) miszerint a javak mennyisége véges¹¹, hanem a birtoklás kizárólagosságára, amely a gazdaság felszámolhatatlan tényezője. Kezdetben a gazdaság a birtoklás mentén szerveződött, a hozzáférés korlátozottságán, így a

⁹ Általában a gazdaság, pontosabban a gazdasági cselekvés okának meghatározásához az erőforrások szűkös rendelkezésre állásának ténye elkerülhetetlen (Weber 1978, Polányi 1976, Samuelson, Nordhaus 2012 stb.). Weber (1978) álláspontja szerint a gazdaságban a cselekvés oka a szükségletkielégítés, a szűkös erőforrások és a lehetséges cselekvések számának korlátozottsága mellett. Polányi (1976) a gazdaság kettős értelmezését véli adekvátnak a formális és a szubsztantív megközelítésekben. A formális az alternatív célra felhasználható, szűkösen rendelkezésre álló eszközök racionális választását jelenti. A szubsztantív mindazon struktúrát és formát feleleli, amely a jóságok előállításával, elosztásával és fogyasztásával áll összefüggésben. (Polányi 1976) Burawoy (2005) különböző diszciplínák megközelítéseit összehasonlítva a gazdaság piaci függőségét és a piaci expanzió fontosságát emeli ki (amely a gazdasági növekedéssel összefüggő témakör) közgazdaságtani megfontolásból; az állam szerepét és a stabilitás fenntartásának szükségletét a politikatudomány vonatkozásában; míg a szociális jelenségek összefüggéseinek jelentőségét a szociológia tudományban.

¹⁰ A klasszikus közgazdaságtanban a szükséglet olyan hiányérzet, amely cselekvést vált ki önmaga megszüntetésére. A szükséglet és az előidézett szükséglet – amit az angol szakirodalom eleve elválaszt egymástól (needs – wants) – nem azonosak. A létszükséglet (étel, ital, levegő stb.) és az indukált szükségletek (tévé, mobil telefon stb.) nem tekinthetők ugyanazon kategóriának. A létszükségletekhez tartozó levegőt – bármilyen minőségű is – nem ember állítja elő a termelési folyamatban. Továbbá Maslow szükségletpiramisának olyan komponensek is a részei, amelyeknek szintén nincs közvetlen köze a termelési folyamathoz (pl. a szociális szükségletek). A modern társadalomban talán praktikusabb lenne gazdasági szükségletekről beszélni, ahol az alapvető szükségletek meghatározott körének kielégítése többnyire áru- vagy szolgáltatás vásárlással történik. Az utóbbi, azaz a 'gazdasági' szükségletek kielégítésének előfeltétele a pénz rendelkezésre állása. Következésképpen átgondolandó dilemma a pénzt a gazdasági szükségletek között felsorolni a modern gazdaságban. Az ortodox közgazdaságtani elméletben pusztán a kereslet fogalma utal a pénz szükségességére a fizetőképes vásárlási szándékhoz, amely úgy is megfogalmazható, hogy a szükséglet pénz nélkül nem válhat keresletté. Tehát levonható az a következtetés, hogy annak érdekében, hogy a szükségletből kereslet legyen valamely dologra és pénzre egyidejűleg szükség van. A szükségletek köréhez a pénz mint csereeszköz hozzáadását gazdasági értelemben átgondolandónak vélem. (Szerző)

¹¹ Bagnó (1963) vitatja a szűkösség elméletét, nem tartja a gazdasági gondolkodásmód szempontjából helyesnek, mert jóllehet léteznek szűkösen rendelkezésre álló források, mint az egyes ásványkincsek, de nem minden forrás szűkös és a javak jelentős része mesterségesen előállíthatóvá vált. A modern társadalomban a szűkös források közé sorolható a pénz és az idő. Nyilvánvaló, hogy a dolgok elérhetőségének bővülése természetes módon csökkenti a szűkösség fogalmának jelentőségét, amennyiben megfelelő mennyiségű csereeszköz (pénz) áll a gazdaság szereplőinek rendelkezésére. Igaz, hogy egyidejűleg továbbra is fennáll az a tény, hogy egy dolgot nem birtokolhat több tulajdonos, viszont a modern gazdaságban birtokolhat valami nagyon hasonlót. Másfelől közgazdaságtani értelemben a szelekciós kényszer is összefüggésben van a szűkösség tágabb értelmezésével: amikor valaki egy adott terméket vagy szolgáltatást megvásárol, egyúttal lemond egy másik dologról, azzal a kitételrel, hogy ezt a szelekciós kényszerteret gyakorolta a szűkösen rendelkezésre álló anyagi erőforrások készletik (Szerző).

birtokolni/nem birtokolni kód preferencia kódnak tekinthető (valamely jószágot birtokolni előnyösebb mint a tulajdontól való megfosztottság érzete). A fejlődés, luhmanni meghatározásban az evolúció, a *pénzgazdaság* kialakulását eredményezte. A pénz kialakulásának különböző fázisai a pénz evolúciójának tekinthetők, amelyeknek első tartósabb formái a fémpénz (bimetallikus pénzrendszerek) megjelenése, a Gresham-törvény¹² által érvényesülő monometallizmus, az aranystandard (aranyérme) rendszer¹³. Az aranystandard rendszer összeomlása¹⁴ a hitelpénz rendszer (Décsy 2003), és a különböző funkciókkal¹⁵ bíró, belső érték nélküli pénz (papír, érme és számlapénz formájában) kialakulását idézte elő.

A pénz mint *szimbolikusan általánosított kommunikációs médium* teszi lehetővé a másodrendű megfigyelést azaz, hogy „mások miként figyelik meg a rendszert, vagyis milyen áron hajlandók vásárolni és eladni.” (Brunczel 2010: 93). Luhmann elgondolása szerint tehát a gazdasági részrendszer önszabályozása az árak révén valósul meg és kifizetésekből áll. A modern pénzgazdaságban a „gazdaság létkérdése”, hogy tudunk-e fizetni vagy sem, más szavakkal: „Gazdaságon azoknak a műveleteknek az összességét kell értenünk, amelyek pénzkifizetések révén mennek végbe” (Luhmann 2010: 65).

A gazdasági részrendszer jellemzői közé tartozik, hogy a szereplők megfigyelik, hogy mások milyen módon figyelik meg a piacot, amely a kereslet révén értelmezhető. A rendszer alapvető célja a haszonszerzés, amelyet önmagában morális kérdések nem foglalkoztatnak,

¹² A Gresham-törvény értelmében a „rossz pénz kiszorítja a jó pénzt”, abban az időszakban, amikor az ezüst és az arany egyidejűleg forgalmi eszköz volt, az árakat aranyban és ezüstben is kifejezték, amely jelentős áringadozáshoz vezetett. Az állam deklarálta az értékviszonyt a piaci viszonyokat figyelembe véve, így az ezüstöt felértékelt az aranyhoz képest, melynek okán az árak ezüstben kifejezve megnövekedtek. Ennek hatására érvényesült a Gresham-törvény és kialakult a monometallizmus. (Décsy 2003)

¹³ Az aranystandard idején az aranyérmék és a papírpénz egyidejűleg forgalomban volt, a papírpénz mögött valós aranytartalom volt, amelyet a bank a tulajdonos kérésére aranyra váltott. (Décsy 2003) Az aranystandard rendszer a nemzeti valuták átváltását biztosította a nemzetközi forgalomban, az árszintet az országok aranykészletei határozták meg, amelynek okán szoros kapcsolat alakult ki az árszintek vonatkozásában az országok között. Az árak viszonylagos stabilitásának reménye az ún. egységes ár törvény elképzelés okán is érthető, amely az azonos vagy közel azonos áruk árának hasonlóságát feltételezte a nemzetközi kereskedelemben, figyelembe véve a szállítási költségeket és egyéb költségeket (mint például a vám), így a különböző nemzetek árszintjeinek egyezőségét. (Lőrinczné 1999)

¹⁴ Az aranystandardrendszer megszüntetésének alapvető oka a pénzigény emelkedése a termelés és a forgalom, valamint az állami költségvetési vásárlások növekedése, amely előidézte, hogy a forgalomban lévő pénz (számlapénz és papírpénz) aranyra történő beváltása lehetetlenné vált (Décsy 2003).

¹⁵ Marx a pénz öt funkcióját különböztette meg: értékmérő, forgalmi eszköz, fizetési eszköz, felhalmozási eszköz és világpénz funkciók. Az értékmérő funkció azt jelenti, hogy a javak és szolgáltatások (jószágok) értékét pénzben lehet kifejezni. A pénz mint forgalmi eszköz az áruforgalom, az értékmozgások (pl. jövedelem, kamat, adó) és a tranzakciók (pl. hitel) pénzben kifejezett értékének bonyolításának eszköze. Fizetési eszközként lehető teszi a fizetési tranzakciók időbeli eltolódását (halasztott fizetés), azaz viszonylagos értékörző jellege által biztosított, hogy a vásárlások között eltelt idő ellenére a csere lebonyolítható legyen. A pénz felhalmozásra alkalmas, amely a későbbi befektetések alapja (amennyiben nincs olyan kockázat, hogy a negatív kamatláb és az infláció a felhalmozott pénz értékét csökkenti). A világpénz jelleg a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat folyamatossá teszi (Dietmar 1989).

ezeket más részrendszerek 'erőltetik' a gazdasági részrendszerre¹⁶. Erre példa a jogi rendszer törvényi szabályozásában a versenykorlátozás tilalma. (Brunczel 2010)

A pénz körforgása által a *fizetőképesség* és a *fizetőképtelenség* 'kódjai' váltakoznak, a rendszer működőképessége érdekében folyamatosan biztosítani kell a fizetőképesség lehetőségét, azaz a pénzszerzés forrását, amely például az üzleti tevékenység eredményes működéséből, munkahelyi jövedelmekből vagy hitelből származhat. A modern gazdaság rendszerében a fizetőképesség fenntartása a cél, tőkére van szükség, ami áthidalja a kifizetés és a fizetőképesség visszaállítása között eltelt időt. (Luhmann 2010) A kifizetés révén keletkezett pénzhiány helyreállítása a piaci szereplők, így a fogyasztók, a vállalatok, vagy az állam vásárlásaival realizálódik, valamint jövedelem vagy hitelforrásból. Konkrét példa lehet a vállalati beruházások megtérülése; a közkiadásokból keletkező pénzhiány pótlása adóztatással; a fogyasztói kiadások fedezete a munkából szerzett jövedelemből. A vállalatok üzleti sikere mellett tehát, az állam és a háztartások egyaránt kulcsfontosságú szerepet töltenek be a fizetőképesség fenntartása szempontjából. A piaci szereplők gyors döntéshozatalra kényszerülnek függetlenül a bizonytalanság fokától, amely áthatja a teljes rendszert. (Boldyrev 2013)

A rendszer műveleti autopoioézisze így a fizetőképesség és fizetőképtelenség körforgásában realizálódik az idő nyomása alatt, amelyhez a rendszernek önszabályozása révén biztosítani kell a rentabilitás fenntartását és mindazon gazdasági feltételeket, amelyek a közfeladatok ellátásához és a munkahelyteremtéshez kapcsolódnak. Amennyiben a körforgás nem teremti meg automatikusan a fizetőképességet a rendszerben a *hitelmechanizmus* biztosíthatja a fizetőképesség létrehozását, amelyet a központi bankok szabályoznak. Azáltal, hogy a központi bankok a pénzemisszió kizárólagos jogával vannak felruházva, egyúttal lehetőségük van szervezett keretek között a fizetőképtelenséget fizetőképességgé alakítani. A pénzpiac így meghatározó szerepet tölt be a teljes gazdasági részrendszer, ezen belül a piacok működésében egyaránt.

A modern gazdasági részrendszer a *pénzmechanizmus* által különül el a többi részrendszertől, amelyet a pénz rendkívül gyors áramlása határoz meg, a külső beavatkozás mikéntje Luhmann szerint kétséges. A gazdasági részrendszerre és különösen a pénzpiacokra – például az árfolyamok alakulására – olyan gyors működés jellemző, hogy az pusztán az események megfigyelésére ad lehetőséget, azonban nem határozható meg strukturálisan, nem foglalható 'keretrendszerbe', működése nem irányítható más részrendszerek által. (Luhmann

¹⁶ Weber (1994) a profitorientált vállalkozások gazdagságát (tekinthetjük vagyonnak) a fizikai javak mellett a „jó szándék” (*good will*) fogalmával egészíti ki, amely együttesen biztosítja a vállalkozások hosszútávú fennmaradását.

2010) A *kommunikáció* a gazdaságban a fizetés (tekinthető a pénzáramlásnak), melyet a pénzmennyiség és az árak szabályoznak, valamint a rendelkezésre álló források (természeti erőforrások, áruk, szolgáltatások) és a fogyasztói preferenciák befolyásolnak (Boldyrev 2013).

Luhmann elméletében a *piac* sajátos vetületben mint tükör jelenik meg, számára a közgazdászok által megfogalmazott piaci meghatározás (a kereslet és a kínálat találkozási helye) érthetetlen (Luhmann 2010). Egyfelől a tükör arra szolgál, hogy a vállalatok önmagukat és a konkurenciát megfigyeljék, valamint a fogyasztói motivációk bizonytalanságával szembesülő termelők számára a szűkös fogyasztói kört reprezentálja, akikért fennmaradásuk érdekében harcolniuk kellene. Másfelől a gazdasági rendszerben a piac egy *participációs részrendszer*, amelyben a vállalatok vagy a háztartások számára a piac másodlagos megfigyelésük környezete. A piac nem maga a rendszer, hanem annak intern környezete, ahol a piaci verseny (*kompetíció*) a konfliktusok minimalizálását segíti elő azáltal, hogy az ágensek reakcióit a külső környezeti hatásokra homogenizálja. A környezet komplexitását a szükségletek és a preferenciák heterogenitása alakítja, amely egyidejűleg a gazdaság működésének alapfeltétele. Összefoglalóan a piac egy tükör, olyan '*polikontextuális*' absztrakció, amely a participációs részrendszer (vállalatok és háztartások) számára környezetet biztosít. (Boldyrev 2013) Luhmann leírása a piac viszonylatában, ahogyan a teljes gazdaságra vonatkozóan általános jellegű, alátámasztva a rendszerelméleti általánosításhoz kapcsolódó megközelítést.

A gazdaságban a *bizalom* alapvető tényező, a társadalom bármely részrendszerének működését befolyásolja. A bizalom input feltételnek is felfogható, hiszen bizalom nélkül a bizonytalan vagy kockázatos helyzetekben a megoldást serkentő stimuláció elmarad. A bizalmatlanság leblokkolja a működést, megakadályozva a 'racionális cselekvéseket', például a gazdasági részrendszerben a tőkebefektetést. Ellenkező esetben a bizalom a tőkebefektetéseket ösztönzi és amennyiben ehhez a politikai részrendszer stabilitása is hozzájárul, egyidejűleg a monetáris stabilitás feltételeit teremti meg a rendszeren belül. Következésképpen a bizalom olyan attitűdnek tekinthető, amely megalapozza a kockázatvállalást a döntésekben. A kockázatvállaláshoz kapcsolódó döntések megerősítéséhez az előzetes tapasztalatok hozzájárulhatnak, megteremtve a biztonság pozícióját, amely a további kapcsolatok létesítését segíti elő. A bizalom mikro és makrószinten is értelmezhető: amíg mikro szinten a személyes bizalommal összefüggésben értelmezhető, addig makrószinten a bizalom leginkább a rendszer védelmét jelenti a

bizalmatlanságtól (a magabiztosság elvesztésétől).¹⁷ (Luhmann 2000) A makrószintű rendszer bizalom racionális alapja a mikrószintű – személyes – bizalom bizalmában van, amely a rendszerpotenciál növekedését támogatja. A kooperáció alapvető feltétele a bizalom, amely nélkül rendkívül kevés esély van a tervezhetőségre és a megvalósításra, a bizalmatlanság szétzilálja az eredményes működést mikró és makrószinten egyaránt. A rendszerre vonatkoztatva a bizalom lehetővé teszi, hogy a rendszer időt nyerjen, amely mint „kritikus tényező” jelenik meg a komplex rendszerek struktúrájának felépítésében. A mesterségesen motivált szükségletekből akkor lehet kereslet, ha a rendszer képes a bizalmat aktiválni, valamint egy ilyen rendszerben a szükséglet és a kielégítés közötti időintervallum megnövelhető annak okán, hogy a rendszerbizalom garanciát nyújt az elvárások teljesítésére. Nyilvánvalóan a rendszerbizalom nem tekinthető kizárólagos mechanizmusnak a rendszerek komplexitásának csökkentésére, hiszen számos kiegészítő folyamat meghatározó a tapasztalatok felépítésében, mint például a tanulás vagy a kontroll. A kontroll lényegében a bizalmatlanság intézményesülése a rendszerben, amely a választási lehetőségeket redukálja. Ebben a tekintetben a bizalmatlanság rendszerszükséglet a jelentős komplexitású rendszerekben, megalkotva a rendszerelméleti szemlélet bináris kódját a bizalom/bizalmatlanság formájában. A bináris kód a rendszer komplexitásának csökkentésére hivatott, mivel a két forma egyidejűleg nem lehetséges, determinálva a kockázatvállalás döntését, azonban nem rendszerképző kód. A rendszer és környezet működésében a kölcsönös bizalom a kapcsolatok erősítését idézi elő, ily módon ún. bizalmi határokkal különülnek el a részrendszerek egymástól, amelyek az előzetes tapasztalatok alapján alakítják a kritikus küszöböt a bizalom vagy a bizalmatlanság megítélésében. Optimális esetben a bizalom az általánosan elfogadott szabály és a bizalmatlanság a kivétel, hiszen a bizalom ereje feloldja a döntésekhez kapcsolódó kétséget. Amennyiben a bizalomból bizalmatlanság lesz, egy rendkívül nehezen visszafordítható folyamat veszi kezdetét, megnehezítve a döntéseket, a kooperációt mikró és makrószinten egyaránt. Nem véletlen, hogy a bizalom a gazdasági részrendszerben rendszeresen mért értékévé vált, amely az üzleti, a befektetői, a fogyasztói, az ipari bizalom alakulásának megfigyelését és számszerűsítését jelenti. A bizalmi mutatók kedvezőtlen alakulása a befektetéseket hátráltatja és a társadalmi bizonytalanságot fokozza. A

¹⁷ A fenti leírás a részrendszerekkel összefüggésben ismerteti a bizalom luhmanni koncepcióját, azonban tágabb kontextusban a 'családias légkör' (*familiarity*) és a magabiztosság (*confidence*) kérdéskörével együttesen interpretálható. (lásd Luhmann 2000)

mutatók sokfélesége a mellékletben található táblázatban tekinthető meg (Bizalmi indexek táblázata).¹⁸

A bizalom absztrakt megjelenési formája a szimbolikus dolgokban való bizalom, így például a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumokban, mint a pénz és annak értéke. (Luhmann 2018b)¹⁹ Az előbbi előfeltételezi a bizalmat a médium adekvát működésében, ami azt jelenti, hogy a pénzt a társadalom elfogadja.

A korábban leírtaknak megfelelően a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumok a másodrendű megfigyelések eszközei, ami a gazdaságban az árak alakulásával valósul meg, azaz megfigyelhető, hogy a piaci szereplők mennyiért hajlandók értékesíteni és megvásárolni a piacon kínált javakat (Brunczel 2010). A szabad verseny koncepciója nem érvényesül, mert az árakat a piaci viszonyok és az állami befolyás alakítja (Boldyrev 2013), az állami árszabályozás esetleges (például a dohánytermékek ára). Az árak piaci alakulása a bizalommal van összefüggésben: amennyiben a médium "több bizalmat feltételez, mint amennyit biztosítani tud" inflációról, ha „nem használják ki a bizalom megszerzésének lehetőségeit” a gazdasági szereplők deflációról beszélünk (Brunczel 2010: 94). (Az árváltozás kifejezésére az árindex alkalmas, amelynek terminológiai elemzése a II.3.10. A fogyasztói árindex terminus ekvivalenciavizsgálata fejezet tárgya a 83. oldalon)

Az eddigiekből megállapítható, hogy Luhmann egy „heurisztikus” leírással és felfogással gazdagította a korábbi gondolkodásmódot, amely általános és absztrakt aspektusok konstrukciója, az individuális viselkedés elemzésének nélkülözésével. A gazdasági jelenségek vizsgálata során azok az általános rendszertulajdonságok válnak fontossá, melyek a kommunikáció folyamatosságát biztosítják. Ebben az értelemben kitüntetett szerepe van a fizetésnek, az áraknak és a pénznek. Ez azonban nem egy új gazdaságelmélet alapos kidolgozása, hanem egy olyan konceptuális keret, amely több szempontból eltér az ortodox közgazdasági gondolkodásmódtól. A gazdaság olyan zárt (a kódok szintjén) és nyitott (a programok szintjén) részrendszerként történő értelmezése, mely a kommunikációk által biztosítja önön fennmaradását, újszerű elméleti megközelítés. Továbbá a gazdaság értelmezése más részrendszerek környezetében, szintén olyan koncepció, amely minden

¹⁸ A bizalom nem pusztán a rendszerelmélet része, de egy olyan kérdéskör, amely további fejtegetések tárgya. Így például az emberre vonatkoztatva a bizalom alapelemeinek tekinthetjük az elismerést (Nagy 2013a, b), a tiszteletet és a szeretetet (amelynek hiánya például gyermekkorban a deviáns magatartási formák kialakulásának okai között szerepel), mint társadalmi csoportokat összetartó erőket.

¹⁹ Luhmann (2018b) a Trust and Power című könyvében a bizalom megjelenési formáit különféle kontextusban részletesen elemzi. A fenti ismertető célja néhány általános, rendszerekkel összefüggő elgondolás áttekintése.

probléma átgondolására inspirál.²⁰ (Boldyrev 2013) Az absztrakció a társadalmi problémák (ökológiai és egyenlőtlenség) átfogalmazását igényli, amelyek a gazdaság külső környezetét érintik mindaddig, amíg pénzben (pontosabban fizetőképességben) meg nem fogalmazhatók.

Luhmann az *ökológiai problémák* transzformációját gazdasági problémákká szinte lehetetlennek tartja, mivel a gazdasági részrendszer a saját kódjával képes reagálni, azaz valamit vagy rentábilisnak ítél meg vagy sem. Az ökológiai problémák olyan környezeti 'zajok', amelyeket közvetlenül a zárt rendszer fizetés/nem fizetés kódjai nem képesek értelmezni. Természetesen elő lehet írni mennyiségi korlátokat, a problémákat költségekké alakítani és így elvárni, hogy azokat a gazdaság internalizálja, azonban világos, hogy ebben a formában nem feldolgozható a rendszer számára. Pontosabban azok az elvárások, amelyeket gazdasági értelemben szükséges teljesíteni, fizetéseket idézhetnek elő és nem számolt következményeket okozhatnak. A megoldás a részrendszer számára értelmezhető árak nyelvén lehetséges, azonban oly módon, hogy amennyiben ez nem eredményez rentábilis tevékenységet, számolni kell a gazdasági részrendszer teljesítményének romlásával, ami több szempontból generál újabb problémákat.

Az ökológiai problémák mellett a *társadalmi egyenlőtlenségek* problémája nem pusztán azt jelenti, hogy környezeti tényezőként van jelen, de a gazdaság az egyenlőtlenség teremtője. Luhmann meghatározásában a gazdaság az egyenlőtlenséggel kezdődik (a javak birtoklásának aránya) és további egyenlőtlenséget hoz létre, így biztosítva folyamatos működését (Luhmann 1988: 112 In: Fleischmann 2005). Fleischmann (2005) az ágensek közötti árucserét modellezve az egyenlőtlenség fokozódását statuálta egy egyszerűsített luhmanni gazdaságra vonatkoztatva, ahol meghatározott előfeltételekkel kevés számú áru adásvételét szemléltette. Az egyenlőtlenség (a javak egyenlőtlen elosztása) azok között valósult meg, akik részt vettek az értékesítési folyamatban, amely alapján az egyenlőtlenség fokozódása valószínűsíthető, amennyiben a valóságban létező mennyiségű résztvevőre és

²⁰ Luhmann a gazdasággal összefüggésben számos közgazdasági gondolkodó munkásságából merít: például a gazdasági részrendszer leírásához Max Weber és Polányi Károly munkásságából; az árakkal összefüggésben például Karl Marx, Adam Smith és John Maynard Keynes elméletéből. A fenti leírás a gazdasági részrendszerre vonatkozó legfontosabb általános elméleti fogalmakat ismerteti a problémamegoldás érdekében. A gazdasági részrendszer rendszerelméleti koncepciójának részleteihez elsődlegesen Niklas Luhmann (1988) *Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. című mű ajánlott, amelynek kritikai elemzéséhez hozzájárult többek között Boldyrev (2013), Fleischmann (2005), továbbá: Michael Hutter: Hutter, M. 1994. *Communication in Economic Evolution: The Case of Money*. In *Evolutionary Concepts in Contemporary Economics*. Ed. R. W. England, pp. 111–136. Ann Arbor: University of Michigan Press.; Alex Viskovatoff: Viskovatoff, A. (2000). *Will Complexity Turn Economics into Sociology?* In *Complexity and the History of Economic Thought*. Ed. D. Colander, pp. 129–154. London: Routledge. Viskovatoff, A. (2004). *The Market as an Environment*. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 14(2): Article 4.; Jens Beckert: Beckert, J. (2002). *Beyond the Market. The Social Foundations of Economic Efficiency*. Princeton: Princeton University Press.

termék mennyiség adásvételére gondolunk. A modellezés eredményeit azok az empirikus adatok is alátámasztják, amelyek a későbbi elemzés tárgyai.

A gazdasági részrendszer a profitábilis tevékenységek szelekciója mellett munkahelyeket teremt és biztosítja a közfeladatok ellátásának finanszírozását. Amennyiben nem rentábilis a működés, ez a munkahelyteremtést, a közfeladatok finanszírozását korlátozhatja, valamint a nem rentábilis tevékenységek megszüntetését idézheti elő, Luhmann megfogalmazásában nem várt következményeket vonhat maga után. (Luhmann 2010)

A gazdaság – ahogyan a társadalmi részrendszerek mindegyike – önreferenciális rendszer, amelynek nincs meghatározó irányítási lehetősége a többi részrendszerben (politikai, jogi, tudományos, oktatási, tömegmédia stb.), valamint ezek sem gyakorolhatnak számottevő befolyást a gazdasági részrendszerre. Igaz, Luhmann sem állítja, hogy nem avatkozhat be az egyik részrendszer a másik működésébe, azonban az abszolút kontrolra való törekvés esetlegesen több kárt okozhat az egyes részrendszereken belül, mint amennyi hasznot hozhat. (Brunczel 2010) A funkcionális részrendszerek egyik jellemzője tehát, hogy *nem töltenek be irányító szerepet* egy másik részrendszerben, műveleti kapcsolat a szervezetek révén valósul meg a részrendszerek között. A részrendszerek között *interdependencia* jellemző, amely arra utal, hogy az egyes részrendszerek teljesítménye nem független egymástól: a virágzó gazdaság minden más részrendszer számára pozitív hatásokat eredményezhet. Esetenként azonban érdekellentét áll fenn a részrendszerek között: a munkahelyteremtést a politikai részrendszer támogathatja például a kis- és középvállalkozások számára nyújtott pályázati lehetőségekkel (elősegítve a foglalkoztatottak számának növelését, amely a személyi jövedelem adófizetési kötelezettség okán az állami bevételeket is növeli); a gazdasági részrendszer azonban a funkcionális kódjai alapján a munkaerő költségének számbavételére kényszerül. Jóllehet elsődlegesen a gazdaság feladata a munkahelyteremtés, a munkaerő költségvonzata okán a vállalatoknál a nyereséget csökkenti. Másfelől megállapítható, hogy a gyakorlatban a vállalatok eredményessége a politikai részrendszer számára is kedvezőbb helyzetet teremt. A pozitív hatás tovább gyűrűzhet a társadalomban, mert a jövedelemforrás a biztonságérzetet fokozhatja, a jövőtervezés reálisabbá válhat és a választási lehetőségek bővíthetnek.

Az interpenetráló részrendszerek jelensége manifesztálódik azáltal, hogy a gazdasági részrendszer a politikai és a jogi részrendszerek által kommunikált irányzathoz a pénzáramlás módosulásával alkalmazkodik, *ad exemplum* az adófizetési kötelezettség teljesítésével. Tulajdonképpen ez az alkalmazkodás tekinthető a komplexitás rendelkezésre bocsátásának oly módon, hogy ezáltal például a politikai vagy a jogi részrendszerrel nem olvad össze. Más

szavakkal, a gazdasági részrendszer fizetés/nem fizetés bináris kódjai nem módosulnak, ahogyan a politikai részrendszer kormányzat/ellenzék bináris kódjai vagy a jogi részrendszer jogszerű/jogszerűtlen kódjai sem az interpenetráció hatására. (Luhmann 1984: 290 In: Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010) A gyakorlatban erre egy további példa a központi bankok kormányzattól független tevékenysége. Jóllehet a politikai részrendszer kommunikációjával érzékeltetheti, hogy a gazdasági részrendszerben a központi bank intézkedésének módosulását igényli, azonban közvetlen beavatkozási lehetősége nincs a gazdaság zárt rendszerébe. Természetesen ismertek olyan példák, amikor a politikai részrendszer teljes befolyást gyakorolt a gazdaság működésére, amelyre példa lehet a tervgazdaság. Mindez a teljes gazdasági körforgásra hatással volt, meghatározva lényegében a fogyasztás lehetőségeit. Ezáltal olyan zárt rendszert teremtett, amelyben például a termelés mennyisége szabályozott volt. Nem véletlen, hogy egy ilyen rendszert a modernitás fokozódásával nem lehetett fenntartani, a határok megnyitása és az együttműködés elősegítette a fejlődést minden értelemben. A külkereskedelmi megállapodások hatására a választék bővülésének lehettünk tanúi.

Az előbbiek arra engednek következtetni, hogy a politikai részrendszer erőteljes beavatkozása a gazdaságba hátrányosan érintheti a szabad választási lehetőségeket. Nyilvánvalóan ez nem jelenti azt, hogy a gazdaság szabályozására nincs szükség, ennek hiányában a feketegazdaság korlátlanul gyarapodhat. A gyakorlatban jogszabályok determinálják a gazdaság legális működésének feltételeit, amely kiterjedhet a vállalkezési formák választási lehetőségeire, a tevékenység végzéshez szükséges engedélyekre, valamint a törvénysértés eseteire és a jogkövetkezményekre (a jogsértő magatartás szankcionálásának formáira).

Összefoglalóan a gazdaság mint önszabályozó rendszer tehát meghatározható úgy, hogy *funkciója* a hiány csökkentése, *médiума* a pénz, *kódjai* a fizetés/nem fizetés (Brunczel 2010), amely a többi funkcionális részrendszerrel, mint a környezetével kölcsönhatásban működik. A korábbiakban leírtakból megállapítható, hogy a modern társadalomban a gazdasági, a jogi és a politikai részrendszerek összefonódása elkerülhetetlen, azonban a gazdasági részrendszer túlzott mértékű szabályozása a fejlődést gátolhatja. A későbbi fejezetben bemutatott módszerek elősegíthetik a problémakezelést tekintettel arra, hogy a problémák elemzése kizárólag a különböző részrendszerek sajátosságainak átgondolásával lehetséges. A következő fejezetek a politikai, a jogi, a tudományos és a tömegmédiá részrendszerek néhány alapvető jellegzetességét demonstrálják, az ökológiai problémákkal, valamint esetenként a társadalmi egyenlőtlenség problémáival összefüggően.

II.1.12.2. A politikai funkcionális részrendszer

A politikai részrendszer, miként a többi részrendszer, a kód révén zárt autopoietikus rendszer. Önreprodukciójának feltétele a rendszer nyitottsága, rezonanciaképessége a környezeti hatásokra. A működés feltétele a határok kialakítása, annak eldöntése, hogy mely kommunikációk tartoznak a rendszerhez és melyek nem. Ennek meghatározása a kód és a funkció révén történik. (Luhmann 2010) *A politika részrendszer kódjai* a luhmanni elméletben változatos formában jelentek meg. Elsőként a hatalom/hatalomnélküliség differencia formájában, amely aszimmetrikus preferenciakódként kifejezte a hatalommal rendelkezős előnyösebb pozícióját. Ez azonban nem felelt meg az egyértelmű elhatárolás kívánalmának annak okán, hogy nem volt egyértelmű, hogy ki rendelkezik hatalommal (lehet például a nép hatalmáról beszélni). Luhmann a demokrácia kialakulásával a *kormányzat/ellenzék bináris kódot* vélte kifejezőbbnek, amely preferenciakódként a kormányzati pozíció kedvezőbb helyzetére utal. A kormányzati pozíció fennmaradását a politikai kommunikáció biztosítja, témáját a közvélemény által preferált kérdéskör determinálja. A közvélemény tehát mint a politikai részrendszer környezete hatást gyakorol a témák szelekciójára, valamint egyidejűleg a közvélemény számára a politika folyamatos információforrás a vélemények ütköztetésére. Ez a fajta rezonancia jellegű kölcsönhatás, a rendszer és környezet egymással történő reflexív kommunikációja.

A politikai részrendszer funkciója a mindenki számára kötelező érvényű döntések meghozatala, amelyet a hatalom révén képes legalizálni. A hatalom a politikai részrendszer *szimbolikusan általánosított médiuma*, amelynek szerepe a bizonytalanság abszorpciójában van, tehát nem egy pejoratív értelmezésről van szó. A hatalom a befolyás révén a bizonytalanságokat úgy képes kezelni, hogy a számos lehetőséget redukálja a mindenki számára kötelező érvényű döntésekkel, és a szankció (mint az intézkedés megerősítése) révén. Ez utóbbinak két formája különíthető el: a pozitív és a negatív szankció. Míg a pozitív szankció a gazdasághoz kapcsolódik és a cserelehetőséget biztosítja, addig a negatív szankció a politikához. A két szankció közötti éles különbség, hogy az egyik megvalósulására, míg a másik elkerülésére történő igyekezet jellemző. A negatív szankció kilátásba helyezése és alkalmazása (a társadalom valamely csoportjára) mindkét fél számára kellemetlen következményeket ígér, ezért elkerülésüket preferálják. Luhmann a politika cselekvőképességének befolyásoló tényezői között nem pusztán a hatalom érvényesülését,

hanem a szimbólumokat, a karizmát és a konszenzust²¹ is fontosnak véli, ez utóbbi azonban akkor lehetséges, ha a döntéshozatal feltételei biztosítottak és az eredmény megvalósítható a hatalommal rendelkező számára. A politikai részrendszer jellemzői közé tartozik, hogy a világtársadalom a környezete, a hatalom legitimitását a territoriális határok determinálják, valamint regionális szempontból a centrum (az állam) és periféria (a politikai szervezetek) megkülönböztetés jellemző. (Brunczel 2010)

A mindenki számára kötelező érvényű döntéseket a politikai részrendszer a jóléti állam fenntartása érdekében határozza meg. A modern társadalomban ezek különféle elvárásokban öltenek formát, mint például az inklúzió megvalósításában a társadalom minden tagjára vonatkoztatva, azaz lényegében az egyenlőtlenség felszámolásában (amit Luhmann utópiának vélt). További társadalmi igények a biztonsági, az oktatási és az egészségügyi rendszer működésének szervezése és fenntartása; a külkereskedelem, a belkereskedelem és a termelés működési feltételeinek megteremtése; valamint a környezetvédelmi problémák megoldása. A közgazdaságtan a következő kormányzati funkciók ellátásának fontosságát emeli ki: a gazdasági hatékonyság (a gazdasági növekedés) és a gazdasági stabilitás feltételeinek biztosítását; a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mérséklését; valamint a nemzetközi gazdaságpolitikai érdekek összehangolását (Samuelson, Nordhaus 2012). Luhmann úgy véli, hogy a jóléti állammal szemben támasztott követelmények valószerűtlenek, abból az okból kifolyólag is, hogy önmagában a szociális problémák újabb és újabb problémákat generálhatnak (Brunczel 2010), amelyek különböző formában a politikai programok részei.

A *politikai programok* a közvélemény által preferált témák, amelyek összhangja a kódokkal a választások által valósul meg egy-egy időszakra, azaz azok kerülnek a kormányzati pozícióba akikről úgy vélik, hogy a programokat képesek végrehajtani és egyidejűleg más programok számára is nyitottak maradnak. A politikai programok végrehajtása a jogi és gazdasági részrendszer befolyásolása útján lehetséges. Egyfelől a politika új jogszabályok megalkotását vagy azok módosítását kezdeményezheti (és utóbb jóváhagyja), másfelől a gazdasági részrendszertől ellenszolgáltatás nélküli pénzt igényelhet

²¹ Weber (1970) a legitimitás alapjainak a hagyományt, a racionális-jogi szervezetet és a karizmát jelölte meg. A törvényesség alapja a hagyomány, a vezető pozíciójának elfogadása a tekintély tulajdonítás által, amely az uralkodó által irányított társadalmi berendezkedés jellemzője. Ez utóbbi előfordulása a modern társadalomban a demokrácia kialakulásával kevésbé jellemző, azonban fellelhető például egyes országokban a királyság formájában, valamint azokban az üzleti szervezetekben, ahol az üzleti tulajdon birtoklása az örökösödés útján valósul meg. A racionális-jogi elvek a demokráciával vannak összefüggésben, miszerint a hatalom legitimitását racionális elvek determinálják, a különböző formális (pl. törvényi) és informális szabályok feltételeinek teljesülése esetén. A karizma olyan személyes adottságokat testesít meg, amely az egyént kiemeli a tömegből, és hatására számos követőre talál eszméi megvalósításának érdekében.

adóztatás formájában. Mindkét esetben a másik részrendszerbe történő beavatkozásról van szó, amelynek következményei nem láthatók előre, azonban az esetleges káros beavatkozás a rendszerek közötti függőség okán visszahat. Ennek következtében bármely beavatkozást megelőzően a részrendszerek sajátosságait szükséges figyelembe venni. A gazdasági részrendszerben a pénzelvonás problémáját kell megoldani, a jövedelmezőség növekedését biztosító lehetőségek által, azaz a kifizetések révén kifizetéseket teremteni, amely a gazdasági részrendszer autopoiesise.

Például az ökológiai problémák témaköre esetében több szempontú vizsgálat szükséges: a politikai részrendszerben a kormányzati program elismert része kell, hogy legyen egy konkrét környezeti probléma ahhoz, hogy a kormányzat ténylegesen ezzel a témával foglalkozzon. A kormányzati programok időszakosak és a választások során dőlnek el a preferenciák, amelyek idővel változhatnak. (Luhmann 2010) Ebben az értelemben elsőként a választók igényeként jelentkeznek a problémák megoldásának sürgetése. Amennyiben ez az ökológiai problémák megoldására irányul, akkor a politikai részrendszer beavatkozását igényli egy másik részrendszerbe, mivel ideológiai szinten (megfélemlítő szlogeneken alapuló kommunikáción, mint amely a pusztulást hangoztatja) átfogó gyakorlati megoldások nem születhetnek. A gyakorlati megvalósulás tehát a részrendszerekbe történő beavatkozás révén történhet, például a jogszabályok megalkotásával, amely a jogi részrendszer hatásköre, amennyiben a jogszabály adózási témakörű (például jövedéki adó, környezetvédelmi termékdíj), akkor a gazdasági részrendszerben jelentkező ellenszolgáltatás nélküli kifizetés formáját ölti. A jogi részrendszer kommunikációja a jogszerűség és a jogszerűtlenség új definícióival bővül, a gazdasági részrendszernek pedig a kifizetést (az adóztatást) szükséges semlegesítenie (vagy pótolnia), mely az árak emelkedését (vagy a munkaerőelbocsátását) idézheti elő. Luhmann (2010) álláspontja szerint a politikai részrendszer tehát önmagában nem képes sem az ökológiai, sem a társadalmi egyenlőtlenség problémáinak megoldására (a szerepe a politikai programban történő szerepeltetés és a jogrendszer befolyásolása), azonban bármely más részrendszerbe történő beavatkozása további problémákat idézhet elő a többi részrendszerben.

II.1.12.3. A jogi funkcionális részrendszer

A politikai részrendszer részben a jogi részrendszer befolyásolásával képes a követendő magatartás meghatározására, azaz a politika és a jog közötti megegyezés szükséges a törvényhozást illetően. A jogrendszer azonban a normák nyelvén ért, a jogszerű vagy jogszerűtlen *kódok* alapján differenciál, amit sem társadalmi pozíció, sem gazdasági érdek

elvileg nem befolyásolhat. A helyes döntések feltételeihez jogi normatív *programok* alkalmazására van szükség, amelyek legelsősorban a jogi részrendszeren belül értelmezhető minőségek. A jogrendszer a jogszerűtlen magatartást szankcionálja, amely például a gazdasági részrendszerben kifizetesként manifesztálódik. A jogrendszer *médiuma* az ítélkezés (a jog), *funkciója* az elvárások teljesülésének biztosítása.

Az ökológiai problémák megoldásához tehát ismét a rendszersajátosságok megfontolása szükséges, amely a norma nyelvén történik, a jogszerű és jogszerűtlen bináris kódok alapján. A környezet megóvásának jogi kategóriáját tehát oly módon kell megfogalmazni, hogy az a környezeti jog címszó alatt meghatározza a jogszerűtlen viselkedést, illetve szankcionálja azokat a magatartási formákat, amelyek a környezetszennyezést előidéznek. Luhmann úgy véli, hogy meglehetősen kétséges, hogy a jog önmagában bármilyen álláspontra jusson ebben a kérdésben, valamint a jogalkotás időhorizontját tekintve a hosszú távú következményekre való felkészülés nem lehetséges. Mindazonáltal a normák meghatározását a politikai részrendszer és a tudományos részrendszer kommunikációi segíthetik elő. Figyelembe szükséges azonban venni, hogy a jogszabályalkotás, az információ normaként való értelmezése nyilvánvalóan időigényes, növeli a jogszabályok komplexitását és a gazdasági részrendszer részéről a jogszabályok abszorpciója sem rövidtávú folyamat. (Luhmann 2010) A gyakorlatban a politikai és a jogi részrendszer egyik válasza az ökológiai és a társadalmi problémák megoldására a tudományos részrendszerben kidolgozott elméletek alapján az adóztatás, valamint ennek jogi szabályozása. Jóllehet az adó elsősorban az állam redisztribúciós funkciójának ellátására szolgáló eszköz (például a személyi jövedelemadó vagy az általános forgalmi adó törvény által), emellett a fogyasztói magatartás befolyásolásának eszköze (például a környezetvédelmi termékdíj törvény hatálya alá tartozó termékdíjköteles termék a műanyag bevásárló-reklám táska árának növelésével). Annak megítélése, hogy az adók hogyan hatnak az árakra és a költségvetési bevételekre, azaz a gazdasági részrendszerben milyen változásokat indukálnak a közgazdaságtanra hárul, amely szintén a tudományos részrendszerhez tartozó elméleteket foglalja magába. Az ökológiai vagy a társadalmi egyenlőtlenség problémáinak pontos meghatározása tehát a tudomány funkcionális részrendszerében valósul meg.

II.1.12.4. A tudomány funkcionális részrendszer

A tudáshoz való hozzáférés a könyvnyomtatás elterjedésével határtalan lehetőségeket biztosít. A tudományokon belül nincsenek hierarchikus viszonyok, jelentősen megnőtt az egyes

tudományterületek komplexitása és az ezek közötti összefonódás egyaránt²². A tudományok diszciplínákra tagolódnak, amelyek folyamatosan bővülnek, ezáltal újabb diszciplínák keletkeznek a tudományos részrendszer programjai (az elméletek), azaz a *tudományos programok* formációjával. Az elméletek újabb elméletek kialakításának lehetséges bázisai, az összehasonlítás révén az eltérőek hasonlóként történő elemzése lehetséges, amely a részrendszer komplexitásának növekedéséhez vezet. A tudomány és a mindennapi tudás elválasztásának határvonalát a tudományos részrendszer az igaz/hamis *bináris kódokkal* differenciálja, ahol a hamisság közel sem jelentheti az új eszmék elutasítását, tévesként történő értelmezését. A tudomány paradoxonja, hogy az igaznak ítélt elméletekben fellelhető problémákat sokszorosítja azáltal, hogy újabb problémákat konstatál, azonban így tölti be *funkcióját az új tudás létrehozását*. Az igazság, a tudomány kommunikációs *médiума* rendszeren belül értelmezhető, így a tudományos kutatások eredményeinek töredéke valósítható meg más részrendszerekben. *A környezettel (vagy bármely más társadalmi-gazdasági témakörrel) összefüggő problémák* megfogalmazása leginkább a tudományos részrendszerben képzelhető el, azokat a nehézségeket figyelembe véve, amelyek például arra vonatkoznak, hogy mi is az ökoszisztéma. Ahhoz, hogy az ökoszisztéma meghatározható legyen a rendszer valamely határát kellene definiálni, ami azonban nem lehetséges, ahogyan az sem, hogy a megfigyelő (kutató) objektíven a környezetén kívül figyelje meg azt a környezetet, amelyben létezik. Az ökológiai problémák megoldására felkínált lehetőségek további problémája az időbeli korlátozottság, és a következmények definiálásának nehézsége. (Luhmann 2010) A problémák széleskörű terjesztése a tömegmédiá funkcionális részrendszerének területén valósul meg.

II.1.12.5. A tömegmédiá funkcionális részrendszere

A tömegmédiá a szociális rendszerek egyik részrendszere, amelynek valóságkonstrukciója a másodlagos megfigyelésen alapul. A megfigyelés során érvényes a megfigyelő szubjektivitása a valóság leírásában, ami nem a tartalom torzítását jelenti, pusztán a valóság egyfajta

²² Burawoy (2005) a társadalomtudományokkal összefüggésben a humán és a természettudományok módszertani és reflexív szimultán ismeretének szükségességét állapítja meg, a tudományterület célorientáltságától függően. A szociológia négy területe (szakértői, kritikai, célorientált, nyilvánosság felé irányuló) közötti átfedés, egymást kölcsönösen kiegészítő ismeretek elsajátítását teszik lehetővé, amelyek más diszciplínák kutatási eredményeit is adaptálják. A szociológia szimbolikusan „köldökszinór” jelleggel kapcsolódik a társadalomhoz, ami nem jelenti azt, hogy kizárólag egyféle módon tanulmányozza a társadalmat, hanem a társadalom érdekeinek szem előtt tartásával (szociális érzékenységgel) vizsgálja a politikai és a gazdasági folyamatokat, jelenségeket, amely a diszciplínák összefonódására példa. A diszciplínák közötti ily módon tudásmegosztás állapítható meg, amely a modern társadalom komplex elemzéséhez kulcsfontosságú. Látható, hogy a problémaelemzés és -megoldás szempontjából rendkívül fontos, hogy különféle elgondolások percepciójából ítéljünk meg helyzeteket, felhasználva az empirikus adatokat, eltérő elméleteket és nézőpontokat annak érdekében, hogy a társadalmi fejlődést elősegíthessük.

felfogását (Luhmann 2011). A tömegmédia mint részrendszer *szimbolikusan általánosított médiuma* az információ, *bináris kódjait* az informatív és nem informatív elemek alkotják (Brunczel 2010). A tömegmédiák társadalmi beágyazódása a témák révén valósul meg, amennyiben informatívnak minősíthetők, továbbterjedésükkel biztosított a fennmaradásuk. A téma a kifelé irányuló referencia, míg a tömegmédia *funkciója* „a társadalmi rendszer önmegfigyelésének irányítása”, amely egyúttal a tömegmédia részrendszerének önreferenciája. Az önreferencia felfogható úgy mint a közönség reakciója a témákra, amely a médiahasználat gyakoriságával mérhető tényező. Ebből a szempontból a média egyetlen célja a figyelem megragadása és megtartása, amely a tartalom minőségétől és igazságtartalmától függetlenül valósul meg. A tömegmédia részrendszerében a médiatartalom sajátossága informatív jellegének időbeli korlátozottsága, így ami egyszer megjelenik a médiában, az elveszti újdonság jellegét és nem lesz informatív jellegű. Ahogy a „friss pénz” a gazdaságban, úgy a friss információ a tömegmédia részrendszerében a redundancia okán folyamatos szükségletként van jelen. Egyfelől a tömegmédia funkciója az információigény fenntartása és az információéhes közönség folyamatos „táplálása”, azaz az ingerlés és fenntartása. Másfelől szerepe van a társadalmi valóságalkotás folyamatában, amely időről időre változó témakörök mentén valósul meg. (Luhmann 2011) Az egyik példa a társadalmi valóság percepciójának befolyásolására az a tény, hogy a gazdasági növekedés esetenként sokkal nyomatékosabban jelenik meg a vizsgált médiákban, mint az ökológiai vagy a társadalmi problémák (Nagy 2016a, 2016c). Ez utóbbiakkal összefüggő indikátorok részletes elemzése egy későbbi fejezet tárgya (III.5.3. A társadalmi – gazdasági fejlődés mérésének problémái a 138. oldalon).

Luhmann elméletének további fontos és átgondolandó ténye a strukturális kapcsolódás, amely az előbbi fejezetekben ismertetett funkcionálisan elkülönült részrendszerek (a gazdasági, a politikai, a jogi, a tudomány és a tömegmédia) közötti kommunikációt biztosítja a szervezetek által. Jóllehet Luhmann álláspontja szerint nem lehet a problémákat a szervezetekhez delegálni, azonban elképzelhetetlen, hogy a problémamegoldások ne szervezeti keretek között valósuljanak meg, a strukturális kapcsolódás révén. A szervezet a participációs elmélet szempontjából tekinthető kollektív ágensnek, amelynek megismeréséhez érdemes a participációs elmélet néhány elgondolására kitérni a problémakezelés kommunikációelméleti megközelítése végett.

II.2. A kommunikációelmélet participációs felfogásáról (PTC)

A PTC a kommunikációra²³ (illetőleg a kommunikatívra) állapotként tekint, az ágens mint *participátor* perspektívájából. (S01. Horányi 2009) Problémáról ágenssel összefüggésben lehet beszélni, azaz az ágens képes releváns felkészültségekhez hozzáférni a probléma felismerése és megoldása érdekében. A probléma komplexitása abban rejlik, hogy a felismerése (identifikálása) és a megoldása (eliminálása) közötti különbség eltérő felkészültségeket kívánhat meg, esetenként az elimináláshoz további problémák identifikálása és eliminálása szükséges. Az ágensnek minden esetben van választási lehetősége a problémaidentifikálását követően meghátrálni a problémamegoldástól, *spektátorként* megfigyelni a problémát, más problémát identifikálni, vagy a problémát megoldani (eliminálni). A problémaeliminálás azt jelenti, hogy a környezet és/vagy az ágens állapota az identifikált küszöbértéket meghaladja, azaz új állapot jön létre. Nyilvánvalóan a környezet hatással van az ágens cselekvőképességére és mozgásterére, amely támogató, korlátozó vagy akadályozó lehet. A támogató *influenca* a felkészültségek adekvát alkalmazását stimulálhatja és a bekövetkezés idejét lerövidítheti. Ezzel ellentétben a korlátozó megnehezítheti és meghosszabbíthatja a megvalósulást, amely megnyilvánulhat *negligencia* formájában. Az akadályozó környezet az ágens el lehetetlenítheti megakadályozva a problémaeliminálást. Az ágens, amely/aki a kommunikatív állapotban részesül megjelenhet magányos, koalíciós vagy kollektív ágensként eltérő színtereken. A kollektív vagy a koalíciós ágensek integrációt alkotnak a közös felkészültségek (például tudás, hit, érdek stb.) mentén, a problémakezelés valamely színterén. Kompetensnek abban az esetben tekinthető bármely ágens, amennyiben a probléma felismeréséhez és megoldásához elérhető felkészültségekkel rendelkezik egy legitimált mozgástéren, határait az intézmény determinálja. (S3.4 Horányi 2009)

A felkészültség az értelemadás azaz a szignifikáció eszköze, egy szignifikáns és egy szignifikátum egymáshoz rendelése. Pontosabban a szignifikáció (illetőleg a szignifikatív) „a

²³ A kommunikáció fogalmának meghatározására számos elméleti megközelítés létezik. Általában legalább két típusa ismert: az információátvitelre és az interakcióra irányuló elgondolások. Az információátvitel jellegű modell lehet például matematikai (Weaver, Warren In: Horányi 2003) vagy tranzakciós (Barnlund, Dean C. In: Horányi 2003). Az interakcióra vonatkozó kutatásokra példa lehet a kommunikatív aktus (Newcomb, Theodore M. In Horányi 2003). Luhmann rendszerelméletében a kommunikációt a szociális rendszerek műveleti kódjaként, egy három komponensű – információ, közlés, megértés – egység szintéziseként definiálja, a társadalmat a kommunikációk hálózatának tekinti. Következésképpen a kommunikáció értelmezések a kutatási céltól függően, eltérő tényezők elemzését teszik lehetővé. A participációs elmélet olyan általános kommunikációs elmélet, amely a kutatók számára elméleti keretként szolgálhat, így a tradicionális megközelítésektől eltérő kontextusba helyezett témák rendszerezhetőek, elemezhetőek, illetve a következtetések percepciója módosulhat, amelyre az egyik ékes példa Demeter Márton (szerk.) *Konstruált világok* című műve. A műben a politikai, a média, a szervezeti, az aritmetikai, a társas, a logopédiai, és a teológiai témák egyaránt rávilágítanak egy elmélet gyakorlati alkalmazásának hasznosságára. (Demeter 2014)

szignifikánsnak és a szignifikátumnak az egysége valamely ágens által elfogadott (érvényesnek tekintett) sajátos felkészültség mentén: nevezzük ezt a szignifikatív konstitutív alapjának. A konstitutív alap az, amely megalapozza egy bizonyos szignifikáns és egy bizonyos szignifikátum egységet.” (S2.1.0 Horányi 2009)

Más szavakkal, a szignifikáció akkor jöhet létre, ha legalább két 'dolog' egymáshoz rendelése megtörténik valamely tudás (felkészültség) mentén. (Luhmann elméletében analóg módon értelmezhető a médium-forma koncepcióból származtatott differenciaelmélet, ahol a médium a mediális szubsztrátum és a forma megkülönböztetésének egysége. Luhmann 1996b) A szignifikáció minden esetben ágenshez kapcsolódik, aki/amely rendelkezik a szükséges felkészültségekkel. Lehetséges, hogy az ágens számára egy szignifikánshoz több szignifikátum változat tartozik az elérhető felkészültségek függvényében, legitimitásukat az intézmény határozza meg. Az *intézmény* determinálja a problémamegoldás során érvényesnek tekintett felkészültségek típusait.

A probléma két állapot különbsége, a jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közötti eltérés, amelynek kritikus szint alá történő csökkentése vagy megszüntetése egy átmenet, egy elérhetőségi reláció a problémamegoldás szempontjából. Az elérhetőségi reláció egy deskriptív tartalom a problémamegoldásra, az intézmények által determinált módon. Az intézményi percepció a konstitúciós szabályok determinánsa, a legitim felkészültségek strukturálására alkalmas konstitutív alap létrejöttének előfeltétele. (Az a mód, ahogyan az intézmény elkülönül hasonlatos a részrendszerek szelekciós kényszeréhez, komplexitásuk csökkentése érdekében.)

A konstitúciós alap konceptuális keretet biztosít az ágensek számára, olyan tudáskészletet, melynek komponensei explicit és implicit elvek, szokások, cselekvési, viselkedési módok egyaránt lehetnek. A tudáskészlet az ágensek közös tudása (felkészültsége) egy intézmény vonatkozásában. Az analóg típusú felkészültségek előfeltételei a közösségek kialakulásának, egyúttal a felkészültségekhez való hozzáférést biztosítva az ágensek számára. Más szavakkal, bizonyos típusú felkészültségek relevánsnak tekinthetők, ha azokat mások felismerik és elfogadják mint tényszerű szignifikációt. A felkészültségek egy része csak bizonyos ágensek számára érhető el, amely az intézményformáció alapja. (A korábbi leírásban például a szervezetek tagság/kívülállók megosztottság egy determináns tényező ebből a szempontból.) A többletfelkészültségek révén az egyes intézményformációkhoz tartozó szereptípusok határolhatók el, azaz az intézmények által létrehozott konstitúciós alap meghatározza, hogy milyen típusú szerepjellegek és ehhez kapcsolódó felkészültségek

legitimáltak. A legitimált felkészültséggel rendelkező ágensek közösséget alkotnak, sajátos kommunikatív állapotban részesülve határolódnak el más ágensek saját világától. Az elhatárolódás (a legitimált többletfelkészültség) alapja az ágensek kompetenciája, így mindazok, akik meghatározott kompetenciával rendelkeznek közösséget alkothatnak a problémák bizonyos típusainak megoldására. A közösség értelmezhető úgy mint szakértői csoport (pl. nyelvészek), akik felkészültségeik birtokában képesek a probléma felismerésére és megoldására. A szakértői csoport, illetve a közös felkészültség köré szerveződött ágensek felkészültségeinek szelekcióját a konstitutív alap határozza meg, így kizárólag azon felkészültségek fogadhatók el, amelyek relevánsak, függetlenül attól, hogy az ágens ezeken túl rendelkezik-e más felkészültségekkel. Az intézmény kódokat ír elő a relevanciák tekintetében, amelyek alapján szimbolikus térként, szintéreként is értelmezhető. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) „... minden szervezetnek tartalmaznia kell ezt a közösséget megteremtő közös „kódot” ahhoz, hogy értse a másikat.” Horányi (2006b: 30)

A kód az ágensek probléma típusait egyfajta keretként determinálja a problémamegoldás érdekében, előfeltétele az ágensek közötti megállapodás. A megállapodás a szignifikációk szelekciója a problémára vonatkozóan. A probléma lehet egy vagyoni kár, mely mindaddig gazdasági szignifikáció, amíg az érintett ágensek a problémamegoldását ily módon szignifikálják, azaz valamely módon egymás között oldják meg. Amennyiben valamely ágens úgy véli, hogy a károkozás révén jogi sérelem érte és jogi ágenshez fordul, ugyanaz a probléma jogi szignifikációt is jelent. A résztvevő ágensek döntése, hogy melyik szintér alkalmas az adott problémamegoldására, azonban a gazdasági jellege továbbra is megmarad. (A példa hasonlatos a részrendszerek közötti kapcsolódásra, így például a jogi szabályozás érvényesülése a gazdasági részrendszerben.) A szintér adekvátságát az intézmény konstitúciós alapja határozza meg, azaz mindazon tartósan fennálló konstitúciók, amelyek az intézmény fennmaradását és megkérdőjelezhetetlen voltát biztosítják. Az intézményeknek különféle típusai különíthetők el a problémamegoldáshoz szükséges kompetenciák tekintetében. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006)²⁴ A legalapvetőbb intézmény (illetve a problémamegoldáshoz szükséges kompetencia) a nyelv, Luhmann elméletében a legelemibb kommunikációs médium az információ, közlés és megértés megvalósulásához.

²⁴ A fentiek az értekezésben alkalmazott, szubsztanciális participációs elméleti koncepciók megismerésére nyújtanak lehetőséget. A PTC részleteiben való elmélyedéshez kiindulópontként az online is elérhető szinopszis (Horányi 2009) tanulmányozása javasolt.

II.2.1. A nyelv intézményi felfogása

A nyelv tekinthető a gondolatok kifejezésére szolgáló eszköznek, vagy médiumnak a szignifikáció érdekében, a szignifikáns és a szignifikátum kapcsolódása. A szignifikánsok lehetnek tényekre vonatkozó kifejezések; a kifejezésekre vonatkozó szignifikátumok lehetnek tények, objektumok, érzések, és más dolgok. A tények és a kifejezések együttese a szignifikáció, amely a világ leírásának valamely módját teszi lehetővé az ágens által elérhető nyelvi felkészültségekre korlátozva. A szignifikáció értelmezhető úgy mint egy nyelvi jel, amely egy jelöltből (szignifikáns) és egy jelöletből (szignifikátum) áll, az ágensek számára ugyanazon mentális reprezentációként jelenik meg. A Saussure (1997) elméletéből származó jelölő és jelölet megkülönböztetés Luhmann nyelvre vonatkozó elemzésének is része, azonban a jelölő és a jelölet két független kategória. A jelölő a közlés és a jelölet az információ, a kettő kizárólag akkor kapcsolódik, ha a címzett észleli a közlést, azaz a jelölőt. (Saussure 1997 In: Brunczel 2010) A nyelv az ágens vagy ágensek problémamegoldásához nélkülözhetetlen társadalmi intézmény, a tapasztalatok közvetítési módjának, a tudásátadásnak, a felkészültségek megosztásának eszköze. A nyelvi kompetencia az ágens nyelvismere, amelynek segítségével képes a szignifikációra, a kifejezések és a hozzájuk tartozó jelentések alkalmazására. Az ágens nyelvi kompetenciája révén különféle nyelvkészletekhez férhet hozzá egy nyelvközösségen belül, szerepeit meghatározzák felkészültségei. A nyelvi elemek tekinthetők olyan készleteknek, amelyeket eltérő közösségek használnak, így lehet zsargonról vagy szaknyelvről beszélni (például a gazdaságban a gazdasági szaknyelvről). A szignifikáció minden esetben ágensfüggő és nem tekinthetjük bizonyosnak, hogy ugyanazon nyelvi jel mindenki számára egységesen ugyanazt jelenti, a mentális reprezentáció egymástól kisebb-nagyobb mértékű eltéréseket mutathat. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) (Luhmann úgy fogalmazta meg, hogy minden megfigyelés szubjektív, azaz megfigyelőtől függ minden leírás, értékelés.)

Az intézmények további típusai közül az előző fejezetekben funkcionális részrendszerekként prezentált formátumokról, így a gazdasági, a politikai, a jogi és a tudomány intézményekről lesz szó a továbbiakban. A problémakezelés szempontjából tehát a részrendszerek intézményként is értelmezhetők, és jöhetnek léteznek más intézmények is, a problémákat ezekkel az intézményekkel (illetőleg funkcionális részrendszerekkel) összefüggésben vizsgálom.

II.2.2. A gazdaság intézményi felfogása

A gazdaság intézményi felfogása a gazdálkodás, a termelés helyeként definiálja a gazdaságot a szükséglet kielégítése érdekében, ahol a pénzgazdaság a gazdasági cselekvés kalkulálhatóságát teremtette meg, azaz a pénz révén a jószágokhoz az értékrendelést (Weber 1978). (Luhmann elméletében a modern gazdaság értelmezése mindazon műveleteket magában foglalja, amelyek a pénzkifizetésekkel vannak összefüggésben. A gazdaság funkciója a hiány csökkentése, valamint a szükségletkielégítés feltételeinek biztosítása a szűkösség ténye mellett. A pénz rendelkezésre állása a fizetőképességet befolyásolja, azaz a gazdaság működése a fizetés és nem fizetés bináris kódok által determinált. Luhmann 2010, Balogh, Karácsony 2000, Brunzel 2010)

A gazdasági szignifikáció a 'formális racionalizáció', azaz az értékrendelés által valósul meg, amely az árakban ölt formát (az ár egy adott jószág pénzben kifejezett értéke.) A szignifikáció a jószág (mint szignifikáns) és az ár (mint szignifikátum) egymáshoz rendelését jelenti. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) Az *árak* a problémamegoldás segédeszközei, két ellenérdek (az eladó és a vevő) összehangolására hivatottak. Az eladó a kínálati oldalról az árak emelésében érdekelt a profitmaximalizálás érdekében; a vevő a keresleti oldalról az árak csökkentésében, költségeinek minimalizálása érdekében. A keresleti függvénnyel ábrázolható az árak és a vásárolt mennyiség közötti kapcsolat, amelynek általános törvényszerűsége, hogy az árak csökkenése a vevők számának (azaz a mennyiség) növekedését idézi elő; míg a kínálati függvény – az árak és a kínált mennyiség közötti viszony – ellenkező tendenciát mutatva, az árak növekedésével az eladók számának növekedését feltételezi. A két függvény (Marshall kereszt) találkozási pontja az egyensúlyi ár (*equilibrium*), ahol megvalósul a piaci egyensúly, azaz a vevők és az eladók számára elfogadott árszint. Az egyensúlyi ár egy elméleti optimum, amely nem azonos a piaci árakkal, azaz míg a piaci ár különböző mértékű lehet, addig egyensúlyi ár egy van. (Samuelson, Nordhaus 2012). A piac a kereslet és a kínálat azon találkozási helye, ahol a végső árak a gazdasági kalkuláció eredményeként alakulnak ki.

Hagyományos megközelítésben a vevő és az eladó közötti alku az ármeghatározás alapja, szabadpiaci viszonyok között a piaci erők irányítják a gazdaságot (Samuelson, Nordhaus 2012). A piaci erők a piaci keresletet és a piaci kínálatot jelentik, amelyek elvileg beavatkozás nélkül képesek az optimális ármeghatározásra. Az elmélet gyakorlati megvalósulása azonban több tényező okán problémás. Egyfelől a jószágok értékesítése abban az esetben valósulhat meg, ha van fizetőképes vásárlási szándék, azaz kereslet. A

fizetőképesség hiányában ezáltal a társadalom bizonyos hányada kiszorulhat a piacról, amely az állam beavatkozását igényli. Az állami intervenció ebben a tekintetben többnyire az adóztatás révén érvényesül, amely a szabadpiaci viszonyok módosulását jelenti. Másfelől a szabadverseny szabályozást igényel, mivel az eladók a versenyhelyzet korlátozására törekednek, akiknek nyilván nem érdekük a konkurenciával való küzdelem a fogyasztókért, ezért a piaci monopolhelyzetet preferálják. Szabályozás hiányában a szabad verseny a vadkapitalizmus formát öltheti, ahol néhány vállalat kezében összpontosul a piaci hatalom. Következésképpen a szabadpiaci elmélet a gyakorlatban lényegében nem létezik, a jogi és politikai részrendszerek beavatkozásának szükségessége miatt. Az előbbieket figyelembe véve megállapítható, hogy a gazdasági kalkuláció összetett felkészültségeket előfeltételez. Természetesen az árak egy meghatározott szint alá csökkentése veszteséget jelent, tehát az összes költséggel, a haszonnal és a piaci árakkal egyaránt számolni kell.

A költségek számbavétele összetett felkészültséget igényel annak okán, hogy a rentábilis tevékenység tényezőinek – *ad exemplum* a beszerzési vagy előállítási ár – ismeretéből konstruálható. (A logisztikában alkalmazott *make or buy* döntések, amely a II.3.7. fejezet tárgya is.) A költségkalkulációhoz elengedhetetlen a beszerzési vagy előállítási árak, a munkaerő árának és egyéb költségeknek (mint például a szállítási, redisztribúciós, tárolási stb.) a számbavétele, valamint az állami beavatkozás okán esetenként az import vámokkal, az adókkal (pl. jövedéki adó, környezetvédelmi termékdíj) is számolni kell. Bármely költség figyelmen kívül hagyása téves kalkulációt eredményez és kockáztatja az üzleti tevékenység fenntarthatóságát. A kompetens ágens a problémamegoldáshoz tehát attól függően, hogy a vevő vagy az eladó pozíciót tölti be különböző többletfelkészültségekkel kell, hogy rendelkezzen. A vevő részéről legalább minimális matematikai képességek elváltak. Az eladó mint árkalkuláló ágens összetett felkészültsége felöleli: a piacon elérhető legkedvezőbb beszerzési árak ismeretét; a hatályban lévő jogi (pl. adó- és vámjogi) szabályozásokat (amelyek évente és év közben is változhatnak); további közvetlen és közvetett költségkalkulációt. (Közvetett alatt értendők azok a költségek, amelyek nem rendelhetők közvetlenül a termékhez.) Továbbá a kalkulációnál szem előtt szükséges tartani a piacon aktuális árak mértékét, amely a jószág iránti keresletet befolyásolja.

A gazdasági szignifikáció legitimációja az árak elfogadását jelenti a piacon, ami azt jelenti, hogy az árak a piaci szereplők számára a világot megfelelően reprezentálják. Ellenkező esetben a piaci szereplők hite megrendül az intézményben, amely az árak jelentős változásához (többnyire emelkedéséhez) vezethet, végső esetben a vágató infláció hatása

pénzromlást, válságot idéz elő. Ahogyan a funkcionális részrendszerek egymásra hatással vannak, úgy az intézményi szignifikációk is. A politikai intézmény preferenciái, a jogi normák egyaránt befolyásolják a piaci viszonyokat. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006)

II.2.3. A politika intézményi felfogása

Ahogyan a rendszerelméletben első megközelítésben a hatalom a differenciáló tényező, úgy az intézményi vonatkozásban is, azaz a politikai intézmény a világot a hatalom alapján szignifikálja. Ebben az értelemben a participációs elmélet intézményi felfogása a politika intézményére vonatkozóan, a hatalommal rendelkezőket és a hatalommal nem rendelkezőket különbözteti meg. (Luhmann a kormányzat/ellenzék bináris kódokkal módosította az előbbit. Brunczel 2010) A politika másfelől a közösség számára a rendezettség, szabályozottság képét prezentálja a valóságról, amely a társadalom működésének (és a gazdaság működésének) alapvető feltétele. (A luhmanni elmélet a mindenki számára kötelező érvényű döntések funkciójában hasonlatos, abban a tekintetben, amely ily módon a rend megteremtését és fenntartását hivatott ellátni. Brunczel 2010) A preferencia kulcsfogalom mindkét elméletben, ami kifejezi, hogy a hatalommal rendelkezés mint a bináris kód egyik 'oldala' nyilván kedvezőbb (elvileg), mint a hatalommal nem rendelkezés. A hatalommal rendelkezés esélyeit növeli, ha a politikai pártok olyan preferenciákat állítanak fel a programjaikban, amelyek a közösség számára kedvező képet formálnak a lehetséges valóságról. A preferenciák (pártprogramok) döntő jelentőséggel bírnak a hatalmi pozíció megszerzését illetően, amelyek a közösségi döntés eredményeként szelektálódnak. Az előzőekben leírtakból arra lehet következtetni, hogy a politikai szignifikáció a preferenciák kialakításában realizálódik, amely preferenciák irányadók a közösség döntéshozatalában a hatalmi pozíció odaítélését illetően. A politikai preferenciák a közügy témakörére vonatkoznak, azaz a politika a közügyek problémamegoldásának eszköze és színtere. A közügy témaköreinek szelekciója a preferenciák révén történik, amely lényegében a komplexitás redukciója és a valóság bizonyos módon történő konstrukciója. A preferenciák kiválasztása és kinyilvánítása sajátos többletfelkészültséget előfeltételez, amely többnyire nem egyetlen ágensnek, hanem az ágensek egy csoportjának (kollektív ágens) közös tudása. A kompetenciáról (kompetens ágensről) akkor lehet szó, ha az adott ágens(ek) preferenciái szignifikációként jelennek meg a közösség számára, amely pozíciót teremt. A legitimáció a preferenciák elfogadásával és a hatalmi pozíció elismerésével valósul meg, azaz a közösség jelentős hányadú támogatásával. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) A preferenciák jelentős része gazdasági aspektusokat involvál, például a munkahelyteremtés ígéretének vagy a szegények számának

csökkentésének, valamint a környezet megóvását célzó programoknak (pl. a környezetszennyező anyagok kibocsátásának csökkentésére irányuló intézkedéseknek) a finanszírozási igényét.

II.2.4. A jog intézményi felfogása

A jog a közösségi normák konstitúciója, amely meghatározott szabályokkal, gyakorlatokkal szavatolja a társadalmi-gazdasági rendet. A konstitutív jelleg iránymutatásként szolgál a követendő magatartáshoz, a jogszerű vagy jogszerűtlen cselekvés differenciálásához, amely Luhmann elméletében a jogi részrendszer bináris kódjainak felel meg, azaz a jogszerű/jogszerűtlen kódoknak. A differenciálás a ténymegállapítás folyamatával kezdődik, amit a jogi aktus eredményeként a tény minősítése követ. A problémák megoldásának eszköze a jogi szignifikáció, amennyiben valamely tény jogi jellegét megállapítják. A jog intézményében a jogalkotó és a jogalkalmazó különíthetők el, amelyek szerepe eltérő. A jogalkotó a konstitúciós szerepében jogszabályokat alkot, a jogalkalmazó szerepe az előírások betartása. A szerepek különböző többletfelkészültségeket előfeltételeznek, így a jogalkotó számára a jog olyan diszciplína, amelynek elsajátítása specifikus jogtudományi felkészültséget igényel. A jogalkalmazó felkészültsége előfeltételezi a szabályok ismeretét és a jogkövető magatartás tanúsítását. Az ágens vagy ágensek kompetensnek minősíthetők, amennyiben a szerepüknek megfelelő többletfelkészültségekkel rendelkeznek a vonatkozó szabályozások tekintetében. A jogszerűtlen magatartást szankciókkal büntethetik, amely mint morális útmutatás a viselkedés befolyásolására hivatott. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) (A jogi szankció Luhmann elméletében szintén megtalálható a jogi funkcionálisan elkülönült részrendszer vonatkozásában, negatív formájában a jogszerűtlen magatartást elítélő jogi aktus, amely például a gazdaságban kifizetésként manifesztálódik.) A gazdaságban az üzleti szféra működését a gazdasági jog szabályozza, így például azokat a vállalászási formákat, amelyek alapján a tevékenységek szervezhetők. A gazdasági jog témaköréhez tartozhatnak az adózási szabályok (az adózás rendje), az adótípusok (általános és tevékenységspecifikus), valamint a szankciók. A külkereskedelmi tevékenységben érintetteknek figyelemmel szükséges kísérni a vámszabályozást (pl. UVK – Unió Vámkódex), amely összetett felkészültséget igényel. A felkészültség ebben az esetben felöleli: a vám eljárások ismeretét; kezdeményezésének hivatalos módját; a vámokmányok alkalmazását (pl. EV – Egységes Vámokmány: egységes vámáru-nyilatkozat); a termékek besorolásához, az aktuális kereskedelmi intézkedések és a vámtarifa megismeréséhez szükséges nomenklatura használatát, amely többek között a vámérték meghatározáshoz

nélkülözhetetlen (Dézsi 2010). A hatályos vámtörvény legalizálja a kereskedelempolitikai intézkedéseket, amelyekhez a gyakorlatban a világkereskedelem résztvevői alkalmazkodnak. (Például a szabadkereskedelmi megállapodás esetében a vámtarifa többnyire nulla százalék, míg egyéb esetben a vámtarifa mértéke eltérő. A gyakori és jelentős változtatások esetén az egész világkereskedelemben súlyos zavarokat és károkat okozhatnak, amely egy szervezett rendszeren alapul. Ez utóbbi példa a politikai részrendszer beavatkozásának lehetséges káros hatásaira, amennyiben figyelmen kívül hagyja, hogy a szabályokat törvényekbe szükséges iktatni a jogi részrendszerben, majd utóbb érvényesíteni a gazdasági részrendszerben.) A törvények ismerete a jogalkalmazók (például a vállalkozások) részéről olyan felkészültségeket igényel, amely a szignifikáció egységességét követeli meg. Más szavakkal, a szignifikánshoz pontosan definiált szignifikátumok tartozhatnak.

II.2.5. A tudomány intézményi felfogása

Luhmann (2010) elméletében a tudomány mint funkcionális részrendszer elsődleges funkciója az új tudás létrehozása. A kommunikáció participációs elméletének intézményi felfogása a tudományt olyan szimbolikus rendszernek tekinti, amely tudáskészletet biztosít az ágensek számára. A tudáskészlet elméletek, módszerek, nézőpontok kombinációja és adaptációja a tudósközösség által legitimált keretek között, amelyben az elfogadott tudáskészlet a paradigma. A paradigma a világról alkotott elképzeléseket jelenti a tudós ágensek számára, amelynek változása a világról alkotott kép módosulása. (Keynes a közgazdasági és politikai elméletek változásának jelentős hatását emelte ki a gyakorlatban, jóllehet az átlagember számára mindez nem ismert. Samuelson, Nordhaus 2012) A tudomány a világ megismerését segíti elő különböző tudományágak szemléletéből, a tudósok többletfelkészültségének alapján. A felkészültség egyfelől a tudományos közösség, másfelől a tudományosan képzetlen ágensek vonatkozásában értelmezhető. (Luhmann elméletében a tudományos részrendszer a tudomány és a hétköznapi tudás közötti eltérést az igaz/hamis bináris kódokkal differenciálja. Luhmann 2010) A tudományos közösség többletfelkészültsége általában összetettebb és a szakirodalmi ismeretek mellett a kutatási-oktatási intézmények által közvetített tudáskészletet is felöleli. A tudáskészlet az elméleti és a módszertani ismereteken túl, sajátos tudományos nyelvezet elsajátítását szintén magában foglalja, amely azonban tudományáganként jelentős eltéréseket mutathat. Például a gazdasági szaknyelv számos szempontból sajátos, értelmezéséhez specifikus felkészültségek szükségesek, amely a szaknyelvi fejezet tárgya. A szaknyelvi fejezet a participációs elmélet problémakezelésének elvén alapszik, a szaknyelvkutatók által meghatározott témaköröket mint identifikált problémákat vizsgálva.

A kidolgozott elméleteket és módszereket szakértői csoportok legitimálják, amennyiben ezek a közös tudáskészlet legalább egy részét lefedik. Általában kívánatos, hogy az eredmények igazolhatók legyenek, empirikus adatokkal alátámasztottak, illetőleg a gyakorlatban alkalmazhatóak. Az innováció, illetve az innovatív ideák azonban olyan módszerek, elgondolások kidolgozására is vonatkozhatnak, amelyek elképzeléseken alapulnak, így nem támaszthatók alá empiriával. A közgazdasági elméletek előfeltételezései tartalmazhatnak a modern társadalomban nem működőképes tanokat, mint például a láthatatlan kéz elmélete, amely a gyakorlatban nem realizálható tökéletes piaci verseny eszméjén alapult. (Smith 1776) Ennek ellenére az elmélet olyan gondolkodásmódot eredményezett, amely a piaci viszonyok megfigyelésének újabb szempontjait tárta a tudósközösségek elé és a piaci erők (kereslet, kínálat) további elemzését alapozta meg.

Kompetens ágensnek tekinthetők a tudományos problémák megoldásához legitimált felkészültséggel rendelkező ágensek, akiknek (amelyeknek) a felkészültségei különféle összetételűek lehetnek. A tudományos probléma elméleti és módszertani vonatkozású egyaránt lehet. Tudományáganként eltérhet, hogy a világ leírásának mely szempontjai relevánsak a tudós kutató és a tudós közösség számára. A kutatások szerteágazó témái vonatkozhatnak általános és konkrét problémákra, például a társadalom vagy a kommunikáció általános elméletére, illetőleg a gazdasági szervezetek konkrét kommunikációs problémáira vagy gazdaságtudományi kérdéskörökre. (Horányi 2006a, Pete, P. Szilczl 2006) A gazdaságtudomány kérdéskörei például irányulhatnak az árak változásának mérésére, amelyhez különböző indikátorokat alkalmaznak (lásd II.3.10. fejezet A fogyasztói árindex terminus ekvivalenciavizsgálata, a 83. oldalon); vagy a gazdasági növekedés méréséhez alkalmazott indikátor hiányosságaira, mint például a környezetszennyezés vagy a társadalmi egyenlőtlenségek tekintetbevételének nélkülözésére (lásd III.5.3 alább fejezet: A társadalmi – gazdasági fejlődés mérésének problémái, a 138. oldalon).

Összefoglalóan az intézmények sajátos szignifikációt alkalmaznak a problémák felismerésének és megoldásának tekintetében, amely elérhető többletfelkészültséget feltételez és minden esetben ágenshez kapcsolódik. Az elérhetőség mindazon priori felkészültségeket felöleli, amelyben az ágens részesedik a problémamegoldás érdekében. A felkészültségből való részesedés a participáció, amely meghatározott problémák megoldására irányul. Az ágensek közösségeket (koalíciót) alkothatnak közös felkészültségeik mentén a problémák felismerésére és megoldására. A kollektív ágensek a gyakorlatban szervezetként jelenhetnek meg, amelyhez az intézmény biztosítja a konstitutív alapot. A konstitutív alap a

többletfelkészültségek relevanciája alapján határolja el a szervezetet jellege szerint, így beszélhetünk például gazdasági, politikai, jogi, tudományos szervezetekről. (Horányi 2006a, 2009; Pete, P. Szilczl 2006)

Bármely szervezet működéséhez (kommunikációjához) a legelemibb szükséges felkészültség (kompetencia) a nyelvismeret, pontosabban a közös nyelvismeret. A rendszerelméletben a nyelv a kommunikációs médiumok nélkülözhetetlen formája, amely a megértés valószínűségét növelő tényező. A megértés feltétele a szignifikáció azonossága, pontosabban a szignifikáns és a szignifikátum ugyanazon módon történő megjelenése az ágens mentális reprezentációjában. Nyilvánvalóan a gazdaságban a szignifikációk szaknyelvi vonatkozású eltérése problémaként definiálható, amely problémakezelést igényel. A problémakezelés e tekintetben a szaknyelvészetre hárul, akik elsősorban a tudományos részrendszerben, illetőleg intézményben vannak jelen. A problémaidentifikáció irányulhat a szaknyelv definiálására a gazdaság vonatkozásában, amely speciális többletfelkészültségeket előfeltételez. A többletfelkészültség a szakmai közösség jellegétől, színterétől függően például az eltérő szakszókincsben manifesztálódik. A szakszókincs bővülése a szakterületek evolúciójával komoly probléma elé állította a kutatókat, a kommunikatív kompetencia meghatározása tekintetében. A szakszókincs rendszerezése, elemzése, valamint a terminusok definiálása mind sürgetőbbé vált a szakterületek részéről, a szaknyelvkutatás viszonylatában is. A problémakezelés eredményessége nem maradt el, amelyet a szaknyelvi és terminológiai kutatások igazolnak. A következő fejezet ezen kutatásokból merítve mutat be néhány fontos állomást, szaknyelvészeti (és terminológiai) problémaidentifikációt és -eliminálási módszereket. Más szavakkal, a következő fejezet a szaknyelvkutatás különféle identifikált problémákra (IP) irányuló szignifikációinak példázata.

A rendszerelmélet perspektívájából a szavak a mediális szubsztrátumok és a mondatok alkotják a formát, a megértés valószínűségének növelése érdekében. (Luhmann 1996b) Ezen elv nyomán a szaknyelvkutatás eredményeit leíró mondatok lehetnek a 'mediális szubsztrátumok', ahol a fejezetek alkotják a formát. Az identifikált probléma a szignifikációk eltérése (pl. a szaknyelv interpretációja esetében), amely úgy is meghatározható, hogy a szaknyelvkutatók számára egy adott szignifikánshoz különböző szignifikátumok tartoznak. A jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közötti deskriptív relációt a szaknyelvkutatások eredményeinek (szignifikációinak) prezentációja jelenti, amely egyúttal a problémaeliminálásának tekinthető (függetlenül attól, hogy esetlegesen más szakértők további szignifikáció lehetőségét konstatálják). Az elemzés a következőkben a szaknyelv

definíciójára, a szaknyelvi kompetenciák percepciójára; a szaknyelvi kommunikáció kombinációira; a szaknyelvek klasszifikációjára; a gazdasági szaknyelv jellemzőinek meghatározására, tipológiájára; a szókincs jellemzőire; a gazdaságtudományi szaknyelv definiálására; valamint a terminológia gazdasági összefüggéseire irányul.

II.3. A gazdasági szaknyelv

II.3.1. A szaknyelv interpretációja

Megállapítható, hogy a 'szaknyelv' nem az egyetlen használt terminus a nemzetközi szakirodalomban, azaz a szignifikáció során a szignifikánshoz (a szakmai nyelv denotációhoz) kutatói álláspontként eltérő szignifikátumok (például a szaknyelv) manifesztálódnak a nyelvtudomány intézményében.

A tudomány intézményében, az angol nyelvterületen a szaknyelvek elnevezésére kezdetben a 'sajátos célú nyelvek' („*Languages for Specific Purposes*”), majd a 'különleges célú nyelvek' („*Languages for Special Purposes*”) (LSP) denotációk terjedtek el; míg magyar nyelven a szaknyelv elnevezés ismert. Jóllehet Ablonczyné (2006) a szaknyelv, valamint a tudományos nyelv elnevezés helyett a szakmai, tudományos nyelvhasználat alkalmazásával ért egyet, hivatkozva Dániel (1982: 340 In: Ablonczyné 2006) álláspontjára. Balboni véleménye szerint a megfelelő terminus a 'mikró nyelv', pontosabban a „tudományos – szakmai mikró nyelvek” elnevezés, azzal az indokkal, hogy ez a meghatározás képes visszatükrözni a terminus minden fontos részét, rámutatva a kommunikatív kompetencia szükségességére a használatához, valamint arra, hogy egy nyelvészeti 'makrórendszerrel' van szó (Balboni 2000: 14).²⁵ A szaknyelvek elnevezéseinek további változatai lelhetők fel a különböző forrásokban, mint például az ágazati „alkód” (*sottocodice*) vagy szektor nyelvezet, amelyek specifikus tudományterületekre vagy szakmai tevékenységre vonatkoznak. Az „alkód” terminus a kódok alárendeltségére utal, amelyek azonban nem térnek el a nyelv általános szabályaitól, de egy sor olyan elem konstrukciói - többnyire a szókincs vonatkozásában -, amelyeket nem használnak az általános társalgás során, vagy nem értelmezhetők egy átlagos beszélgető számára, aki nem jártas az adott szakterületen (Beccaria 1994: 440-441).

²⁵ Zanasi az elnevezések sokféleségére rámutatva a következőket említi meg: „speciális nyelvek” (*lingue speciali*), „tudományos nyelvek” (*linguaggi scientifici*), „mikró nyelvek” (*microlingue*), „szektorális nyelvek és nyelvezetek” (*lingue e linguaggi settoriali*), „szakmai nyelvek” (*lingue di specializzazione*), „specifikus célokat szolgáló nyelvek” (*lingue per scopi speciali o specifici*), alkódok (*sottocodici*), technolektusok (*tecnoletti*), szaknyelvi diskurzus, szaknyelvi kommunikáció (*discorso specialistico, comunicazione specialistica*) (Zanasi 2012: 1).

A szaknyelv definiálásának elterjedt módja a köznyelvhez való viszonyának kontrasztív elemzésével történik (Kurtán 2003, Fóris 2010). Ebből a megközelítésből a szaknyelv sajátos jellemzőkkel bír a köznyelvhez képest, amely szubsztanciálisan a specifikus terminusok használatában ölt formát. Heltai (2006) nézőpontja szerint a szaknyelv funkcionális stílusként történő meghatározása célszerű, mert a köznyelvhez képest a nyelvtani szabályok változatlanok maradnak, elsősorban funkciójukat tekintve differenciálódnak. A szaknyelv és a köznyelv közötti differenciák jellemzői: a különbség direkt módon leginkább a szakszókincsben manifesztálódik; a köznyelvre kevésbé jellemző a szakszavak használata; a szaknyelv kifejezőbb, egyértelmű meghatározásra törekszik. Kurtán (2003: 39–44) átfogó rendszerezése a szaknyelvi felfogásokat illetően a nyelvhasználat és a szociális szerepek összefüggéseit is felöleli, az egyes szaknyelv típusok esetében (csoportnyelv, alnyelv, funkcionális stílus, nyelvváltozat, regiszter).

Az eddigiekből következik, hogy a szignifikánshoz (a szaknyelv terminushoz) például a következő szignifikátumok (denotációk) tartozhatnak a szaknyelvkutató álláspontjától függően: szakmai, tudományos nyelv (Ablonczyné 2006), tudományos-szakmai mikro nyelvek (Balboni 2000), alkód (Beccaria 1994), funkcionális stílus (Heltai 2006), csoportnyelv, alnyelv, funkcionális stílus, nyelvváltozat, regiszter (Kurtán 2003), stb.

II.3.2. A szaknyelvi kompetencia percepciója

A fejezetben a szignifikáció a szaknyelvi kompetencia percepciójának változására vonatkozatható, szoros összefüggésben a szaknyelv elsajátítási módjával. A szignifikáns kiemelten a szaknyelvi ismerettel van összefüggésben, a szignifikátumok a kompetencia specifikus jellegének történetiségében és oktatásának eltérő percepciójában határozhatók meg.

A nyelvi kompetencia specifikus (szakmai) jellege a második világháborút követően vált hangsúlyossá a társadalmi és gazdasági változások hatására, a szaknyelvek (*LSP – Language for Special Purpose*) elsajátításának és oktatásának vonatkozásában. A globalizálódás előidézte a szaknyelv határon átívelő ismeretének igényét annak érdekében, hogy hozzájáruljon a termelékenység növekedéséhez, valamint a kereskedelem nyelvi akadályainak csökkentéséhez.²⁶ A nyelvi globalizációt a szaknyelvtanra irányuló

²⁶ A fejlődéssel összefüggő specifikus vizsgálati terület a nyelv és a fejlődés (*language and development*) kölcsönös hatása. Az 1960-as évektől a szaknyelv vizsgálata mint specifikus terület alakult ki, amely kiemelkedően a szaknyelvi ismeret hatását elemezte a bevételek, valamint a gazdasági célok elérésére vonatkozóan (Vaillancourt 1985; Lamberton 2002; Grin 1996, 2003, 2010 In: Arcand, Grin 2011). Jóllehet a vizsgált kutatások állásfoglalása szerint a nyelvismeret hiánya nem jelent abszolút sorompót a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban, a közös nyelvismeret költséghatékonyságot eredményez,

kutatások segítették elő, amelyek elsősorban az angol nyelv mint *lingua franca* szakmai célú oktatására orientáltak (*ESP – English for Special Purpose*). Az első Herbert (1965) nevével fémjelzett angol szaknyelvi könyv (*The Structure of Technical English*) 1965-ben jelent meg, amely a tudományos és a mérnöki szaknyelv jellegzetességeinek elemzését helyezte fókuszba (Swales 1985), míg a szaknyelvek oktatásával összefüggő első konferenciát 1969-ben hívták életre (Robinson 1980). Az angol nyelv és szaknyelv oktatása egyre sürgetőbbé vált a globalizálódó világban, amelyhez az Egyesült Nemzetek Szervezete és az Európa Tanács egyaránt hozzájárultak a nemzetek közötti megértés előmozdítása érdekében. Az angol szaknyelvi kompetenciák fejlesztése az innováció felélénkülésével, az iparosodás elterjedésével és a szakterületeken belül a specializálódás fokozódásával változott, valamint ezzel összhangban a kutatások orientációja is. A szaknyelvoktatást elősegítő kutatások kezdetben a szakmai szövegek stilisztikai elemzését helyezték fókuszba (pl. Ewer, Latorre 1969), a későbbi irányzat funkcionális megközelítése elsősorban a szaknyelv gyakorlati hasznát emelte ki, amely a kommunikáció során segítséget nyújt például az ipari dolgozók számára (Jupp, Hodlin, 1975). Swales (1990) meghatározásában a funkcionális megközelítés a kommunikáció céljára (*communicative purpose*) összpontosít.

„A nyelvhasználat kommunikációs szempontú megközelítése a szaknyelvi nyelvhasználatot a szakmai kommunikáció egyik fajtájaként kezeli, melyben a beszélőközösség egyúttal hasonló ismeretekkel, információkkal, közös lexikával rendelkezik, tagjai pedig hasonló kommunikációs szokásokat és műfajokat használnak az egymással való kommunikáció során (Swales 1990).” (Fóris 2013: 163).

Hutchinson és Waters (1987) kifogásolták az erőteljes szakmai dominanciát az oktatásban, amely a tanuló individuális szükségletét figyelmen kívül hagyja a tanulási folyamat során. A tanulási motiváció középpontba helyezését hangsúlyozták, ahol a szaknyelvi és a köznyelvi ismeret egyidejű ismeretének fejlesztése az egyéni igényekhez igazodik és kevésbé orientál a demotiváló szakszövegek kizárólagos alkalmazására. A szükséglet alapú megközelítés hozzájárult az oktatási módszerek átgondolásához a szaknyelvi kommunikáció köznyelvi beágyazódásának figyelembevételével, azaz a kontextus és a tartalom nélkülözhetetlen szerepének elismerésével. (Johns, Dudley-Evans 1980, Kotecha, Rutherford, és Starfield 1990, Starfield 2013)

fejleszti a munkahelyi együttműködést és megnyitja a pénzügyi piacokon történő globális tájékozódás lehetőségét. (Noguer and Siscart 2003, In: Arcand, Grin 2011)

A fenti problémaelimináció deskriptív tartalma a szakmai kompetencia jelentőségének okait, a szaknyelvi ismeret elsajátításához hozzájáruló néhány esetet, valamint az oktatási módszerek kérdésköreit foglalta magába, a teljesség igénye nélkül. A témakörök néhány kutató szignifikációjának prezentációját ölelték fel, esetenként ugyanazon szignifikánshoz (pl. a szaknyelvi oktatás módszere) heterogén szignifikátumok (pl. módszertani elvek) tartoztak.

II.3.3. A szaknyelvi kommunikáció jellemzőinek leírása

A szignifikáció ezúttal komplex kérdéskörre irányul. A szignifikáns a szaknyelvi kommunikáció jellemzőiként definiálható; a szignifikátumok vonatkozhatnak módszerekre, jellegzetességekre, a kommunikációban résztvevőkre és felkészültségeikre, amely immár újabb szignifikánshoz tekinthető. A résztvevők felkészültsége mint szignifikáns, a szükséges kompetenciák meghatározását jelentheti a tudás jellege szerint, amely a kutatói szignifikátum. A problémamegoldás, azaz a szaknyelvi kommunikáció jellemzőinek megismerése megvalósulhat az alábbiakban leírt módon.

A szaknyelvi kommunikáció sokoldalúan leírható a szaknyelvkutatás szemszögéből. A szaknyelvkutatás módszerei a kommunikáció eltérő megnyilvánulási formáinak elemzésére alkalmasak a kutatás orientációja szerint: például a statisztikai módszerek a nyelvi elemekre; a komparatív módszerek a szövegtípusok összehasonlítására; a funkcionális módszer a jelentésre; a szociológiai módszer a szaknyelvi használatának társadalmi eltéréseire irányulhat (Kurtán 2003). A korábban leírtakat figyelembe véve a szaknyelvi általános jellemzői közé tartozik, hogy: a nyelvtani szabályok vonatkozásában a köznyelvre épül; egyértelműsége törekszik; sajátos szakszókincset alkalmaz; az információcsere tevékenységi terület specifikus; a szakszókincs eltér a kommunikációban résztvevők felkészültsége (kompetenciái) szerint; valamint a szaknyelvi kompetenciák fejlesztése tudatos tanulás révén történik (Ablonczyné 2006).

A szakmai kommunikáció további jellegzetessége, hogy nincsenek dialektusok, ami a köznyelvi jellemzője (Heltai 2006). A szakmai kommunikáció kombinációi különíthetők el aszerint, hogy kik a kommunikáció résztvevői, milyen ismeretekkel rendelkeznek a kommunikációhoz és milyen szakmai szint szükséges. Heltai Hoffmann nyomán a következőképpen szemlélteti a lehetséges szaknyelvi kommunikációs kombinációkat, amelyet Burawoy (2005) nyomán a szociológia négy területének példáival egészítettem ki:

1. táblázat: A szaknyelvi kommunikáció kombinációi a szociológia területeinek példáival

Szakember pl. szakértő szociológus (<i>Professional Sociologist</i>)	Szakember pl. kritikus szociológus (<i>Critical Sociologist</i>)	Szakmai témáról pl. igaz és tesztelt módszerről, konceptuális keretről	Szakmai nyelven Kompetencia: instrumentális tudás versus reflexív tudás (felkészültség)
Szakember pl. szakértő szociológus (<i>Professional Sociologist</i>)	Nem szakemberrel pl. egyetemi hallgató	Szakmai témáról pl. kutatási program	Szakmai nyelven Kompetencia: instrumentális tudás (felkészültség)
Szakember pl. Célorientált (Politikai) szociológus (<i>Policy Sociologist</i>)	Nem szakemberrel pl. minisztériumi kutatási megbízó	Szakmai témáról pl. a szegénység oka	Részben szakmai nyelven Kompetencia: instrumentális közös tudás (felkészültség)
Nem szakember Média olvasó	Szakemberrel (v. nem szakemberrel) Közönség szociológus (<i>Public Sociologist</i>)	Szakmai témáról pl. kutatási eredményről	Nem szaknyelven Kompetencia: reflexív tudás közvetítése a nyilvánosság számára

Forrás: Hoffman 1976 (In: Heltai 2006: 39) és Burawoy (2005)

A fenti táblázat a szaknyelvi kommunikáció változatainak tovább bővíthető megközelítési lehetőségeit szemlélteti, ahol tehát:

- Az első esetben szakember kommunikál szakemberrel szakmai témáról, szakmai nyelven. A példa a szakértő szociológus és a kritikus szociológus közötti kommunikáció (amely szakértő szociológusok közötti vitaként is értelmezhető) valamely módszertanról, koncepcióról, ahol a szakmai terület kritikai vetülete a kommunikáció tárgya. A kommunikatív kompetencia mindazon felkészültségeket felöleli, amelyek instrumentális és reflexív tudáson alapulnak, a felkészültségek elérhetősége a szociológiai témakörben jártas résztvevőkre korlátozódik.
- A második esetben szakember kommunikál nem szakemberrel szakmai témáról szakmai nyelven, amelynek tipikus esete lehet a szociológus és az egyetemi hallgató(ság) közötti kommunikáció. A kommunikáció tárgya bármely kutatási programra vonatkozhat, amely iránymutatásként szolgál a hallgató számára a társadalom számára releváns téma kiválasztásában (pl. a gazdaság a társadalomelméletek szemszögéből). A kommunikatív kompetencia előfeltétele a szociológus és az egyetemi hallgató közös felkészültsége, amely az oktatásban elsajátított ismeretek (instrumentális tudás) adaptációja.
- A harmadik esetben szakember kommunikál nem szakemberrel szakmai témáról részben szakmai nyelven. A kommunikáció résztvevői ebben az esetben valamely konkrét cél érdekében (pl. a szegénység okainak felmérése) folytatnak eszmecserét. Általában a megbízó (pl. minisztériumi megbízó) és a kutatási terület szakértő szociológusa (mint politikai szociológus) közötti kommunikáció olyan kompetenciákra épül, amelyek az adott szakterülethez kapcsolódó felkészültségeket előfeltételeznek (a célorientált kutatás közös instrumentális tudását).

- A negyedik esetben nem szakember kommunikál szakemberrel vagy nem szakemberrel, szakmai témáról, de nem szakmai nyelven. A kommunikáció a nyilvánosság (pl. média olvasó) tájékoztatására szolgál, a szakmai közösség részéről (pl. mikro szinten a mindennapi életben a nők láthatatlan munkája, amely a makrószint támaszát biztosítja. Smith 1987²⁷ In: Burawoy 2005). A kommunikatív kompetencia a reflexív tudást mint elérhető felkészültséget feltételezi elő az adott témában, a nyilvánosság részéről. (Hoffman 1976 In: Heltai 2006, Burawoy 2005)

Nyilvánvalóan a kölcsönös megértés érdekében változik a kommunikatív kompetencia összetétele (az instrumentális vagy reflexív tudáson alapuló felkészültségek), valamint a szakszókincs használatának aránya. Heltai (2006) továbbá kiemeli, hogy a szakmai kommunikáció meghatározója a regiszter (*field*), a kommunikációs mód (verbális vagy írásbeli), valamint a tenor (a kötött vagy kötetlen stílus). A szakmai kommunikáció minőségét a szakmai kommunikációban résztvevők felkészültsége (kompetenciája) jelentősen befolyásolja, a kommunikáció sikere több tényezőn múlik, így „a szituáció, a téma, a szándék és a kommunikációs partner” szerepe egyformán meghatározó tényezők (Ablonczyné 2006: 143). A szaknyelvi kompetencia értelmezésére (a felkészültségek típusaira) a társadalmi, a politikai és a gazdasági változások jelentős hatással vannak (Kurtán 2002). A nyelvi globalizáció, amely az angol nyelv esetében a *lingua franca* státusz (Szépe 2001)²⁸, valamint a szakterületek és a szakszavak változása a kommunikatív kompetencia meghatározó tényezői. A kommunikatív kompetencia az egyes szaknyelvi szinteken eltérő felkészültségeket igényel, amelyre a szaknyelvi klasszifikáció különböző formái is utalnak.

A problémaeliminálás *inter alia* az előbbi percepciók konziderációjával realizálható, amely különféle szignifikánsokban (a szaknyelvi kommunikáció jellemzői, kombinációi és a felkészültségek, pontosabban a tudások jellege), és szignifikátumokban (a konkrét szaknyelvi jellegzetességek leírása, a kommunikációs helyzetek a résztvevők felkészültsége szerint és lehetséges tudástípusok meghatározása) öltött formát. Természetesen további szignifikátumok lehetségesek a szaknyelvi kommunikáció jellegzetességeinek leírásához (szignifikánshoz), más ágensek (kutatók) percepciójából.

²⁷ Smith, Dorothy. 1987. *The Everyday World As Problematic*. Boston, MA: Northeastern University Press.

²⁸ Szépe álláspontja szerint az Európai Unió hivatalos nyelvi hármasa (angol, német, francia), ezen belül kiemelkedően az angol nyelv továbbra meg fogja őrizni pozícióját. Emellett a kisebbségek emberi, nyelvi jogainak érvényesülése mindenkor központi kérdés, azonban a nemzetállamok nyelvi kultúrájának megőrzésére irányuló figyelem sokkal csekélyebb mértékű. (Szépe 2001).

II.3.4. A szaknyelvi kommunikáció szintjei

A szaknyelvi kommunikáció szintjeinek meghatározása a témakörben a szignifikáció. A szignifikánsokhoz a korábbi fejezetekben ismertetett szaknyelvi és kommunikációs sajátosságok jelennek meg mint szignifikátumok. Az előzőekhez hasonlóan a szignifikátumok további problémákat generálnak, azaz a szignifikátumok szignifikánsként reprezentálódnak a kutatók nézőpontjai szerint, amelyre példa a kommunikációs szintek körülhatárolása a következők szerint.

A szaknyelveknek legalább *két szintje* különíthető el a kommunikáció során, részben Heltai (2006) előbbi felosztásával analóg módon: a szakemberek közvetlen kommunikációs szintje és a köznyelvi kommunikációs szint. A két szint elkülönülése Sorbero perspektívájából is hasonló, amely a tudományos nyelvhasználati (*livello scientifico*) és a közhasználatú vagy szakmai köznyelvi (*livello divulgativo*) szintekre történő tagolást jelenti. Mindazonáltal, a szaknyelvek szintjeinek elhatárolása során figyelembe kell venni a kommunikációs szintéren, hogy mi a küldő célja, témája; ki a befogadó vagy a címzett (Sorbero 1993: 71 In: Ablonczyiné 2006); valamint a többletfelkészültség összetételét, amelynek komponensei szintenként jelentősen eltérhetnek.

Az első szint szakszavakban gazdag és esetenként a szakmai eszmecsere során idegen szavakat és rövidítéseket alkalmaznak, amely a kívülállók számára értelmezhetetlen. A szaknyelvi kommunikáció írásos formáinak sajátosságai a tudományos és a köznyelvi szövegek összehasonlításával konstatálhatók: például a tudományos szövegekben a névmások, a határozószók, a mellérendelő kötőszavak (az ellentét, a magyarázat, a következtetés kifejező eszközei), az alárendelő kötőszavak (ok- és célhatározók a következmények kifejezéséhez) gyakoribb használata, valamint a szóismétlés elkerülhetetlensége tipikus (Grétsy, Kemény 1996).

A második szint egyfelől a szakértők és a nem szakértők közötti kommunikációt jelenti, mint például az orvos és a páciens, a hivatalnok és az állampolgár közötti beszélgetés; másfelől a tömegkommunikációs eszközök által közvetített tartalmakat, illetve bármely szakmai jellegű kommunikációt, ahol a címzettek nem szakértők. Köznyelvi szinten a szaknyelv jobban közelít a köznyelvhez, kevésbé szakmai jelleget ölt és a köznyelv a közvetítő nyelv szerepét tölti be, amelynek például a lexikális megjelenése, hogy a szakszavak helyett köznyelvi szavakat használnak – ha ez lehetséges –, vagy körülírást alkalmaznak (Cortelazzo 2004: 20-21).

A szaknyelvi kategóriák további kombinációi lehetségesek, például a „szektorális nyelvek” (*LS: lingue settoriali*) és a „szakmai nyelvek” (*LSP: lingue specialistiche*) differenciálása. A „szektorális nyelvek” (*LS: lingue settoriali*) jellemzője, hogy általában nyilvános forrásokban használják (pl. a reklám, az újságok, a televízió, a politika) és sajátos szókinccset alkalmaznak. A „szakmai nyelvek” (*LSP: lingue specialistiche*) használata a tudományos szférában jellemző, ahol a szakmai terminusok ismerete alapvető követelmény (pl. orvostudomány, kémia, fizika, informatika, nyelvészet). (Sobrero 2002 In: Menna 2007) Ez utóbbi (a „szakmai nyelvek”) Cortelazzo felosztásában a horizontális dimenzióknak feleltethető meg, míg a vertikális dimenzió a szaknyelvek használatának különböző szintjeire utal, így: akadémiai, iskolai, nyilvános stb. (Bosc 2012).

Ehnert (In: Ablonczyné 2003: 143) vertikális és horizontális felosztásában a *vertikális felosztás* felső szintjén a tudományos nyelv, középen a szakmák képviselőinek beszélt szaknyelve és az alsó szinten az ún. foglalkozási nyelv áll. A *horizontális felosztás* a szakmákon belüli kategóriákat foglalja magába. (Ablonczyné 2003) A vertikális hármas felosztás Kurtán (2003) *szaknyelvi igényesség* szerinti elkülönítésével vonható párhuzamba, azaz az igényes (pl. szakirodalom), a kevésbé igényes (vállalati intern kommunikáció) és a legkevésbé igényes (szakzsargon) szaknyelvi kategóriákkal.

Ablonczyné (2006) három tényezőt emel ki a szaknyelv vizsgálata során: a témát, a helyszínt és a kommunikátort (a gazdasági kommunikáció értelmezésénél a későbbiekben a téma, és a szervezetek mint kommunikátorok jelennek meg). A nyelvi kontextust alapvetően meghatározza, hogy ki a kommunikátor és milyen szférában alkalmazza az adott szaknyelvet, ennek megfelelően szociolingvisztikai aspektusból megkülönböztethető a tudományos szaknyelvi, a szakmai szaknyelvi és a köznyelvi szaknyelvi szint. A szaknyelvi szintek változatos szakszókinccs összetétellel jellemezhetők: a köznyelvi szint az általános szókinccs; a tudományos és szakmai szintek a specifikus szakszókinccs; valamint az előbbi két szint azonos komponensei a közös szakszókinccs konstrukciói (Kurtán 2003).

Amennyiben a problémaidentifikáció során a szignifikánsnak a szintek meghatározását tekintjük, a szintformáció eltérő elveken alapuló szignifikátumokra irányul. A szignifikátumok a szaknyelvi szintek, kategóriák és dimenziók, amelyek tartalma mint szignifikáns definiálható, minden esetben a kutató álláspontjától függően. Ennek megfelelően a problémaeliminálás a szubjektív nézőpontok összefoglaló ismertetésével valósult meg; a kettős, illetve hármas felosztásokat, valamint az ezekhez tartozó főbb jellegzetességeket figyelembe véve.

Az eddigiekben bemutatott felosztási módok és jellemzők a gazdasági szaknyelv vonatkozásában is érvényesnek tekinthetők, amelyeknek részletezése a következő fejezet tárgya. A participációs elmélet problémafelismerésre és -megoldásra irányuló legfontosabb tételei a gazdasági szaknyelv vizsgálatánál is relevánsak. Az eddigiekben ismertetett szaknyelvi problémakezelés a szignifikációra vonatkozóan analóg módon érvényesíthető a gazdasági szaknyelvre, a szignifikánsokra és a szignifikátumokra történő utalást zárójelben feltüntettem. Általános szabályként megállapítható, hogy: az identifikált probléma a címben van feltüntetve; a szignifikáció ezen problémára irányul; a *terminus a quo* a szignifikáns azonossága, amelyhez heterogén szignifikátumok tartozhatnak, és amelyek szignifikánsként manifesztálódnak a kutató számára, ha azok újabb problémákhoz vezetnek.

II.3.5. A gazdasági szaknyelv jellemzőinek meghatározása

A gazdasági szaknyelv nyelvészeti megközelítésben (*szignifikáns*) szociális dialektus, amely a szociális dialektológia keretében a szociális differenciálódásra utal (*szignifikátum 1*). A gazdasági szaknyelv alapegységei a terminusok, sajátos terminológiát alkotnak (Kovács 2003). Jóllehet a szaknyelv nem azonosítható kizárólag a terminológiával, ennél sokkal szélesebb értelmezésű megközelítést kíván meg. A gazdasági szaknyelv gyűjtőfogalomként (*szignifikátum 2*) értelmezhető (Ablonczyné 2006), pontos meghatározásának nehézségére Tamás a következőképpen utal:

„A gazdaság és a gazdasági szaknyelv fogalmának terminológiai szemléletű meghatározása a gazdaság interdiszciplináris jellege miatt nem egyszerű. Musacchio (1995: 6-7) a gazdaságot 'hibrid' tudománynak nevezi az olyan 'tisztá' tudományokhoz képest, mint a matematika, mivel elemzéseire más tudományok, pl. a matematika, a statisztika, a pszichológia vagy a szociológia eszközeit alkalmazza.” (Tamás 2014a: 70-71)

A gazdaság összetett jellegét Proietti (2010) is alátámasztja, aki az olasz online enciklopédiában a gazdasági szaknyelvek pontosabb meghatározása érdekében, a gazdasági és pénzügyi nyelvezetet különválasztja mint szektornyelveket (*szignifikátum 3*). Álláspontja szerint a gazdasági szaknyelv úgy negyvenféle területet foglal magában, *ad exemplum* a gazdaságpolitikát, a politikai gazdaságtant, a gazdasági jogot, a pénzügyi és vállalati területeket, valamint az ezekhez kapcsolódó marketinget és a vezetéstudományt stb. A gazdasági szaknyelv tehát önmagában komplex szaknyelvi kategória (Ablonczyné 2006).

A szaknyelvészeti kutatások aspektusából a gazdasági szaknyelvre is érvényesnek tekinthető, hogy több szintje létezik, használatához szakmai képzettség szükséges, valamint a

köznyelvhez képest a szókészletben jelentős eltérést mutat (Tamás 2014a). Továbbá megemlíthető, hogy azon szaknyelvek közé tartozik, amelyben jelentős számban fordulnak elő idegen szavak (többnyire angol nyelven), valamint monoszémia jellemzi, azaz a szinonimával történő helyettesítés lehetősége korlátozott. (*szignifikátum 4*)

II.3.6. A gazdasági szaknyelv kategorizálási módjai

A gazdasági szaknyelv tipológiájának egyik lehetséges változata (*szignifikáns*) a szintek szerinti felosztás (*szignifikátum 1*), amely fundamentálisan két szint elhatárolása Cortelazzo szaknyelvi felosztásnak megfelelően: a köznyelvi és a szakmai (Sosnowski 2005). A köznyelvi terület a tömegmédiák nyelvezetét foglalja magában (pl. sajtó, televízió), a horizontális dimenzió megközelítésében „szektorális nyelv” (LS). A „szakmai nyelv” (LSP) lényegében a gazdaságtudománnyal társítható, amelyhez tudományos nyelvi kompetenciák szükségesek.

További lehetséges megközelítés a gazdasági szaknyelvi kommunikáció szövegtípusainak elemzése kategorizálási módok szerint (*szignifikátum 2*). Az egyik kategorizálási mód a kommunikációs szintek elkülönítése; ahol az intern (a gazdasági szervezeten belül) és az extern (a gazdasági szervezeten kívül) kommunikáció esetei különíthetők el, valamint ezeken belül a szóbeli és az írott kommunikációs formák. Az extern kommunikáción belüli írásbeli esetek közé sorolhatók: az e-mail, a jelentés, az úrlap, a pályázat, a hirdetés, a levél, a szerződés, a tudományos-ismeretterjesztő cikk. Az extern kommunikáción belüli szóbeli esetek lehetnek például: a telefonbeszélgetés, a telefonüzenet, a megbeszélés, a beszámoló, az üzleti tárgyalás, a konzultáció, a tudományos-ismeretterjesztő előadás. Az intern kommunikáción belüli írásbeli esetek lehetnek: rövid üzenetek, emlékeztetők, szabályzatok, belső jelentés, jegyzőkönyv, körlevél, kérelem. Az intern kommunikáción belüli szóbeli esetek példái: a telefonbeszélgetés, a megbeszélés, a bemutatkozó interjú, a munkahely bemutatása, a beszámoló, az értekezlet, az utasítás, a 'small talk' (Ablonczyné 2006). A kommunikációs formák egyes esetei mindkét szintéren előfordulhatnak, és a technológiai fejlődés által implikált lehetőségekkel bővíthetők.

A második kategorizálási mód a gazdasági performancia tipológiája szerinti szaknyelvi csoportosítás (*szignifikátum 3*), amely három aspektust vesz figyelembe: a nyelvhasználati szférát, a stílust, valamint a formákat és termékeket az alábbiakban meghatározott módon:

2. táblázat: A gazdasági performancia tipológiája (Mihalovics 2004 nyomán)

Nyelvhasználati szféra	Stílus	Formák és termékek
közgazdaságtudomány nyelvhasználat	tudományos többnyire írott	tudományos munkák szakkönyvek tanulmányok, esszék konferencia-előadások tudományos referátumok tudományos viták
gazdasági szövegek (dokumentumok) nyelve	hivatalos (írott)	utasítások szerződések körlevelek irányelvek szabályzatok jelentések
tényleges kommunikáció	szóbeli	nemzetközi tárgyalások értekezletek konzultációk információadás tájékoztatás
a média gazdasági nyelvhasználat	publicisztikai (írott vagy szóbeli)	újság- és folyóiratcikkek interjú (szóban és írásban) gazdasági tárgyú hirdetések gazdasági vitafórumok
az utca emberének hétköznapi gazdasági nyelvhasználat	köznyelvi (szóbeli)	párbeszéd a gazdaságról kritikai vélemények felhívás monológ

Forrás: Ablonczyné 2006: 65

Az értékezés a fenti táblázat kategóriáiból alapvetően a következő esetek kombinációit példázza: a nyelvhasználati szférán belül jellemzően a közgazdaságtudomány és a média gazdasági nyelvhasználatát; a stílus tekintetében a tudományos és a publicisztikai írott kommunikációs formákat mint forrásokat; a formák és termékek vonatkozásában leginkább tudományos munkákat, szakkönyveket, tanulmányokat, és az újság- és folyóiratcikkeket mint forrásokat.

II.3.7. A gazdasági szaknyelvi szókincs jellemzőinek leírása

A szakmai kommunikáció során szakszavak használata jellemző, amely a kommunikációban résztvevők részéről a közös szakmai kódrendszer (lexika), a szakszókincs (*szignifikáns*) ismeretét feltételezi (mint többletfelkészültséget). A többletfelkészültség tartalmi összetétele a társadalmi-gazdasági fejlődéssel változik. Az alapvető gazdasági tevékenységhez kapcsolódó szavak (*szignifikátum 1*) latin eredetűek (például: merx, mercator, commercium, lucrum, pignus stb.), amelyek a késő középkort követően egy valóságos szaknyelvet alakítottak ki a kereskedelem területén. (Például: a 15. században a 'bilancio' (mérleg): franciául *bilan*,

németül *Bilanz*; a 13. és 17. század között: a '*cassa*' (pénztár), *cassiere*: franciául *casse*, angolul *cash desk*; németül *Kasse* e *Kassier*; a 14. és 16. század között: *credito*: franciául *crédit*, angolul *credit*, németül *Kredit* stb.).

Az 1500-as évek végén, valamint az 1600-as évek elején a politikai gazdaságtan megjelenésével a gazdasági nyelvezet szókészlete tovább gazdagodik és specializálódik. Az 1900-as évektől egyre inkább terjednek az angol terminusok a gazdasági nyelvezetben (Proietti 2010), kiegészülve a szakmai vizuális kommunikáció megjelenési formáival, mint a képletek, a grafikonok, stb. (Balboni 2000).

A tudományos-technológiai változások számos új szaknyelv létrejöttéhez járultak hozzá a gazdasági szaknyelven belül is. A szocialista társadalmi rendszer sajátos terminológiája jelentősen átalakult, például a szocializmus vagy a tervgazdaság terminusok nem részei a kapitalista piacgazdasági rendszerek leírásának. A piacgazdaság olyan gazdasági intézményrendszert teremtett meg, amelyben a gazdaság szektorainak szókincsé számottevően kibővült az egyes gazdasági szektorok fejlődésével.²⁹ A szocialista rendszert követő időszakban a határok megnyíltak a kereskedelem előtt is, amely az áruk választékának bővülését, új vállalati területek fejlődését jelentették és egyidejűleg a szakszókincs bővülését.³⁰

A gazdasági szakszókincs rendszerezése (*szignifikátum 2*) a szaknyelvkutatás hagyományos megközelítésével azonos elven történhet, amely Kurtán (2003) szakszókincs-csoportosításával összhangban a következő:

„(1) köznyelvben is használt szavak (általános köznyelvi szókincs);

(2) csak a szaknyelvekben használt szavak (közös szakszókincs);

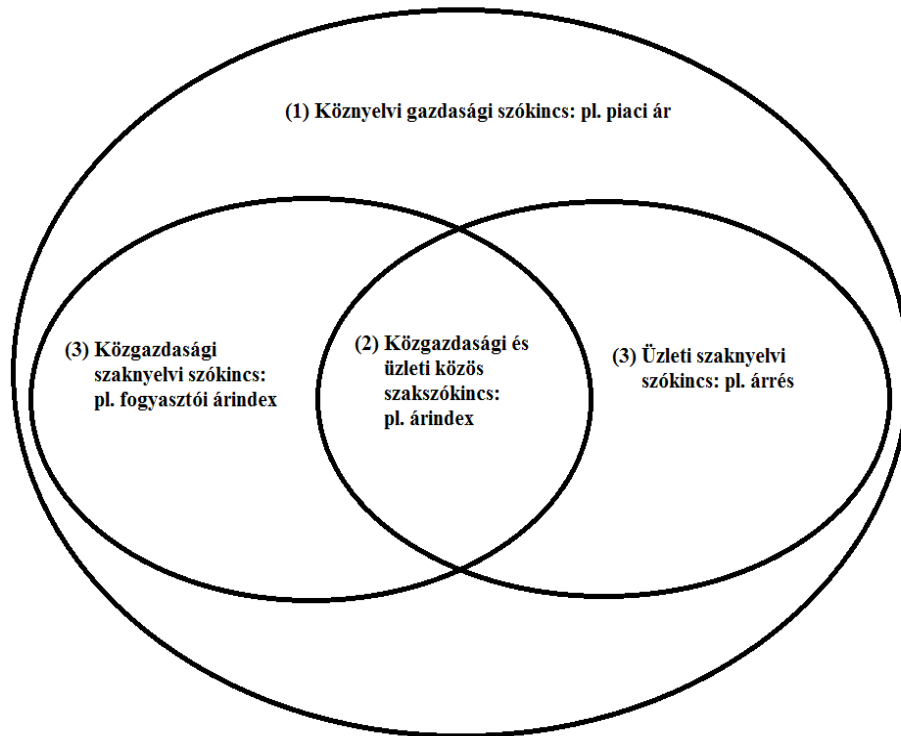
(3) speciális szakszavak – olyan szavak, amelyek csak egyetlen szaknyelvben használhatók (ez a csoport a szakirodalomban számos elnevezéssel szerepel: terminus, terminus technicus ~ terminusz technikus, speciális szakszó, specifikus szakszó, nomenklatura ~ nómenklatúra).” (Fóris 2013: 165)

²⁹ A nyelvek és változásuk elemzésével a nyelvészek már a 19. századtól foglalkoztak, amely magába foglalta a nyelv módosulásának vizsgálatát a történelem során. A korábbi kutatások alapján az új tárgyak vagy fogalmak meghatározása kétféle módon történhet: „meglevő magyar szavak segítségével (szóképzés, szóösszetétel, jelentésmódosulás); idegen szó átvétellel (abból a nyelvből, ahol a tárgy, a fogalom kialakult).” (Ablonczyné, Tompos 2011: 3).

³⁰ Ablonczyné és Tompos (2011: 5) többek között a következő neologizmusokat emelték ki egyik tanulmányukban: „hitelfedezet”, „fizetőkapu”, „nyugdíjpénztár”, „adathalászat”. Továbbá az ún. kölcsönzés esetének példái, amelyek tükörfordítás eredményeképpen váltak a szókincs részévé: „zöldszám”, „távoktatás”, „kábeltelevízió”.

Az előbbi csoportosítás a gazdasági szaknyelv szakszókincsének rendszerezéséhez is adekvát, annak okán, hogy gazdag köznyelvi szókincsben, közös szakszókincsben és speciális szakszavakban egyaránt. A gazdasági szakszókincs osztályozásának alapvető kiindulópontja a közgazdaságtani és az üzleti szaknyelvek megkülönböztetése (Ablonczyné 2006). A hagyományos szaknyelvi felosztást és a gazdasági szaknyelvi megosztást kombinálva, a következő csoportosítási mód lehetséges az ár terminus példájával:

1. ábra: Gazdasági szókincs tipológia

Forrás: Nagy (2015a: 248)

A fenti ábrán a gazdasági szókincs 'halmaza' a köznyelvi gazdasági szókincset, a közgazdasági szaknyelvi szókincset, az üzleti szaknyelvi szókincset, valamint a közös szakszókincset foglalja magába, az ár terminus mint gyűjtőfogalom példájával. A köznyelvi gazdasági szókincsre példa a piaci ár (p), amely egy hétköznapi fogalom, jóllehet a „piaci” jelző nem használatos a mindennapokban, a terminus értelmezésének pontosítása érdekében a jelzőt szükséges feltüntetni. A közgazdasági és az üzleti szaknyelvi szókincs része az árindex, amely az árváltozás mérésére szolgál egy adott időszakban (p_1/p_0). Közgazdaságtani értelemben az árindex például a fogyasztói árak változásának vizsgálatát jelenti aggregát módon ($\Sigma p_1/\Sigma p_0$); míg az üzleti életben az árak változásának elemzése termék vagy termékcsoport specifikus a vállalati szférán belül ($p_{1xproduct}/p_{0xproduct}$). Az üzleti szaknyelv egyik specifikus terminusa az árrés, amely a beszerzési és az értékesítési ár különbségét

jelenti (pontosabban az összegek különbsége az árréstömeg). Az árrés mértékének meghatározása kulcsfontosságú a vállalat nyereséges működésének szempontjából.

A gazdasági szakszókincs klasszifikáció egyik lehetséges módja tehát a közgazdaságtani és az üzleti szaknyelv felosztása (Ablonczyné 2006), amely a tudomány szintjén a gazdaságtudomány két területét öleli fel: a közgazdaságtudományt és a gazdálkodástudományt (Tamás 2014a). Esetenként e két terület elkülönülése nem tisztázott, ami természetesen helytelen álláspontra utal (lásd Ablonczyné 2006). A probléma nem pusztán az elméleti, hanem a gyakorlati életben is gondot jelenthet. Az üzleti életben alkalmazható felkészültség (kompetencia) ugyanis nem elegendő a gazdasági folyamatok átlátásához makrószinten. Természetesen ez fordítva is igaz, a makrószintű gazdasági folyamatok átlátása és ismerete nem adekvát egy üzleti vállalkozás virágzásához. Míg az előbbi inkább nemzeti szintű problémákat vet fel és szociális kérdéseket is, az utóbbi nemzetközi szinten is elterjedhet és profitorientált. Ebben a tekintetben a makrószintű vagy közgazdaságtani kérdések tehát elsősorban a határokon belül relevánsak, így zárt rendszerek. Az üzleti élet – ami a gazdálkodástudomány területéhez kapcsolódik – nem ismer határokat, nem pusztán a belső gazdasági folyamatokra koncentrál, hanem a profitorientált folyamatok érvényesítésére határon túl is, tehát ebből a szempontból nyitott rendszer (lásd Krugman 1996). (Az előbbieket összefüggésben vannak Luhmann elméletével, a gazdasági részrendszer határokon átnyúló és a politikai részrendszer regionális jellegével).

A különbségek a gazdasági szaknyelvben és szakszókincsben is fellelhetők, amely egyúttal a gazdaság mint szakterület összetettségét és következésképpen nyelvezetének sokszínűségét szemlélteti. A gazdaságtudomány tehát különböző szakterületeket foglal magában, amelynek szókincse a kommunikatív kompetencia része. A szakszókincs összetétele a tudományos szakterület jellegzetességeitől függ, összetettségének szemléltetése a következő fejezet tárgya.

II.3.8. A gazdaságtudományi szaknyelv definiálása

A gazdaságtudományi szaknyelv definiálásának kiindulópontja lehet a gazdaságtudományok felosztásának (*szignifikáns*) áttekintése a tudomány funkcionálisan elkülönült részrendszerén belül, amelynek csoportosítási módjára többféle változat létezik. A nemzetközileg elfogadott Journal of Economic Literature (JEL) osztályozási rendszere (*szignifikátum 1*) a gazdaságtudományon belül húsz főcsoportot foglal magában, amelyeket az ABC nagybetűivel

jelöl, a főcsoportokon belül az alcsoportokat sorszámmal jelöli és a tartalmukat alcímekkel ismerteti. A főcsoportok az alábbiak:

- A. Általános gazdaságtan és oktatás (többi tudományhoz való kapcsolódása, gazdaságszociológia stb.)
- B. Gazdasági gondolkodás, módszertan és nem ortodox megközelítések története
- C. Matematikai és kvantitatív módszerek
- D. Mikró ökonómia
- E. Makrógazdaságtan és pénzügyi gazdaságtan
- F. Nemzetközi gazdaságtan
- G. Pénzügyi / finanszírozási gazdaságtan
- H. A közszféra gazdaságtana
- I. Egészségügyi, oktatási és jóléti gazdaságtan
- J. Munkagazdaságtan és demográfia
- K. Jog és közgazdaságtan
- L. Ipari gazdaságtan (piacszerkezet, vállalatgazdaság stb.)
- M. Vállalati gazdálkodás (Business Administration)
- N. Gazdaságtörténet
- O. Gazdasági fejlődés, technológiai változás és növekedés
- P. Gazdasági rendszer
- Q. Agrárgazdaságtan és környezetgazdaságtan, ökológia
- R. Városi, vidéki, regionális, ingatlan és szállítmányozási gazdaságtanok
- Y. Vegyes kategóriák
- Z. Egyéb speciális kategóriák (American Economic Association 2017)

A gazdasági szakterületek felosztási lehetőségének további példája az online Eurotermbank, amely az „*economics*” szó fordításához a gazdaságtudomány (domén: jog) és a közgazdaságtan (domén: információ és információfeldolgozás, humán tárgyak) jelentéseket rendelte (*szignifikátum 2*). Az itt fellelhető gazdasági szektorok: agrárgazdaságtan, agrár-közgazdaságtan (*agricultural economics*), közlekedésgazdaság (*transport economics*), erdőgazdálkodás, erdőgazdaságtan (*forestry economics*), környezetgazdaság, környezetgazdaságtan (*environmental economics*), energiagazdaságtan (*energy economics*), halászati ökonómia, halgazdaságtan (*fishery economics*), ipargazdaságtan (*industrial economics*), monetáris gazdaság (*monetary economics*), vállalat gazdaságtan (*business economics*), vállalati környezetgazdaságtan (*environmental economics of firms*), valamint a Közgazdasági Együttműködési Program (*Action for Cooperation in Economics*). (Eurotermbank 2015)

Az előbbi felosztási módok rámutattak, hogy több szempont szerint határolhatók el a gazdaságtudomány területei, amelyek a problémaidentifikációhoz és -elimináláshoz

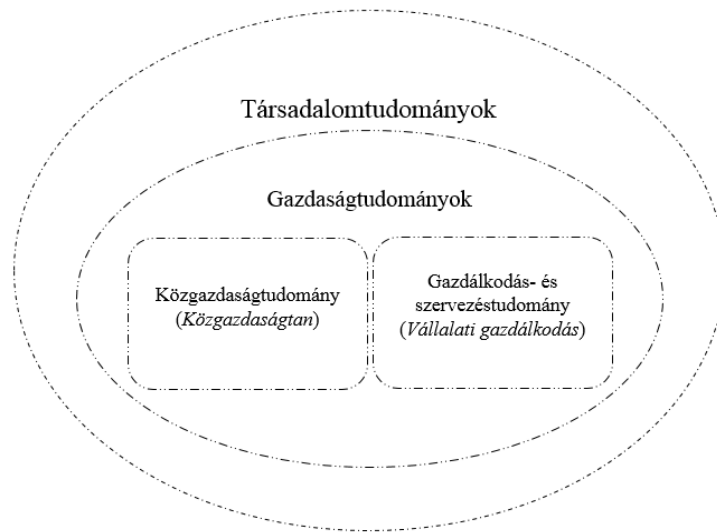
specifikus szakterületi többletfelkészültséget előfeltételeznek. A gazdaságtudomány szerteágazó területeinek rendszerezése a tudományági besorolás (*szignifikátum 3*) perspektívájából is lehetséges. A tudományterületek felosztásához alapul szolgálhatnak az egyes országokban alkalmazott tudományági besorolások. Így például az olasz miniszteri rendelet (Decreto Ministeriale 12 giugno 2012 n. 159.) tizennégy makrószeztort különít el a szaktudományi diszciplínákon belül (*S.S.D.: settori scientifico-disciplinari*). (Ministero dell'istruzione dell'università e della ricerca 2015) A magyar rendeletben (169/2000. (IX. 29.) a nyolc makrószeztoron belül további alszeztorokat határolnak el. Jelen kutatás szempontjából a gazdaságtudomány területe releváns, amely az olasz rendeletben a makrószeztoron belül a gazdaságtudományok és statisztikák elnevezéssel; amíg a magyar rendeletben a társadalomtudományokon belül a gazdálkodás- és szervezéstudományok, valamint a közgazdaságtudományok elnevezéssel található meg. A gazdaságtudomány különféle területeket ölel fel az előbbi rendeleteknek megfelelően:

- Az olasz 159/2012. számú rendeletben a gazdaságtudományok és statisztikák területéhez sorolandók a következők: A. Közgazdaságtan (*Economia*), B. Vállalati gazdálkodás, Vállalati gazdaságtan (*Economia aziendale*), C. Gazdasági történelem (*Storia economica*), D. Statisztika és matematikai döntési módszerek (*Statistica e metodi matematici per le decisioni*).

- A magyar 169/2000. számú kormányrendelet értelmében a társadalomtudományok tudományágainak tekintendők a következők: 1. Gazdálkodás- és szervezéstudományok; 2. Közgazdaságtudományok, 3. Állam- és jogtudományok, 4. Szociológiai tudományok, 5. Politikatudományok, 6. Hadtudományok, 7. Multidisziplináris társadalomtudományok.

A két rendelet csoportosítási koncepciója különbözik, de mindkettőben fellelhetők a gazdaságtudományokon belül a közgazdaságtudomány (közgazdaságtan), és a gazdálkodás- és szervezéstudományok (vállalati gazdálkodás), amelyet az előző fejezetben a szókinccs csoportosítással összefüggésben ismertettem. Az alábbi ábrán látható a gazdaságtudományok tudományági beágyazódása, valamint a gazdaságtudományok két fő területének elkülönülése összhangban a korábban írtakkal.

2. ábra: A gazdaságtudományok felosztása

Forrás: Nagy (2015c)

A gazdaságtudományi szaknyelv definícióját (a probléma eliminálása) oly módon szükséges megfogalmazni, hogy az kifejezze a tudományági beágyazódását és területeit, hivatkozva az eltérő koncepciókon alapuló kategorizálásra. A fogalom természetesen nem határozható meg oly módon, hogy az a tudomány jellegének komplexitását minden tekintetben kifejezze, a fogalomalkotás a kutató percepciójától függően módosulhat. A korábbiak szintéziseként a gazdaságtudományi szaknyelv definiálható úgy, hogy az a társadalomtudományokon belül a közgazdaságtudományi, valamint a gazdálkodás- és szervezéstudományi tudományágak mindazon szókincsét (terminusait) felöleli, amely példának okáért a JEL osztályozási rendszerének része. A szókincs szakterületenként elemezhető (amelyre két példa található a továbbiakban), a szignifikációk keretbe foglalása érdekében, amely a szakspecifikus terminusokon túlmenően matematikai – statisztikai elemzési módszereket, képleteket, függvényeket, ábrákat is magában foglalhat. A problémakezelés alapvető, bár nem elégséges feltétele a szakszavak értelmezési képessége, a terminusokhoz tartozó definíciók megértése. A tudásátadás intézménye többnyire az oktatás két szintje; míg az általános tudásátadás a középoktatás szintjén, a szakspecifikus a felsőoktatás szintjén történik. A felsőoktatás szintjén az egyetemi képzések tantárgyösszetétele gazdaságtudományi áganként elemezhető annak érdekében, hogy a szükséges többletfelkészültségek azonosságai és különbségei megállapíthatók legyenek. Természetesen érdemi következtetések abban az esetben vonhatók le, amennyiben a kutatás több ország egyetemének vonatkozásában történik és a kutatási eredmények a modern

társadalom oktatási céljainak elérését segítik elő, összhangban mindazokkal a változásokkal, amelyeket a technológiai fejlődés implikálhat.³¹

A gazdaságtudományok szókincsének elemzése megvalósulhat *szakterületenként*, a kutató problémaidentifikációjának függvényében, amely vizsgálódások az általános szaknyelvi jellemzők meghatározásához is hozzájárulhatnak. A problémaelimináció az elemzés révén irányulhat egyfelől a gazdasági szókincsben a neologizmusok, a jelentésmódosulások feltárására (például a logisztika); másfelől a jogszabályokkal összefüggő gazdasági szakszókincs jellegzetességeinek megismerésére (például a számvitel). Mindkét szakterület szoros összefüggésben van a gazdasági kalkulációhoz szükséges felkészültségekkel is, a költségkalkuláció vonatkozásában. Míg a logisztikai döntések többek között a költségek összegét befolyásolják, addig a számvitel a költségek rendszerezésének módjához járul hozzá (pl. az állandó és változó költségek vagy a vállalati általános és termelési költségek). (A logisztika és a számvitel témaköreiről a vállalati gazdasági kommunikációval összefüggésben a 117. oldalon olvashatók információk.)

A logisztikai szakterület (szignifikátum 4) a gazdaságtudományon belül a vállalati gazdálkodáshoz (a gazdálkodás- és szervezéstudományokhoz) kapcsolódó specifikus terület. A logisztikai szaknyelv ún. multidiszciplináris nyelvnek tekinthető, azaz több diszciplínával összefüggésben vizsgálható, így szoros kapcsolatban van a közgazdaságtudománnyal és a műszaki tudománnyal. A tudományos nyelvi közegben értelmezve, sajátos szakszókincssel és nyelvtannal rendelkezik, amelyet az egyes részek közötti logikai, oksági kapcsolat jellemez. További sajátossága a precizításra való törekvés, valamint a racionális megközelítés az emocionális megközelítéssel szemben, amelyet áttekinthető struktúra keretez (Kabán 2003 In: Nyakas 2010: 84).

A logisztika szó önmagában is elemezhető, mivel értelmezése, jelentéstartalma az idő során változott. Használata a magyar nyelvben a '60-as évektől jellemző, kezdetben az anyagmozgatáshoz kapcsolódó terminusként. Napjainkban leginkább a gyártó és a kereskedelmi vállalatok, valamint a szállítmányozók tevékenységével összefüggésben

³¹ Esetlegesen kiindulópontként szolgálhat a szerző egyetemi képzések tanulmányozására irányuló kutatása (Nagy 2015c), amely néhány vizsgálandó szempont rendszerezési módját statuálja. Mindazonáltal a kutatás terjedelmét tekintve, az elemzés hatékony kivitelezése kollektív, pontosabban koalíciós ágensek által javasolt, más koalíciós ágensek (szervezetek kutatócsoportjainak) kutatási eredményeire támaszkodva. Példának okáért az OECD oktatási politikára vonatkozó 2019-es kiadványát, amelynek célja a tanulók potenciáljának elérése kooperáció keretében, megfogalmazva napjaink oktatáspolitikai prioritásait is (OECD 2019). Továbbá a McKinsey kutatócsoport által javasolt stratégiák a szükséges változások kivitelezésének finanszírozási kérdéseiben támpontot nyújthatnak (Brasca et al 2019), egy átfogó problémamegoldási eredmény felmutatásához. Szerző

alkalmazzák a logisztika terminust. A szaknyelvi jellemzője, hogy számottevőek a speciális szakszavak (pl. integrált logisztika, speditőr, disztribúció stb.), gazdag angol kifejezésekben (Just in time rendszer, Make or buy döntés stb.), valamint gyakori az összetett szavak (pl. fuvarszervezés) és a rövidítések (pl. JIT rendszer) előfordulása. Az írott szöveg jellemzője, hogy kijelentő, többszörösen összetett, alárendelő mondatokból épül fel, vonatkozó névmásokkal és határozószavakkal, kapcsolatos (pl. és), következtető (pl. így) és magyarázó (pl. ezért) kötőszavakkal kiegészülve (Nyakas 2010).

A gazdasági szakterületre irányuló szókincsvizsgálat következő példája a számvitel területe (*szignifikátum 5*), amely nélkülözhetetlen része a vállalati és az állami gazdálkodásnak egyaránt. A számvitel elősegíti a vállalati és az állami vagyon egységes szerkezetben történő kimutatását, átláthatóságát, valamint a működés eredményességének megítélését meghatározott struktúrában. A modern társadalomban a gazdaság a számviteli szabályok nélkül elképzelhetetlen, a rendszerelmélet azon szempontjának is tökéletesen megfeleltethető, hogy a vagyont és a gazdasági eseményeket pénzben fejezi ki. Természetesen a vagyonelemekhez kapcsolódó szignifikáció egységességét is meghatározza, azaz egy adott szignifikánshoz többnyire egyetlen szignifikátum tartozhat a szabályozás értelmében. Mindez úgy is leírható, hogy a vállalati (és az állami) gazdálkodás terminológiáin belül a számvitel sajátos szókészletet mondhat magáénak, amelyet az egyértelműség és egységesség követelménye határoz meg. Ennek megfelelően beszélhetünk számviteli szaknyelvről, amelynek meghatározott struktúrája van és alapszókincsét lényegében a számviteli mérleg és az eredménykimutatás tartalma jelenti. A szaknyelv ismeretének hiányában lehetetlen a számviteli kommunikáció, amely a terminusokhoz tartozó fogalmak értelmezési képességét jelenti. A számviteli szaknyelv elsajátítását elsősorban a gazdálkodás és szervezés tudományok közép- vagy felsőoktatási intézményei segítik elő.

Dósa (2010) a számviteli nyelvhasználat rendszerszemléletét a mentális lexikonnal összefüggésben elemzi. „A mentális lexikon az egyén 'szótára', benne tároljuk az elraktározott aktív és passzív lexikai egységeket, amelyek egymás közt kapcsolatokat hoznak létre.” (Navracsics 2005: 198 In: Dósa 2010: 48). A mentális lexikonban a paradigmatis kapcsolódás a legfontosabb, amely fogalmi kapcsolódást jelent. „Egy Joel Barkertől (1993) származó paradigma-meghatározás szerint a paradigmák olyan szabályrendszerek, amelyek 1.) határvonalakat jelölnek ki, 2.) meghatározzák a sikeres cselekvés szabványait és 3.) felállítják a határok közötti mozgás normáit.” (Dósa 2006: 63).

A szabályrendszerek a számviteli mérleg és az eredménykimutatás felépítésében is manifesztálódnak, például az alá- és fölérendeltségi viszonyok formájában. Ezek a viszonyok a terminológiai fa illusztrációjával szemléltethetők, a számviteli mérleg eszköz oldalának tételeiből (a forgóeszközökön belül, a követelésekre tartozó egyéb és váltókövetelésekre vonatkozóan) az alábbi módon:

3. ábra: Alá-, fölé-, mellérendelési viszonyok a mérleg eszközök oldalán

Forrás: Dósa Ildikó (2010: 49)

Számos más típusú elemzés lehetséges a számviteli szaknyelvvvel összefüggésben, így például az időbeliség vagy a tranzakciók szempontjából. Az időbeliség aspektusából elkülöníthetők az eszközök aszerint, hogy mennyi ideig szolgálják a vállalkozás életét: amennyiben egy éven túl befektetett eszközökről, ha egy éven belül, akkor forgóeszközökről beszélünk, amely a vállalati eszközök besorolásának kiinduló alapja. A tranzakciók szempontjából például az eszközök oldalán vevőket (a követelésekre vonatkozóan) és a források oldalán a szállítókat (a kötelezettségekre vonatkozóan) különböztethetjük meg. Ez utóbbi egyidejűleg a pénzáramlás ellentétes irányát jelenti.

A számviteli szakszókincs alaposabb elemzése szintén számos szempontból lehetséges. Általános jellemzőként konstataálható, hogy a számviteli terminológia a törvény által jelentősen determinált. Például a 2000. évi C. Számviteli törvény értelmében a mérleg és eredménykimutatás sémái kötelezőek, különösen az abc nagybetűivel jelölt főcsoportok és a római számokkal jelölt csoportok tekintetében. Megállapítható továbbá, hogy az elnevezésekben és a felépítésben eltérések vannak a különböző nyelvterületeken. Például a magyar források terminus, az angol mérlegben kötelezettségek (*Liabilities*), az olasz mérlegben passzíva (*Passivo*) elnevezéssel jelennek meg, bár a jelentéstartalmuk lényegében azonos. A szakszavakkal összefüggésben a gazdasági szaknyelvre vonatkozó általános

jellemzők érvényesek, így a számviteli szaknyelvet is monoszémia jellemzi, azaz a szinonimák tekintetében meglehetősen szűk a lehetőségek tárháza a köznyelvhez képest. Természetesen számos más aspektus feltárható (pl. az antonimitás³², a kollokációk, a funkciók igék vonatkozásában) a számviteli szaknyelv jellegzetességeinek feltárása érdekében. (lásd Dósa 2010)

II.3.9. A terminológia gazdasági vonatkozásainak meghatározása

A szignifikáció a következőkben a terminológia történetének rövid áttekintését, a terminológiai osztályozás céljait, követelményeit, feladatait és módszertanát foglalja magába. A szaknyelvkutatás egyik specifikus területként bontakozott ki a terminológiakutatás (*szignifikáns 1*). Kialakulását (*szignifikátum 1.1.*) és önálló tudománnyá válását a tudományos és technikai fejlődés felgyorsulása tette szükségessé annak érdekében, hogy az egyes tudományterületeken belüli terminusok egy-egy közösség számára rendelkezésre álljanak. Hazánkban a 18.-19. századi nyelvújítás idején valósult meg a tudományágakhoz kapcsolódó terminológiák és nomenklatúrák meghatározása. A tudományágak interdiszciplináris együttműködésének eredményeképpen a terminológiai kutatások fellendültek és szakszótárak jelentek meg. Elsőként Klár és Kovalovszky munkássága nyomán a műszaki szaknyelv terminológiájára vonatkozóan, kiemelve a terminológiai osztályozás legfontosabb követelményeit (*szignifikátum 1.2.*), amelyet Fóris (2005: 17) a következőképpen mutat be:

„A terminológiai osztályozási munka során több cél együttes megvalósítása szükséges:

- a) fontos, hogy a terminológiai rendszer feleljen meg az adott tudományág fogalmi rendszerének,
- b) a fogalmak terminológiai helye és elnevezése nemcsak a fogalom alapvető jegyeitől függ, hanem a fogalmi rendszertől is, amelybe beletartoznak,
- c) az osztályozás során az általános gyűjtőfogalmakból kiindulva az egyedi fogalmak felé szokás haladni.”

A terminusok meghatározásának követelményei közé tartozik az egyértelműség, az alkalmasság a szakszó kifejezésére, a szemléletesség, a helyesség és magyarosság, a hajlékonyság (megfelelő illeszkedés), valamint az egyöntetűség, amelyen keresztül kifejeződik a szavak közötti kapcsolat fogalmi és nyelvtani vonatkozásban egyaránt. Az

³² Az antonimitás az ellentétes szópárok elemzése.

előbbi felsoroláshoz hozzásorolandó az állandóság követelménye abban az értelemben, hogy még ha a terminusok nem is örökéletűek (nem bizonyos, hogy az aktív szókincs részei maradnak), értelmezésük tartósságára szükség van. Egy pontosan definiált terminus elősegíti, hogy bármikor értelmezni tudjuk a társadalmi, gazdasági és technológiai változások dacára, amelyek hatására nyelvünk folyamatosan megújul.

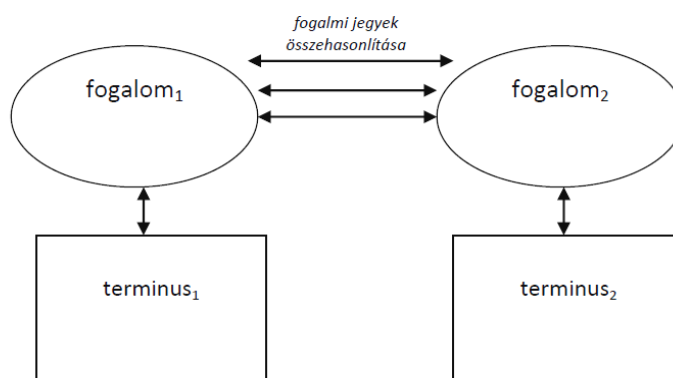
Fóris négy területet emel ki a terminológiai kutatások feladata (*szignifikátum 1.3.*) tekintetében:

1. A hiányzó terminológiák pótlását, valamint a hibás terminusok javítását.
2. A terminológiai szakterületek meghatározását, rendszerezését, fejlesztését.
3. A terminológia oktatását.
4. Terminológiai adatbázisok létrehozását, amely többek között a szótárkészítés, fordítás, a könyvírás, a nemzetközi terminológiai harmonizáció, hivatalos levelezések, szerződések alapját képezi.

Hazánkban az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően jelentősen megnövekedtek azok a megfeleltetési szükségletek, amelyek többek között a gazdasági szférában jelentős feladatokat jelentettek és jelentenek napjainkban is. Nemzetközi viszonylatban a terminológiai harmonizáció szükségessége a világkereskedelmi kapcsolatok bővülésével mind fontosabbá vált. A kereskedelmi (pl. vámszabályozás, Incoterms klauzulák), a szállítmányozási (közúti, vasúti, légi, vízi) egyezményekhez kapcsolódó dokumentációk (pl. származási bizonyítvány, ATA igazolvány, fuvarlevél, TIR igazolvány stb.) terminusainak ismerete nélkülözhetetlen a felek közötti zökkenőmentes gazdasági kapcsolatok érdekében.

A terminusok módszertani elemzése (*szignifikátum 1.4.*) a terminológiai kutatás területéhez tartozik. A terminológiai kutatás a nyelvet mint rendszert vizsgálja, azaz valamely rendszer részeként határozza meg a terminust (Fóris 2013). A terminológia a terminusok elemzése során a fogalmi azonosság megállapításához, a terminusok által jelölt fogalmak egyedi jellemzőit hasonlítja össze. Az általános és egyedi jellemzők a definíciók elemzésével tárhatók fel, amelyet a következő ábra szemléltet:

4. ábra: A fogalmi jegyek összehasonlításának folyamata

Forrás: Tamás (2014b: 57)

Nemzetközi viszonylatban a terminusok ekvivalenciaelemzése az értelmezési problémák feltárását segíti elő. A terminusokhoz tartozó fogalmak elemzése alapján meghatározható az egyes terminusok ekvivalenciaszintje, amely a különböző nyelveken rendelkezésre álló korpuszokban a terminusok hasonlóságainak és eltéréseinek feltárásához járul hozzá. A fogalmi azonosság mértékének vonatkozásában Tamás (2014a: 153) négy szintet különít el:

- I. A teljes fogalmi azonosság: 1:1-hez megfeleltetés vagy egy a sokhoz megfeleltetés;
- II. Közel teljes fogalmi azonosság: nagymértékű átfedés vagy inklúzió;
- III. Funkcionális azonosság: csekély fogalmi azonosság, analóg fogalmat jelölő terminus behelyettesíthető;
- IV. Fogalmi ekvivalencia hiánya: csekély fogalmi azonosság, így a terminológiai harmonizációra vagy funkcionális ekvivalens használatára nincs mód, terminusjelölt kialakítására van lehetőség. (Típusai: országspecifikus, kultúrspecifikus fogalmak, ún. hamis barátok).

Az előbbi módszerek gyakorlati alkalmazási lehetőségei gazdasági terminusokra adaptálva szemléltethetők (*szignifikáns 2*): az első a fogyasztói árindex mint gyűjtőfogalom (*szignifikátum 2.1.*); a második a környezetvédelmi termékdíj terminus (*szignifikátum 2.2.*) ekvivalenciavizsgálatai. Ezekben az esetekben a különböző identifikált problémák a terminusok definíciójának eltéréseiben manifesztálódnak (tehát szignifikációként is interpretálhatók), ahol a problémaeliminálás az ekvivalenciaelemzés módszertanának alkalmazásával történik.

II.3.10. A fogyasztói árindex terminus ekvivalenciavizsgálata

Az ár a jószág pénzben kifejezett értéke, amely a gazdasági szignifikációt teszi lehetővé azáltal, hogy érték rendelhető a jószágokhoz (Pete, P. Szilczl 2006). A rendszerelmélet perspektívájából az árak a másodlagos megfigyelés eszközei (Brunczel 2010), amelynek segítségével a vásárlási hajlandóság árban kifejezett értéke állapítható meg a piacon. Amennyiben az árak a valóságot megfelelően szemléltetik árstabilitás jellemző, a piac optimális működése mellett. Ellenkező esetben, amikor az árak a valóságot nem megfelelően tükrözik, a vásárlási hajlandóság módosulásának hatására az árak változása tapasztalható, infláció vagy defláció formájában. Az infláció vagy a defláció mértékének kifejezésére az árindexek különböző típusait alkalmazzák. A fogyasztói árindex elemzésének egyik módja a terminológiai ekvivalenciavizsgálat, amellyel a terminus mint gyűjtőfogalom vizsgálható. A gyűjtőfogalom arra utal, hogy a fogyasztói árindexnek többféle típusa létezik. Következésképpen a fogalmak több szinten elemezhetők: általánosan (mint gyűjtőfogalom) és az egyes típusok vonatkozásában, bármely nyelvre vonatkozóan (az értekezésben magyar, angol és olasz nyelvű definíciókra). Az árindex mint gyűjtőfogalom definíciói az alábbi táblázatban foglaltakban olvashatók:

3. táblázat: A fogyasztói árindex általános definíciói

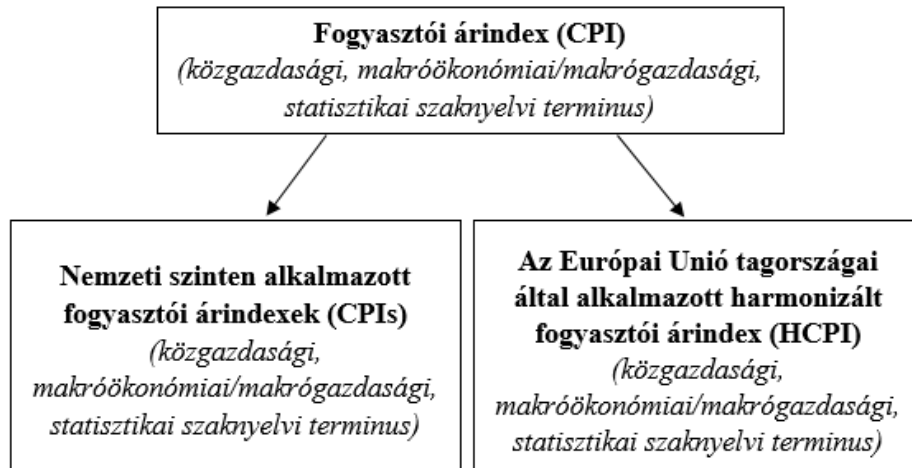
Magyar	Olasz	Angol
„A fogyasztói árindex a háztartások (lakosság) által saját, <i>fogyasztói felhasználásra vásárolt termékek és szolgáltatások árának időben bekövetkező, átlagos változását méri.</i> ” (KSH 2015a)	„L’inflazione si misura attraverso la costruzione di un indice dei prezzi al consumo , uno strumento statistico che <i>misura le variazioni nel tempo dei prezzi di un insieme di beni e servizi</i> , chiamato <i>paniere</i> , rappresentativo degli effettivi <i>consumi delle famiglie</i> in uno specifico anno.” (Istat 2015a)	Consumer Price Indices (CPIs): "are economic indicators constructed to <i>measure the changes over time in the prices of consumer goods and services acquired, used or paid for by households.</i> " (Eurostat 2015)

Forrás: Nagy (2015a: 258)

A fogyasztói árindex mint gyűjtőfogalom definícióiban a fogalmi jegyek (dőlt betűvel jelölve) összehasonlításával teljes ekvivalenciaszint állapítható meg a három vizsgált nyelven. A fogyasztói árindexnek azonban a gyakorlatban számos típusa létezik, amelyek nemzeti szinten, megvalósulásukban eltérhetnek. Például a fogyasztói árindex harmonizált formája egységes az uniós tagországokon belül, emellett azonban nemzeti szinten különféle árakat

hasonlítanak össze. Továbbá az árak összehasonlítása több területre vonatkozhat, így beszélhetünk például fogyasztói és termelői árindexről. A következő ábra a fogyasztói árindexek kombinációinak szintézise, amely általános és specifikus árindextípusokat, valamint szaknyelvi tipológiát is magába foglal:

5. ábra: Fogyasztói árindex típusok

Forrás: Nagy (2015a: 254)

A nemzeti szintű sajátosságokat példázza, hogy az Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT) három különböző fogyasztói árindexet alkalmaz a gyakorlatban, amelyek mögött különböző célkitűzések húzódnak meg:

1. A NIC (*l'indice nazionale dei prezzi al consumo per l'intera collettività*) az egész gazdaságra vonatkozó nemzeti fogyasztói árindex.
2. A FOI (*l'indice nazionale dei prezzi al consumo per le famiglie di operai e impiegati*) a foglalkoztatottak (fizikai munkások és irodai alkalmazottak) háztartásainak nemzeti fogyasztói árindexe.
3. Az IPCA (*l'indice armonizzato dei prezzi al consumo*) az uniós szinten harmonizált fogyasztó árindex, amely angolul HCPI (*Harmonised Consumer Price Index*). (Istat 2015a)

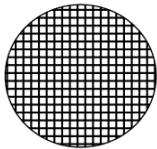
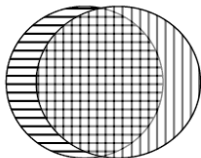
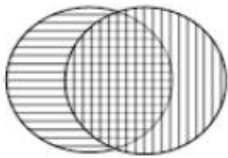
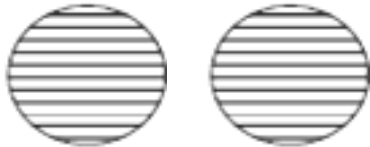
A NIC és a FOI ugyanazon a fogyasztói kosáron alapulnak, a termékekhez és a szolgáltatásokhoz rendelt súly azonban a vizsgált lakosság fogyasztásának összetételéhez igazodik. Az olasz nemzeti szintű árindexek (NIC, FOI) terminológiai ekvivalenciavizsgálatával – a korábbiakban leírtaknak megfelelően –, az egyes fogalmi specifikumok elemezhetők. A teljes lakosságra vonatkozó olasz nemzeti fogyasztói árindex (NIC) az előzőekben gyűjtőfogalomként analizált magyar fogyasztói árindex terminusnak feleltethető meg. A definíciók (a magyar fogyasztói árindexre és a NIC-re vonatkozók)

leginkább a közel teljes fogalmi azonosság szintjéhez közelítenek, mert eltérő jellegzetességekkel bírnak. A terminus vonatkozásában a magyar definíció az olasz „teljes kollektíva” (a magyarban „háztartások”), fogyasztói kosár („paniere”) és reprezentánsok („rappresentativo degli effettivi consumi”) denotációkat nem foglalja magában, ugyanakkor az árváltozást kifejező lényegi elemek tekintetében nagymértékű átfedés jellemző. Mindazonáltal, a magyar és az olasz gyakorlatban is a fogyasztói kosár és a fogyasztóiár-reprezentáns az árindexhez szorosan kapcsolódó terminusok. A fogyasztói kosár (*paniere*) tartalma az osztályozási tekintetében egységes (*COICOP – Classification of Individual Consumption by Purpose*: Az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása) a nemzetállamok számára. A fogyasztói kosárban lévő árreprezentáns, amely egy adott nemzet lakosságának fogyasztását jól leíró termékeket és szolgáltatásokat tartalmazza, jellegéből adódóan nemzetállamonként eltérő lehet.

Az árreprezentáns terminus szóalakja lényegében azonos a két nyelven (fogyasztóiár-reprezentáns, illetve a „*posizioni rappresentative*”, azaz „reprezentáns pozíció”), azonban tartalmukban, nemzeti szinten a hozzárendelt fogyasztási javak és szolgáltatások részben eltérnek egymástól. Az Olasz Statisztikai Hivatal a nemzeti mutatók esetében 1447 termék árát 614 pozícióba sorolja (Istat 2015b), míg a magyar KSH 1000 reprezentáns (árucikk és szolgáltatás) árát figyeli meg, melyet 140 árucsoportba sorol (KSH 2015b). Ennek megfelelően a két terminus funkcionálisan azonosnak tekinthető, azonban a teljes harmonizáció nem lehetséges.

A FOI-nak (a foglalkoztatottak fogyasztói árindexe) nincs magyar nyelvű megfelelője, így a fogalmi ekvivalencia hiánya állapítható meg, leginkább az országspecifikus jellege miatt. Az IPCA (HCPI) esetében az előírások okán teljes fogalmi azonosság jellemző, azaz 1:1-hez megfeleltetés. Az árindexre vonatkozó fenti elemzések a következőképpen illusztrálhatók Tamás (2014a) ábrája nyomán:

6. ábra: Az árindex terminusainak ekvivalenciaesetei, és -szintjei

Ekvivalenciaesetek	Ekvivalenciaszintek
	I. A teljes fogalmi azonosság: a) 1:1-hez megfeleltetés: pl. a harmonizált fogyasztói árindex (<i>HCPI - Harmonised Consumer Price Index; IPCA - l'indice armonizzato dei prezzi al consumo</i>)
	II. Közel teljes fogalmi azonosság: nagymértékű átfedés: pl. a gyűjtőfogalomként magyarul definiált fogyasztói árindex és az olasz nemzeti fogyasztói árindex, a <i>NIC (l'indice nazionale dei prezzi al consumo per l'intera collettività)</i> esetében.
	III. Funkcionális azonosság (módosítva az eredetihez képest): a fogalmak nem felelnek meg egymásnak, analóg fogalmat jelölő terminus behelyettesíthető: pl. fogyasztóiár-reprezentáns, <i>posizioni rappresentative</i> (eltérés a konkrét reprezentánsok esetében van)
	IV. Fogalmi ekvivalencia hiánya: országspecifikus: <i>FOI (l'indice nazionale dei prezzi al consumo per le famiglie di operai e impiegati)</i> : A foglalkoztatottak (fizikai munkások és irodai alkalmazottak) háztartásainak fogyasztói árindexe.

Forrás: Nagy (2015a: 255) Tamás [2014a: 153] nyomán

A fenti terminológiai elemzés eredményeként megállapítható, hogy az indikátorok integrációs szinten alkalmazott formájára teljes vagy közel teljes fogalmi azonossági szint jellemző. Nemzeti szinten azonban eltérések tapasztalhatók, esetenként a fogalmi ekvivalencia hiánya is előfordul. (Nagy 2015a) A fogyasztói árindex alaposabb elemzése rámutat, hogy az infláció (vagy defláció) mértékének megállapítása függ attól, hogy mely termékek és szolgáltatások körét veszik figyelembe a fogyasztói kosárban. A fogyasztói kosár esetenként eltérhet individuális szinten, így a gyakorlatban nem feltétlen tükrözi a hivatalos árváltozás az egyén által preferált jóságok árainak alakulását. Az árváltozás az egyéni fogyasztói kosár módosulását idézheti elő, mivel a jövedelem reálértékét befolyásolja, azaz az árak emelkedése a jövedelem reálértékét csökkenti. Az ár összetételnél figyelembe vehető, hogy az árakat nem pusztán a piaci viszonyok befolyásolják, mert a fogyasztói árakba beépülnek az adók. Az adók tehát az árakat növelő tényezők és a törvényi szabályozás okán kötelezettségeket keletkeztetnek, így ismeretük elengedhetetlen a piaci szereplők számára.

Az adózás témakörében használt terminusok jelentését jogszabályok határozzák meg (pl. 2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről: az adózó 6. §, ezen belül az adózó minősítése, a megbízható, a kockázatos adózó stb.; Netjogtár 2016a). Az adózási terminusok

egy részének magyarázata fellelhető terminológiai adatbázisokban, szakkönyvekben, valamint a tudományos kutatások tárgya (lásd Horváth 2013). Az adózás témaköre mint vizsgálati terület rendkívül széles körű, így ezen belül a domén behatárolása és az elemzendő terminusok kiválasztása elengedhetetlen, amelyhez célszerű az egyes adótípusok csoportosításából kiindulni. Az egyik lehetséges csoportosítási módszer az adók közgazdasági funkciói szerint történhet, amelyet az alábbi ábra szemléltet.

7. ábra: Az adók főbb csoportjai közgazdasági funkciók szerint

Forrás: Olasz (2012)

A közgazdasági funkciók szerinti csoportosítás három fő csoportot foglal magában: a fogyasztást terhelő adókat, a munkát terhelő adókat és a tőke- és tőkejövedelem adóit. A kiválasztott domén jelen esetben a fogyasztást terhelő adók kategória, ezen belül az elemzés tárgya az egyéb adókhöz tartozó környezetvédelmi termékdíj terminus. A terminusokhoz kapcsolódó fogalmak elemzésének forrásai a jogszabályok, ezen belül a törvények, valamint online terminológiai adatbázisok, adatbankok.

A terminológiai elemzés a fogalomalapú módszerre támaszkodik, amely a terminusok által jelölt definíciók összehasonlításával valósul meg (Tamás 2014b). A környezetvédelmi adó terminushoz tartozó fogalmak elemzését követően a problémák ismertetése Horváth (2013) leírásával analóg módon történik. A különböző nyelvű (magyar, angol és olasz) terminusok elemzésének célja az ekvivalenciaesetek és -szintek meghatározása. A fentiekben írtaknak megfelelően a fogyasztási adók doménen belül a környezetvédelmi termékdíj terminushoz kapcsolódó magyar, angol és olasz nyelvű fogalmak elemzése a következő fejezet tárgya.

II.3.11. A környezetvédelmi termékdíj terminus elemzése

A környezetvédelmi termékdíj terminus szintén a fogyasztási adók doménhez sorolható terminus, ezen belül a korábbi csoportosítás szerint az egyéb kategóriához tartozó közvetett adó. Szabályozása a 2011. évi LXXXV. a környezetvédelmi termékdíjról szóló törvény hatálya alá tartozik, a törvény hatálya determinálja jelentését:

„1. § (1) E törvény céljának elérése érdekében környezetvédelmi termékdíjat (a továbbiakban: termékdíj) kell fizetni.

(2) E törvény hatálya a termékdíjköteles termékre és a termékdíjköteles termékkel kapcsolatos tevékenységre terjed ki.

(3) E törvény alkalmazásában termékdíjköteles termék:

- a) az akkumulátor;
- b) a csomagolóeszköz, az egyéb csomagolóeszköz (a továbbiakban együtt: csomagolóeszköz);
- c) az egyéb kőolajtermék;
- d) az elektromos, elektronikai berendezés;
- e) a gumiabroncs;
- f) a reklámhordozó papír;
- g) az egyéb műanyag termék;
- h) az egyéb vegyipari termék;
- i) az irodai papír.” (Netjogtár 2016b)

A környezetvédelmi termékdíj terminus ekvivalensét a vizsgált adatbázisok és adatbankok (*EuroTermBank 2016a*, *IATE 2016a*, *Termium Plus 2016a*, *"Taxes in Europe" database – TEDB 2016*) nem tartalmazták; ezekben a környezetvédelmi adó definíciója található meg, amely célkitűzésében megegyezik a környezetvédelmi termékdíjjal. Az adózóna honlapján a környezetvédelmi termékdíj fogalma az alábbi:

➤ *Adózóna*: „A környezetvédelmi termékdíj egy forgalmi adónem, amely célja szerint hozzá kíván járulni a környezetszennyezés megelőzéséhez és a takarékos gazdálkodásra ösztönözni a gazdasági szereplőket. Ennek érdekében olyan termékek értékesítését, felhasználását (például csomagolóanyagok, háztartási gépek) igyekszik visszaszorítani, melyek hulladékká válva megterhelik a környezetet.” (Adózóna 2016)

→ Probléma: a fogalom nem fedi le a kötelezettek és a termékdíj köteles termékek körét.

A fentiekben írtaknak megfelelően a környezetvédelmi termékdíj fogalma nem található a vizsgált nemzetközi adatbázisokban és adatbankokban, ezért országspecifikus fogalomnak tekintendő. A környezetvédelmi adó definícióira több példa van, amelyek a teljesség igénye nélkül a következők:

➤ *Eurotermbank:*

⇒ HU: „A káros anyagok vagy a zaj kibocsátására, a hulladékkezelés javára vagy a potenciálisan környezetszennyező termékekre kivetett adó.”

⇒ EN: *environmental tax*: „*Tax which allows pollution or noise to be emitted or which is levied on products which are likely to pollute.*” (‘környezetvédelmi adó’: ‘Olyan adó, amely lehetővé teszi a szennyezést vagy a zaj kibocsátást, vagy amelyet az olyan termékekre vetnek ki, amelyek valószínűleg szennyezők.’)

⇒ IT *imposta ambientale*: „*Tassa intesa a sanzionare l’eliminazione di sostanze inquinanti e le emissioni sonore o intesa a remunerare i servizi prestati per il trattamento dei rifiuti oppure prelevata su prodotti potenzialmente inquinanti.*” (‘környezetvédelmi adó’: ‘Az adó célja a szennyezőanyagok és a hangkibocsátás megszüntetésének szankcionálása vagy célja a hulladékok kezelésére irányuló szolgáltatásnyújtások díjazása, illetve a potenciálisan szennyező termékekre vetik ki.’)
(Eurotermbank 2016a)

→ Probléma: A magyar fogalom az adó konkrét tárgyi és személyi hatályára nem tér ki. Az angol fogalomban hibás, hogy ‘az adó lehetővé teszi („*allows*”) a szennyezést vagy a zajkibocsátást’, mivel a környezetvédelmi adó nem teszi lehetővé a szennyezést vagy a zajkibocsátást. Éppen ellenkezőleg az adókivetés célja, hogy csökkentsék az ilyen jellegű tevékenységek végzését. Az olasz fogalom szintén hibás: ‘az adó célja a szennyezőanyagok és a hangkibocsátás megszüntetésének szankcionálása („*sanzionare l’eliminazione*”)’ megfogalmazás helytelen, mert a megszüntetést semmiképpen nem szankcionálják, valamint az adózás célja nem valamely tevékenység díjazása (az adóbevétel fordítható ezen tevékenységek finanszírozására is).

➤ *IATE (InterActive Terminology for Europe 2016a)* definíciókból néhány:

⇒ HU: zöld adó, környezetvédelmi adó: „Olyan adó, amit a környezetszennyezése miatt vetnek ki és a központi költségvetésbe folyik be.”

„Olyan adó, amelynek tárgya egyértelműen káros hatással van a környezetre, vagy amelynek célja bizonyos tevékenységek, áruk vagy szolgáltatások megadóztatása a környezetvédelmi költségeknek az árba történő beépítése és/vagy annak érdekében,

hogy a termelőket és fogyasztókat olyan tevékenységek felé irányítsa, amelyek nagyobb mértékben tekintettel vannak a környezetre.”

⇒ EN: Green tax: „*It might be tempting to define an ecotax by its effects: "An ecotax is a tax that discourages environmentally bad activities. [...]"* ('Az ökoadó meghatározása a hatásai által kihívást jelenthet: Az ökoadó olyan adó, amely a környezetre károsan ható tevékenységeket visszafogja.')

Environmental tax: „*tax whose tax base is a physical unit (or a proxy of it) that has a proven specific negative impact on the environment.*” ('Környezeti adó: az az adó, amelynek alapja egy fizikai egység (vagy annak helyettesítője), amely bizonyítottan káros hatással van a környezetre.')

⇒ IT: *tassa „verde”, tassa ambientale: Tasse che colpiscono sostanze e prodotti inquinanti con l'obiettivo di far gravare sugli inquinatori (imprese e consumatori) il costo dell'inquinamento derivante dalle attività di produzione e consumo. Le tasse ambientali vengono pertanto calibrate sul valore del danno all'ambiente in modo tale che il prezzo del prodotto tassato rifletta non solo i costi legati alle tradizionali fasi di produzione e distribuzione, ma anche i costi ambientali. Nella realtà, tuttavia, la calibrazione ottimale di una tassa ambientale è estremamente complessa, principalmente a causa delle difficoltà insite nella valutazione monetaria del danno ambientale.*” (IATE 2016a) ('Zöld adó, környezetvédelmi adó: a szennyező anyagokat és szennyezőket befolyásoló adók, amelyek célja, hogy a szennyezőkre (vállalkozásokra és fogyasztókra) terheljék a termelési és fogyasztási tevékenységből származó szennyezés költségét. A környezetvédelmi adókat ezért a környezeti kár értékére kell kalibrálni, így a megadózott termék ára nemcsak a hagyományos termelési és elosztási fázishoz kapcsolódó költségeket tükrözi, hanem a környezeti költségeket is. A valóságban azonban egy környezeti vagy környezetvédelmi adó optimális kalibrálása rendkívül összetett, főleg a környezeti károk pénzügyi értékelésében rejlő nehézségek miatt.')

→ Probléma: a környezetvédelmi adó mint a környezetszennyezésből adódóan létrehozott adónem minden fogalomban megjelenik, azonban az előzőekhez hasonlóan a meghatározások általánosak, a tárgyi hatályt nem pontosítják. (A legutóbbi definícióban ismertett nehézségek a környezetkárosítás hatásához kapcsolódó mérési problémákkal, valamint a környezeti károk gazdasági internalizálásának problémájával összefüggésben Luhmann (2010) számára is kétségesek.)

Az „Adók Európában” adatbázisban (Európai Bizottság 2016) a környezetvédelmi adó megnevezés nem található a vizsgált országokra vonatkozóan, az országspecifikus környezetvédelmi adótípusok a következők:

- ⇒ UK: Az Egyesült Királyság esetében a hulladéklerakási adó („*landfill tax*”).
- ⇒ IT: Olaszországra vonatkozóan a környezetvédelmi adótípusok közé sorolják a hulladéklerakásra vonatkozó különös adót, ’a hulladéklerakókra vonatkozó regionális különleges adót’. („*il tributo speciale per il deposito in discarica dei rifiuti*”, ’*tassa speciale regionale sul dumping delle discariche*’), valamint a környezetvédelmi feladatok ellátására kivetett adót (*tributo per esercizio delle funzioni ambientali*), a ’megyei környezetvédelmi adót’ (*tassa provinciale sulla protezione dell'ambiente*). (Eredeti: „*tributo per esercizio delle funzioni ambientali*”; „*provincial environmental protection tax*”). (Európai Bizottság 2016)

Összefoglalóan a környezetvédelmi adó terminushoz kapcsolódó angol nyelvű ekvivalensek lehetséges formái: *environmental tax*, *environmental levy*, *eco tax*, *ecological tax*, *green tax*. Mindazonáltal a Terminológiai Bizottság által ajánlott forma a zöld adó. („*green tax: term recommended by the Terminology Committee and standardized by the Validation Committee of the Sustainable Mobility Glossary.*”) (Termium Plus 2016a) A környezetvédelmi termékdíj és környezetvédelmi adó terminusok szintézise a következő táblázatban látható.

4. táblázat: Környezetvédelmi termékdíj és környezetvédelmi adó terminusok

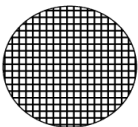
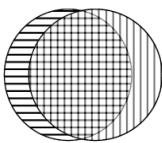
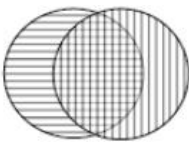
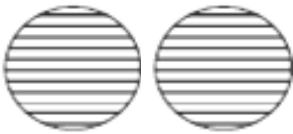
Terminus magyar nyelven	Ekvivalensek angol nyelven	Ekvivalensek olasz nyelven
Környezetvédelmi termékdíj	–	–
Környezetvédelmi adó, környezeti adó, zöld adó, ökológiai adó (ökoadó)	<i>Environmental tax, environmental levy, ecological tax, green tax, eco tax (eco-tax)</i>	<i>Tassa ambientale, tassa verde, fiscalità ecologica</i>

Forrás: Nagy (2016b)

A táblázatban látható, hogy míg a környezetvédelmi termékdíj országspecifikus terminus, addig a környezetvédelmi adó terminusnak több szinonimája létezik magyarul, angolul és olaszul egyaránt. Az előzőekben bemutatott definíciók fogalmi elemeinek komparatív elemzésével megállapítható a környezetvédelmi termékdíj terminusok ekvivalenciaszintje,

amely a többletfelkészültség részét alkotó módszertan alkalmazását jelenti a problémaelimináció érdekében. Az ismertetett példák a következő ábrán láthatók:

8. ábra: A környezetvédelmi termékdíj ekvivalenciaesetek, -szintek

Ekvivalenciaesetek	Ekvivalenciaszintek
	I. A teljes fogalmi azonosság: a) 1:1-hez megfeleltetés: -
	II. Közel teljes fogalmi azonosság: nagymértékű átfedés: például: UK: „landfill tax” (hulladéklerakási adó) és a IT: il tributo speciale per il deposito in discarica dei rifiuti (a hulladéklerakásra vonatkozó különös adó).
	III. Funkcionális azonosság: - környezetvédelmi adó, környezeti adó, zöld adó; <i>environmental tax, environmental levy, green tax, eco-tax, ecological tax;</i> <i>tassa ambientale, tassa verde, fiscalità ecologica.</i>
	IV. Fogalmi ekvivalencia hiánya: országspecifikus: - környezetvédelmi termékdíj Magyarországon; - megyei környezetvédelmi adó (<i>tassa provinciale sulla protezione dell'ambiente</i>) Olaszországban.

Forrás: Szerző (Tamás [2014a: 153] nyomán)

A fenti ábra a korábbi fogalmi elemzések eredményeit strukturálja az ekvivalenciaszintek és -esetek szerint. Megállapítható, hogy a környezetvédelmi adóhoz leírt fogalmak fundamentálisan azonos célkitűzéssel kivetett adókra utalnak, például a környezetvédelmi adó vagy a zöld adó, ezért funkcionálisan azonos terminusként értelmezhetők. Az angliai és az olasz hulladéklerakási adó terminus denotációja és célkitűzése megegyezik, azonban a nemzeti jogszabályok eltérése okán a közel teljes fogalmi azonosság ekvivalenciaszintjéhez sorolható. A magyar környezetvédelmi termékdíj és az olasz megyei környezetvédelmi adó országspecifikus terminusok.

A két terminológiai vizsgálat példái – az árindex és a környezetvédelmi adó terminusok ekvivalenciaelemzése – rámutattak, hogy a terminusokat az egyes országokra vonatkozóan szükséges megvizsgálni a nemzeti sajátosságokat figyelembe véve, a hatékony problémakezelés végett. A szignifikáció a gazdasági szaknyelv terminológiai aspektusainak megismerésére irányult, ezen belül a terminusok elemzése mint szignifikátumok jelentek meg. A terminusok elemzése azonban szignifikánsnak is tekinthető, ahol a problémaeliminálás a fogalmak komparatív elemzésével és az ekvivalencia kategorizálással

valósult meg. A terminusok ismerete (mint felkészültség) az érintett termékek körét és a mindenkori adómértékeket egyaránt magába foglalja. A terminusok félreértése hatással lehet a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra és téves árkalkulációhoz vezethet, amely a vállalati profit csökkenését idézheti elő, szélsőséges esetben veszteséges üzletmenetet, valamint ebből következően csődeljárást vonhat maga után. Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetközi kereskedelemben a terminusok pontos meghatározása több nyelven szükséges, elkerülve ezáltal a félreértés lehetőségét. Mindehhez a különböző terminológiai adatbázisok folyamatos felülvizsgálata és bővítése szükséges, a terminusok közérthetőségének biztosítása érdekében.

II.3.12. A szaknyelvi és terminológiai elemzések szintézise

Az előbbi elemzések célja a gazdaság és a kommunikáció összefüggéseinek szaknyelvi és terminológiai szempontú vizsgálata volt, amely témakörök a participációs elmélet felfogásában problémaként definiálhatók. A problémakezelés a probléma identifikálását követő problémaeliminálás ismertetésének lehetséges módjait jelentette, amelynek szintézise a következőképpen írható le. Összefoglalóan a gazdasági szaknyelv leírható egyfelől a szakszókincs jellegzetességeinek feltárásával, másfelől a köznyelv és a tudományos nyelv elkülönítésével. A gazdaságtudomány szaknyelvi vizsgálódásai a szakterületek csoportosítási lehetőségeinek felülvizsgálatát, társadalomtudományi beágyazódását, valamint két fő területének elhatárolását foglalták magukba, a definíciójának egyfajta meghatározása céljából. A terminológiai elemzések egyik módszertana az ekvivalenciaelemzés, amely a különböző nyelvű terminusokhoz tartozó fogalmak összehasonlításával valósul meg. Az elemzés egyik fundamentális következtetése lehet, hogy az ekvivalenciaelemzést minden olyan terminusra el kellene végezni, amely a gazdasági életben szerepet játszik. Az előbbieken túlmenően a nemzeti szabályozások terminusait legalább angol nyelven elérhetővé kellene tenni mindazok számára, akik a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban részt vesznek, valamint minthogy a jogszabályok gyakorta változnak, folyamatosan gondoskodni szükséges a naprakészség biztosításáról a gazdasági felkészültséghez, illetve a kommunikatív kompetencia fejlesztése érdekében. Természetesen léteznek gazdasági terminusokat definiáló adatbázisok, azonban tapasztalatom szerint a vizsgált adatbázisok nem minden esetben naprakészek. (Nagy 2016b)

A gazdasági szaknyelvi és terminológiai problémák vonatkozásában általános szabályként meghatároztam, hogy: az identifikált probléma a címben van feltüntetve; a szignifikáció ezen problémára irányul; a *terminus a quo* a szignifikáns azonossága, amelyhez heterogén szignifikátumok tartozhatnak, és amelyek szignifikánsként manifesztálódnak a

kutató számára, ha azok újabb problémákhoz vezetnek. Az alábbi táblázat a kutatói szignifikációk jellemzőinek, pontosabban a szignifikánsokhoz tartozó szignifikátumok lehetséges eltéréseinek bemutatását szolgálja:

5. táblázat: *Gazdasági szaknyelvi és terminológiai problémák*

Szignifikáció	A gazdasági szaknyelv jellemzőinek leírása (II.3.5. fejezet)	A gazdasági szaknyelv felosztási módjai (II.3.6. fejezet)	A gazdasági szókincs jellemzői (II.3.7. fejezet)	A gazdaság-tudományi szaknyelv jellemzői (II.3.8. fejezet)	A gazdaság terminológiai aspektusai (II.3.9. fejezet)	
Szignifikáns	Nyelvészeti, szaknyelvészeti koncepciók	Tipológiai, kategorizálási módok	A szakszókincs jellege	A gazdaság-tudományok csoportosítása, szakterületi elemzések	A terminológia-kutatás általánosan	Gazdasági terminusok terminológiai elemzése
Szignifikátumok	1. Szociális dialektus (Kovács 2003) 2. Gyűjtőfogalom (Ablonczyné 2006) 3. Szektornyelv (Proietti 2010)	1. Szintek szerint (Sosnowski 2005) 2. A kommunikáció szövegtípusai szerint 3. A gazdasági performancia tipológiája szerint (Ablonczyné 2006)	1. A gazdasági tevékenységekhez kapcsolódóan (Balboni 2000) 2. Hagyományos szaknyelvi felosztásban (Kurtán 2003)	1. JEL rendszerezés 2. Eurotermbank rendszerezés 3. Nemzeti tudományági besorolás 4. Logisztikai szaknyelvi elemzés (Nyakas 2010) 5. Számviteli szaknyelvi elemzés (Dósa 2006, 2010)	1. A terminológia-kutatás kialakulása 2. A terminológiai osztályozás követelményei (Fóris 2005) 3. A terminológia-kutatás feladatai (Fóris 2013) 4. Terminológiai elemzés módszertana (Tamás 2014a, 2014b)	1. Az árindex terminus elemzése 2. A környezet-védelmi termékdíj terminus elemzése (Tamás 2014a, 2014b; Horváth 2013 módszere nyomán)

Forrás: Szerző (Horányi 2006a, 2009, Demeter 2014 nyomán)

A fenti táblázat a gazdasági szaknyelvészet és terminológia problémáiként definiált témák szintézise. A participációs elmélet figyelembe vett szempontjai a gazdasági szaknyelvi szignifikációk strukturálásához és szisztematizálásához járultak hozzá, az ágensek (kutatók) eltérő perspektívájából. A problémák nem kizárólagosak, a kutató szignifikációjától függően továbbiak is lehetségesek. A problémakezelésre irányuló szignifikánsok és szignifikátumok másképpen is megjelenhetnek a kutató mentális reprezentációjában, így ami szignifikátum a táblázatban az szignifikánsként is értelmezhető, illetve újabb szignifikációk determinálhatók, ha a problémaidentifikáció módosul.

Az eddigiek rövid áttekintése végett a következők állapíthatók meg. Az előző fejezetekben a gazdaság és kommunikáció kapcsolódásaival összefüggésben Luhmann elméletének releváns gondolatait, participációs elméleti elgondolásokat, és szaknyelvi,

terminológiai vonatkozásokat mint identifikált problémákat tartam fel. A problémák különféle módon fogalmazhatók meg az elemzés orientációja függvényében: a luhmanni elméletben a funkcionális részrendszerek szempontjából; a participációs elméleti megfontolásból az ágensfüggő problémakezeléssel összefüggésben; a szaknyelvi és terminológiai elemzések perspektívájából a nyelvi kompetenciához szükséges többletfelkészültségek meghatározásával. A következő fejezet a társadalmi-gazdasági problémák elemzési lehetőségét rendszerelméleti és participációs elméleti koncepciók percepciójából demonstrálja, általánosan az infláció és a kereskedelmi megállapodások példájával.

II.4. A problémakezelés módozatai a modern társadalomban

A modern társadalom jellemzői közé tartozik a jelentős kockázat, amely a problémák megoldásának velejárója (Luhmann 1996a). A problémák megoldása minden esetben döntés eredménye, amely az egyes részrendszerekben eltérően értelmezhető. A problémamegoldásokat tehát részrendszerekre vonatkozóan szükséges megfogalmazni, azok jellegzetességeinek (bináris kódjainak és funkcióinak) figyelembevételével, mert a modern társadalom policentrikussá vált. További jellemző, hogy a problémák nem oldhatók meg abban a rendszerben, ahol keletkeztek, mert a problémák felismerése és megoldása ketté vált. (Luhmann 1997) A participációs elmélet intézményi felfogására vonatkoztatva azt jelenti, hogy az egyes intézmények szignifikációját szükséges szem előtt tartani, amely sajátos felkészültségek elérhetőségével valósul meg, a problémafelismerés és -megoldás fázisaiban (Horányi 2006a, 2009, Pete, P. Szilczl 2006). Amennyiben a probléma felismerésére és megoldására már kialakult módszerek, elvek (felkészültségek) rendelkezésre állnak, az ágensek számára elérhetők, a következő táblázat bármely problémára vonatkozóan kitölthető. Tehát általánosan a vizsgált részrendszerek, illetve intézmények vonatkozásában a következőképpen ábrázolható a problémafelismerés és -megoldás táblázat:

6. táblázat: Problémfelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben

	<i>Tudományos részrendszer/ intézmény</i>	<i>Tömegmédiá részrendszer/ intézmény</i>	<i>Politikai részrendszer/ intézmény</i>	<i>Jogi részrendszer/ intézmény</i>	<i>Gazdasági részrendszer/ intézmény</i>
<i>Probléma-felismerés</i>	Tudományos igazság	Informatív esemény	Kormányzati program	Jogszerű (a probléma) vagy jogszerűtlen a cselekmény	Fizetőképesség vagy fizetéseképtelenség
<i>Probléma-felismerés és -megoldás</i>	Új tudás (elmélet vagy módszer)	Tájékoztatás	Mindenki számára követendő döntéshozatal	Jogszabályalkotás	Vállalati (üzleti) szféra: Árkalkuláció; Költség internalizáció (esetleges áremelés és/vagy munkaerő-elbocsátás). Állami szféra: támogatás, adókiivetés, szankciók.

Forrás: Szerző

A fenti táblázat például a tartós árszínvonal-emelkedés (infláció) elemzését teszi lehetővé a részrendszerekre, illetve intézményekre vonatkoztatva. Az előző fejezetekből ismert, hogy rendszerelméleti aspektusból infláció gerjesztő hatás érvényesül, ha a médium” több bizalmat feltételez, mint amennyit biztosítani tud” (Brunczel 2010: 94), a participációs elmélet intézményi perspektívájából, ha a piaci szereplők hite megrendül a pénzben mint általánosan elfogadott szimbolikus médiumban, azaz az árak a világot a piaci szereplők számára nem megfelelően reprezentálják (Pete, P. Szilczl 2006). Az árak változásának méréséhez jellemzően a fogyasztói árindexet alkalmazzák annak érdekében, hogy egy adott időszakra megállapítsák az árváltozás (infláció vagy defláció) mértékét. Az infláció a közgazdaságtudományi vizsgálódások egyik fontos területe a tudomány részrendszerében, alakulása meghatározó a gazdasági folyamatokat tekintve. Amennyiben az infláció jelentős mértéket ölt (vágató vagy hiperinfláció) a gazdaság összeomolhat, súlyos és tartós károkat okozva a gazdaság minden szereplőjének. Az infláció mértékének meghatározása tehát elősegíti a gazdasági szereplők felkészülését, illetőleg figyelmeztet arra, hogy a politikai részrendszer beavatkozása szükséges a gazdasági részrendszerbe. Jóllehet Luhmann elméletében és a gyakorlatban egyaránt a politikai részrendszer beavatkozása a piaci folyamatokba nem kívánt hatásokat eredményezhet, esetenként ez elkerülhetetlen, ahogyan Keynes is megfogalmazta elméletében (Samuelson, Nordhaus 2012). Az infláció kedvezőtlen alakulása például olyan ok, amely egy bizonyos ponton nélkülözhetetlenné teheti az árak állami befolyásolását (például ideiglenesen az árak maximalizálását bizonyos termékekre

vonatkozóan és/vagy az ártámogatást) a gazdasági stabilizáció érdekében. A rendszerelméleti percepciót tekintve a tartós árszínvonal emelkedést részrendszerenként, illetve intézményenként szükséges determinálni, melynek manifesztációját, a problémafelismerés és -megoldás fázisaiban a következő táblázat szemlélteti:

7. táblázat: Az infláció problémafelismerése és -megoldása a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben

	<i>Tudományos részrendszer/ intézmény</i>	<i>Tömegmédia részrendszer/ intézmény</i>	<i>Politikai részrendszer/ intézmény</i>	<i>Jogi részrendszer/ intézmény</i>	<i>Gazdasági részrendszer/ intézmény</i>
<i>Probléma-felismerés</i>	Tudományos igazság: a tartós árszínvonal emelkedés (infláció) hatással van egy nemzet gazdaságára.	Informatív esemény: Egy ország súlyos gazdasági válsággal küzd (különösen informatív, ha sztrájk vagy tiltakozás kíséri).	Kormányzati program: Válságkezelés, a gazdasági növekedés előmozdítása.	Jogszerű (a probléma) vagy jogszerűtlen (a cselekmény): A válság 'jogszerűnek' statuálása és a jogszerűtlen ár-alkalmazás megállapítása.	Fizetőképesség: A gazdasági válság okán kialakult likviditási problémák, valamint az árakra vonatkozó jogszabályi változások.
<i>Probléma-felismerés és -megoldás</i>	Új tudás (elmélet vagy módszer) Az árváltozás méréséhez megfelelő módszertan kidolgozása (CPI), és az infláció kezelésére vonatkozó elméletek kidolgozása.	Tájékoztatás A tömegmédia hírműsorainak a fókuszában az adott ország helyzete áll.	Mindenki számára követendő döntéshozatal például: Árpolitikai döntések: árak maximalizálása, ártámogatás stb.	Jogszabályalkotás: az árak szabályozását előíró átmeneti jogszabály megalkotása.	Árkalkuláció: megfelelés a jogszabályi előírásoknak, a költségek számbavétele, a rentabilitás felmérése. Hitel vagy állami támogatás igénybevétele.

Forrás: Szerző

A fenti táblázat az általános problémák definiálására alkalmas a részrendszerek és intézmények vonatkozásában, amelynek azonban előfeltétele, hogy kidolgozott módszertan álljon rendelkezésre. Amennyiben valamely részrendszerre, illetve intézményre vonatkozóan a táblázat nem tölthető ki, a probléma pontosabb definiálása szükséges. Ennek érdekében célszerű a definiált társadalmi-gazdasági problémát elsőként leszűkíteni, majd a probléma felismerésében és megoldásában érintett szervezetet (kollektív ágenszt) meghatározni. A participációs elmélet felfogásában a problémák minden esetben valamely ágens problémái, pontosabban meghatározott ágenssel vagy ágensekkel összefüggésben érdemes problémákról beszélni (Horányi 2009). Az előbbi koncepciók úgy foglalhatók össze, hogy Luhmann (2010) a problémák részrendszeri, a participációs elmélet (Horányi 2009) ágensfüggő meghatározottságát hangsúlyozta. Ennek megfelelően a problémafelismeréshez és -

megoldáshoz az ágensek meghatározása szükséges a gazdasági vagy bármely más részrendszerre, illetve intézményre vonatkozóan. Azoknak a problémáknak a felismerése és megoldása, amelyek általános (többnyire globális) társadalmi-gazdasági problémaként definiálhatók, a kollektív ágensek hatáskörébe tartoznak. A kollektív ágensek a gyakorlatban azok a szervezetek, amelyek a részrendszerek közötti strukturális kapcsolódást biztosítják. A szervezetek a problémafelismerés és -megoldás tekintetében elkülönülhetnek felkészültségeik, hatókörük szerint. A problémamegoldás szempontjából kompetensnek tekinthető egy szervezet, amennyiben hatóköre, jogosultsága lehetővé teszi az elméleti megoldások gyakorlati alkalmazását.

A fentiek pontosítása érdekében mindenekelőtt a *participációs elmélet* percepciójából néhány elgondolás, fogalom leírása célszerű. A *kollektív ágensek* (gazdasági közösségek) működése valamely szintéren valósul meg. A gazdaság intézményi felfogása az ágensek elérhető többletfelkészültségeit jelenti, amely tekinthető úgy mint a gazdasági közösség gazdasági témakörű, legitim (elfogadott) felkészültségeinek aggregátuma egy adott szintéren. A gazdaságnak egyidejűleg több *színtere* létezik, típusai például a témakörspecifikus többletfelkészültségek szerint kategorizálhatók. A diszkusszióban a gazdasági színterek olyan tartós együttműködési formák konstrukciói, amelyeken egy vagy több gazdasági közösség valamely gazdasági kérdéskör leírásán és/vagy megoldásán fáradozik. A gazdasági színterek esetenként fizikailag elhatárolhatók, szervezeti formában működnek (gazdasági minisztérium, kereskedelmi szervezetek, statisztikai hivatalok stb.), ahol a közös felkészültségek mentén jönnek létre a közösségek. A gazdasági színtér egy konceptuális keret (konstitutív alap) által meghatározott, a gazdasági közösségek világgépének összessége, amely konceptuális keret tudásként határozható meg. A színtérnek eltérő értelmezései lehetségesek, a következő fejezetben írtak szerint (III.5. fejezet A gazdasági kommunikáció színterei, a 128. oldalon). A színtereken a gazdasági kérdéskörök mindazon problémák felismerését és/vagy megoldását felölelik, amelyekhez a kollektív ágensek által elérhető felkészültségek elegendők. A *probléma* megfogalmazható társadalmi-gazdasági felismert kritikus állapotként (*identifikált problémaként - IP*), amely egy adott gazdasági helyzet és egy kívánatos gazdasági helyzet közötti különbség. Más szavakkal, a kritikus állapot a gazdasági élet bármely területén meghatározott, problémaként 'felismert' helyzet (eset) vagy helyzetek (esetek) összessége, amelyek valamely gazdasági közösség vagy gazdasági közösségek számára változtatást igényelnek. A kritikus különbség a társadalmi-gazdasági környezet megváltozásából adódhat (pl. a globális felmelegedés okozta változások). A *problémafelismerés* mindig egy vagy több

közösség által valósul meg, de amit a gazdaságban az egyik közösség változást igénylő állapotként (problémaként) identifikál, az nem jelenti azt, hogy a megoldásra is lehetősége van és még kevésbé, hogy az adott helyzetet azok a közösségek is felismerik (pontosabban elismerik), akiknek módjukban áll megoldani. Jelen diszkusszióban a vizsgált helyzetek (esetek) többnyire hosszabb időintervallumban léteznek (egy ország gazdaságának változásához szükséges idő hossza), amelyek megoldása általában időigényes. A helyzet (eset) tehát definiálható olyan problémaként, amely a társadalmi-gazdasági fejlettség szintjén változtatást igényel (gender, ökológiai, kereskedelempolitikával vagy munkanélküliséggel összefüggő stb.) és valamely gazdasági közösséghez tartozó probléma.

A *gazdasági közösségek* a gazdaság szereplői (fogyasztók, gazdasági szervezetek), amelyek valamely cél megvalósítása érdekében tevékenykednek. A gazdasági közösség lehet egy gazdasági intézmény vagy szervezet, amelynek a gazdaságban betöltött szerepe lehetővé teszi valamely identifikált probléma megoldásának előmozdítását. A gazdaság komplex színterein több tudásközösség (utalva a komplex tudásra és a szervezeti együttműködésre) van jelen, amelyek együttesen határozzák meg a teljes gazdaság működési irányát. Tevékenységük során felismerik a kritikus helyzeteket, megoldási javaslatok leírására vállalkoznak, esetenként a helyzet megoldására. Egyidejűleg több hasonló szintér, illetve tudásközösség is létrejöhét ugyanazon kérdéskör vizsgálata vonatkozásában (különböző szervezetek vizsgálják például a környezetszennyezés hatásait), valamint az egyes színtereken párhuzamosan több tudásközösség foglalkozhat ugyanazon területtel, esetenként eltérő megközelítésben (pl. a gender kérdések). Az értekezésben vizsgált gazdasági közösségekre többnyire kooperáció jellemző, ami egy közös cél megvalósítását szolgálja. Kollektív sajátvilággal rendelkeznek a közös felkészültségük révén, ami a sajátos belső nyilvánosságuk. A gazdasági közösségek tudásközösségeknek tekintendők a problémamegoldás sajátos (kommunikatív) színterein, ahol a közös és ágensenként eltérő felkészültségek segítik a problémafelismerést és -megoldást.

A *felkészültségek* szükséges feltételei a gazdasági problémafelismerésnek, a megoldás leírásának és a megoldásnak is. A felkészültség tudást, hiedelmet, véleményt egyaránt magába foglalhat, amely egy vagy több gazdasági közösség számára releváns. Legitimnek tekinthetők egy gazdasági közösségen belül elfogadott normák, mindazon felkészültségek, amelyek az egyes közösségeken belül relevánsnak minősíthetők. A legitimitás érvényessége egy gazdasági közösségen belül értelmezendő, ami nem jelenti azt, hogy bármely gazdasági közösség elfogadja a normákat, tehát nem feltétlen általános érvényű. A közösségek többlet-

felkészültsége nem állandó, folyamatosan változik, bővül, súlyuk eltérő mértékű lehet. (Például az egyes országokban az árak változása, vagy a kereskedelempolitikára vonatkozó információk eltérő súllyal bírnak időszakról időszakra.)

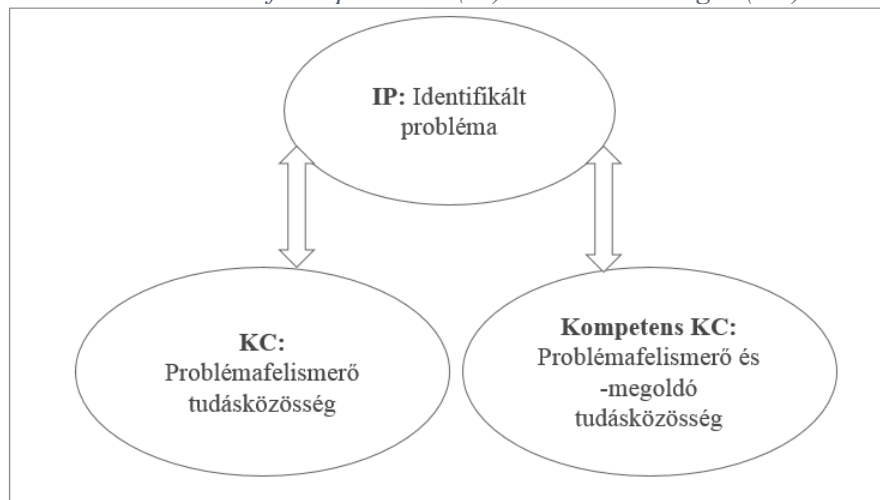
Kompetensnek (kompetens tudásközösség – Competent KC) abban az esetben minősíthető a gazdasági közösség, ha rendelkezik bizonyos alapkompenciákkal. A gazdasági felkészültség esetében ennek minimális feltétele a matematikai kompetenciák megléte (a racionális vásárlási döntéseink alapvető feltétele) (Horányi 2006a; Pete, P. Szilczl 2006), amely természetesen szükséges, de nem elégséges feltétele például egy pénzügyi ügylet lebonyolításának és még kevésbé az összetett társadalmi-gazdasági kérdések eldöntésének. Vannak olyan esetek, amikor a gazdasági közösségek általános társadalmi jellegű problémákat ismernek fel és írják le, azonban a problémamegoldáshoz olyan többletfelkészültségekkel szükséges rendelkezni, amelyek nem minden esetben adóttak a társadalom egy csoportjában (országban). Ide értendők azok a felkészültségek, amelyek például a hiedelmekkel, a kulturális helyzettel vannak összefüggésben (pl. a nők helyzete az arab országokban). Ezekben az esetekben a normák, a hiedelmek változása mozdítja elő a helyzet megoldását, a jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közötti különbség közelítése hosszabb-rövidebb idő után következik be. Más szavakkal, a gazdasági közösségek különféle problémamegoldási javaslatokat mutathatnak be a felkészültségüktől függően, azonban a jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közötti különbség továbbra is fennmaradhat, ha a feltételek nem adóttak, ami az adott időpontban a felkészültségek hiányát jelenti (például a nők munkaerőpiaci részvételének aránya akkor növelhető tudatosan, ha a nőkkel kapcsolatos világtkép egy adott nemzetben ehhez igazodik). A két állapot (a jelenlegi és az optimálisnak vélt) közelítéséhez az általánosan megfogalmazott célokat az érintettek mindegyike saját céljának kell, hogy tekintse.

A problémafelismerés és -megoldás mellett a megoldás lehetséges módzatainak leírásai a gazdaságban külön kategóriaként vannak jelen. A gazdasági közösségek képesek lehetnek egyidejűleg a megoldást leírni és a problémát megoldani, de esetenként elkülönülhetnek egymástól, azaz beszélhetünk *megoldást leíró gazdasági közösségekről* és *helyzetmegoldó gazdasági közösségekről*. A megoldás leírása általános is lehet, azonban a megoldás minden esetben eset (gazdasági helyzet) és gazdasági közösség függő. Feltételezhetően az a gazdasági közösség, amely felismeri az adott helyzetet mint problémát, a szükséges felkészültség birtokában van, számára hozzáférhető, ennek hiányában nincs módja eljutni a felismerésig. A diszkusszióban vizsgált esetekben a problémafelismerés és a -

megoldás elválk egymástól, azaz a gazdasági közösségek lehetősége többnyire a problémafelismerésre és a megoldási stratégiák kidolgozására korlátozódik. A megoldásához esetenként más gazdasági közösségek probléma felismerésére van szükség. Abban az esetben, ha egy adott állapotot más gazdasági közösségek is problémaként identifkálnak, a jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közelítése például jogszabályok által valósulhat meg, azaz a kritikus különbség közelítésére a jogszabályi előírások kényszerítik a gazdaság egyes szereplőit (pl. kereskedelempolitikai szabályok, környezetvédelmi termékdíj törvény).

Összefoglalóan, egy adott gazdasági probléma identifkált problémának (*IP*) tekinthető, amennyiben a felismerése a tudásközösségek (*KC*) által lehetséges. A tudásközösség kompetens (*Competent KC*), ha a problémafelismeréshez és -megoldáshoz adekvát felkészültségekkel rendelkezik. Általánosan a következő módon ábrázolható a problémafelismerés és -megoldás egy identifkált probléma (*IP*) vonatkozásában, azzal a kitételrel, hogy az előbbi denotációk példák, percepció függően más szempontú meghatározás vagy ábrázolás is lehetséges.

9. ábra: Identifkált probléma (*IP*) és tudásközösségek (*KC*)

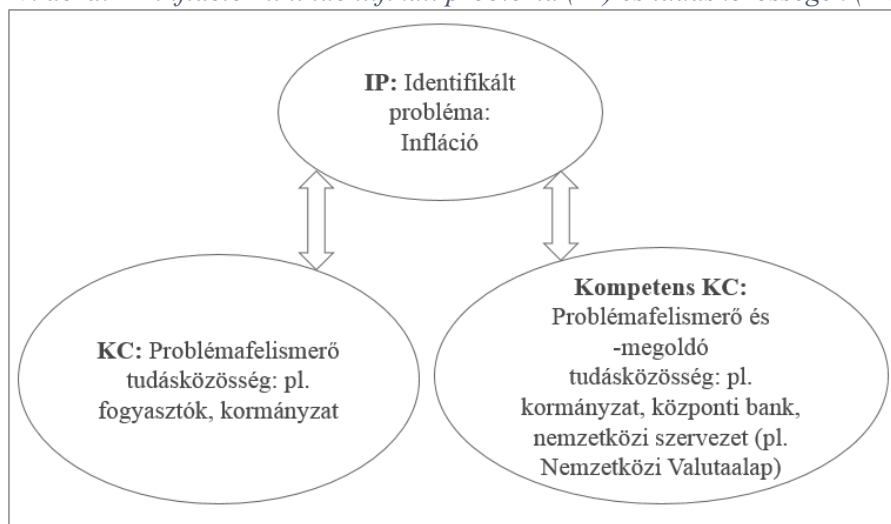

Forrás: Nagy (2017b) nyomán

Tételezzük fel, hogy az identifkált probléma az árszínvonal tartós emelkedése (infláció), amely a gazdaság minden szereplőjét érintő tényező. Ebben az esetben (helyzetben) a gazdaság elégtelen működése az árupiacon jelenik meg, amely elsőként kiválthatja a fogyasztói elégedetlenséget, mivel az árak megfizethetetlenek. A problémafelismerő tudásközösség lehet a fogyasztó, valamint előbb-utóbb a kormányzat, amelynek érdeke a gazdasági jólét feltételeinek megteremtése, a GDP növelése (a gazdasági intézményben, illetve részrendszerben). A problémafelismerő tudásközösségek tehát a fogyasztók és a kormányzat. A problémamegoldás legalább két szervezet (problémafelismerő és -megoldó

tudásközösség) révén valósulhat meg: valamely állami szervezet által, az árak központi szabályozásának tekintetében (a politikai részrendszerben és intézményben); valamint a központi bank révén (a pénzpiac felől), amely a forgalomban lévő pénzmennyiség elégtelenségét ismerheti fel (a gazdasági részrendszerben és intézményben). A központi bank például a kamatpolitika révén elősegítheti, hogy kedvezőbbé váljanak a hitellehetőségek a kamatláb csökkentésével, valamint hitelt nyújthat a kormányzat számára (mint céltámogatás), amelyet a piaci szereplők támogatására fordíthat (vállalatok, fogyasztók). (Az állami támogatás irányulhat a vállalati beruházások ösztönzésére, és a fogyasztói kereslet növelésére pl. élelmiszerjegggyel). Továbbá, az állam nemzetközi hitelt igényelhet a gazdasági válságból való kilábalás érdekében, amennyiben valamely nemzetközi finanszírozási szervezet a hitel jogosultságát elismeri. A problémamegoldása tehát legalább két kompetens tudásközösség (állami szerv, központi bank) együttműködését feltételezi, amennyiben az optimálisnak vélt állapot a gazdasági stabilitás visszaállítása, a destruktív inflációs folyamat megfékezése (a gazdasági részrendszerben és intézményben). A fentiek a következőképpen ábrázolhatók:

10. ábra: Az infláció mint identifikált probléma (IP) és tudásközösségek (KC)

Forrás: Nagy (2017b) nyomán

A fenti problémamegoldáshoz tehát állami intervenció szükséges, amely a politikai részrendszer nélkülözhetetlen beavatkozását jelenti a gazdasági részrendszerbe, a pozitív hatás elérése érdekében. A politikai részrendszer irányítási törekvései a gazdasági részrendszerben kereskedelempolitikai intézkedések révén is megvalósulhatnak, például az exportárak állami befolyásolásával, a nemzeti piac terjeszkedésének elősegítésére. Az állami beavatkozás ezúttal azonban kedvezőtlen megítélésű lehet, amennyiben a mesterségesen kialakított árak nemzetközi szinten jogszerűtlen piaci magatartásként definiálódnak. Az esetleges pejoratív ítélet széleskörű elterjesztéséről a tömegmédiá részrendszere gondoskodik,

a kialakult nemzetközi problémák részletes ismertetésével. Ezzel összefüggésben az egyik témakör Kína nem piacgazdasági (*NME – nonmarket economy*) státuszához kapcsolódóan vetődik fel. Kína 2001-től tagja a Világkereskedelmi Szervezetnek (*WTO – World Trade Organization*³³), amelynek 15 éves időszaka 2016 decemberében járt le, a piacgazdasági státusz elismeréséhez számos követelménynek kell megfelelnie. Ezek között egyfelől a dömpingárak alkalmazásának problémájával szükséges szembesülnie, azaz a piacgazdasági státusz megszerzésének egyik feltétele az alacsony exportárak alkalmazásának elkerülése lenne, amely azonban továbbra is jellemző a kínai gazdaságra. Másfelől további nehézségeket okoz a kínai gazdaság átláthatósága, valamint a viszonylag jelentős állami tulajdon mértéke a vállalatokban és a pénzügyintézetekben, amelyek szintén nem piacgazdasági jellemzők. A problémaként identifikált államilag támogatott alacsony exportárak felülvizsgálatával az Amerikai Kereskedelmi Minisztérium (gazdasági közösség/szervezet) foglalkozott az amerikai piac dömping elleni védelme érdekében. Az árak összehasonlításának alapját az elfogadható piaci árnál alacsonyabb értéken (*less than fair value – LTFV*) történő kínai importárak vizsgálata jelentette. A vizsgálat módszertana figyelembe vette az input mennyiségét (alapanyag, ledolgozott órák száma stb.) egy adott kínai termék esetében, majd annak értékét egy másik piacgazdasági ország (pl. India) árával hasonlították össze. Amennyiben a kínai termék ára alacsonyabb volt, az adott termék dömpingáron értékesítettnek minősült. (Bown 2016a) A kínai piacgazdasági státusz elérésének kétségei mint felismert problémák konstataálhatók, a problémamegoldás lényegében a piacgazdasági státusz követelményeinek való megfelelés jelentheti. (Nyilvánvalóan figyelembe kell venni egy adott ország sajátosságait, illetve felkészültségeit a követelményeknek való megfelelés tekintetében, mert egy hosszú távon fenntartott rendszer megváltoztatása rövid időn belül nem tűnik reális elvárásnak. Ez utóbbi nem pusztán az ország viszonylatában okozhat visszaesést, hanem jelentős negatív hatással lehet a világkereskedelemre, amennyiben például ez hirtelen átfogó áremelkedéshez vezet a globális értékláncban, a gazdasági részrendszerben. Különösen abban az esetben, amennyiben a nemzetközi kereskedelemben a támogatott alacsony árak biztosítják a termékek értékesíthetőségét és ezt a világkereskedelem résztvevői legitimként

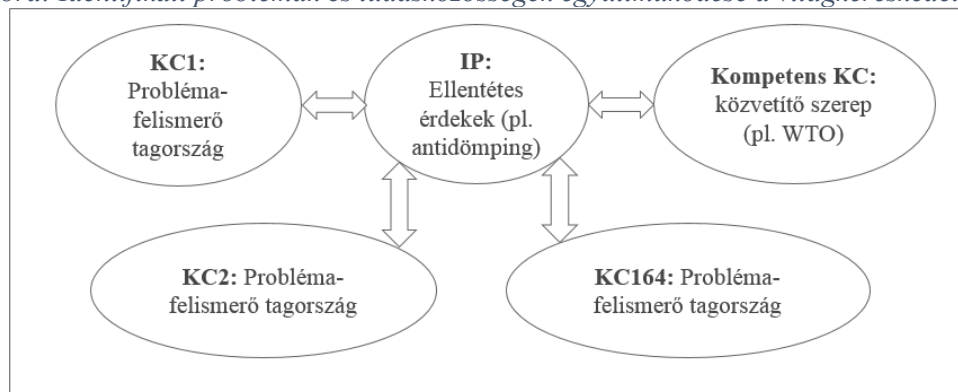
³³ A Világkereskedelmi Szervezet (*World Trade Organization*) elődjét (GATT) 1947-ben alapították, a világkereskedelem szabályok által meghatározott keretrendszerének kialakítása érdekében, különböző fórumokkal biztosítva az egyeztetés lehetőségét. Az első fórum a rendszeres találkozók megbeszéléséhez, az alapvető szabályok megalkotásához járult hozzá, valamint az országspecifikus egyeztetések során a piacgazdasági követelmények meghatározásához. A későbbiekben szakmai adminisztratív fórummal és vita fórummal bővítették a korábbiakat, az egyes érdekelt országok számára a jogi problémák megvitatását tették lehetővé. A WTO olyan jogszabályalkotó szervezet, amely a jogi problémák megítélésében pártatlan, harmadik félként a döntőbíró szerepét tölti be. Továbbá, a szervezet a világkereskedelemre hatást gyakorló nemzeti politikák változásairól jelentést készít. A szabványosított jelentés áttekinthetőséget biztosít és globálisan hatékony információáramláshoz vezet. (Bown 2017: 107)

elfogadják évtizedek óta. Elképzzelhetetlen inflációs hatásokkal kell számolni, ha a követelményeknek való megfelelés viszonylag rövid idő alatt következik be, vagy a kereslet és a gazdasági növekedés visszaesésével világszerte. A szabályok és a megszegésük következményeinek pontos meghatározása irányadó a megfeleléshez és az ezen kívüli beavatkozás nem minősíthető, amely minősítés a jogi részrendszerben, illetve intézményben elképzzelhető.)

Nyilvánvalóan az exportárok túlzott mértékű állami támogatása bizonyos mértékig korlátozhatja a gazdasági részrendszer virágzását (a világpiaci részvételt). A helytelennek minősített piaci magatartás (a túlzott ártámogatás) szankcionálása az antidömping révén valósul meg, meghatározott szabályrendszerben. Egy adott ország politikai részrendszerének erőteljes beavatkozása a piaci árak mesterséges kialakítása révén, a gazdasági részrendszer működésére károsan hathat, ahogyan az is, ha a világkereskedelemben elfogadott árakat politikai döntésekkel kívánják befolyásolni. A jelenlegi és az optimálisnak vélt állapot közötti különbségek közelítése a gazdasági közösségek (tudásközösségek) együttműködése révén valósulhat meg. A világkereskedelem vonatkozásában az együttműködés egyik sajátossága, hogy az ellenkező érdekek összehangolását a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) a jogi részrendszer képviselőjeként (jogszabályalkotó és jogi döntőbíró minőségében) segíti elő, a politikai és a gazdasági részrendszer kooperációjának elősegítése végett.

A következő ábra szemlélteti a Világkereskedelmi Szervezet tagországait mint problémafelismerő tudásközösségeket (*KC: knowledge communities*) és a Világkereskedelmi Szervezetet mint problémafelismerő és -megoldó kompetens tudásközösséget (*Competent KC: competent knowledge communities*), ahol az identifikált problémákat (*IP*) az ellentétes érdekek (pl. antidömping) jelentik. (Az elnevezések a komplex ismeret előfeltételére és meglétére utalnak, valamint a szervezeti keretben megvalósuló együttműködésre).

11. ábra: Identifikált problémák és tudásközösségek együttműködése a világkereskedelemben

Forrás: Nagy (2017b) nyomán

Az identifikált problémákat és tudásközösségeket szemléltető ábrák a problémafelismerés és -megoldás vizuális szemléltetését segítik elő, amelyekhez a politikai és a gazdasági részrendszerek közötti kapcsolat hatásainak elemzése is hozzátartozik, az előbbiekben ismertetett módon. A fenti ábrák példaként szolgáltak a megoldhatónak tekinthető problémák elemzésére, azonban – a korábban írtaknak megfelelően – a megoldásra váró problémák elemzésére egyaránt alkalmasak, ahol a szervezetek vagy tudásközösségek pontosítására van szükség.

A problémák további típusainak tanulmányozása lehetséges a modern társadalomban, Luhmann elméletének perspektívájából, például az ökológiával vagy a társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggésben. E két probléma a közgazdasági vizsgálatok tárgyai is, ahogyan a gazdasági növekedés kontextusában végzett későbbi elemzésből konstatálható. A közgazdaságtudományban *a gazdasági növekedés* kulcsszerepet tölt be, mérésére a bruttó hazai termék (GDP) indikátorát alkalmazzák, amelyhez kapcsolódóan különféle problémákat definiáltak (többek között a környezetszennyezéssel és társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggően, információk a III.5.2. fejezetben találhatóak meg, a globális gazdasági kommunikáció színterei című alfejezetben). A definiált problémákat a fejezetben bemutatott problémaelemzési módokkal lehet tanulmányozni, amelynek példája a gazdasági kommunikáció című fejezet tárgya.

II.5. Az előző fejezetek szintézise

Az előző fejezetekben írtak szintéziseként a gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásai leírhatók:

1. Luhmann rendszerelméleti megfontolásából, a gazdaságot funkcionálisan elkülönült részrendszerként értelmezve, amely más szociális részrendszerekkel (a disszertációban a politikai, a jogi, a tudományos és a tömegmédia részrendszerekkel) kölcsönhatásban működik.
2. A kommunikáció participációs elméletének felfogásában a gazdaságot olyan intézménynek lehet tekinteni, ahol a kollektív ágensek (tudásközösségek) többletfelkészültséggel rendelkeznek a problémák felismeréséhez és megoldásához.
3. A gazdaság és a nyelv összefüggéseivel, amely mint szaknyelvi kompetencia (a legelemibb felkészültség) a kommunikáció előfeltétele; összetettségét a gazdasági szaknyelvelzési módozatok illusztrálták. A participációs elméleti szempontból a szaknyelvi jellemzők problémaként definiálhatók a szaknyelvkutató ágens perspektívájából. A problémakezelés érdekében a probléma identifikálása a szaknyelv definíciójának, jellemzőinek, szintjeinek meghatározására irányulhat, amely problémák eliminálása a szaknyelvkutatás eredményeinek

leírásával történhet. A problémaidentifikáció vonatkozhat a gazdasági szaknyelv jellegzetességeinek megismerésére. A releváns szignifikánsok és szignifikátumok egymáshoz rendelésével megállapítható, hogy a gazdasági szaknyelvi kommunikáció különböző szinteken valósulhat meg, összetett gazdasági szókinccset és gazdasági ismereteket ölel fel. A gazdasági szókinccs vizsgálata egyfelől szaknyelvi szintenként (pl. a gazdaságtudomány szintjén), másfelől a terminológiai aspektusok figyelembevételével lehetséges.

4. A gazdaság tekinthető olyan intézménynek, ahol a problémák a részrendszerek típusaival és a releváns gazdasági tudásközösségekkel (pl. szervezetekkel) összefüggésben elemezhetők.

5. Az identifikált problémák elemzése megvalósulhat a gazdasági kommunikáció rendszerezett szinterein, amelynek előfeltétele a gazdasági kommunikáció jelentésének tisztázása, tárgyköreinek és szintereinek meghatározása, amelyek a következő fejezet tárgyai. Ez utóbbi magában foglalja a gazdasági növekedés méréséhez alkalmazott indikátorral (GDP) kapcsolatos problémafelvetéseket (pl. ökológiai és társadalmi egyenlőtlenség) a globális gazdasági kommunikáció szinterein, valamint a bemutatott problémaelemzési módok alkalmazását. A konklúzió a fenntartható gazdasági növekedés feltételeit foglalja össze a modern társadalomban.

III. A GAZDASÁGI KOMMUNIKÁCIÓRÓL

A gazdasági kommunikáció meghatározása olyan problémaként identifikálható, amely a tudományos intézményben (illetőleg részrendszerben) az ágensek számára eltérő módon manifesztálódik. A problémaidentifikáció a szignifikáció (a gazdasági kommunikáció meghatározása) azon aspektusa, hogy ugyanazon szignifikánshoz (a gazdasági kommunikáció terminushoz) különféle szignifikátumokat rendelnek, az ágensek felkészültségeinek jellegétől függően. A problémaeliminálás, azaz a gazdasági kommunikáció definiálása az eltérő szignifikátumok elemzésével lehetséges. Az elemzés felöleli a terminussal összefüggő előzmények ismertetését, valamint az eltérő álláspontok (szignifikátumok) leírását és tanulmányozását a terminológia fogalomalapú elemzési módszeréhez hasonlóan.

III.1. A gazdasági kommunikáció terminus előzményei

A gazdasági kommunikáció vizsgálatával foglalkozó kutatások első megjelenési formáinak az 1800-as évek végén a kereskedelem, a gazdaságtan nyelvére vonatkozó nyelvtörténeti kutatások tekinthetők. Rendszeres kutatási területté a múlt századtól vált azoknak a nyelvészeti kutatásoknak az eredményeként, amelyek gazdasági nyelvészet elnevezéssel terjedtek el, és gazdaságtörténeti, valamint közgazdaságtudományi megközelítéseket öleltek

fel. A gazdasági nyelvészeti kutatás egyik ága Prágához köthető, ahol a vállalati és elméleti gazdasági szövegek stilisztikai elemzésével foglalkoztak mélyrehatóan. Ezzel egyidejűleg bontakozott ki az ún. strukturális- és funkcionális gazdasági nyelvészet, amely a gazdasági szaknyelvet mint funkcionális egészet gazdasági célokat szolgáló kommunikációs eszköznek tekintette. (Borgulya 2010)

Amennyiben a gazdasági kommunikáció mint terminus értelmezését kívánjuk megismerni, az tapasztalható, hogy a szerzők különféle módon határozzák meg a fogalmát, más és más gondolatokat társítanak hozzá. Önmagában a terminushoz kapcsolódó gondolattársítások rendszerezése is egyfajta kihívást jelent, amennyiben előfeltételezzük, hogy a gazdasági kommunikáció egy komplex, rendszerezésre szoruló kutatási terület. A rendszerezés első lépéseként a gazdasági kommunikáció értelmezési lehetőségeinek feltárását tűztem ki célul. Az értelmezési lehetőségek sokaságát látva arra kényszerültem, hogy csupán néhány fontosabb megközelítést vegyek figyelembe annak érdekében, hogy valamelyest átlátható rendszerezés jöhessen létre, amely a következő fejezet tárgya.

III.2. A gazdasági kommunikáció értelmezési problémái

A gazdasági kommunikáció terminus jelentése körül némi zűrzavar tapasztalható, amelyre korábban már Borgulya is utalt: „A napi szóhasználatban a szervezeti, a gazdasági, az üzleti, a vállalati és a vezetői kommunikáció elnevezések nagyon gyakran keverednek, sok használó nem érez jelentésbeli különbségeket.” (Borgulya 2010: 4)

A probléma egyik okának tekinthető, hogy a múlt századtól a gazdasági kommunikáció elnevezéshez sorolták a gazdasági nyelvészeti kutatások egy részét, ide értve az üzleti, a szervezeti és a vállalati kommunikációt is, ezáltal különböző fogalmakat összekeverve (Borgulya 2010). Jóllehet a differenciálódás folyamata már a múlt század utolsó évtizedeiben megkezdődött, napjainkban is jellemző, hogy az előbb említett fogalmakat szinonimaként használják a szakirodalmakban. A terminus értelmezésének eltérései Borgulya (2010) és Kővágó (2011) műveiben is megmutatkoznak. Borgulya a gazdasági kommunikáció körét a gazdasági jelzőből kiindulva határozza meg: „A gazdasági jelző a magyar nyelvben a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció jelölésére alkalmas. A gazdasági rendszerek, gazdaságpolitikai, makrógazdasági összefüggések leírása (például egy nemzetgazdaság-fejlesztési koncepció, vagy az Európai Unió gazdasági célkitűzéseinek közzététele, megvitatása) a gazdasági kommunikáció körébe tartozik.” (Borgulya 2010: 4)

Kővágó (2011) „A gazdasági kommunikáció struktúrája” alfejezetben a gazdasági kommunikáció tárgyköreit funkcionális alapon különíti el: „Mellőzve az értéksorrendet és a teljesség igényét, a gazdasági kommunikáció tárgykörébe tartozik a

- termelési (üzemszervezési, technológiai stb.),
- logisztikai,
- munkaügyi,
- személyügyi (humánszolgálati),
- pénzügyi (befektetői, részvényesi, pénzügyi szervezeti stb.), valamint – a továbbiakban terjedelmi okokból csak ezekkel foglalkozunk – a megtermelt javak előállításában és értékesítésében kimagasló szerepet játszó,
- üzleti és
- marketingkommunikáció.” (Kővágó 2011: 249)

A fenti két idézet alapján megállapítható, hogy míg Borgulya (2010) a gazdasági kommunikációt a gazdasági jelzőből kiindulva elsősorban a gazdaság egészére vonatkozó folyamatokkal azonosítja, addig Kővágó (2011) lényegében különböző vállalati részterületeket sorol a tárgykörébe. (Nagy 2017a)

A ’gazdasági kommunikáció’ terminus jelentésének megértéséhez szótárak és adatbázisok is segítséget nyújthatnak, a vizsgált források azonban a terminust nem tartalmazták. A teljesség igénye nélkül a vizsgált szótárak a következők: A pénzügyi és kereskedelmi enciklopédia (Bácskai 1988), a Közgazdasági kislexikon (Brüll 1987), a *Cambridge Encyclopedia* (Crystal 1990), a Közgazdasági enciklopédia (Eagle, Ivernois 1929), a *Multi volume Collier's Encyclopedia* (Halsey, Friedman 1985), *The Harper Collins dictionary of economics* (Pass, Christopher 1991), és a Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikon (Schack 1929). A vizsgált online adatbázisok és szótárak például: Eurotermbank (2016b), EU Terminology (2016), InterActive Terminology for Europe (IATE 2016b), IMF Terminology (IMF 2016), International Telecommunications Unions (ITU 2016), Lexicool (2016), Proz.Com term (2016), Termium Plus (2016b), Termsciences (2016), Unescoterm (2016). A Nemzetközi Kommunikáció Enciklopédiában (*International Encyclopedia of Communication 2016*) a keresés szintén nem eredményezett találatot a pontos kifejezésre (*economic communication*), ellenben ezzel összefüggésben huszonegy különféle tárgykör jelent meg, így például az üzleti, a stratégiai, a vezetői és a marketingkommunikáció. A vizsgált terminus meghatározásához a továbbiakban nemzetközi szakkönyveket és tudományos kutatásokat tanulmányoztam, amelyekből a következőkben a teljesség igénye nélkül néhány példát idézek.

III.3. A gazdasági kommunikáció koncepcióinak nemzetközi példái

Az alábbi koncepciók különféle elméleti megközelítéseket tartalmaznak, amelyek nem pusztán a fogalmi jegyek eltéréseiben mutatkoznak meg, hanem a vizsgálat kiindulópontja tekintetében is.

A Beckert és Zafirovski (2006) szerkesztésében készült A gazdaságszociológia nemzetközi enciklopédiájában (*International encyclopedia of economic sociology*) Richard Münch a gazdasági kommunikáció fogalmát Luhmann rendszerelméletével összefüggésben határozza meg: „A gazdasági kommunikáció a pénz cseréje vagy egy egyszerű kifizetés, és a gazdaság az, ahol pénzt fizetnek és fogadnak el.” (Beckert – Zafirovski 2006: 418)³⁴

„A gazdasági kommunikáció a likvid eszközök folyamatos átruházását jelenti az egyik személytől a másiknak.” (Beckert – Zafirovski 2006: 667)³⁵

Edoardo Brioschi (2006) – Coda (1989) és Di Stefano (1990) meghatározására hivatkozva – a gazdasági kommunikáció fogalmát az üzleti környezethez kapcsolódóan definiálja: „A gazdasági kommunikáció – ahogy összefoglalóan Coda (1989: 7) megállapította – értelmezhető úgy, mint az információk továbbítása az üzleti tevékenység bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzetének alakulásáról a felső vezetéstől a társadalmi párbeszédben megjelenő összes (vagy néhány) résztvevő felé, megkülönböztetés nélkül. [...] Azt lehet mondani – pontosabban meghatározva –, hogy a kommunikáció nem szorítkozik az üzleti tevékenység bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzetének alakulására, hanem megpróbálja megmagyarázni, vagy legalábbis olyan tényezőket biztosítani, amelyek tisztázzák a tartalmát. [...] A gazdasági kommunikáció, amely amennyire lehetséges megpróbál magyarázattal szolgálni az üzleti tevékenység gazdasági tendenciájáról, tartalmában mindkettőt felöleli: a múltban megvalósított stratégiát és a jövőben alkalmazottat egyaránt (Di Stefano 1990: 151).” (Brioschi 2006: 167)³⁶

Rosanne Scholl a gazdasági kommunikációt elsősorban a médiatartalomhoz kapcsolódóan határozza meg: „A gazdasági kommunikáció a gazdasági médiatartalmak, vagy

³⁴ „Economic communication is monetary exchange or simply a payment, and the economy 'is' where money is paid and received.” (Beckert – Zafirovski 2006: 418)

³⁵ „Economic communication is the continuous handing over of liquidity from one person to another person.” (Beckert – Zafirovski 2006: 667)

³⁶ „Economic communication – as synthetically stated (Coda 1989: 7) – can be intended as the conveyance of information about the evolution of income, finance and patrimony conditions of the business from the top management to all the social interlocutors without distinction (or to some of them) [...] Said communication – as specified – is not restricted to the description of the evolution of the income, finance and patrimony situation of the business, but is tries to explain it or, at least, to provide useful elements to clarify it. [...] Economic communication that tries to explain, as it should, the economic trend of the business, includes in its content both the strategy carried out in the past and the one which is to be adopted in the future.” (Di Stefano 1990:151, In: Brioschi 2006: 167)

az általános médiatartalom gazdasági hatásainak szociológiai tudományterülete. A gazdasági kommunikáció magában foglalhatja az interperszonális beszélgetés gazdasági jellegű tartalmát is, de ez a tanulmány a tömegmédia gazdasági jellegű tartalmaira szorítkozik.” (Scholl 2008: 6)³⁷

A fenti meghatározásokról a következők mondhatók el. A Luhmann rendszerelméletére támaszkodó meghatározás mögött természetesen olyan összetett összefüggések húzódnak meg, amelyeket a társadalom leírását szolgáló, a filozófia és a szociológia határmezsgyéjén elhelyezhető tudományos megközelítés foglal magába (lásd Bognár, Karácsony 2013, Brunczel 2010, Luhmann 2011). Így az első definíció – Richard Münch a Beckert és Zafirovski (2006) enciklopédiában – a rendszerelméletből a gazdasági részrendszerre vonatkozó információkat tartalmaz. Az üzleti kommunikációhoz kötődő meghatározás (Brioschi 2006) kiindulási pontja az üzleti környezetben jellemző információáramlással van kapcsolatban, ennek megfelelően kizárólag azon szempontok relevánsak a szerző számára, amelyek az üzleti élettel hozhatók összefüggésbe. Végül Scholl (2008) a gazdasági híreket vagy a hírek gazdasági hatásait tekinti gazdasági kommunikációnak. A szerző egyidejűleg elismeri, hogy tudományos környezetben gyakorta elkerülik a gazdasági kommunikáció terminus használatát, amely tágabb értelmezést ölel fel, mint a média kommunikáció, azonban vizsgálatát a gazdasági jellegű tömegkommunikációra korlátozza.

Az eddigieket összefoglalóan megállapítható, hogy a gazdasági kommunikáció interpretációja a szakemberek között nem egységes. Az ismertett definíciók közül bármelyik elfogadható, és azt is állíthatjuk, hogy a szerző számára releváns információk okán eltér a gazdasági kommunikáció terminus értelmezése. Ezzel tulajdonképpen le is zárható a kutatás, ha nem lenne zavaró, hogy ugyanazt a terminust használják megkülönböztető jegyek nélkül. A gazdaság összetett jellege miatt azonban célszerű valamely módon rendszerezni a szerzők eltérő megközelítéseit, annak érdekében, hogy az elhatárolható vizsgálati területek átláthatóbbá váljanak. Az eltérő értelmezésekből adódó dilemma feloldásának egyik módja a gazdasági kommunikációt olyan gyűjtőfogalomnak tekinteni, amely tárgyköröket foglal magába. A tárgykörök meghatározhatók az előzőekben ismertett szerzők megközelítéseinek strukturálásával. Mindazonáltal a strukturálás szelekció eredménye, így az elhatárolás

³⁷ „Economic communication is a sociological study of economic media content or economic effects of general media content. Economic communication may also include economic content of interpersonal talk, but this essay restricts itself to mass mediate economic content.” (Scholl 2008: 6)

szubjektív és a kialakított tárgykörök között átfedés lehetséges, különös tekintettel a gazdasági kommunikáció tárgykörein belül megjelenő témák vonatkozásában. (Nagy 2017a)

III.4. A gazdasági kommunikáció tárgykörei

A gazdasági kommunikáció tárgyköreinek meghatározása több perspektívából lehetséges. Az előzőekben írtaknak megfelelően hangsúlyozandó, hogy nincs egyetlen olyan megoldás, amely átfedéstől mentes elkülönítést biztosít. Első megközelítésben – a legtágabb értelmezésben – közgazdaságtani megfontolásokat alapul véve lényegében kétféle elgondolást tartalmazhat a rendszerezés: (i) a makrószintű és (ii) a mikrószintű elhatárolást, amelyek Niklas Luhmann rendszerelméleti vonatkozásaival egészíthetők ki.

Luhmann rendszerelméletéből a Münch féle (Beckert – Zafirovski 2006) leíráshoz kapcsolódóan, a kommunikációk által meghatározott szociális részrendszerek (politikai, gazdasági, tudományos stb.) vehetők figyelembe, amelyek „a modern társadalomban, alapvetően a különböző társadalmi funkciók teljesítésére specializálódott részrendszerek.” (Bognár, Karácsony 2013: 308). A gazdasági kommunikáció korábban ismertetett definíciói a gazdasági részrendszerrel és a tömegmédia részrendszerével hozhatók összefüggésbe, valamint azokkal a szervezetekkel (vállalatok), amelyek a szociális rendszerek közötti strukturális kapcsolódás megtestesítői.

Az eddigiek alapján a gazdasági kommunikáció tárgykörei közgazdaságtani, valamint Luhmann elmélete szempontjából az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- makrószinten (i):
 - globális gazdasági kommunikáció: a makrógazdasági folyamatok jellegzetességeivel kapcsolatos (Borgulya 2010). Luhmann (2010) nyomán a gazdasági részrendszerrel hozható összefüggésbe, amely más részrendszerekkel kölcsönhatásban működik;
- mikró szinten (ii):
 - vállalati gazdasági kommunikáció: a funkcionális elkülönítés elvén (Kóvágó 2011) a vállalati részterületek kommunikációit öleli fel, ezen belül jellegéből adódóan a pénzügyi gazdasági kommunikáció specifikus tárgykör. Luhmann nyomán a vállalatok azok a szervezetek, amelyek a részrendszerek közötti strukturális kapcsolódást biztosítják;

- gazdasági tömegkommunikáció: a gazdasági tárgyú tömegkommunikáció és a gazdasági médiatartalom (Scholl 2008) tárgyköre, amely Luhmann (2011) nyomán a tömegmédiá részrendszere.

A tárgykörök témáinak általános elhatárolása a következő módon lehetséges: (i) a makrószinthez általános érvényű, globális, integrációs vagy nemzeti témák (Müncch 2006, Borgulya 2010); a (ii) mikro szinthez vállalati (Kővágó 2011), üzleti (Brioschi 2006), és a tömegkommunikáció gazdasági jellegű információi (Scholl 2008) tartozhatnak. Ezek az elhatárolások alkalmatlanok az egyes tárgykörök témaköreinek egyértelmű elválasztására, például a gazdasági élet egészét érintő információk minden tárgykör kommunikációja során megjelenhetnek, így a pénzügyi információk természetesen a nemzetközi, a vállalati és a tömegkommunikáció tárgyköreinek egyaránt a témái lehetnek. Konkrét példával szemlélítve: a kamatlábak alakulása makrószinten egy nemzetközi vagy nemzeti szervezet kommunikációjának is a tárgya lehet, amely mikro szinten a vállalati-pénzügyi kommunikációban két módon jelenhet meg: a pénzügyi intézményeknél a kamatlábak közzétételével, illetve a kereskedelmi és szolgáltató vállalatoknál például a hitelkamat alakulásával összefüggésben. Végül, de nem utolsó sorban a gazdasági tömegkommunikáció szervezeti médiumokon keresztül közvetíthetik a kamatlábak alakulásával kapcsolatos döntéseket. Mindez nem pusztán a kommunikáció tárgyát határozza meg, hanem egyéb következményeket is von maga után, például az árak vagy a hitelek és megtakarítások változását, ami minden szint kommunikációjának része.

A következő fejezetek az egyes tárgykörökön belül jellemző lehetséges témákat és szervezeteket ismertetik. A vállalati gazdasági kommunikáció tárgykörein belül a pénzügyi gazdasági kommunikáció külön fejezet tárgya, a gazdaságban betöltött sajátos szerepe és a jogszabályi követelmények miatt. (Nagy 2017a)

III.4.1. Globális gazdasági kommunikáció

A globális gazdasági kommunikáció a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció makrószinten értelmezhető, amelyre példa lehet „a gazdasági rendszerek, gazdaságpolitikai, makrógazdasági összefüggések leírása (például egy nemzetgazdaság-fejlesztési koncepció, vagy az Európai Unió gazdasági célkitűzéseinek közzététele, megvitatása).” (Borgulya 2010: 4) Tágabb értelemben ez a tárgykör tehát felöleli a társadalmi-gazdasági (közgazdaságtani) elméleteket, a nemzetközi gazdasági szervezetek (OECD, Eurostat), gazdasági integrációk tevékenységével, az államok közötti kereskedelmi

együttműködésekkel (protekciónizmus versus liberalizmus érvényesülése), a gazdasági-társadalmi jólét mutatószámaival (Nagy 2016a, 2016c) összefüggő információkat. Továbbá a globális gazdasági kommunikáció tárgyköre Robert Münch (Beckert és Zafirovski 2006) Luhmann rendszerelméletével összefüggő definícióját is magába foglalja, amelynek perspektívájából a gazdasági kommunikáció a pénz cseréjét, illetve kifizetéseket jelenthet. (Nagy 2017a)

A globális gazdasági kommunikáció tárgykörén belül konkrét témakörként definiálhatók például az árakkal kapcsolatos eltérő nézőpontok és elemzési lehetőségek, a gazdasági növekedéssel összefüggő elméletek a különböző részrendszerek (intézmények) szempontjából. Figyelembe véve a fenti témaköröket az árakkal összefüggésben, valamint a rendszerelméletben a gazdasági részrendszerben ellátandó legfontosabb feladatokat (a gazdaság működésének fenntartása a fizetőképesség biztosításával, munkahelyek teremtése, a költségvetési feladatok ellátása) a következő témakörök lehetségesek a részrendszerekhez (tudomány, politikai és jogi) kapcsolódóan, a teljesség igénye nélkül.

⇒ A tudomány funkcionális részrendszer (intézmény): Rendszerelméleti megközelítésben ide sorolhatók mindazon kutatási eredmények (elméletek és módszerek), amelyeket a tudomány részrendszer kommunikációs médiuma igazságként interpretál, azaz az igaz/hamis bináris kód révén irányított szelekció során igaznak minősít (Luhmann 2010), valamint a tudomány intézményi felfogásában legitimnek kvalifikálnak (Horányi 2006, Pete, P. Szilczl 2006). *Az ár témakörével* összefüggésben az igazságként, illetve legitimként elfogadott elméleti megközelítések a következők lehetnek a teljesség igénye nélkül, a korábbi fejezetekben már ismertetett információk szerint. A kommunikációtudomány participációs felfogásában a gazdasági szignifikáció az árakon keresztül valósul meg, azaz az érték és valamely jószág összekapcsolódásával. Luhmann elméletében az árak a másodlagos megfigyelés eszközei, azaz az árakon keresztül figyelhető meg a piac működése, amely közgazdaságtani értelemben a kereslet (mint fizetőképes vásárlási szándék) és a kínálat (mint az összes piaci jószág) találkozási helye. A piaci működés elemzése során számos közgazdasági elmélet lényegi eleme az árak piaci alakulásának vizsgálata és módszertana, az infláció okainak elemzése, valamint ezzel összefüggésben a gazdaság pénzigényének meghatározása. Az árak változásának vizsgálata az árindexszel történhet (típusai a terminológiai ekvivalenciaelemzéssel tanulmányozhatók), amellyel az inflációs folyamatok figyelemmel kísérhetők. Az árak változása jelentősen befolyásolhatja a gazdaság működését; az árstabilitás a gazdasági növekedés alapvető feltétele. Az árak alakulására a fizetőképesség (a kereslet

oldaláról) is hatással van, amelynek forrásai a jövedelem és a hitel (amely igénylésének azonban feltétele a jövedelem).

A jövedelem elsődleges forrása a fogyasztók számára a munkavégzésből származik, ahol a munkavégzés lehetőségét *a gazdaság munkahelyteremtő funkciója* biztosítja. A gazdaságban a munkahelyteremtés kérdései időről időre változnak, s míg a technológiai fejlődés az egy főre jutó termelékenységet növeli, addig a munkatípusok szerkezetében jelentős változást idéz elő. Vitatott, hogy a technológiai fejlődéssel megszűnnek-e a munkatípusok, vagy jelentősen átalakulnak, valamint ezáltal a jövedelemforrás kétségei is esetlegesen felmerülnek. Az egy főre jutó ledolgozott órák száma jelentősen csökkent 1929 és 1989 között, a munkára fordított idő mértékében visszaesés tapasztalható (Solow 1988). Mindaddig nem probléma, amíg a reálbérek ennek ellenére növekednek a fizetőképesség fenntartása biztosított azok számára, akik a munkaerőpiacon részt tudnak venni. Mindazonáltal az is kérdéses, hogy a társadalom milyen arányban képes a munkaerőpiaci követelményeknek megfelelni, azaz a jövedelemelosztás hogyan valósul meg a gyakorlatban. Luhmann a modern társadalomban az inklúzió/exklúzió problémájával definiálja az előzőeket, amelyek a problémafelismerés és -megoldás színterein elemzendők (a globális gazdasági kommunikáció színterein).

A gazdasági növekedés témakörén belül például vizsgálhatók: a társadalmi-gazdasági fejlődés mérésének problémái (III.5.3. fejezet, a 138. oldalon), a növekedésméletek és elemzések (Solow 1956, Mankiw, Romer, Weil 1990 stb.), a technológiai fejlődés hatása a gazdasági növekedésre és a munkahelyek alakulására, valamint az előbbiekhöz szükséges felkészültségek (kompetenciák) a problémakezelés érdekében.

⇒ A politikai funkcionális részrendszer (intézmény): A részrendszer a kormányzat/ellenzék bináris kód által meghatározott műveletek szelekciójával tölti be funkcióját, amely a kormányzat hatalmi pozícióját megerősítő döntésekre irányul (Brunczel 2010). Ehhez hasonlatosan a politikai intézmény a világot a hatalom szerint szignifikálja, ahol a hatalom a preferált pozíció. A politika a funkcióját a mindenki számára kötelező érvényű döntésekkel tölti be, amelyet a kormányzati pozícióban lévő a hatalma révén legalizál. A kormányzat a jóléti állam megvalósításának célkitűzéseit (mint problémaidentifikációt) a politikai programok részeként, illetve preferenciaként fogalmazza meg (Pete, P. Szilczl 2006), amely jelentheti az árak befolyásolását (mint a problémamegoldás egyik típusát). Tehát az *árak* alakulása a politikai részrendszer intervenciójától is függhet, amely direkt módon elsősorban a

tervgazdaság időszakában árpolitika elnevezéssel volt ismert. Az állami árpolitika minden olyan intézkedést felölelt, amely közvetlenül befolyásolta az árakat a külgazdasági egyensúly javításának és a gazdasági növekedés elősegítésének érdekében. A direkt beavatkozást a kapitalizmusban lényegében felváltotta az indirekt mód, amely például az adókon, vámokon keresztül érvényesül. Az adók befolyásolhatják a fogyasztói preferenciákat (pl. a környezetvédelmi termékdíj hatása a műanyag bevásárló-reklám táskára), a vámok a külkereskedelem alakulására lehetnek hatással (pl. az import vám többnyire a külföldi beszerzési árakat megemeli).

A gazdasági teljesítményre például a kereskedelempolitikai intézkedések, azaz a protekcionista és a szabadkereskedelmi eszmék érvényesülése (pl. Bown 2016b, 2017) lehetnek hatással. A kereskedelempolitika meghatározza a kereskedelmi kapcsolatok alakulását (pl. USA–Kína, lásd Bown 2016a), a kereskedelmi megállapodások létrejöttét (pl. Canada EU Trade Agreement – CETA). A kereskedelempolitikai döntések meghatározó mértékben befolyásolják a gazdasági kommunikáció tárgykörein belüli témákat, valamint a problémafelismerés és -megoldás színterein az ágensek kommunikációját és szignifikációjának jellegét. A politikai részrendszer beavatkozása a gazdasági részrendszerbe liberális eszmékkel növeli a potenciális lehetőségeket, míg a protekcionista eszmék a választási lehetőségek szűkítésének következményeit idézik elő minden szinten.

⇒ A jogi funkcionális részrendszer (intézmény): A részrendszer a jogszerű/jogszerűtlen bináris kódok által determinált, az ítélkezés a médiuma, amelyhez jogi normatív programokat alkalmaz (Luhmann 2010). A normák konstitúciója szavatolja a társadalmi-gazdasági rendet, amelynek fenntartása a jogszabályalkotás és alkalmazás révén érvényesül, a jogszerűség és jogszerűtlenség eseteinek megkülönböztetésével (Horányi 2006; Pete, P. Szilczl 2006). A jogszabályok törvényeket, rendeleteket foglalhatnak magukba, például vonatkozhatnak a gazdasági tevékenység szabályozására, az állam redisztribúciós funkciójának ellátásához vagy környezetvédelmi célkitűzéseikhez szükséges források biztosítására.

A korábban írtaknak megfelelően a *fogyasztói árakba* integrálódnak az adók, amelyek adaptációja a jogrendszerben megalkotott adótörvények révén realizálódik, tekintettel a tárgyi és személyi hatályra, az adómértékre, és más jogi aktusokra. Az áruk és szolgáltatások fogyasztói árába épült adók lehetnek például az általános forgalmi adó, hozzáadott értékadó (ÁFA vagy HÉA) vagy a környezetvédelmi termékdíj, amelyek szabályozását specifikus jogszabályok determinálják, így az általános forgalmi adóról szóló törvény, vagy a

környezetvédelem forrását biztosító környezetvédelmi termékdíj törvény. A külgazdasági tevékenység szabályozása a kereskedelempolitikai elveknek megfelelően a vámtörvény által történik. A jogrendszer *a gazdasági növekedés* feltételeit biztosítja azáltal, hogy megteremti az üzleti tevékenység szabályrendszerét és szankcionálja a törvénytelen gazdasági tevékenységeket.

A részrendszerek közötti kommunikáció (a strukturális kapcsolódás, illetve a műveleti kapcsolat) a *szervezetek* révén valósul meg, amelyek a participációs elmélet perspektívájából kollektív ágenseknek vagy tudásközösségeknek tekinthetők. A globális gazdasági kommunikáció nemzeti, integrációs és nemzetközi hatókörű szervezetek információáramlása. *A nemzeti és/vagy integrációs szervezetek* lehetnek a statisztikai hivatalok (pl. empirikus adatokat biztosítanak a társadalmi-gazdasági fejlődésről), például nemzeti szinten a KSH, az Istat, míg integrációs szinten az Eurostat. A pénzügyi szféra tipikus szervezetei nemzeti szinten a jegybankok (MNB, FED stb.) és integrációs szinten az EKB (Európai Központi Bank).

A nemzetközi szervezetek közé tartozik a Világkereskedelmi Szervezet (WTO), amelyről szemléltetésként, mint problémafelismerő és -megoldó kollektív ágensről, illetve mint a politikai és a gazdasági részrendszer közötti 'kommunikációban' a jogi részrendszer szervezeti képviselőjéről volt szó (lásd a II.II.4. fejezetben). A nemzetközi szervezetek további példái lehetnek: az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet), amely a fejlett országok egyik legfontosabb érdekegyeztető fóruma, a gazdasági növekedés előmozdítása érdekében; vagy az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete), amely hozzájárul a nemzetközi társadalmi-gazdasági fejlődéshez az államok közötti kooperáció ösztönzésével, a konfliktus és a humanitárius krízisek megelőzésében való közreműködéssel; továbbá pl. a fejlődéshez elengedhetetlen társadalmi célkitűzéseket fogalmazznak meg, amelyeket rendszeresen közzé tesznek. A nemzetközi hitelfinanszírozást a *nemzetközi pénzügyi szervezetek* biztosítják, így a Nemzetközi Valutalap (IMF) és a Világbank (World Bank). Az IMF olyan központi pénzalapot működtet, amelynek nagyságát lényegében a tagállamok befizetései (ún. kvóták) befolyásolják. A pénzalap a finanszírozási problémákkal küzdő kormányzatok számára hitelforrás, azaz a Valutalap a fizetési mérleg deficit finanszírozásához járul hozzá. A tagországok kvótáinak értékét olyan képlet alkalmazásával számítják, amelynek eleme a nemzeti jövedelem, így *inter alia* a bruttó hazai termék (GDP) alakulása is hatással van a szervezet hitelkapacitására.

A Világbank komplex forrásból a magánvállalatoknak is nyújt célhitelt, kormánygarancia mellett. A részvénytársasági formában működő pénzügyi intézmény forrásai a tagországok részvényvásárlásából, a nyereségéből és kölcsönfelvételeiből (pl. kötvénykibocsátásból) tevődnek össze, valamint a társfinanszírozás is jellemző. A társfinanszírozás azt jelenti, hogy a Világbank más hitelezőket (például magánbankokat, exporthitel-ügynökségeket) is bevon a hitelezési tevékenységébe. A hitelezés minden esetben valamely konkrét cél megvalósulását szolgálja projektfinanszírozás formájában, így lehet beruházási célú (*project loans*), szerkezetátalakítási hitel (*restructuring loan*), átfogó szerkezet átalakítási célú (*structural adjustment loan*), vagy ágazati szerkezet-átalakítási célú (*sector adjustment loan*). Nyilvánvalóan, a nyújtott hitelek visszafizetési aránya hatással van a szervezet működésére, azaz az egyes országok gazdasági fejlődése minden intézmény érdeke. (Décsy 2003, Lőrinczné 1999)

Összefoglalóan a nemzeti és a nemzetközi szervezetek tevékenysége és kommunikációja a makrószintű gazdasági folyamatok kontextusában értelmezhető, indirekt módon a gazdasági kommunikáció minden résztvevőjének helyzetét befolyásolhatja. A következő fejezet tárgya a mikro szinten működő szervezeteket (kollektív ágenseket) öleli fel, a gyakorlatban a kommunikáció általuk valósul meg. A fejezet a vállalati kommunikáció értelmezését, az árakkal összefüggően részrendszerenként (illetve intézményenként) strukturált témaköröket és lehetséges szervezettípusokat foglal magába.

III.4.2. Vállalati gazdasági kommunikáció

A gazdasági kommunikáció funkcionális strukturálása során Kővágó (2011) különböző területeket – termelési, logisztikai, munkaügyi, személyügyi, pénzügyi, üzleti és marketing – különített el, amely két módon értelmezhető. Egyfelől úgy, hogy azok a vállalaton belüli részlegeket jelentik, tehát a vállalat jellegétől függően jelen vannak a szervezetben. Lehetséges például, hogy egy vállalat több elkülönült területtel rendelkezik (pl. termelői részleg, logisztikai részleg, munkaügyi részleg stb.). Tapasztalataim szerint ez leginkább a nagyvállalatoknál, a multi- vagy transznacionális cégeknél jellemző.

Másfelől értelmezhetők a funkciók úgy is mint különböző funkciókra specializálódott szervezetek. Például termelővállalat, logisztikára, munka- és személyügyekre (pl. fejezet), pénzügyekre (pl. bank), kiskereskedelmi értékesítésre (pl. bolt) vagy marketing tevékenységre specializálódott vállalatok. Természetesen ezen szervezeteken belül is létezhetnek különböző vállalati funkciók, azonban ebben az esetben a főtevékenység releváns az elhatárolás

szempontjából. Általánosan megfogalmazva a vállalati gazdasági kommunikáció a következő módon határozható meg:

„Vállalati kommunikáción a szervezet tagjainak mindennemű kommunikatív cselekvését értjük, amellyel a gazdálkodó egységben hozzájárulnak a javak előállítását célzó feladatok meghatározáshoz és teljesítéséhez” (Zerfaß 1996: 287). „Ily módon a vállalati kommunikáció körébe tartoznak a vállalat tagjai intern, valamint extern csoportjai között folyó, a vállalati célokat szolgáló kommunikációs tevékenységek.” (Borgulya 2010: 5). (Nagy 2017a)

A vállalati kommunikáción belül külön vizsgálati terület a vezetői kommunikáció (*managerial communication, management communication*) és az üzleti kommunikáció (*business communication*), amelyek a következőképpen értelmezhetők:

„A szakirodalom külön foglalkozik a vállalati vezetők kommunikációjával. Ebben a megközelítésben nem a kommunikáció színtere áll a középpontban, hanem a kommunikáció fő ágense, vagyis az a személy, aki irányítja, szervezi, felügyeli a vállalati kommunikáció folyamatát.” (Borgulya 2010: 5)

Az üzleti kommunikáció (*business communication*): „Egy termék, szolgáltatás vagy szervezet támogatását (promoválását) szolgáló kommunikáció, információk cégen belüli közvetítése, illetve jogi vagy hasonló, hivatalos ügyintézés.” (Breuer 2008)

„A gazdasági élet részterületére összpontosít az üzleti kommunikáció, amely az üzleti gyakorlat működését szolgálja. Az amerikai eredetű *business communication* definíciója azt emeli ki, hogy az üzenetek továbbítása üzleti környezetben történik. Az elnevezés elsősorban praktikus kommunikációs tevékenységeket – például üzleti tárgyalást, üzleti tárgyú prezentációt, értesítési diskurzust, üzleti, kereskedelmi levelezést, üzleti szerződést, tárgyalási jegyzőkönyv-, beszámoló-, előterjesztés-készítést és hasonlókat – takar.” (Borgulya 2010: 4)

Álláspontom szerint a vezetői és az üzleti kommunikáció a vállalati kommunikáció elkülönült részterületei, amelyek között természetesen lehetségesek átfedések, pontosabban hatást gyakorolnak egymásra. A vállalati kommunikáció tehát a legtágabb kategória, ezen belül elkülöníthető a vezetői és az üzleti kommunikáció. Amíg a vezetői kommunikáció a nonprofit és profitérdekelt vállalatok esetében is jellemző, addig az üzleti kommunikáció elsősorban a profitérdekelt vállalatok tevékenységében releváns, ahol az elsődleges cél az üzleti érdek érvényesítése, amely azonban a nonprofit szervezetek társadalmi célkitűzésével

nincs összhangban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a non-profit szervezetek kommunikációja nem irányul pénzügyi kérdésekre – így például a tevékenységgel kapcsolatos különböző költségek fedezeti forrására, mint a szponzorálás –, de kommunikációjuk egyik legfontosabb része a társadalmi célkitűzések megvalósítására irányul.

Tehát az üzleti kommunikáció (*business communication*) az üzleti tevékenységhez kapcsolódó mindazon kommunikációkat magában foglalja, amelyek az értékesítéshez kapcsolódnak, így például az üzleti tárgyalást, a termékbemutatót, az üzleti levelezést, telefonbeszélgetést (Kővágó 2011, Borgulya 2010). Az üzleti kommunikációhoz tartozó fogalom Brioschi (2006) korábban ismertetett definíciója a gazdasági kommunikációra vonatkozóan, amely lényegében a bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzet alakulásához kapcsolódó üzleti információk áramlását hangsúlyozza, a vállalat intern és extern csoportjai között.

A vállalatok a piac fontos ágensei a makrószintű gazdasági növekedés szempontjából, annak okán, hogy a kínálati oldal képviselőiben meghatározzák a termékskála összetételét (minőségét), az árakat, a munkalehetőségeket, így a jövedelemforrást. A vállalati gazdasági kommunikáció megvalósulása különböző többletfelkészültségeket előfeltételez. A legalapvetőbb felkészültségek a gazdasági szignifikációhoz, azaz az árkalkulációhoz kapcsolódnak, amelyek a költségszámítási módok ismeretét is magukban foglalják. Az intézmények közötti kapcsolathoz szükséges többletfelkészültségek struktúráját az intézményi relevancia (pl. jogi) determinálja. Például a vállalatok többletfelkészültségeihez tartozik a tevékenység-specifikus terminológia és a vonatkozó jogszabályok terminológiája (Nagy, Tamás 2015). A gazdasági témakörök típusai rendszerezhetők a különböző részrendszerek (vagy intézmények) tekintetében, például az árakkal kapcsolatban a következő módon.

⇒ A tudomány funkcionális részrendszer (intézmény): A rendszerelméleti tudományos igazság ebben az esetben az elfogadott módszerekre vonatkozik, amelyek intézményi felfogásban legitimáltak, például lehetnek az árkalkulációhoz szükséges költségallokációs és költségszámítási módszerek. Az árkalkuláció során mindazon költségek számbavétele szükséges, amelyek közvetlenül és közvetve meghatározzák a termék vagy szolgáltatás pénzben kifejezett értékét. A költségek számbavételét, tervezését és nyomon követését a számviteli költségallokációs módszerek alkalmazása segíti elő, amely a vállalati tevékenység

függvényében különböző szempontok szerint történhet. A költségek³⁸ például csoportosíthatók:

- költségnemek, azaz költség fajták szerint (pl. anyagjellegű, bérjellegű költségek és amortizáció);
- az elszámolhatóság módja szerint (közvetett és közvetlen költségek: a közvetett olyan általános költség, amelynek esetében a felmerülés helye ismert, azaz a költséghely; a közvetlen esetén ismert, hogy mely tevékenységgel kapcsolatos a költség, azaz a költségviselő);
- vagy a volumenhez való viszony szerint (állandó és változó költségek³⁹); amelyek elszámolása a könyvelésben különböző költségszámlákon történik (költségnem, költségviselő, költséghely) (Adorján et al 2004).

A számviteli törvény hatálya alá tartozó vállalkozásoknak az elkönyvelt gazdasági események szintézisét követően kötelező elkészíteni a számviteli beszámolót (részei például a vagyonmérleg és az eredménykimutatás) a törvényben meghatározott struktúrának megfelelően (Sztanó, Vörös 2001, Éva, Kovácsné 2002, Brunetti 2000), amelynek terminológiai szempontú elemzését Dósa (2010) mutatta be (lásd II.3.7. fejezet; 70. oldal).

A vállalatok a költségkalkuláció módszerét a tevékenységtől függően határozzák meg, így például egy termelő vállalat 'make or buy' döntése az előállítási és beszerzési árak összehasonlításával történik. Alapvetően három információ szükséges egy termék előállítása vagy beszerzése közötti választás eldöntéséhez: a költségek ismerete, a végső ár meghatározásának alapja (az aktuális piaci árak), és az előállítási folyamat vagy a termékfejlesztés lehetőségei (Kaplan, Atkinson 2002). A beszerzés esetében a belföldi és külföldi piaci árak ismerete elengedhetetlen, figyelembe véve a vámjogi szabályokat, az ár szempontjából az import vám mértékét, valamint a belföldön fizetendő adókat (pl. jövedéki adó, környezetvédelmi termékdíj). A piaci szegmentáció során az egyedi keresleti sajátosságok definiálása és a termék vagy szolgáltatás adekvát pozicionálása érdekében, a végső fogyasztói ár meghatározásához célszerű az esetlegesen termék vagy szolgáltatás

³⁸ A közgazdaságtani költségfogalom az erőforrások felhasználásához kapcsolódik, amely a számvitelben egyfajta költség típus, a gyakorlatban tévesen azonosítják a kiadás és a ráfordítás terminusokkal. A számvitelben a kiadás, a költség és a ráfordítás eltérő terminusok. A kiadás a pénzkirámláshoz; a költség a tevékenységhez; a ráfordítás az eredményhez kapcsolódó fogalom, amelyek között szoros kapcsolat van. A pénzkirámlásból költség lehet időbeli eltéréssel (pl. az anyagvásárlás készpénzért kiadás, az anyagfelhasználása esetén költség; a munkabér elszámolás költség; a kifizetés esetén kiadás, stb.), azonban nem minden költség kiadás (pl. az értékcsökkenéshez nem kapcsolódik pénzkirámlás). A költségekből ráfordítás lehet, azaz a költségek elszámolása az eredmény terhére ráfordításként történik, ami azonban nem jelenti azt, hogy minden ráfordítás költségként is megjelenik (pl. pénzügyi ráfordítások: felvett hitel után tárgyévben kifizetett kamat). (Adorján et al 2004)

³⁹ A vállalati gyakorlatban a költségek állandó és változó kvótái relatívak, azaz „proporcionálisan” változó költségekről beszélhetünk, amely jelentheti például a termelés növekedésével az állandó és változó kategóriába sorolt költségek növekedését (pl. az energia szolgáltatás díjának és az alapanyag költségének emelkedését). (Cavazzoni 1988: 19, Avi 1995)

specifikus általános forgalmi adó mértékével is számolni (mint fogyasztói ár növelő tényezővel).

⇒ A jogi funkcionális részrendszer (intézmény): A jogi részrendszer az ítékezés médiuma által, a jogszabályokban rögzítetteknek megfelelően minősíti a jogszerű és a jogszerűtlen gazdasági tevékenységeket. A jogalkotó a jogszerű működés és a jogszerűtlen cselekedet formáit, valamint a szankciók mértékét pontosan definiálja a jogalkalmazók számára. Következésképpen az árak kalkulációjához kapcsolódó költségallokáció különböző jogszabályi előírásokban való jártasságot feltételezhet elő, így például az összköltség vagy forgalmi költség típusú eredménykimutatás struktúrájával összefüggően (a számviteli beszámoló részeként), amely a számviteli törvény (2000. évi C. törvény) mellékletében található. További fogyasztói árat befolyásoló jogszabályi előírások lehetnek: a külkereskedelmi tevékenységhez kapcsolódóan a vámtörvény (pl. UVK – Uniós Vámcode), valamint a tevékenység jellegétől függően az adózási jogszabályok (pl. ÁFA törvény, jövedéki és energiaadó törvény, környezetvédelmi termékadjó törvény). A jogszabályok hatályos rendelkezéseit a jogalkalmazónak kötelező adaptálni, ellenkező esetben a jogszerűtlen tevékenységet (pl. mulasztás, késedelmes adózás, illegális kereskedelmi tevékenység) szankcionálják (pl. bírsággal, pótlékkal, tevékenység felfüggesztéssel, üzlet bezárással).

⇒ A politikai funkcionális részrendszer (intézmény): A kormányzat a politikai programban szerepeltetett preferenciáit a jogi részrendszerben megfogalmazott jogszabályok révén éri el, amely a gyakorlatban befolyásolja a gazdasági szereplők lehetőségeit és az árakat. (A preferenciák jogszabályi érvényesítése a demokrácia működése esetén kizárólag a parlamenti egyeztetéssel megszavazott kérdésekre vonatkozik, az autokrata döntések a diktatúra jellegét öltik a demokrácia hanyatlására utalva.) A demokratikus állam a fogyasztói (piaci) árakat általában indirekt módon befolyásolja (pl. az árakat növelő adók, importvámok), azonban direkt beavatkozás is előfordulhat, például a jövedéki termékek közül a dohánygyártmányok árát az állam determinálja. Továbbá a vállalati gazdasági kommunikáció az állami hivatalokkal összefüggésben is értelmezhető, rendszerelméleti szempontból, mint a részrendszerek közötti kommunikáció (a műveleti kapcsolat) megvalósítói. Önálló gazdálkodó szervezeteknek (kollektív ágenseknek) tekinthetők, a problémakezeléshez sajátos jogi szabályokat alkalmaznak. Például a számviteli szabályozás tekintetében az államháztartás mérlegének struktúráját külön jogszabály határozza meg, jóllehet az egyes országok vonatkozásában eltérések tapasztalhatók a szabályok kialakítása és betartatása tekintetében

(az egységes államháztartási beszámoló nyilván elősegítheti az egyes országok költségvetésének összehasonlítását).

A vállalati gazdasági kommunikáció *szervezetei* csoportosíthatók a gazdasági folyamatban betöltött szerepük szerint, így termelő, viszonteladó (elosztási funkcióban), és forgalmazó szervezetek különíthetők el. További csoportosítási lehetőség a kereskedelmi vállalatok mérete szerint lehetséges (kisvállalkozás, közép vállalkozás és multi- vagy transznacionális vállalat) vagy iparágak szerint, valamint az értékesítésre szánt jóságok típusait (pl. termék vagy szolgáltatás) differenciálva stb. Külön kategóriát képeznek a politikai részrendszer szervezetei, azok a fentebb említett állami hivatalok, amelyek az üzleti szférával állnak kapcsolatban az adózási, vám, és egyéb követelmények adminisztratív és pénzügyi teljesítése érdekében (pl. Nemzeti Adó- és Vámhivatal).

A vállalati gazdasági kommunikáció területén belül kiemelendő a pénzügyi gazdasági kommunikáció tárgyköre. A pénzügyi információk a gazdasági kommunikáció minden tárgykörének részei, azaz nem létezik olyan szervezet, amelynek kommunikációja ne foglalna magába pénzügyi vonatkozásokat. A pénzügyi szféra tehát közvetítő szerepet tölt be, szervezeti szempontból viszont sajátos jellegzetességekkel bír a vállalati gazdasági kommunikáció tárgykörén belül. Ennek megjelenési formája a specifikus tevékenységi kör mellett az a jogszabályi környezet, amely kihat a szervezeti forma választási lehetőségeire és a szolgáltatások nyújtásának módjára egyaránt. (Nagy 2017a)

III.4.3. A pénzügyi gazdasági kommunikáció

A pénzügyi gazdasági kommunikáció Kóvágó (2011) struktúrájában a befektetői, részvényesi, pénzügyi szervezeti stb. területeket foglalja magába. A pénzügyi gazdasági kommunikáció témái a pénzügyi és a tőzsdei, azaz a pénz- és tőkepiaci információkat ölelik fel. Az ár terminus nem használt a pénzügyi gazdasági kommunikáció során annak ellenére, hogy a szakirodalmak egy része a kamatot a hitel áráként definiálja, a gyakorlatban a pénzügyi szolgáltatás díja elnevezés terjedt el. Természetesen például a számlavezetési díj, vagy a hitelbírálati díj ténylegesen a szolgáltatás árai, amelyeket az ügyfél fizet meg (pontosabban levonásra kerülnek). A szolgáltatások díjának kalkulációja a pénzügyi szervezetek fenntartásának komplexitása okán összetett költségszámítást igényel, hiszen a jogszabályi előírásoknak történő megfelelés, az informatikai háttér kialakítása és működtetése jelentős költségvonzattal jár, az egyéb működési költségek és a munkaerő bérköltsége mellett. A

következőkben a pénzügyintézetek ágazatspecifikus témaköreiből ismertetek néhányat a tudomány és a jogi részrendszerekre (intézményekre) vonatkozóan:

⇒ Tudomány funkcionális részrendszer (intézmény): A gazdasági részrendszer a pénzmechanizmus által különül el más részrendszerektől, a pénzkibocsátás és a pénzáramlás központi szervezetei a pénzügyintézetek. A pénzügyintézetek problémakezeléséhez tartozik a pénzmennyiség biztosítása a piaci szereplők számára, a gazdaság zökkenőmentes működésének érdekében. Abban az esetben, ha a kereskedelmi tevékenység nem teremt megfelelő mennyiségű pénzt, tradicionálisan a pénzügyintézetek hitelezési lehetőségeivel pótolható a gazdaság pénzügyhiánya. Kezdetben egyetlen bank biztosította a jegybanki és kereskedelmi banki funkciók ellátását (a központi bank), majd a kétszintű, később a háromszintű bankrendszer (Európai Központi Bank – EKB) kialakulásával a funkciók differenciálódtak, azaz a jegybanki és a kereskedelmi banki funkciók ellátása elkülönült. A jegybank nemzeti hatáskörrel – a globális gazdasági kommunikáció színterein – a pénzkibocsátás kizárólagos jogosultjává vált, elsődleges céljaként az árstabilitás fenntartását deklarálták, valamint a kereskedelmi bankok felügyeleti szervének tekinthető. A kereskedelmi bankok alapvető funkciói az aktív és a passzív banki tevékenységekre oszthatók: az aktív funkciók tipikus megjelenési formái a hitelezés, a lízing, a faktorálás, és a forfetírozás⁴⁰, míg a passzív funkcióké a tradicionális betétgyűjtés. A luhmanni elméletben megfogalmazott kockázat felismerése és jelentősége kifejezetten érvényesül a kereskedelmi bankok tevékenységében azáltal, hogy mások pénzét kezelik. Ennek okán külön kutatási terület a kockázati tényezők feltárása, értékelése és kezelése (pl. üzleti, pénzügyi, ezen belül a piaci és hitelezési, a működési, likviditási, befektetési kockázatok: Homolya, Szabolcs 2007, 2008, Balás, Móró 2007). A pénzügyintézetek működését számos jogszabály determinálja, amely a jogi részrendszerrel való szoros összefonódást példázza (az interpenetráció formáját).

⇒ Jogi funkcionális részrendszer (intézmény): A banki tevékenység alapjait, alapvető működési szabályait a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (Hpt.) szabályozza; *inter alia* a pénzügyi szolgáltatások körébe tartozó

⁴⁰ A lízing, a faktorálás és a forfetírozás speciális finanszírozási konstrukciók. A lízinget a magánszemélyek és a vállalatok is igénybe vehetik operatív vagy pénzügyi lízing formájában, ahol a jelentős különbség abban van, hogy a lízingtárgy az operatív lízing esetében nem, míg a pénzügyi lízing esetén a futamidő végén többnyire a lízingelő tulajdonába kerül. Tipikus példa a gépjármű lízing, amelynek során az eladó és a vevő közötti ügyletbe beékelődik egy pénzügyintézet, amely lényegében lízing díj ellenében finanszírozza a lízing tárgyat. A faktorálás és a forfetírozás a kereskedelmi vállalatok számára nyújt finanszírozási lehetőséget. Leegyszerűsítve, a faktorálás esetében a számlakövetelés megvásárlását, a forfetírozás esetében közép- és hosszútávú leginkább beruházások finanszírozását vállalja a pénzügyintézet díj ellenében. (lásd Ligeti, Sulyok-Pap szerk. 2003: 133–155)

tevékenységek körét, így a klasszikus betétgyűjtést és hitelnyújtást definiálja. A szervezeti szabályozás a társasági formát és az alapításhoz szükséges minimális jegyzett tőkét rögzíti, az informatikai rendszer védelmét, valamint mindazon szabályokat, amelyek a működési kockázat kezelésére, mérésére vonatkoznak. A jogi szabályozás az Európai Unió Bázeli Bizottságának ajánlásaira épül, a tőke megfelelési direktíva (*Capital Requirements Directive, CRD*) minden tagország számára kötelező. A banki tevékenység kockázatkezelésére, mérésére és bemutatására a BASEL II ajánlásgyűjteményét szükséges alkalmazni (*International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: Basel Committee on Banking Supervision, 2004*). A BASEL II lényegében három fő terület követelményeit határozza meg: a tőkekövetelményt, a felügyeleti előírásokat és a közzétételi kötelezettségeket. A politikai részrendszer (intézmény) szervezeteinek szerepe *inter alia* az ajánlások megfogalmazásában és a jogszabályok jóváhagyásában, valamint a felügyeleti funkció ellátásában határozható meg.

A pénzügyi gazdasági kommunikáció tárgyköréhez azon *szervezeteket* célszerű figyelembe venni, amelyeket a 2013. évi CCXXXVII. törvény foglal magában, a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról, valamint a közvetítőkről. Ezek között a pénzügyi intézményt (a hitelintézet⁴¹ és a pénzügyi vállalkozás⁴²), és a közvetítőt⁴³ definiálja a törvény. (Netjogtár 2017a) Továbbá a befektetési vállalkozások és az árutőzsdei szolgáltatók is a pénzügyi gazdasági kommunikációt közvetítő szereplők közé sorolhatók, amelyeknek tevékenységét a 2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól határozza meg (Netjogtár 2017b).

⁴¹ „8. § (1) Hitelintézet az a pénzügyi intézmény, amely a 3. §-ban meghatározott pénzügyi szolgáltatások közül legalább betétet gyűjt, vagy más visszafizetendő pénzeszközt fogad el a nyilvánosságtól - ide nem értve a jogszabályban meghatározott nyilvános kötvénykibocsátást, valamint hitelt és pénzkölcsönt nyújt.”

⁴² „9. § (1) Pénzügyi vállalkozás:

a) az a pénzügyi intézmény, amely - a 3. § (1) bekezdés d) és e) pontjában, valamint a 8. § (2) bekezdésében meghatározott tevékenység kivételével -, egy vagy több pénzügyi szolgáltatást, vagy fizetési rendszer működtetését végzi, és

b) a pénzügyi holding társaság.”

⁴³ „10. § (1) Közvetítő az, aki az e törvényben foglaltaknak megfelelően

a) a pénzügyi szolgáltatás közvetítését

aa) kiemelt közvetítői tevékenységként egy pénzügyi intézmény - ideértve a pénzügyi intézmény csoportját is - vagy több pénzügyi intézmény egymással nem versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: kiemelt közvetítő), vagy

ab) ügynöki tevékenységként egy pénzügyi intézmény - ideértve a pénzügyi intézmény csoportját is - vagy több pénzügyi intézmény egymással nem versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: függő ügynök), vagy

ac) pénzforgalmi közvetítői tevékenységként végez (a továbbiakban együtt: függő közvetítő), vagy

b) a pénzügyi szolgáltatás közvetítését

ba) kiemelt közvetítői tevékenységként több pénzügyi intézmény egymással versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: többes kiemelt közvetítő), vagy

bc) alkuszi tevékenységként (a továbbiakban: alkusz) végez (a továbbiakban együtt: független közvetítő).” (Netjogtár 2017a)

Az előbbi pénzügyi szervezetek kommunikációja több szempontból sajátosnak tekinthető például szaknyelvi szempontból. A pénzügyi szaknyelv egy része az általános szaknyelvi szókincs része (pl. folyószámla, bankkártya, hitel, kamat stb.), vagy annak kellene lennie például a hitelezés folyamatában jellemző szakszavak esetében (pl. a teljes hiteldíj mutató - THM). Továbbá szakspecifikus terminusokat és eljárási módokat alkalmaznak például a pénzügyi szervezetek beszámolóiban vagy a banki folyamatmenedzsment gyakorlatában (Di Antonio et al. 2008), a törvényi előírásokhoz igazodva. (A számviteli előírásoknak való megfelelés érdekében általános és ágazatspecifikus szabályozások adoptációja kötelező: az általános szabályokra a 2000. évi C. törvény a számvitelről, míg az ágazatspecifikus szabályokra a 250/2000. (XII. 24.) Korm. rendelet a hitelintézetek és a pénzügyi vállalkozások éves beszámoló készítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól irányadók.)

A pénzügyi gazdasági kommunikációra hatással vannak a globális szintű gazdasági döntések, amely például a kamatlábak alakulásában mutatkozik meg (a hitelkamatok jelenlegi viszonylag alacsony és a betéti kamatok például körülbelül 0,1%-os vagy negatív értékében). A kamatpolitika végig gyűrűzik a teljes gazdaságon, meghatározza a vállalati és egyéni hitelezések és megtakarítások mértékét, a gazdaságba áramló pénz mennyiségét, valamint a vállalati és egyéni választási lehetőségeket az áru és pénzügyi piacokon egyaránt. Konkrétan az eladósodás mértéke, a hitelek visszafizetésének lehetősége vagy éppen lehetetlensége egyfajta frusztrációt okozhat a gazdaság szereplői számára és pusztán anyagi megfontolások által vezérelt választásokra kényszeríti a fogyasztókat, ami valószínűsíthetően nem a jó minőségű termékeknek kedvez. Más szavakkal, a hitelpénznek semmi értelme sincs, ha kétes a visszafizetésének a forrása; ez a gazdasági szereplőket arra kényszerítheti, hogy restriktív intézkedésekkel fogják vissza gazdasági aktivitásukat, ami végső soron a gazdasági növekedést akadályozza. Ráadásul a politikai részrendszert protekcionista magatartási formák kialakítására ösztökéli, ahogyan napjainkban ezt számos gyakorlati példa alátámasztja. (Nagy 2017a)

A komplex hatások további példája, hogy a kereskedelempolitikai protekcionista magatartás korlátozhatja a pénzügyi szolgáltatások elterjedésének lehetőségét is, amely mindazonáltal még nem tekinthető globálisan zökkenőmentesen működő területnek. A gazdasági részrendszer autopoiezisze miatt azonban időigényes a változás. Megállapítható továbbá, hogy mind a globális gazdasági kommunikáció, mind a vállalati gazdasági kommunikáció szervezetei által 'kibocsátott' információ a tömegmédiá, mint szociális

részrendszer szimbolikusan általánosított médiuma (Bognár, Karácsony 2013, Brunzel 2010), amelynek egy része a gazdasági tömegkommunikáció tárgyköréhez tartozik.

III.4.4. Gazdasági tömegkommunikáció (gazdasági médiatartalom)

A gazdasági tömegkommunikáció tárgyköre sajátos formáció, komplexitása például a médium típusainak (pl. internet, televízió, sajtó, rádió), és az előbbiek gazdaság specifikus tartalmainak (pl. a gazdasági növekedés alakulása, az árváltozás mértéke, a gépjármű előállítók munkaerőelbocsátása a környezetvédelmi előírásoknak megfelelés okán stb.) sokféleségében mutatkozik meg. A tárgykör összetett jellegére utal Rosanne Scholl, aki a gazdasági kommunikációt a szociológia tudományterületének részeként határozta meg, a gazdasági médiatartalmak vagy az általános médiatartalmak gazdasági hatásainak elemzésével összefüggésben (Scholl 2008).

Luhmann rendszerelméletének perspektívájából a tömegmédia az egyik funkcionálisan elkülönült részrendszer, médiuma az információ, a tartalom szelekcióját az informatív/nem informatív bináris kódok határozzák meg. Az információk aktualitása a gazdasági témák relevanciáját befolyásolja a média fogyasztó számára, szoros összefüggésben más részrendszerek kommunikációjának domináns tartalmával. Példának okáért a politikai részrendszer kereskedelem-politikai intézkedéseinek és potenciális hatásainak széleskörű terjesztése a tömegmédia részrendszere révén valósul meg, esetenként jogászok (a jogi részrendszer felől) vagy a tudományos szféra képviselőinek (a tudomány részrendszer felől) véleményének tükrében. A média által közvetített makrógazdasági információk hatásainak vizsgálata a tudományos kutatások tárgya is, *ad exemplum* a gazdasági sajtóban megjelenő makrógazdasági információk hatáselemzése a preferenciákra vagy az értékpapírpiacokra (lásd Beber – Brandt 2006, Hanousek et al. 2009, Kim et al. 2004, Shaikh – Padhi 2013 stb.), illetőleg az árfolyamok alakulására (lásd Frömmel et al. 2011, Pearce, Solakoglu 2007 stb.). A tömegkommunikáció hatását elemző kutatások elősegíthetik *inter alia* a pénzügyi mozgások előrejelzését. A gazdasági hírek vizsgálati részének tekinthető a hírcímek szemantikai orientációjának elemzése (negatív vagy pozitív polaritásának vizsgálata), amely alapul szolgálhat a további elemzésekhez (Nagy 2015b). Nem utolsó sorban a makrógazdasági mutatók gyakorisági vizsgálata a gazdasági sajtóban a preferált indikátorok (így a GDP) feltárásához járulhat hozzá, valamint az ökológiai problémákkal vagy a társadalmi egyenlőtlenség problémáival (pl. a nemek közötti egyenlőtlenség) kapcsolatos mutatók

negligenciája explicit kimutatható (Nagy 2016a, 2016c), amelyre már utaltam a tömegmédiá funkcionális részrendszer fejezetében (II.1.12.5. fejezet).

A gazdasági tömegkommunikáció *szervezetei* kevésbé definiálhatók oly módon, ahogyan a globális vagy a vállalati gazdasági kommunikáció szervezetei. Hagyományos értelemben azok a médiaszervezetek, amelyek alapvetően valamilyen társasági formában működnek mint értékteremtő vállalatok vannak jelen a gazdaságban. A tömegmédiá azonban ennél tágabban értelmezhető a modern társadalomban, minthogy az internet határtalan potenciálja lényegében szervezettől függetlenül, bárki számára nyitott platformot kínál az információk közlésére. Nyilvánvaló, hogy az információ valóságtartalma tekintetében szükség van a gazdasági médiatartalmak szelekciójára; ezért szűk értelemben azokat a médiaszervezeteket (pl. sajtó, televízió) érdemes figyelembe venni, amelyek hitelesnek mondhatók, illetve hosszútávon minőségi információkat tesznek közzé. A gazdasági tömegmédiá részben származtatott információkról tájékoztat, azaz hivatalos szervek (a globális és a vállalati gazdasági kommunikáció szervezetei) által előállított információkat továbbít, ami az egyes elkülönített tárgykörök közötti szoros összekapcsolódásra utal. (Nagy 2017a)

III.4.5. A gazdasági kommunikáció definiálásának szintézise

A gazdasági kommunikáció interpretációja mint identifikált probléma eliminálási módja a következő módon foglалható össze. Tekintve, hogy a gazdasági kommunikáció értelmezése a szerzők között nem egységes, célszerű olyan komplex gyűjtőfogalomnak tekinteni, amelynek tárgykörei felölelik a terminushoz köthető különböző gondolattársításokat. A tárgykörök meghatározása több módon lehetséges, azonban nincs egyetlen olyan megoldás, amelynek alapján élesen elhatárolható halmazokat lehet létrehozni. Figyelembe véve a különféle elméleti megközelítéseket, alapvetően elképzelhető a közgazdasági elvű makrószintű és mikrószintű elkülönítés, valamint ezeken belül a globális, a vállalati (ideértve a pénzügyit is) gazdasági kommunikáció és a gazdasági tömegkommunikáció domének elhatárolása. Az így létrehozott tárgykörök részrendszerenként (intézményenként) strukturált témák és szervezeti szempontokból elemezhetők. Az egyes tárgykörökhöz a gazdasági kommunikáció lehetséges témái és szervezetei közül néhányat ismertettem a tudomány, a jogi és a politikai funkcionális részrendszerek (illetve intézmények) vetületében. (Nagy 2017a) A tárgykörökhöz hozzárendelt témák és szervezetek nem kizárólagosak, tehát bővíthetők és kiegészíthetők más szempontokból. Úgy vélem a gazdasági kommunikáció tárgyköreinek meghatározása

hozzájárul a terminus értelmezésének tisztázásához, a releváns témakörök és szervezetek megismeréséhez.

Az elhatárolt domének egyidejűleg alkalmasak a gazdasági problémák különböző szempontú vizsgálatára, amelyek a problémakezelés szempontjából szintereknek tekinthetők. A szinterek pontosabb kijelölése érdekében a következő fejezet elsőként a kommunikációtudományi szintér felosztások variációit példázza, majd a gazdasági kommunikáció lehetséges szintereinek pontosítását. A szintereken a gazdasági kommunikáció tárgyköreinél ismertett témakörök problémaként is értelmezhetők, amennyiben az ágens (kutató vagy szervezet) ezeket problémának identifikálja és eliminálásához a szignifikáció függvényében alkalmazza felkészültségeit. Később például a globális gazdasági kommunikáció szinterein (lásd III.5.3.1. fejezet, 138. oldalon) a gazdasági növekedés mérésének elemzése rámutat arra, hogy az ökológiai és a társadalmi egyenlőtlenségek (kirekesztettség) témái problémaként identifikálhatók. A problémaeliminálás, illetve megoldás lehetséges változatai áttekinthetők a részrendszerekre és intézményekre vonatkozó problémaelemzési táblázat, valamint a participációs elmélet felfogása nyomán szerkesztett ábra felhasználásával, amelyek mint problémakezelési módozatok az előző fejezetből ismertek (lásd II.4. fejezet 95. oldal).

III.5. A gazdasági kommunikáció szinterei

III.5.1. A szinterek kategorizálása

A szintér általános megfogalmazásának tekintetében az értekezés a participációs elmélet meghatározására támaszkodik:

„A kommunikációs szinterek ágensek és felkészültségek olyan strukturált aggregátumai, amelyekben érvényesek bizonyos intézmények (kódok) (és mások nem), a szintér struktúráját pedig az ágensek és a felkészültségek elérhetősége adja.” (Bátori–Hamp–Horányi 2007)

A következőkben a szinterek – ahogyan a részrendszerek – delokalizáltak, tehát nem valamiféle földrajzi értelemben meghatározható helyet jelölnek és egyúttal atemporálisak, így létük az idő által nem determinált. A szinterek értelmezése a korábbi fejezetben ismertett intézményekkel összefüggésben releváns, mindazokkal a kódokkal, amelyeket az intézmény konstruál az ágensek számára elérhető és legitim felkészültségek perspektívájában. (Demeter 2014)

Amennyiben a szinterek tipizálási módjait óhajtjuk megismerni megállapítható, hogy e tekintetben a kommunikációtudományban nincs egységes felfogás. A hagyományos

klasszifikációkban például Craig (1999) a kommunikáció szerveződési szintjein belül az interperszonális, a szervezeti és a tömegkommunikációt sorolja fel; továbbá Shukla (2009) az emberi kommunikáció megvalósulási szintjei között szintén az előbbi hármat ismerteti. Az elméletalkotók eltérő egységeket, szinteket, szintereket, területeket kategorizálnak, amelyek közül néhány koncepciót az alábbi táblázat szemléltet.

8. táblázat: *A kommunikáció szintjei, szinterei*

Béres, Horányi (2001: 20) A társadalmi kommunikáció szinterei	McQuail (2010: 18) A kommunikáció piramisa (fordított sorrendben)	Griffin (2003: 4) A kommunikáció területei, elméletei, nézőpontjai	Baldwin, Perry, Moffitt (2004) Kommunikáció-elméleti megközelítések	Marsen (2006: 6) A kommunikáció vizsgálati területei a kontextus és a résztvevők szerint	Rosengren (2004: 63) A kommunikáció formális és informális egységei
<i>Közvetlen emberi kommunikáció</i> (a dialógikus típusú kommunikáció)	Intraperszonális kommunikáció (személyen belüli, pl. információ-feldolgozás)	<i>Interperszonális Kommunikáció</i>	<i>Interperszonális kommunikáció</i>	<i>Interperszonális kommunikáció</i>	<i>Egyének és csoportok</i>
<i>Szervezetek kommunikációja</i> (ezen belül a tömegkommunikáció)	<i>Interperszonális kommunikáció</i> (pl. diád, párok közötti)	Csoportos és nyilvános kommunikáció	<i>Kiscsoportos kommunikáció</i>	<i>Csoport kommunikáció</i>	Helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi közösségek és hálózatok
<i>Kultúraközi kommunikáció</i>	<i>Csoporton belüli kommunikáció</i> (pl. család)	<i>Kulturális kommunikáció</i>	<i>Kulturális és interkulturális kommunikáció</i>	<i>Interkulturális kommunikáció</i>	<i>Hivatalos szervezetek</i>
	<i>Csoportközi kommunikáció</i> (pl. helyi közösségek)	<i>Tömegkommunikáció</i>	<i>Tömegkommunikáció</i>	<i>Tömegkommunikáció</i>	Községi, városi és kerületi önkormányzatok
	<i>Intézményi kommunikáció, Szervezeti kommunikáció</i> (pl. politikai rendszer vagy üzleti vállalkozás)		<i>Szervezeti kommunikáció és Public Relations</i>	Szakmai kommunikáció	<i>Társadalmak, nemzetek, államok</i>
	<i>Társadalmi kommunikáció</i> (pl. tömegkommunikáció)		Meggyőző kommunikáció		Szuverén államok koalíciói és nemzetközi szervezetei

Forrás: Szerző

A fenti táblázatban feltüntetett kategorizálási koncepciók közös jellemzője, hogy a három alapvető szintet, illetve szintert magukba foglalják, így az interperszonális (közvetlen emberi kommunikáció), a szervezeti (ide sorolható a formális csoportos kommunikáció) és a tömegkommunikációt. Általánosságban elmondható, hogy a társadalmi szerveződés egyes szintjein a kommunikációban résztvevők száma változó és a különböző elméleti

megközelítések eltérő kutatási kérdésekre orientálnak. A gazdasági kommunikáció tárgyköreivel összehasonlítva az előbbi szintér (illetve szint) felosztásokat a következők állapíthatók meg. A globális gazdasági kommunikáció a makrószintű kommunikációk összességét jelenti egy adott szintéren. Ebben az értelemben a kulturális és interkulturális (kultúraközi) kommunikáció (lásd Béres, Horányi 2001, Griffin 2003, Baldwin, Perry, Moffitt 2004, Marsen 2006), valamint Rosengren (2004) formális kommunikációs egységei közül a társadalmak, nemzetek, államok; a szuverén államok koalíciói és nemzetközi szervezetek kommunikációi a globális kommunikációhoz sorolhatók, amennyiben a kommunikáció gazdasági vonatkozású.

A vállalati gazdasági kommunikáció és a gazdasági tömegkommunikáció a mikrószintű kommunikációk átfogó rendszerei. A vállalati gazdasági kommunikációhoz tartozhatnak: a szervezetek kommunikációja (Béres, Horányi 2001); az intézményi, szervezeti kommunikáció (McQuail 2010); a szervezeti kommunikáció és Public Relations (Baldwin, Perry, Moffitt 2004); a községi, városi és kerületi önkormányzatok, a hivatalos szervezetek kommunikációja (Rosengren 2004) feltéve, hogy a kommunikáció gazdasági jellegű. A gazdasági tömegkommunikáció a tömegkommunikáció elméleti megközelítésének (Griffin 2003, Baldwin, Perry, Moffitt 2004, Marsen 2006) feleltethető meg, amely McQuail (2010) kommunikációs piramisában a legátfogóbb társadalmi kommunikáció, míg Béres, Horányi (2001) koncepciójában a társadalmi kommunikáció egyik szintere, a szervezetek kommunikációján belül. Természetesen nem pontos átfedésekről van szó a gazdasági kommunikáció szinterei és az előbbi elméleti megközelítések között, pusztán a szintérelhatárolás szempontjainak átgondolását segítik elő. Mindazonáltal látható, hogy a gazdasági kommunikáció tárgyköreiként elhatárolt globális, vállalati és tömegkommunikáció nem elegendő, ha a csoportos (nem vállalati vagy informális) és személyes (informális) kommunikációt is figyelembe vesszük. Így a helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi közösségek és hálózatok kommunikációját (Rosengren 2004); a csoport, csoportos, kiscsoportos és nyilvános kommunikációt (Marsen 2006, Griffin 2003, Baldwin, Perry, Moffitt 2004), a csoportközi és a csoporton belüli (McQuail 2010), az egyének és csoportok közötti (Rosengren 2004), a közvetlen emberi (Béres, Horányi 2001), az interperszonális (McQuail 2010, Griffin 2003, Baldwin, Perry, Moffitt 2004, Marsen 2006) kommunikációt, valamint az intraperszonális (McQuail 2010) kommunikációt. A szakmai kommunikáció (Marsen 2006) megvalósulási formái a gazdasági felkészültségek összetételének függvényében differenciálhatók, például a szaknyelvi fejezetben ismertetett módokon. Végül

a meggyőző kommunikáció (Baldwin, Perry, Moffitt 2004) a szinterek bármelyikén előforduló, sajátos kommunikációtípusként fogható fel.

A társadalmi-gazdasági kommunikáció mint összetett kategória tehát tekinthető úgy, mint a globális, a vállalati (ezen belül a pénzügyi), a tömegkommunikáció szintereinek, valamint az informális jellegű csoportközi, csoportokon belüli, interperszonális, és intraperszonális gazdasági kommunikáció szintereinek komplexuma. Összefoglalóan a társadalmi-gazdasági kommunikáció következő szinterei lehetségesek a gazdasági kommunikáció korábban elkülönített tárgyköreit és az előbbi elméleti megközelítéseket figyelembe véve:

→ Globális gazdasági kommunikáció szinterei (Borgulya 2010; Nagy 2017a): például a makrógazdasági folyamatok problémakezelésével összefüggő kommunikáció;

→ Vállalati gazdasági kommunikáció, ezen belül a pénzügyi gazdasági kommunikáció szinterei (Kővágó 2011; Brioschi 2006; Nagy 2017a): például a vállalatok vagy a pénzügyi intézmények problémakezelési stratégiáival összefüggő kommunikáció;

→ Gazdasági tömegkommunikáció szinterei (Scholl 2008; Nagy 2017a): például a gazdasági információk összefüggéseinek, mint a tőzsdeindexek és a kereskedelmi megállapodások közötti korreláció prezentációja (pl. CNN).

További lehetséges informális szinterek, amelyek részletezése nem tárgya az értekezésnek:

→ Csoportközi gazdasági kommunikáció szinterei (McQuail 2010 alapján): például a helyi közösségek diszkussziója gazdasági problémákról;

→ Csoporton belüli gazdasági kommunikáció szinterei (McQuail 2010 alapján): például a családon belül a pénzügyi problémák megvitatása;

→ Interperszonális gazdasági kommunikáció szinterei (McQuail 2010; Griffin 2003; Marsen 2006 alapján): például a párok közötti költségmegosztás megbeszélése;

→ Intrapersonális gazdasági kommunikáció szinterei (McQuail 2010 alapján): például az egyén vásárlási dilemmái a rendelkezésére álló pénzmennyiség függvényében.

A gazdasági kommunikáció szinterein különböző problémák elemzése lehetséges, a következő fejezet tárgya a globális gazdasági kommunikáció szinterein értelmezhető problémák tanulmányozása. Az elemzés kiindulópontja Luhmann (2010) azon megállapítása, hogy a gazdasági részrendszer alapvetően három jelentős feladat ellátására hivatott: (1) a gazdaság működésének fenntartására mint az első identifikált probléma (a fizetőképesség és a gazdasági növekedés feltételeinek biztosításával), (2) a munkahelyek teremtésére mint a második identifikált probléma és (3) a közfeladatok finanszírozására mint a harmadik

identifikált probléma. Megfigyelhető, hogy ez különböző piacok és piaci szereplők kombinációja, azaz a gazdaság működése az áru- és szolgáltatás piacra és pénzpiacra, a munkahelyek teremtése a munkaerő piacra vonatkoztatható, a háztartási, a vállalati és az állami szféra részvételével. A gazdasági részrendszer három feladatának, illetve identifikált problémáinak elemzése a globális gazdasági kommunikáció színtereinek tárgya.

III.5.2. A globális gazdasági kommunikáció színterei

(1. Identifikált probléma) A gazdasági részrendszer elsődleges feladata a gazdasági működés fenntartása közgazdasági értelemben a gazdasági növekedéssel biztosítható, amely problémaként identifikálható. A gazdasági növekedéssel összefüggésben a problémaeliminálás a növekedésméleti kutatások eredményeinek konsziderációjával valósítható meg, amelyek általában a tőkeállomány növekedését, így a beruházást (Malinvaud 1983, Wolff 1987 In: Solow 1988), a humán tőke és a technológiai fejlődés fontosságát emelték ki (Solow 1956, 1988, Denison 1985 In: Solow 1988 stb.). Galor (2011) a gazdasági fejlődés meghatározó tényezőiként szintén a technológiai fejlődést, a hatékony tőkeforrásokat, az oktatást, valamint a népesség evolúcióját hangsúlyozta.

A gazdasági növekedést előmozdító további ok (problémaeliminálási tényező) a világkereskedelem fejlődése, amelynek pozitív következményei például az életszínvonal emelkedése, a jólét növekedése, megosztása, a fokozódó termelékenység, az alacsonyabb árak stb. A negatív következmények között a munkanélküliek számának növekedését szokás megemlíteni, amelyet azonban nem minden kutatás támaszt alá. (Például a fejlett országok statisztikai hivatalainak egy része alacsony munkanélküliségi rátát regisztrált az utóbbi időben. Természetesen a statisztikai adatok munkanélküliség definíciója nem feltétlen jelenti, hogy minden munkaképes korú rendelkezik tartós munkahellyel, teljes munkaidőben dolgozik, így biztos jövedelemforrása van.) Dutt és mások (2009) a világkereskedelmi fejlődés és a munkanélküliség közötti korreláció vizsgálatának eredményeként kis mértékű pozitív változást állapítottak meg, azaz a munkanélküliség esetleges fokozódását valószínűleg a technológiai fejlődés indukálja. A világkereskedelem fejlődése tehát elengedhetetlen feltétele a gazdasági növekedésnek, amelynek szabályozott rendszeréhez és a multilaterális megállapodások promóciójához a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) járul hozzá. (IMF, World Bank, WTO 2017) Bown (2017) egyúttal megállapítja, hogy a kétoldalú és a regionális megállapodások alkalmatlanok a nemzetközi szabályozott működés feltételeinek meghatározására, amelyet a Világkereskedelmi Szervezet hatáskörében képes biztosítani.

Összefoglalóan a gazdasági növekedés forrásainak áttekintése elősegíti a problémaeliminációt (a problémamegoldást), amelyek hagyományosan a fent említett kulcsfontosságú tényezők: a beruházás, a humán tőke (oktatás) és a technológiai fejlődés, valamint a világkereskedelem bővülése, szabályozott működésének biztosítása. Ezen tényezők megvalósulásának támogatása nélkülözhetetlen a gazdaság működéséhez és a gazdasági növekedéshez. Mindazonáltal a technológiai fejlődés hatása identifikált problémaként definiálható, az egymásnak ellentmondó elemzések okán. Tudniillik a technológiai fejlődés 'a gazdasági növekedés motorjának' tekinthető, mert az egy főre jutó termelékenységet jelentősen javította az empirikus adatok alapján (Sollow 1998), azonban a munkahelyek megszűnésének viszonylatában a lehetséges negatív hatásának átgondolását eredményezte, amely *(2. identifikált probléma) a gazdasági részrendszer munkahelyteremtő funkciójával* van összefüggésben.

A technológiai fejlődés munkaerőpiaci hatásait vizsgáló kutatások meglehetősen vegyes képet mutatnak a munkahelyek megszűnését, módosulását illetően. A kutatók egy része úgy véli, hogy valószínűsíthetően a technológia fejlődésével mind kevesebb humán erőforrásra lesz szükség, akik kikerülnek a munkaerőpiacról. Több mint egy évtizeddel ezelőtt John Maynard Keynes felismerte a társadalomban jelentkező „új kórt”, nevezetesen a technológiai munkanélküliséget, amellyel előbb-utóbb mindenkinek szembesülnie kell (Keynes 1930 In: Acemoglu, Restrepo 2017). Acemoglu és Restrepo (2017) a kutatások komparatív elemzésének eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a szakmunkás vagy középfokú végzettséget igénylő foglalkozások esetében az automatizáció a foglalkoztatottság visszaesését eredményezte vagy a bérek stagnálását, esetleg csökkenését. Az Egyesült Államokra vonatkozó előrejelzések változatos képet mutatnak: Frey és Osborne (2013 In: Acemoglu, Restrepo 2017) állásfoglalása szerint az elkövetkező húsz évben az amerikai munkások 47%-át érintheti az automatizálás miatt bekövetkező munkavesztés, a McKinsey az előbbi adatot megerősítve 45%-ra becsüli a kockázatot. A World Bank az OECD országok vonatkozásában 57%-ot állapított meg, amelyet Arntz et al. (2016 In: Acemoglu és Restrepo 2017) mindössze 9%-ra becsült, mivel vitatták, hogy a szakterületekre specializált munkások jelentős része könnyen helyettesíthető lenne robotokkal. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában 1993-ról 2007-re négyszeresére nőtt az ipari robotok száma, továbbá az IFR (the International Federation of Robotics) a robotok számát 1,5 és 1,75 millióra becsülte 2015-ben, amely 2025-re elérheti a 4-6 milliót. A gépjárműipar 39%-a, az elektronikai ipar 19%-a, a fémipar 9%-a, és a műanyag és vegyipar szintén 9%-a ipari robotokat alkalmaz (Acemoglu,

Restrepo 2017). A World Economic Forum (2018) kutatása alapján a megszűnő és az új munkaterületek száma közel azonos mértékű lehet. A melléklet 15. táblázatában néhány példa szemlélteti a valószínűsíthetően fennmaradó, az új és a megszűnő munkaterületeket. A fennmaradó munkaterületek például vezetői, kereskedelmi, marketing, humán erőforrás szakértői, pénzügyi, befektetési tanácsadói, logisztikai, kockázatmenedzsmenti, mérnöki, tanári, kutatói (pl. az energiahordozók területén) állások. Az új területek jelentős része számítógépes programozókat, mesterséges intelligencia és technológia szakértőket igényel. Természetesen mindez új kompetenciákat feltételez, például analitikus gondolkodást, programozó képességeket, kritikus gondolkodást, komplex problémamegoldást, kreativitást, kezdeményezést, valamint a társas kapcsolatokhoz bármely platformon az emocionális intelligenciát (EQ)⁴⁴. Az empirikus adatok alátámasztják, hogy a technológiai fejlődés folyamatos átalakulásának lehetünk tanúi (mint identifikált problémának), amelynek hatékony kezelése egy új korszakhoz vezethet, új munkahelyekkel és az életszínvonal emelkedésével, illetve ellenkező esetben a kompetenciák hiányával és növekvő társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásával kell szembesülni. A változásra a társadalom minden érintettjének van lehetősége felkészülni, a problémamegoldásban részt venni: a vállalati szféra a munkaerő képzését támogathatja; a kormányzat az oktatás, képzés megszervezésével jelentősen hozzájárulhat a kompetenciák fejlesztéséhez, továbbá nyilvánvalóan a magánszemélyek részéről is olyan mértékű nyitottságra és tanulási hajlandóságra van szükség (tanulásra egész életen át), amely a korábbi korszakokban nem volt jellemző. A társadalmi együttműködés elősegítheti a technológiai fejlődés pozitív hatásainak megtapasztalását, hozzájárulva a problémaelminálásához. (World Economic Forum 2018)

A gazdasági részrendszer sajátosságából adódóan önön fenntartására törekszik a fizetőképesség biztosításával, amely a jövedelmek és az életszínvonal emelkedésében mutatkozhat meg, azonban sem a technológiai fejlődéssel inherens munkatípusok módosulásának kérdését, sem a társadalmi problémákat nem képes megoldani a saját rendszerében, ahogyan ezt az egységesített növekedélmélet is alátámasztja. Az egységesített növekedélmélet a történelmi előzmények elemzésével vizsgálja a gazdasági növekedést, amelynek alapján többek között megállapítható, hogy az ipari forradalmat követően az átlag életszínvonal folyamatosan emelkedik, valamint az egy főre jutó jövedelem tízszeresére nőtt az elmúlt két évtizedben. Ezzel párhuzamosan a társadalmi eltérések az egy főre jutó

⁴⁴ Szubjektív megítélésem alapján a jelenlegi oktatás meglehetősen csekély figyelmet fordít ezekre a területekre. Jelenleg például a kezdeményezés alig kaphat helyet esetenként az óriási tananyagmennyiséget felölelő tantervek mellett, ahol az EQ szerepe elenyésző. Jóllehet a társas élethez az érzelmi intelligencia nélkülözhetetlen. Szerző

jövedelem és a népesség számának vonatkozásában jelentősen növekedtek. Erre példa, hogy az egy főre jutó jövedelmek eltérési aránya hatszorosára emelkedett 1820 és 2000 között; a népesség Európában és Észak-Amerikában erőteljesen csökkent a 19. század végétől; ellentétben Afrikával és Latin-Amerikával, ahol a népesség megduplázódott. (Galor 2011) Következésképpen a modern társadalomban a fejlett gazdaságok a jövedelemelosztás problémájára a népesség számának csökkenésével válaszoltak, azaz annak érdekében, hogy a társadalmi elvárásoknak megfeleljenek a gyermekvállalási hajlandóság csökkent. (A gyermeknevelés nem mérhető érték a gazdasági növekedés indikátorával. Éppen ellenkezőleg, ugyanazon egy főre jutó nemzeti jövedelem kedvezőbb értéket mutathat az alacsony népességszámmal. A GDP-vel összefüggő problémák részletezése a következő fejezet tárgya.)

A jövedelemelosztás problémáinak kezelésében kulcsfontosságú szerepe van a politikai részrendszernek, *(3. identifikált probléma) a gazdasági részrendszer azon funkciójával összefüggésben, amely a költségvetési bevételek biztosítását jelenti az állami feladatok ellátásának finanszírozása érdekében.* A tudományos részrendszer a problémák finanszírozási kérdéseit például adókvetéssel tartja megoldhatónak (a problémaeliminálás egyik módjának), amely azonban újabb problémákat generál az adók hatásai okán. Egyfelől, az adók többnyire az árakat az adókulcs mértékében növelik (előidézve a fogyasztói árak növekedését), ezáltal lényegében az összes adóterhet a fogyasztó viseli, így a jövedelem reálértéke csökkenhet (kivéve, ha a vállalatok a fogyasztói áron nem módosítanak, hanem olcsóbb alapanyagokat használnak fel a termékminőség kárára vagy a termék mennyiségét csökkentik ugyanazon csomagolásban). Másfelől, a költségvetési bevételek és az adókulcsok kölcsönhatását a Laffer-görbével szemléltetve az tapasztalható, hogy az adókulcsok bizonyos fokú emelését követően az adóbevételek csökkennek. Az oka lehet például, hogy az áremelkedés hatására a kereslet csökkenhet, amely a kereskedelmi tevékenység jövedelmezőségét kockáztathatja. A kereslet degresszív tendenciája a forgalmi adó (pl. ÁFA) bevételek, a vállalat adózás előtti eredményének redukálódása például a társasági adó bevételek csökkenését idézheti elő. A Laffer-hatás a munkapiaci kilátásokat is befolyásolja, azaz a munkajövedelmek megadóztatásának növelése a munkakínálati viszonyok romlását okozhatja, valamint a munkanélküliség emelkedését és a jövedelmek csökkenését. (Varian 2005) Azok a közgazdászok, akik úgy vélik, hogy a túlzott munka (egy bizonyos jövedelemszint elérését követő munkavégzés) az emberi boldogság megélését hátráltató tényező, a fogyasztás és a jövedelmek progresszív adóztatását javasolják annak érdekében, hogy növekedjen az emberi kapcsolatokra fordítható idő (Frank 1985, 1999, 2005, Layard 2005, 2006 In: Ash 2007,

Zsolnai 2010). A jövedelem és a boldogság szint között az Easterlin-paradoxon érvényesül, miszerint a jövedelem növekedése egy bizonyos szintet meghaladóan nem növeli a boldogságérzetet, azonban a statisztikai adatok alapján a szegény országok boldogság szintje elmarad a gazdag országokétól, a gazdagok általában nagyobb mértékben tapasztalják meg a boldogságot, mint a szegények. Mindazonáltal a jövedelem másokhoz viszonyítva értékelhető és alapvető fontosságú a modern társadalomban, ezért például a munkanélküliség (a boldogságérzet csökkenésének egyik legnyomatékosabb kiváltója), vagy a munkahely (a jövedelemforrás) elvesztése tartós és súlyos negatív következményeket von maga után (Ash 2007, Zsolnai 2010), amelyet Luhmann társadalmi *exklúzióként* határozott meg. A fentiekből megállapítható, hogy a jövedelemszerzésre és a személyközi kapcsolatokra fordított idő egyensúlya elősegíti a harmonikus életfeltételek megteremtését, valamint a jövedelem meghatározott szintje általában előfeltétele a boldogság megélésének, amelyhez a társadalmi jövedelmi egyenlőtlenségek problémája kapcsolódik. Az állam a redistribúció útján hozzájárulhat a jövedelemkülönbségek csökkentéséhez, a társadalmi inklúzió megvalósításához (Luhmann 1997), lehetőségei azonban a Laffer-hatás miatt korlátozottak a finanszírozási forrás tekintetében (azaz az adók kivetésének növelésében). Mindez arra utal, hogy a jövedelemkülönbségek mint identifikált problémák megoldásához az állam például az adóztatás útján, valamint a minimálbérek determinálásával járulhat hozzá, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a jelentős különbségek felszámolásához további megoldási módokra lenne szükség, amely egy későbbi fejezet tárgya. Összefoglalóan, a jövedelemkülönbség a társadalmi egyenlőtlenség egyik megjelenési formája, amelyet Luhmann a modern társadalom jellemzőjeként határozott meg. A társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggésben már szó volt arról, hogy a gazdasági részrendszer teremt meg és ezt a tényt az empirikus adatok is alátámasztják például az egységesített növekedés elméletben (Galor 2011) olvasható tények alapján.

Luhmann a társadalmi egyenlőtlenség problémái mellett külön foglalkozott az ökológiai problémák átgondolásával a részrendszerek funkcióinak konsziderációjával. Az ökológiai problémák megoldási módzatainak leírására a tudományos részrendszert vélte a legalkalmasabbnak, figyelembe véve a következőkben ismertetett nehézségeket. *Az ökológiai problémák* megoldására a tudomány a környezetgazdaságtan (például Daly 1991, Pearce, Atkinson 1992, Kerekes 2007 stb.) alapos kidolgozásával válaszolt, a fenntartható fejlődés megfogalmazásával. Ezzel összefüggésben Luhmann (2010) bírálta a határhaszon elvét (Samuelson, Nordhaus 2012, Kerekes 2007), amely nem egyértelműen határozza meg, hogy a gazdasági részrendszer miként értelmezi azt a kifizetést, amely a környezetkárosítás

költségeinek *internalizálását* igényli (avagy az externáliák visszaszorítását, oly módon, hogy a társadalmi határhaszon – pl. az egészségjavulás – egyenértékű legyen a társadalmi határköltséggel. Samuelson, Nordhaus 2012). A gazdasági részrendszer számára ezek a külső környezet problémái mindaddig, amíg ezt a politikai és a jogi részrendszerek nem szabályozzák valamilyen módon. Következésképpen a tudomány által megfogalmazott ökológiai problémák és fenntartható fejlődés megoldását elsősorban a politika részrendszertől várják el környezetpolitikai eszközökkel, amelyek megvalósítása a jogi részrendszerben a jogszabályokkal határozható meg. A fenntartható fejlődés tehát az olyan környezetpolitikai eszközök alkalmazását igényli, mint az adók és a normák (Kerekes 2007). Formája lehet a környezetszennyezés büntetése adóztatással (pl. zöldadó, karbonadó) vagy szennyezési bírság kiszabása, környezetszennyezési engedélyek értékesítése a maximális kibocsátás meghatározása alapján. Emellett létezik olyan elgondolás, amely az externáliákból adódó károsodást állami beavatkozás nélkül is megoldhatónak tartja, például Coase álláspontja szerint a károsodást elszenvedő magánszemélyek kártérítést követelhetnek a kárt okozó vállalatától magánalku formájában, amely azonban nem minősült átfogó megoldásnak. (Samuelson, Nordhaus 2012) Az állami beavatkozás tehát elengedhetetlen a problémamegoldás érdekében, az adóztatás mellett a környezetvédelmi célú beruházások támogatásával vagy a fogyasztói magatartás (a preferenciák) befolyásolásával, például a környezetbarát termékek árainak támogatása révén. Természetesen ez megvalósulhat a termelők támogatása útján is, amennyiben a termelőket (és így az eladókat) a környezetbarát technológiák alkalmazására és termékek előállítására ösztönzi.

Az ökológiai problémák pontos identifikálása azonban nehézségekbe ütközik annak okán, hogy az összes környezeti kár számbavétele, mérése, a kibocsátási mennyiségek meghatározása nehezen kivitelezhető, valamint a felelősök egyértelmű kijelölése, a hatások időbeli állandósága is kétséges. A nem várt következmények felmérése pedig szinte lehetetlen, így például a mennyiségi döntésekkel az allokációs folyamatot változtatják meg, amely a piaci működést jelentősen befolyásolhatja, elkerülhetetlenül károkat okozva a gazdaság működésében (Luhmann 2010). Samuelson és Nordhaus (2012) a környezet megóvását célzó gazdasági társadalmi szabályozás hatásait elemző tanulmányok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a gazdaság szabályozása kevés hasznot eredményez, súlyos hatékonysági veszteségeket és jelentős jövedelem átcsoportosítást okoz. A gazdasági részrendszer teljesítményét bármilyen módon befolyásolják, az kihat az összes részrendszerre és végsősoron az egész társadalomra (Luhmann 2010).

A környezetvédelem problémamegoldásának kulcsfontosságú része a finanszírozási forrás előteremtése, például a környezetvédelmi adó kivetésével. A terminológiai elemzés azonban rámutatott, hogy a környezetvédelmi adó jelentésére és alkalmazási körére jelenleg nincs egységes konszenzus és az adók hatását tekintve sem minősül átfogó megoldásnak. A problémák megoldási módozatainak kidolgozása tanácsos, amelyhez néhány példát statuál a későbbi elemzés. Az elemzés arra próbál rámutatni, hogy az identifikált probléma megoldásai egyidejűleg a jövedelemkülönbségek csökkentéséhez is hozzájárulhatnak, például az ún. zöld munkaterületek promóciójával, amennyiben finanszírozásuk forrása biztosított.

A fenti két probléma abban az esetben értelmezhető, ha mérhető formában áll rendelkezésre. Ennek érdekében az indikátorok alkalmazása nélkülözhetetlen a társadalmi-gazdasági fejlődés mérésével összefüggésben, amelyek explicit rámutatnak a konkrét problémákra. Általában a közismert bruttó hazai termék indikátora (GDP) terjedt el, mint a társadalmi-gazdasági fejlődés indikátora, amely azonban a valóságot oly módon konstruálja, hogy bizonyos problémákat figyelmen kívül hagy, szoros összefüggésben a részrendszerek azon sajátosságával, amely az autopoieízisből adódó elhanyagolásban realizálódik. (Többek között a korábban ismertetett ökológiai és társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggően, amelynek részletei a következő fejezetből ismerhetők meg).

III.5.3. A társadalmi – gazdasági fejlődés mérésének problémái

III.5.3.1. A Bruttó hazai termék

A GDP (*Gross Domestic Product – bruttó hazai termék*) az ENSZ 1953-tól bevezetett nemzeti számlarendszerének (*SNA: System of National Accounts*) legfontosabb mutatószáma, amely a nemzetgazdasági tevékenység mérésére szolgál (Katits 2009). A GDP és az SNA módszerek eredete visszanyúlik az 1930-as és '40-es évekre, a két világháború és a gazdasági világválság sújtotta gazdasági helyzetben vezették be, kezdetben az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban. Ebben az időszakban az elsődleges célkitűzés a gazdasági fellendülés élénkítésére irányult, így a GDP a termékek és a szolgáltatások előállításának becslésére szolgált, a második világháborúhoz szükséges fegyverigény értékelése mellett. A gazdasági fejlődés előmozdítása a jóllét (*well-being*) fundamentális feltétele volt. A közgazdászok azonban a GDP bevezetésétől kezdődően felhívták a figyelmet arra, hogy az általános jóllét mutatójaként történő értelmezése helytelen és veszélyes, mert a gazdaság növekedésének mértékét hivatott mérni, amely a társadalmi jóllét csak egy részét fedi le.

Ennek ellenére az utóbbi megközelítőleg 70 évben a GDP a kormányok „*sine qua non*” eszközévé vált, mint a gazdasági és fiskális politika sikerének indikátora. (Daly, Posner 2011)

A GDP korlátairól, pontosságát és hitelességét kétségbe vonó tényezőkről számos publikáció jelent meg az utóbbi néhány évtizedben. A problémák kvázi statikusnak tekinthetők, ezek közé tartoznak például a számbavételi, számítási pontossággal kapcsolatos kérdések, a környezetet károsító javak és az élet kioltására létrehozott eszközök beszámításának aggályai vagy az értékteremtő területek kihagyásának dilemmái, valamint az egy főre jutó GDP esetleges torzító értelmezési lehetőségei. A számítási pontosságot és a hitelességet nehezíti, hogy az adatok egy része kizárólag becsléssel állapítható meg: így például az illegális tevékenységek (feketegazdaság), az informális szektorok, a falusi gazdaságok teljesítményének értékelése (Szentés 2013). Az illegális tevékenységek mérésének problematikája bizonyos morális kérdéseket is felvet. Amennyiben a GDP-re úgy tekintünk mint egy értékközvetítő indikátorra, amely a társadalom által elfogadott gazdasági tevékenységek eredményének mérésére szolgál, az illegális tevékenységek becsült értékének nem lehetne helye a struktúrában. Érték- és adattorzító hatása van, amely lehet, hogy javítja az egyes országok számszerűsített gazdasági teljesítményét, a valóságban nem a legális teljesítményt veszi figyelembe. A fejlett országokban ugyan nem ezek a tevékenységek képviselik a gazdaságok hajtóerejét, de a kiszűrésükkel tisztább képet kaphatnánk a legális gazdasági teljesítményről, amennyiben az olyan tevékenységek is helyet kapnának, amelyek valóban társadalmi értéket hordoznak magukban, mint a gyermeknevelés vagy a háztartási munka. A gyermeknevelés kérdése nem új keletű: „... ha családban nevelik a gyermekeket, akkor a gyermeknevelés értéke – szinte természetszerűen – nem termelési tényező, abban a pillanatban azonban, amint fizetett gondozónőt alkalmaznak, akkor ez a GDP elemévé válik.” (Nyitrai 1998: 731) Az előbbiekből konstatálható, hogy a GDP struktúrájában a szülői szerep értékét nem veszik számításba, de a gondozónő fizetett munkájaként már értékessé válik. Következésképpen identifikált probléma a családi gyermeknevelés számbavételének, pontosabban gazdasági szempontú értékelésének hiánya.

Szintén megemlítenő identifikált probléma, hogy a GDP részeként beszámított, környezetre káros szennyezőanyagok felhasználása által okozott problémák egyre hangsúlyosabbak, a környezetszennyezés mértékének növekedésével. Így a GDP értékében nem veszik figyelembe azokat a költségeket, amelyek a természeti erőforrások felhasználását foglalják magukba, valamint a levegő- és vízszennyezést, a talajeróziót stb. További aggályok (identifikált problémák) merülnek fel az emberi élet kioltására alkalmas fegyverek

vonatkozásában, amelyek ugyanazon értékelés alá esnek, mint más jótékony javak (pl. gyógyszerek vagy élelmiszer). Megkérdőjelezhető, hogy bizonyos termékek hozzájárulnak-e a fejlődéshez és a jóléthez bármilyen értelemben. (Drudy 2009)

Az előbbieken túl, az egy főre jutó GDP pedig azt sugallhatja, hogy egy adott ország minden egyes személye egyformán részesül a gazdasági növekedés áldásaiból, jóllehet ez igen távol áll a valóságtól. Lehetséges, hogy a gazdasági növekedés kedvező értéket mutat, azonban ez független a szegények számától, így a GDP önmagában *de facto* nem tükrözi a társadalom gazdasági realitását. Más oldalról megközelítve, a GDP egy adott nemzetre jellemző jövedelmi eltérések, azaz a jövedelem egyenlőtlen eloszlása okán kialakuló társadalmi különbségek kimutatására alkalmatlan. Nyilvánvaló, hogy ugyanazon gazdasági teljesítményt feltételezve az egy főre jutó GDP sokkal kedvezőbb képet mutat alacsony népességszám esetén.

A fentiekben megemlített néhány problematikus terület a GDP korlátainak érzékeltetését szolgálta, rámutatva, hogy önmagában alkalmatlan a valódi fejlődés mérésére. Számos közgazdász, szociológus és más társadalomtudós már bebizonyította, hogy a gazdasági növekedés méréséhez más módszer alkalmazása szükséges, amely nem pusztán a gazdasági, de a társadalmi és a környezeti tényezők számszerűsített effektusait is explicit kimutatja. A fejlődés mérésének különböző megközelítései lehetségesek, amelyek a gazdasági aspektusok mellett a társadalmi és a környezeti tényezők (identifikált problémák) effektusait is számszerűsítik. A különböző aspektusokra tekintettel a mutatók több módon csoportosíthatók, így például a GDP alkalmazásával összefüggésben vagy a mutatók orientációjának konsziderációjával (környezeti, társadalmi vagy mindkettő). A GDP alkalmazásának módja szerinti csoportosítási szempontból három főcsoport különíthető el:

- 1) a GDP értékét korrigáló indikátorok,
- 2) a GDP-t nem alkalmazó indikátorok és
- 3) a GDP értékét is tartalmazó kompozit indikátorok.

A fenti csoportosítás alapján az indikátorok egy-egy példája látható az alábbi táblázatban:

9. táblázat: A társadalmi-gazdasági fejlődés mérésére szolgáló indikátorok

GDP-t korrigáló indikátorok	GDP-t nem alkalmazó indikátorok				GDP-t is tartalmazó kompozit indikátorok
	Ökológiai indikátorok	Társadalmi indikátorok			
		Életminőséget mérő indikátorok	Nemi egyenlőtlenséget mérő indikátorok	Szegénységet mérő indikátorok	
Zöld GDP	Ökológiai lábnyom	Fizikai életminőség index (PQLI)	Nemek szerinti fejlődési indexet (GDI)	Nemzetközi szegénységi küszöb (IPL) Társadalmi szegénységi küszöb (SPL)	Emberi Fejlődés Index (HDI)
Fenntartható gazdasági jóllét index (ISEW)	Élő bolygó index (LPI)	Bruttó nemzeti boldogság (GNH)	Társadalmi nemi hatalomképesség index (GEM)	Emberi szegénység index (HPI) Többdimenziós szegénységi index (MPI)	
Valódi fejlődés mutató (GPI)	Boldog bolygó index (HPI)	Jobb élet index (BLI) (OECD)	Nemek szerinti egyenlőtlenségi index (GII)	Jövedelmi és létfeltételek (ILC) (Eurostat)	
		Szubjektív jóllétet mérő index (Eurostat)			

Forrás: Nagy (2016c) nyomán

III.5.3.2. A GDP-t korrigáló indikátorok (ökológiai problémák)

A GDP korrekcióját szolgáló alternatívák például: a „zöld GDP”; a fenntartható gazdasági jóllét indexe (*Index of Sustainable Economic Welfare: ISEW*); és a valódi fejlődés mutató (*Genuine Progress Indicator: GPI*). A mutatókkal kapcsolatban a következő területeken nincs egységes konszenzus:

- a számba vett tevékenységek típusaiban és értékelésében (pl. az önkéntes munka értékelése vagy az illegális tevékenységek értéktelensége);

- a hasznos és káros javak meghatározásával kapcsolatosan, amely gyakran szubjektív döntés tárgyát képezi (pl. gyorsétel);
- a kimerülő természeti erőforrások költségeinek értékelésében (Costanza et al. 2009).

III.5.3.2.1. A környezetkímélő fejlődés mutatószáma: A „zöld GDP” (Green GDP)

A „zöld GDP” koncepciójának kialakulása az 1990-es évek elejéhez köthető, válaszként a tradicionális bruttó hazai termék (GDP) azon hiányosságára, hogy nem veszi számításba a természeti erőforrások kimerülését és a szennyezést, ami az emberi jóllétet károsítja (Wu J. & Wu T. 2010). A „zöld GDP” a gazdasági fejlődés következményeként bekövetkező környezeti és ökológiai károk számszerűsített értékével korrigált GDP adat. Számítása a következőképpen történik:

$$\text{Zöld GDP} = \text{GDP} - \text{a természeti erőforrások felhasználásának költsége} - \text{a környezet (természeti erőforrások) kimerülésének költsége.}$$

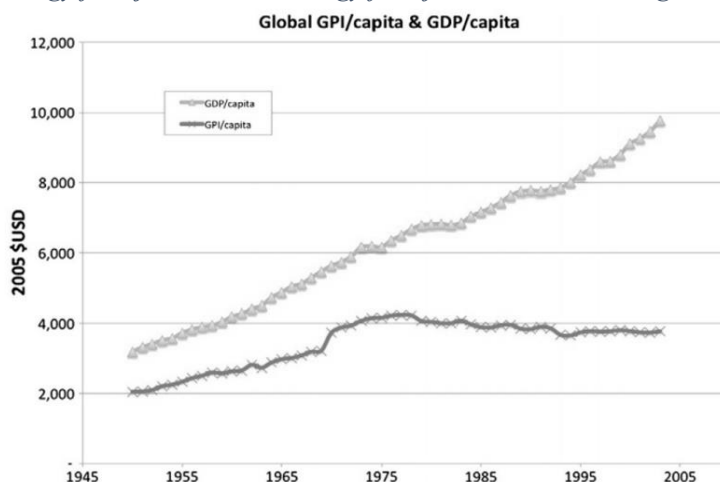
A Kínai Állami Környezetvédelmi Hivatal és a Kínai Statisztikai Hivatal 2004-ben kezdte meg kutatásait a zöld GDP létrehozásának érdekében, majd 2006-ban ismertette a környezetvédelmi károkkal módosított GDP-re vonatkozó jelentését (Zheng, Chen 2006). Az előzetes becslések szerint a környezetszennyezés Kínában 2004-ben elérte a GDP 3,05%-át (a környezetszennyezés költségeinek megoszlása: a vízszennyezés 55,9%, a levegőszennyezés 42,9%, a szilárd hulladékok és környezetszennyezési balesetek 1,2%), míg a környezetvédelmi ráfordítások a GDP mindössze 1,8%-át tették ki (Du Jing 2004). 2010-ben a szennyezés költsége meghaladta a GDP növekedését: a szennyezés 13,7%-kal, a GDP 10,4%-kal nőtt (Li Jing 2013). A zöld GDP elterjedésének nehézségei között megemlíthető például, hogy a természeti erőforrások és a környezetvédelem minőségének jellegzetességeiből adódóan mérésük nehézségekbe ütközik. A termékekhez és szolgáltatásokhoz hasonló ellenértékük meghatározása kihívást jelent, a környezetvédelem és az ökológiai károk esetében egyaránt (Alfsen et al. 2006).

III.5.3.2.2. A fenntartható gazdasági jólét indexe (ISEW), a valódi fejlődés mutató (GPI)

A fenntartható gazdasági jólét index (*ISEW: Index of Sustainable Economic Welfare*), amelyet később felülvizsgálva átneveztek valódi fejlődés mutatóra (*GPI: Genuine Progress Indicator*), a GDP tekintetbevételével konstruált mutató. (Center for Sustainable Economy and the Institute For Policy Studies 2015) Az ISEW számításba veszi a környezeti tényezőket, az ökoszisztéma, és a természeti erőforrások hosszú távú fenntarthatóságát (Valentin and Spangenberg 2000; Pulselli et al. 2008: In Giannetti et al. 2015). A GDP-vel ellentétben az életminőség közvetlen javítását szolgáló gazdasági tevékenységeket méri, így a jelenlegi piacképes áruk és szolgáltatások helyett az emberiséget szolgáló folyamatokat veszi figyelembe (England, 1998: In Giannetti et al. 2015). A tényezők között nehezen számszerűsíthető, becslésen alapuló tételek is szerepelnek.

A GPI a nemzetek fejlődését a jólét és a környezet számszerűsített hatásainak figyelembevételével méri (Giannetti et al. 2015). Az ISEW-hez képest több tényező komplex aggregátuma, összesen 26 indikátor (7 gazdasági, 10 társadalmi, 9 környezeti mutató) kombinációja. A kalkuláció során az értéket növelő tényezők között szerepel például a háztartási munka, a gyermeknevelés, az önkéntes munka, míg értéket csökkentő tényezők például a szabadidő csökkenése, a bűnözés költsége stb. (Görbe, Nemcsicsné 1998). A következő ábra az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó GPI alakulását mutatja globálisan (Kubiszewski et al. 2013: 63):

12. ábra: Az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó GPI alakulása globálisan 1945 és 2005 között

Forrás: Kubiszewski et al. (2013: 63)

Az ábra alapján megállapítható, hogy globálisan az egy főre jutó GDP és GPI egyaránt növekedést mutatott kisebb visszaesésekkel az 1980-as évekig. Ezt követően azonban a GPI korábbi felfelé ívelő tendenciáját megtörve, csekély mértékben visszaesett, amíg a GDP emelkedő trendje folytatódott. Az elemzés arra enged következtetni, hogy a GDP növekvő tendenciája nem garancia a valódi fejlődésre.

III.5.3.3. A GDP-t nem tartalmazó indikátorok

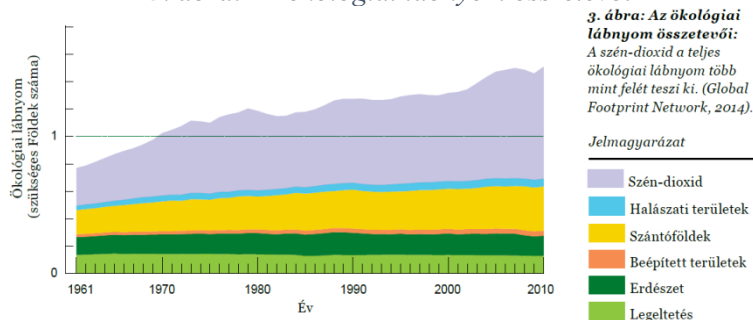
A GDP-t nem tartalmazó indikátorok közé tartoznak az ökológiai és a társadalmi mutatók.

III.5.3.3.1. Ökológiai indikátorok

A környezet változását figyelemmel kísérő ökológiai indexek közé sorolhatók például az ökológiai lábnyom, az élő bolygó index (LPI) és a boldog bolygó index (HPI). Az ökológiai lábnyom az Élő Bolygó Jelentés (WWF 2014) megfogalmazásában a következő:

„Az ökológiai lábnyom mindazoknak a természeti erőforrásoknak, illetve az ezekhez szükséges területek az összessége, amire az emberiségnek szüksége van. Magában foglalja mindazokat a biológiailag termékeny területeket (biokapacitást), amit hasznosítunk, például szántókat, legelőket, beépített területeket, tengeri halászföldeket és erdőket. Ugyancsak magába foglalja azokat az erdőterületeket is, amelyek az óceánok által már megkötni nem tudott szén-dioxid kibocsátást képesek elnyelni. Mind a biológiai kapacitást, mind az ökológiai lábnyomot közös mértékegységgel, a globális hektárral (gha) mérjük.” (WWF 2014: 10)

13. ábra: Az ökológiai lábnyom összetevői

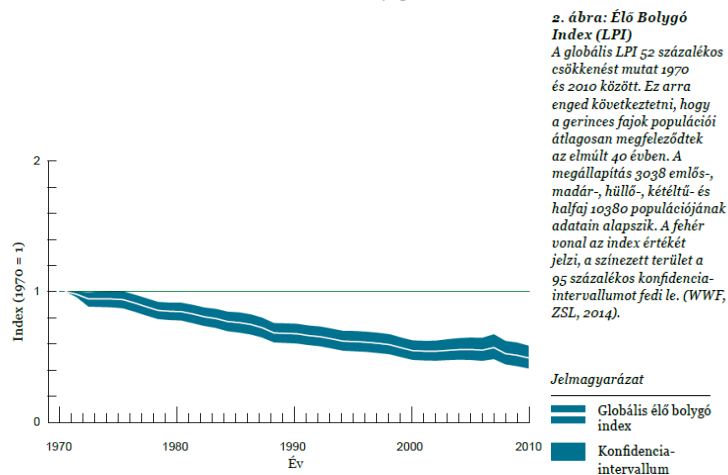
Forrás: WWF Élő Bolygó Jelentés (2014: 10)

A fenti ábrán látható, illetve emellett olvasható, hogy a teljes ökológiai lábnyom több mint fele szén-dioxid a 2014-es Élő Bolygó jelentés szerint. A levegő szén-dioxid

koncentrációjának emelkedése fokozza a légköri felmelegedést, ezáltal globális klímaváltozást indukál, veszélyeztetve a Föld minden élőlényét (Kerekes 2007).

Az élő bolygó index (*LPI: Living Planet Index*) több ezer gerinces faj populációját vizsgálja. A globális LPI értéke 52%-kal lett kevesebb 1970 és 2010 között, tehát az utóbbi 40 évben a gerinces fajok populációja lényegében a felére csökkent, melyet a következő ábra illusztrál:

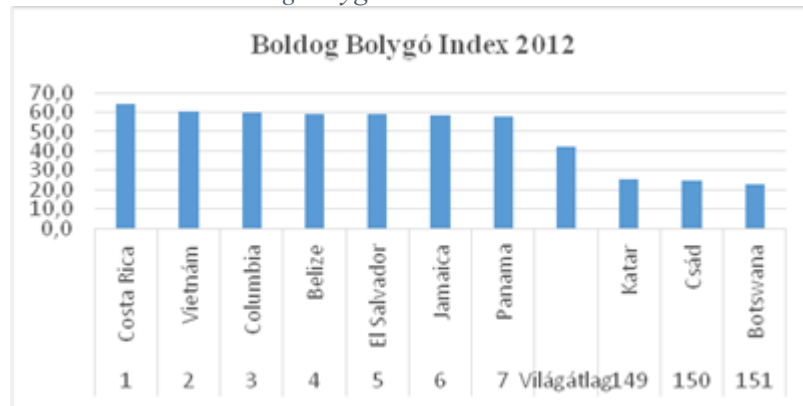
14. ábra: Élő Bolygó Index (LPI)

Forrás: WWF Élő Bolygó Jelentés (2014: 8)

A boldog bolygó index (*HPI: Happy Planet Index*) célja a fenntartható jóllét meghatározása (NEF HPI 2015). Számítása az étellel való elégedettség és a várható élettartam szorzatának, valamint az ökológiai lábnyom értékének hányadosával történik. A boldog bolygó index tehát a szubjektív jóllétben és a környezetben bekövetkező változásokra egyaránt tekintettel van. A 2012-es adatok alapján megállapítható, hogy a világ átlagos HPI értéke 42,5 volt. A boldog bolygó index rangsorában az első tíz ország a következő ábrán látható:

15. Ábra
Boldog bolygó index 2012

Forrás: NEF HPI 2015 (www.happyplanetindex.org)

A 151 ország rangsorában a legmagasabb értéket Costa Rica, Vietnám és Columbia esetében mérték, míg a legalacsonyabb értéket a dél- és közép-afrikai régióban (148. Közép-Afrikai Köztársaság: 25,3, 151. Botswana: 22,6), a kelet-afrikai régióban (150. Csád: 24,7) és a közel-keleti, délnyugat-ázsiai régiókban (149. Katar: 25,2) regisztrálták, melyek jelentősen elmaradtak az átlaghoz képest is. Az EU tagországok, valamint Norvégia és Svájc vonatkozásában a tíz legmagasabb HPI értékkel rendelkező országot a következő táblázat szemlélteti:

10. táblázat: Az első tíz HPI érték az EU tagországok, Norvégia és Svájc vonatkozásában

HPI rangsor	Országok	HPI érték
29	Norvégia	51,4
34	Svájc	50,3
41	Egyesült Királyság	47,9
46	Németország	47,2
48	Ausztria	47,1
50	Franciaország	46,5
51	Olaszország	46,4
52	Svédország	46,2
59	Ciprus	45,5
62	Spanyolország	44,1
66	Málta	43,1

Az adatok forrása: NEF HPI 2015

Norvégia a 29. helyen (míg az egy főre jutó GDP, a HDI és az IHDI esetében az első helyen állt), Svájc a 34. és az Egyesült Királyság a 41. helyen volt a rangsorban. Az EU tagországok közül a legalacsonyabb értékek Litvánia (120.helyen, HPI: 34,6), Bulgária (123. helyen, HPI: 34,1) és Luxemburg (138.helyen, HPI: 29,0) esetében tapasztalhatók a 151 ország rangsorában. Következésképpen az egyes országokban az ökológiai lábnyom értéke

nagymértékben meghatározza a boldog bolygó index értékét, amelynek hatására az országok rangsora jelentősen módosulhat, például a GDP, a HDI vagy a BLI rangsorokhoz képest (NEF HPI 2015).

A következő fejezet a társadalmi indikátorokat strukturálja, a boldogság, az életminőség, a szegénység, és a nemi egyenlőtlenség méréséhez alkalmazott mutatók demonstrációjával.

III.5.3.3.2. Társadalmi indikátorok (társadalmi problémák)

A társadalmi indikátorok lehetnek többtényezősök, mint például a fizikai életminőség index (PQLI), a bruttó nemzeti boldogság (GNH), az OECD jobb élet indexe (BLI), és az Eurostat szubjektív jóllétet mérő indexe; vagy egytényezősök, mint például a szegénységet mérő indikátorok közül a nemzetközi szegénységi küszöb (IPL).

III.5.3.3.3. Életminőséget, boldogságot mérő indikátorok

A fizikai életminőség indexet (*PQLI: Physical Quality of Life Index*) az első olyan kompozit fejlettségi mutatóként tartják számon, amely nem a jövedelmeket vagy a gazdasági jólétet veszi alapul. Konceptiója, hogy a fejlődést számos tényező befolyásolja, így olyan indikátor szükséges, amely nem a kibocsátást méri. (Morris, 1979: In Giannetti et al. 2015). A PQLI könnyen értelmezhető mutatószám, amely a csecsemőkor elhalálózást, a várható élettartamot és az alapműveltséget egy 0 – 100-ig terjedő skálán méri (Morris, 1996: In Giannetti et al. 2015). Az index azt mutatta, hogy néhány országban a relatív magas egy főre jutó jövedelem mellett alacsony életminőség tapasztalható. Következésképpen az egy főre jutó jövedelem növekedésből nem feltétlen következik az életminőség javulása. (Giannetti et al. 2015)

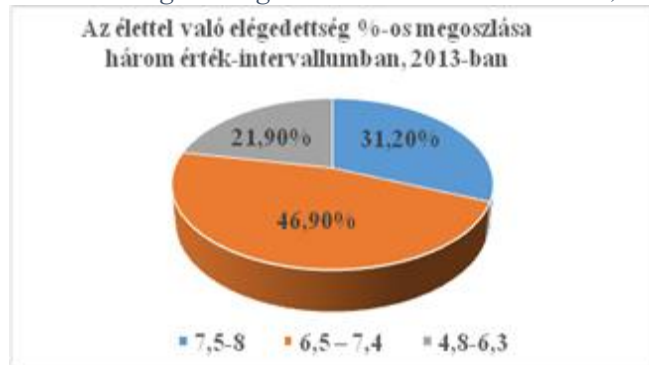
A bruttó nemzeti boldogság indexet (*GNH: Gross National Happiness*) a fejlődés egyik alternatív mérőeszközének tekintik (Costanza et al. 2009). A terminust Bhután királya vezette be az 1970-es években, amelynek koncepcióját négy tényező határozza meg: a jó kormányzás, a fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés, a kultúra megőrzése és a környezet megóvása. Később a négy tényezőt a következő kilenc területre osztották fel: pszichológiai jóllét, életszínvonal, jó kormányzás, egészség, oktatás, közösségi élet, a kulturális különbségek és reziliencia, időfelhasználás, ökológiai különbségek (The Centre for Bhutan Studies & GNH Research 2015).

Az OECD jobb élet indexe (*Better Life Index*) 11 területet foglal magába (lakáshelyzet, jövedelem, munka, közösség, oktatás, környezet, polgári szerepvállalás,

egészség, étellel való elégedettség, biztonság, munka és magánélet egyensúlya), amelyet egy bárki számára elérhető online interaktív web applikáció segítségével működtetnek 2011 május óta. A web applikáción a felhasználó megjelölheti negatív irányból pozitív irányba, hogy milyen értéket rendel az egyes területekhez. (OECD Better Life Initiative 2015) A felmért országok körébe tartozik a 34 OECD ország és az OECD két kulcsfontosságú partnerországa (Brazília és Oroszország). Az OECD felmérésének eredményeként kimutatta, hogy viszonylag alacsony volt az étellel való általános elégedettség Észtország, Görögország, Magyarország, Portugália és Törökország esetében, míg Kanada, Dánia, Norvégia és Svájc a legelégedettebb országok közé tartoztak. (Wright, Pasquali 2015) Érdemes megfigyelni, hogy ez nincs összhangban a GDP mozgásával, például a GDP értéke Észtország, Magyarország esetében 2012 és 2015 között, vagy Portugália esetében 2013 és 2015 között növekvő tendenciát mutatott.

A szubjektív jóllét felmérésével kapcsolatos módszertant az Eurostat 2013-tól koordinálja a tagországok között, amelyhez egy 22 kérdést tartalmazó kérdőívet alkalmaznak. A kérdőívben az étellel, az élet fontos területeivel való elégedettséggel, az egyén hasznosságérzetével, az élet tartalmosságának érzékelésével, a személyes kapcsolati háló funkcionalitásával, az emberekbe vetett bizalommal és az általános biztonságérzettel kapcsolatos kérdéseket fogalmaztak meg. A szubjektív jóllét egyik legfontosabb mutatója az étellel való elégedettség, amely 11 fokú skálával jelöli az elégedettség mértékét. A 2013-as felmérés során az országok közül a legmagasabb 8-as értéket Svájc, Svédország, Finnország, és Dánia esetében regisztrálták, majd Norvégia és Izland 7,9-es értékkel következett a rangsorban. Ciprus, Görögország, Magyarország és Portugália esetében 6,2-es értéket, Szerbia esetében 4,9-es és Bulgária esetében 4,8-as értéket állapítottak meg és ez utóbbi kettő a legalacsonyabb értéknek minősült. Összességében az étellel való elégedettség 2013-ban mért átlagos értékei alapján három csoportot alkotva, az Eurostat által koordinált 32 ország vonatkozásában megállapítható, hogy az országok 21,9%-a tartozott a legalacsonyabb kategóriába (4,8 – 6,3); 46,9% a közepes kategóriába (6,5 – 7,4); és 31,2% a legmagasabb kategóriába (7,5 – 8) (KSH 2015c).

15. ábra: Az étellel való elégedettség három érték-intervallumban, 2013-ban

Az adatok forrása: KSH (2015c)

III.5.3.3.4. Nemi egyenlőtlenség és indikátorai

A fejezet a társadalmi egyenlőtlenség témakörén belül a nemek közötti egyenlőtlenség megjelenési formáit és indikátorait foglalja magába. Sajátossága és kiemelkedő társadalmi jelentősége okán a leírás rövid áttekintést nyújt a témáról, az indikátorok mellett az ENSZ munkaerőpiaci felmérésének néhány eredményét tartalmazza (UNDP 2014).

A nemek közötti egyenlőtlenség vonatkozásában a társadalmi változás vitathatatlan összehasonlítva a korabeli görög gondolkodásmóddal, amely a korai társadalmi rendszerben a nők szerepét a férfi kiszolgálására korlátozta. Például Platón és Arisztotelész felfogása, vagy Rousseau ideája kizárta a nők szerepét a közéletből, s különösen a politikából. A patriarchátus, amely hosszú időn át meghatározta a társadalmi berendezkedést, a férfiak uralmát jelentette a társadalomban és a gazdaságban egyaránt. A férfiuralom egyidejűleg a nők alárendeltségével járt együtt, amely mint kutatási terület többek között felölelte a nemek közötti munkamegosztást, a családon belüli hatalmi viszonyokat, és a nők kirekesztettségét a politikai intézményekből (Tilly, Scott 1978, Walkowitz 1981, In: Hadas 2011: 98). Carrigan, Connell és Lee (1985 In Hadas 2011: 110) a hatalom jogi-diszkurzív modellje alapján a maszkulinitás meghatározó ideológiájának beágyazódását ismerték fel az állami, az oktatási, a gazdasági és a családi szférákban egyaránt. (Hadas 2011)

A nemek közötti különbség nem pusztán morális és társadalmi kérdés, hanem gazdasági kihívás, mivel a nők gazdasági részvételének nélkülözése globálisan érzékelteti hatását. Amennyiben a nők teljes munkaerőpiaci kapacitásukkal tudnának élni, ennek makrógazdasági szinten is érvényesülne a pozitív hatása (Loko and Diouf, 2009; Dollar and Gatti, 1999 In: Elborgh-Woytek et al. 2013). A munkaerőpiacon tapasztalt gender különbségek az egy főre jutó GDP-ben is veszteségként jelentkeznek, amely egyes régiókban elérheti a 27 százalékot (Cuberes and Teignier 2012, In: Elborgh-Woytek et al. 2013). Az ún.

női munkaerő részvételi arány mutatójával (*FLFPR: female labor force participation rate*) mért érték potenciális felfelé ívelő tendenciája, az Egyesült Államokban 5%-kal; Japánban 9%-kal; az Arab Emírátságokban 12%-kal; és Egyiptomban 34%-kal növelhetné a GDP értékét (Aguirre et. al. 2012 In: Elborgh-Woytek et al. 2013).

Továbbá a McKinsey Global Institute (2015) állásfoglalása szerint amennyiben a nők ugyanolyan arányban vennének részt a munkaerőpiacon, mint a férfiak, a globális GDP értéke 26%-kal (28 trillió USA dollár) növekedne 2025-re. A teljes egyenlőség megvalósítása ugyan utópisztikusnak tűnhet, azonban ha minden ország a legjobb teljesítményt érné el a nemek közötti egyenlőtlenség csökkentésében, a GDP növelését 12 trillió dollárra becsüli az elemzés. A BBC (2015) értékelése közel sem ennyire optimista, becslése szerint a teljes egyenlőség megvalósulása 2133-ra következhet be. A munkaerőpiaci részvétel koncepciója nyilvánvalóan a munka jelenlegi felfogására épül, amelyben a gyermekgondozásnak és a háztartási munkának nincs gazdasági értéke. Elképzelhető, hogy a gazdasági növekedés (GDP) mennyivel kedvezőbb képet mutatna, amennyiben értéket rendelnének a nem fizetett munkaként számontartott gyermekneveléshez és a háztartási munkához.

A makrógazdasági szintű vizsgálatok azonban nehézségekbe ütköznek, többek között annak okán, hogy a közismert makrógazdasági mutatók aggregát jellegűek és a gazdasági teljesítményre orientáltak; továbbá ún. gender vakság jellemző, mivel nem vesznek tudomást a mikro szinten tapasztalható nemek közötti eltérésekről. Nyilvánvalóan az egyes makrógazdasági tényezők megismeréséhez az aggregátumok elemzése szükséges, amelyhez a nemi egyenlőtlenséget mérő indikátorok szükségesek. Ezek a mutatók gender érzékeny makrógazdasági politikai szemléletet feltételeznek, amelyek a piac (munka- és pénzpiac), valamint a tulajdon feletti döntéshozatal és ellenőrzés vizsgálatával egyaránt foglalkoznak (úgy a privát, mint a nyilvános szférában). (Cagatay In: Gutierrez 2003)

A mérési nehézségek ellenére számos indikátort fejlesztettek ki az évek során, mint például az ún. genderstatisztikán belül a nemek szerinti fejlődési indexet (*GDI: Gender-related Development Index*), a nemi hatalomképesség indexet (*GEM: Gender Empowerment Measure*), vagy a nemek szerinti egyenlőtlenségi indexet (*GII: Gender Inequality Index*). Amíg a nemek szerinti fejlődési index (*GDI*) a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenségeket méri, addig a nemi hatalomképesség index (*GEM*) a férfiak és a nők részvételének arányát vizsgálja a gazdasági és a politikai életben. A nemek szerinti egyenlőtlenségi index (*GII: Gender Inequality Index*) az indikátorok egyik legátfogóbb típusa, amely három dimenzióban méri a nemek közötti egyenlőtlenséget: a reprodukív egészséget, a szerepvállalást, és a

gazdasági aktivitást. Az előbbieken belül a reprodukív egészség méréséhez a gyermekágyi halandóságot és a serdülőkorúak szülési arányát; a szerepvállalás esetében a nők által betöltött parlamenti helyek arányát; a gazdasági aktivitáshoz pedig a munkaerőpiaci részvétel és a közép- és felsőoktatásban résztvevők nemenkénti megoszlását veszik figyelembe. (Mecatti, Crippa, Farina 2013) A következőkben néhány számadat szemlélteti az egyenlőtlenségek manifesztációját.

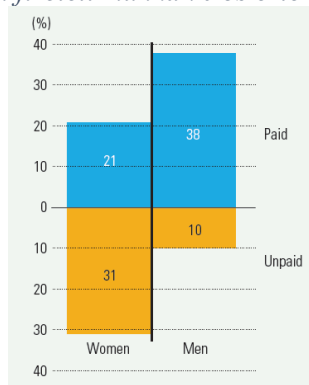
A GDI az emberi fejlődési indexen (HDI) alapul, azaz a HDI női és férfi megoszlásán, amelyet 148 országra vonatkozóan számítanak ki. A GDI megmutatja a nemek közötti különbségek százalékos eltérését, amely globálisan megközelítőleg 8%-kal kisebb értéket mutatott a női HDI esetében a férfi HDI-hez képest. A nemek közötti különbségek százalékos arányában azonban országcategóriákon belül és a régiók között kisebb-nagyobb mértékű eltéréseket regisztráltak. Példának okáért a nagyon magas emberi fejlődés csoportjába tartozó országokban a nemek közötti különbség kisebb, mint az alacsony HDI kategóriába tartozó országok esetében. A régiókat tekintve a legkisebb különbséget az OECD országokban (3,6%) regisztrálták, amelyet Latin Amerika és a Karib régió (3,7%) követ, míg Dél-Ázsiában a globális átlag több mint kétszeresét mérték, azaz 17%-ot. A GDI rangsorában az első helyeken Szlovákia, Argentína, Magyarország, Norvégia és Svédország volt. (UNDP HDR GDI 2015) A GII vonatkozásában a rangsor élén állt Szlovénia, Svájc, Németország, Svédország, Dánia és Ausztria (Magyarország a 45. a rangsorban). A GII mértéke rendkívüli mértékben eltért az egyes országokban, 2,1%-tól 73,3%-ig terjedt. (UNDP HDR GII 2015) A nemek közötti eltérés utalhat arra a szemléletmódra, amely a korábban leírt patriarchális berendezkedéssel van összefüggésben, ahol a férfi és a női szerepek eltérése társadalmi kontextusban, normákban, értékekben, felfogásban és kulturális meghatározottságú nemi szerepekben egyaránt gyökerezik, amelynek megjelenési formái például az ENSZ munkapiaci felmérése alapján konkretizálhatók.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (UNDP HDR 2015) munkapiaci felmérésének konklúziója, hogy a nőknek kisebb szelet jut a fizetett munkából; kevesebbet keresnek, mint a férfiak; a meghatározó döntési pozíciókban alul reprezentáltak; egyenlőtlen korlátokkal szembesülnek a vállalkozói szférában; és számos országban kiszolgáltatott szerepben vannak. Mindazonáltal néhány területen lassú fejlődés tapasztalható, ide sorolható a nők arányának fokozatos emelkedése a döntési pozíciókban, a munkaerőpiacon és az oktatásban. Konkrétan a parlamenti helyeken, a miniszteri pozíciókban, valamint az irányító és a vezető pozíciókban a

női részvételi arányának lassú növekedése tapasztalható, azonban még mindig jelentősen meghaladja a férfiak részvételi aránya a nőkét.

A munkaerő-piaci részvételi arány globálisan a férfiakra vonatkozóan 77 százalék, a nőké 50 százalék körül volt 2015-ben, amely az 1995-ös adatokhoz képest kismértékű kedvező irányú elmozdulást mutat, azonban az országok között szubsztanciális eltérések konstatálhatók. Így az utóbbi évtizedekben a nemek közötti munkaerőpiaci részvétel különbség mértéke a nagyon magas és az alacsony fejlettségű országokban csökkent; azonban a magas és a közepesen magas fejlettségű országok esetében évtizedek óta konstans maradt, amely a világviszonylatban mért értékekben is megmutatkozik. (UNDP HDR 2015) További jelentős eltérések állapíthatók meg a fizetett és a nem fizetett munka arányában is, amelyet a következő ábra szemléltet.

16. ábra: A fizetett és a nem fizetett munka %-os értéke a nők és a férfiak esetében

Forrás: UNDP HDR (2015: 107)

A fenti ábra rámutat arra, hogy a férfiak dominanciája a fizetett munka tekintetében is kimagasló, azaz a férfiak jelenléte a fizetett munkaerőpiacon közel kétszerese a nőkének, míg harmada a nem fizetett munkaként végzett tevékenységeknek. A nem fizetett jelző nyilván arra utal, hogy a korábbiakban már megemlített társadalmi értékeknek (a családi gyermeknevelés és a háztartási munka) a gazdasági értéke nulla, amely a munkaerő-piaci részvétel szempontjából identifikált problémaként definiálható.

A fizetési különbségek azonban nem pusztán az előbbi munkatípusok esetében, hanem a fizetett munkáért kapott jövedelmekben is megnyilvánulnak, utalva a patriarchális berendezkedés fennmaradásának nyomaira, amelyeket a következő adatok támasztanak alá. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének jelentése (UNDP HDR 2015) alapján a nők globálisan 24 százalékkal keresnek kevesebbet a férfiaknál. A különbséget részben abban jelölik meg, hogy a nők alul reprezentáltak a magasabb szintű fizetési kategóriákban és a jobban fizetett

pozíciókban, azonban gyakorta a hasonló pozíciókban is alacsonyabb a jövedelmük. Például az Egyesült Államokban a női pénzügyi szakértők jövedelme mindössze a 66 százaléka, a női fogorvosnők jövedelme a 74 százaléka, a női könyvelők jövedelme a 76 százaléka az ugyanazon szakmában dolgozó férfiak jövedelmének. A latin-amerikai női felsővezetők átlagosan 53 százalékát kapják a férfi felsővezetők bérének, a női tudósok a 65 százalékát. A jelentésben ugyan szerepelnek olyan okok, amelyek adódhatnak az iskolázottság, a képesség, a munkatapasztalat esetleges hiányából, azonban a legnagyobb részben megmagyarázhatatlannak vélik az okokat, ezért leginkább a diszkriminációval hozhatók összefüggésbe. A jövedelmi különbségek nem pusztán gazdasági adatok, hanem az autonómiát befolyásoló tényezőként a hatalmi viszonyokra is hatással vannak, minthogy a háztartásokban és a közösségekben a jövedelmi eltérés gazdasági függőséget okozhat. Az ugyanazon munkáért fizetett egyforma bér tehát gazdasági és társadalmi érték. Ráadásul a jövedelmi egyenlőtlenség nemzeti szinten is visszaesést okozhat, ami azt jelenti, hogy a nők jövedelmének növelése a nemek közötti eltérést csökkentené, és emellett nyilvánvalóan a nemzeti mutatók növekedéséhez is hozzájárulna. (Baden 1996)

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének további megállapítása, hogy a nők kisebb valószínűséggel kezdenek vállalkozásba, mint a férfiak, azaz a vállalkozások esetében is kevesebb a nők száma. Az okok közé sorolható például, hogy világviszonylatban a nők 42 százalékának nem volt bankszámlája 2014-ben. Továbbá egyes országokban a házas nők nem ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint a házas férfiak, esetenként az ingatlan tulajdonláshoz kapcsolódó jogokban előnytelen helyzetben vannak, valamint a nyilvános helyekre korlátozottan léphetnek be. Az előbbi hátrányokat erősíti meg Palmer nemi diszkriminációra irányuló kutatása a hitelpiac és a gazdasági hatékonyság összefüggésében, amely szerint a nőknek a férfiaknál magasabb kamatot kell fizetniük annak okán, hogy a hitel kockázata túlbecsült a nők esetében. (Baden 1996) Ezen túlmenően a női vállalkozók nemi alapú intézményi korlátokkal szembesülnek a pénzügyi piacokon is, az elavult bizalmi felfogás és informális szabályok okán, amelyek a férfi dominanciájú háztartásokban és az üzleti etikában gyökerező korlátok. (Goetz 1995, 1997) A nők kedvezőtlen helyzetét fokozhatja az adekvát oktatás és képzés esetleges hiánya, és ezáltal a hiányos képességek a hatékony hitel felhasználáshoz (Snyder 2000), amelynek következménye a hitelkihelyezés torzulása (Gutierrez 2003). (Nagy 2016a)

A fentiek tehát a modern társadalomban a nők exklúzióját szemléltetik, amely részben a felkészültségekkel (gondolkodásmóddal, hiedelmekkel stb.) van összefüggésben, s

mindazon tevékenységek anyagi elismerésének mellőzésével, amelyek az egész társadalom jövője, a következő generáció szempontjából nélkülözhetetlenek. A társadalmi kirekesztettség megjelenési formája a szegénység heterogén koncepciójával is demonstrálható az alkalmazott indikátorok függvényében. A szegénység méréséhez specifikus indikátorok állnak rendelkezésre, amelyek az országok fejlettségi szintjétől függően eltérhetnek tartalmukban, a szegénység dimenzióinak különböző aspektusaira rávilágítva, amely a következő fejezet tárgya.

III.5.3.3.5. Szegénységet mérő indikátorok

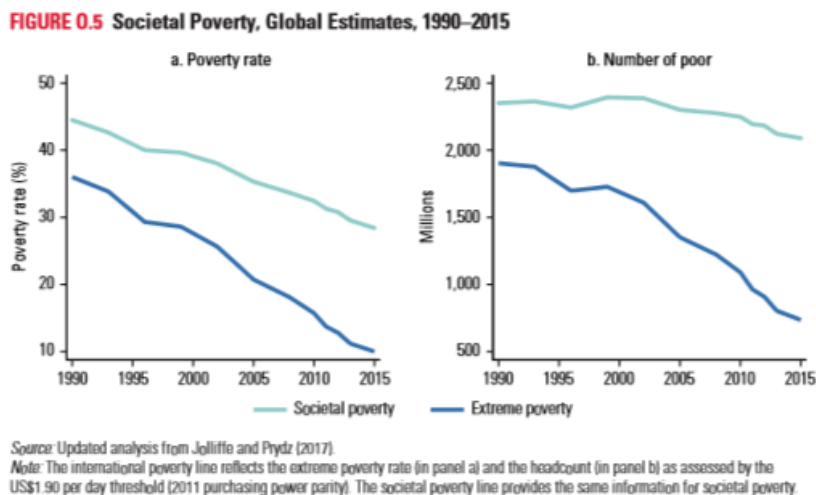
Az extrém szegénység felszámolására irányuló erőfeszítések eredményei nem maradtak el az utóbbi negyed évszázadban: amíg 1990-ben a világ népességének egyharmada élt extrém szegénységben, 2015-re a világ népességének egytizedére csökkent. Az elmúlt 25 éves egy százalékpontos átlagos csökkenő tendencia azonban 0,6 százalékpontra esett vissza, éves átlagban 2013 és 2015 között. A jelenlegi világgazdasági környezetben valószínűsíthetően a trend további romlására lehet számítani. Különösen érintettek az elmaradott országok, ahol az extrém szegénységben élők arányának növekedését mérték (míg 2011-ben 34,4%-os, addig 2015-ben már 35,9%-os volt az extrém szegénységet megtapasztaló lakosság aránya).

Az extrém szegénységben élők arányát a nemzetközi szegénységi küszöb (*International Poverty Line: IPL*) indikátorral mérik a vizsgált országokban, amelyhez küszöbértékként napi 1,90 amerikai dollárt vesznek figyelembe. A társadalmi-gazdasági fejlődés hatására folyamatos javulás volt tapasztalható, így globálisan 1990-ben 36%, 2013-ban 11,2%, majd 2015-ben 10%-os értékeket mértek. A szegénység koncepciója azonban az életkörülmények változásával formálódik, így a standard szegénység küszöbértéke az alacsony jövedelmű országokban napi 3,20 amerikai dollárra, és a közepes jövedelmű országokban napi 5,50 amerikai dollárra emelkedett.

A magas jövedelmű országokban a szegénység értelmezéséhez olyan átfogó mutató szükséges, amely képes kifejezni egy adott ország fejlettségének viszonylatában a szegénység aktuális mértékét. Méréséhez a társadalmi szegénységi küszöb (*Societal Poverty Line: SPL*) indikátort alkalmazzák, amelyhez a nemzetközi szegénységi küszöb mellett a medián fogyasztást vagy a jövedelmet is számításba veszik. Természetesen ily módon kedvezőtlenebb a szegénységben élők aránya, mintha kizárólag az extrém szegénységet vennék alapul. Számszerűen ez azt jelenti, hogy a társadalmi szegénységi küszöb alatt élők száma a háromszorosa az extrém szegénységben élőknek, és míg az extrém szegénységi küszöb alatt

élők aránya jelentősen csökkent, addig a társadalmi szegénységi küszöb alatt élők száma lényegében konstans maradt az elmúlt negyed évszázadban. (2015-ben 2,1 billióan éltek társadalmi szegénységben). A Világbank következő ábrája szemlélteti a társadalmi szegénység alakulását 1990 és 2015 között.

17. ábra: A társadalmi szegénység globális becslése

Forrás: (World Bank 2018: 9)

A fenti ábrán a korábban leírt tények összefoglalóan láthatóak: globálisan az extrém szegénységben élők százalékos aránya és száma is jelentősen csökkent 1990 és 2015 között, amelynek üteme azonban 2013-tól visszaesett. Természetesen a tendencia megváltozhat, de a függvény jelenlegi állása inkább a szegények számának növekedésére utal. Különösen szembetűnő a társadalmi szegénységben élők számának alakulása az extrém szegénységben élők számához viszonyítva, amely 1995-től 2005-ig növekvő tendenciát mutat, majd lassú ütemű csökkenés figyelhető meg. Mindazonáltal a második függvényen explicit megmutatkozik, hogy a társadalmi szegénységi küszöb alatt élők száma számottevően meghaladja az extrém szegénységben élőkét.

A Világbank célkitűzése az ENSZ fenntartható fejlődési céljaival (lásd United Nations 2019) összhangban, hogy az extrém szegénységben élők aránya 3 százalék alá csökkenjen 2030-ra, amelynek megvalósulása abban az esetben lehetséges, ha a gazdasági fejlődés a világ összes országában kedvező értéket mutat. Optimális esetben ez azt jelenti, hogy minden országban a gazdasági növekedés évente átlagosan körülbelül 8%-os mértékű, amely a globális társadalmi-gazdasági fejlődéshez és a szegények számának csökkentéséhez járulna hozzá. Ezzel ellentétben, ha az elmúlt tíz év átlagát képesek teljesíteni a szegénységben élők arányának csökkenése lelassulhat vagy stagnálhat. (World Bank 2018)

Az emberi szegénység komplex méréséhez további indikátorok ismertek, amelyek időrendi sorrendben a következők: az emberi szegénység indexe (HPI), a többdimenziós szegénységi mutató (MPI), és a globális többdimenziós szegénységi mutató, amelyet a szegénység komplexitásának átértékelésével hoztak létre.

„Az emberi szegénység indexe (*Human Poverty Index: HPI*) tartalmazza azok arányát, akik bizonyos küszöbérték alatti szinten élnek minden dimenziójában az emberi fejlődés indexének – élettartamot, az egészséges életet, az oktatáshoz való hozzáférést, valamint a megfelelő életszínvonalat is figyelembe véve.” (Medvéné 2013).

Az ENSZ által alkalmazott Többdimenziós szegénységi mutató (*MPI: Multidimensional Poverty Index*) ugyanazon három dimenzióban definiálja a szegénységet, mint az Emberi fejlődés mutató (HDI). Az MPI megmutatja azon emberek és háztartások számát, akik több dimenziós szegénységben élnek. Az MPI által lefedett 91 tagországban közel másfél billió ember (több mint az egyharmada a lakosságnak) élt többdimenziós szegénységben, ami körülbelül 1,2 billió olyan embert jelentett, akinek 1,25 dollár vagy annál kevesebb az egy napra jutó megélhetése. Az adatok alapján a legszegényebb országok közé tartozott Nigéria, Guinea és Etiópia. (UNDP 2014)

A korábban leírtaknak megfelelően, a szegénység koncepciójának értelmezése az idő során változik, mind több tényező tekintetbevételre van szükség a társadalmi valóság értékeléséhez. Ennek érdekében konstruálták a globális többdimenziós szegénységi mutatót, tíz indikátort meghatározva a nélkülözés mérésére a korábbi három tényezőtől (az egészség, az oktatás, és az életszínvonal). A felmérést 101 országban 5,7 billió emberre terjesztik ki a szegénységben élők arányának kimutatása céljából. A 101 országból 31 alacsony, 68 közepes és 2 magas jövedelmű ország vonatkozásában globálisan, térségi, és nemzeti szinten; valamint a nemzeteken belüli régiók és a háztartások szintjén is felméri a szegények arányát. Az elmúlt évben megállapították, hogy 1,3 billió (23,1%) ember él multidimenzionális szegénységben, kétharmaduk (886 millió) a közepes jövedelmű országokban tartózkodik, és az összérték fele (663 millió) 18 év alatti gyermek. A multidimenzionális szegények 84,5 százaléka a Szaharától délre fekvő afrikai térségben él (Dél-Szudánban 91,9%; Nigériában 90,5%; Gabonban 14,9%; és Dél-Afrikában 6,3%), valamint Dél-Ázsiában (Afganisztánban 55,9%; Maldív-szigeteken 0,8%).

A multidimenzionális szegénység mért adatai és ezen belül a komponensei jelentős eltéréseket mutathatnak országonként. Példaként szolgálhat Kenya és Pakisztán, ahol a

multidimenzióális szegénység mértéke hasonló, azonban Pakisztánban az oktatásban tapasztalható egyenlőtlenség kétszerese a Kenyában mértnek. A gazdasági jellegű, illetve jövedelemorientált szegénység koncepció tehát önmagában nem képes minden problémát feltárni. (OPHI, UNDP 2019) Más szavakkal, a szegénység problémakezelése olyan összetett megoldást igényel, amely felöleli az infrastrukturális beruházásokat, az oktatás és az egészségügy hatékony megszervezését, az élelmiszer és ivóvíz biztosítását. Nyilvánvalóan ezen tényezők nélkül a fejlődés elképzelhetetlen, azzal a kitételrel, hogy a fizetőképesség előfeltétele az előbbiek igénybevételének. Tehát a komplex problémakezeléshez nélkülözhetetlen a társadalmi-gazdasági indikátorok eredményeinek klasszifikációja országonként és a specifikus prioritások determinálása. Példának okáért a globális multidimenzióális szegénységi index eredményeinek segítségével identifikálható a fundamentális probléma, amely a megoldási módozatok szelekcióját is elősegíti. A problémamegoldás nem pusztán a regionális fejlődéshez járul hozzá, hanem az individuális jövedelmi és létfeltételek javításának eszköze, amely például az Európai Unióban a központi statisztikai hivatal (Eurostat) által mért érték.

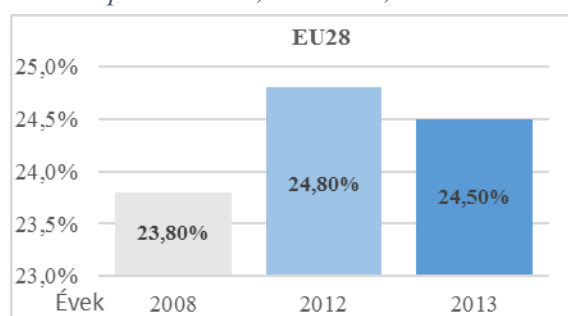
Az Eurostat a jövedelmi és létfeltételek (*ILC: Income and living conditions*) témakörben négy területet vizsgál: a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés által veszélyeztetett népséget; a jövedelem elosztását és a pénzügyi szegénységet; az életkörülményeket és az anyagi nélkülözést (Eurostat ILC 2015). Az egyes területekhez specifikus indikátorok tartoznak. A szegénység vagy a társadalmi kirekesztettség kockázatát mérő indikátor összesíti a szegénységi kockázatnak kitett népség számát, a súlyos anyagi nélkülözést elszenvedő vagy a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokat, amelynek tartalma:

- A relatív jövedelmi szegénység mutatója: a szegénységi küszöb alatt élőket veszi figyelembe. Ide tartoznak mindazok, akiknek a jövedelme egy adott ország medián jövedelmének a 60%-a vagy annál alacsonyabb.
- A súlyos anyagi nélkülözést elszenvedők: azok a személyek, akik a következő kilenc esetből legalább négyet nem engedhetnek meg maguknak: a bérleti díj vagy a számlák határidőben történő befizetését; a lakás melegen tartását; a váratlan kiadások teljesítését; húst, halat vagy proteinben gazdag étel fogyasztását minden második nap; egy hét nyaralást; egy személygépjárművet; egy mosógépet; egy színes televíziót; egy telefont (ideértve a mobiltelefont).

→ Nagyon alacsony munkaintenzitású személyek: azok a 0 – 59 éves munkaképes korú személyek a háztartásban, akik az elmúlt évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb, mint 20%-át fordították munkavégzésre.

Az Eurostat felmérésének eredménye szerint 2013-ban több mint 120 millió ember tartozott a szegénységi kockázatnak kitett vagy a társadalmi kirekesztettséget elszenvedők közé (közel négy személyből egyet érint az EU-ban). Az érték az előző évhez képest csekély mértékű csökkenést mutatott (0,3%-os), azonban a 2008-as adatokhoz képest növekedett (1,3%-kal).

18. ábra: A szegénységi kockázatnak vagy a társadalmi kirekesztésnek kitett népesség arányának alakulása az Európai Unióban, 2008-ban, 2012-ben és 2013-ban

Az adatok forrása: Eurostat ILC 2015

A fenti ábra alapján megállapítható, hogy átlagosan a lakosság közel egynegyede éli meg a szegénységi kockázatot vagy a társadalmi kirekesztettséget a vizsgált országokban. Átlagon felüli értékek tapasztalhatók Bulgária (48,0%), Románia (40,4%), Görögország (35,7%), Lettország (35,1%), és Magyarország (33,5%) esetében. A legkedvezőbb értékeket Svédországban (16,4%) Finnországban (16,0%), Hollandiában (15,9%) és Csehországban (14,6%) regisztrálták. Az országok jelentős részében 2008-hoz viszonyítva 2013-ban a szegénységi kockázat vagy a társadalmi kirekeszttség arányának növekedése volt jellemző. (Néhány ország kivételével, melyek a következők: Lengyelország: 30,5%-ról 25,8%-ra; Románia: 44,2%-ról 40,4%-ra; Ausztria: 20,6%-ról 18,8%-ra; Finnország: 17,4%-ról 16%-ra; Szlovákia: 20,6%-ról 19,8%-ra; Csehország: 15,3%-ról 14,6%-ra, és Franciaország: 18,5%-ról 18,1%-ra csökkent az érték, míg Belgiumban stagnált.) (Eurostat 2014).

III.5.3.4. Kompozit indexek

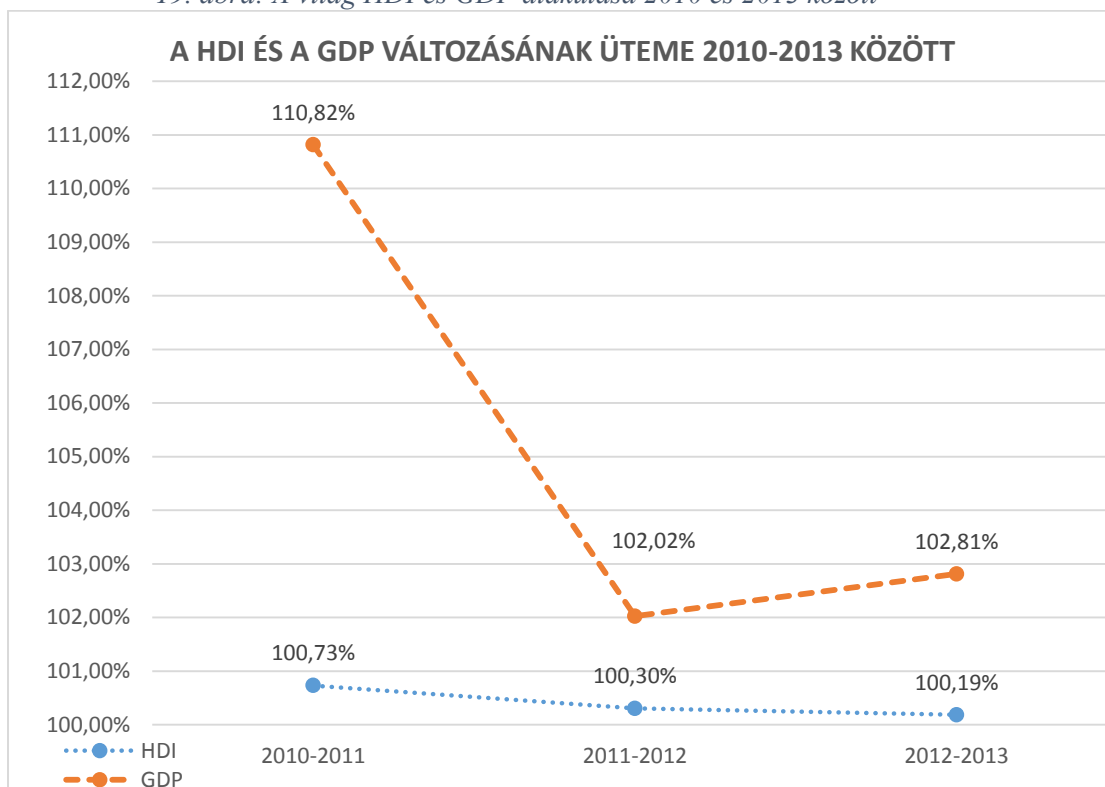
1987-ben az ENSZ Közgyűlés Környezet és Fejlődés Világbizottsága elkészítette a „Közös Jövők” jelentését, amelyben először jelent meg a fenntartható fejlődés fogalma (UNESCO 2015). 1990-ben bevezették a fejlődés komplex mérésére az emberi fejlődés indexet (*HDI – Human Development Index*), amelyet az ENSZ kutatócsoportja mér. Az emberi fejlődést a

hosszú és egészséges életben, az iskolázottságban, a megfelelő életszínvonalhoz szükséges források meglétében határozzák meg (Costanza et al. 2009). Pontosabban az előbbi három tényező számtani átlagát veszik figyelembe, azaz a várható élettartamot; az iskolázottságot (azaz az átlagos iskolázottságot és az oktatásban eltöltött évek várható számát); valamint az életszínvonalat (Medvényé 2013). Az életszínvonal számításához az egy főre jutó GNI (*Gross National Income* – Bruttó nemzeti jövedelem⁴⁵) vásárlóerővel módosított értékét, dollárban veszi alapul. Jóllehet a HDI nem fedi le minden tekintetben a fejlődés összes tényezőjét (pl. nemi egyenlőtlenség, szegénység, biztonság), használata meglehetősen elterjedt nemzetközi szinten. (A nemi egyenlőtlenség számításához a HDI-nek egy további változatát alkalmazzák, az egyenlőtlenséggel korrigált emberi fejlődési indexet, amely angolul: *Inequality-adjusted HDI*). A HDI értékeinek intervallumai szerint négy országcategóriát képeztek: nagyon magas humán fejlettségű országok, magas humán fejlettségű országok, közepesen magas humán fejlettségű országok és alacsony humán fejlettségű országok.

A vizsgált időszakban a következőket állapították meg: a legfejlettebb országok közé tartozott Norvégia (0,944), Ausztrália (0,933), Svájc (0,917), Hollandia (0,915) és az Egyesült Államok (0,914), Magyarország a 43. helyen állt. A legalacsonyabb fejlettségi szintű országok közé tartozott Nigéria (0,337), Kongó (0,338) és a Közép-Afrikai Köztársaság (0,341). Ezekben az országokban az egy főre jutó jövedelem és az iskolázottság egyaránt nagyon alacsony mértékű. Továbbá a várható élettartam 70 és 80 év között volt a nagyon magas humán fejlettségű országok esetében, míg az alacsony humán fejlettségű országokban 49 és 68 év között. Az oktatásban eltöltött évek száma a nagyon magas kategóriában 19,9 és 17,1 év között, míg az alacsony kategóriában 13,2 és 4,1 év között volt. Az egy főre jutó GNI értéke Katarban volt a legmagasabb (119.029 USD) és a Kongói Köztársaságban a legalacsonyabb (444 USD). A legjelentősebb különbségek az egy főre jutó GNI és az iskolázottság esetében tapasztalhatók. A következő grafikon világviszonylatban szemlélteti a HDI és a GDP százalékos változásának dinamikáját.

⁴⁵ A GNI (*Gross National Income* – bruttó nemzeti jövedelem) lényegében a be- és kiáramló jövedelemmel korrigált GDP. A beáramló jövedelem a belföldiek külföldön megszerzett munka- és tőkejövedelmét; a kiáramló jövedelem a külföldiek belföldön megszerzett munka- és tőkejövedelmét foglalja magába. (Katits 2009)

19. ábra: A világ HDI és GDP alakulása 2010 és 2013 között

Az adatok forrása: World Bank (2015), UNDP (2014) alapján

A globális GDP a Világbank (World Bank 2015) adatai alapján 2010 és 2011 között 10,82%-os növekedést mutatott, a következő időszakban 2,02%-kal, majd 2,81%-kal nőtt. Ezzel szemben a HDI növekedési dinamikája (UNDP 2014) folyamatosan csökkent a vizsgált időszakban. Nyilvánvalóan a gazdasági növekedés visszaesése az egy főre jutó jövedelem nagyságát befolyásolta, így ez az emberi fejlődés mutatójának alakulására is hatással volt. Másfelől, az iskolázottság növekedésének hiánya az emberi fejlődési index visszaesését eredményezte, amely a GDP tartalmában nem mért érték. Az emberi fejlődés és a gazdasági fejlődés között tehát az életszínvonal alakulásában lehetséges a korreláció, azonban például az iskolázottságot közvetlenül a GDP értéke nem tükrözi.

III.5.3.5. Szintézis a GDP-hez

A fentiekből levonható az a következtetés, hogy a gazdasági teljesítmény méréséhez használt indikátor (GDP) számos tényező kimutatására alkalmatlan, ennek ellenére elterjedt a nemzetgazdaságok teljesítményének mérésére. Más szavakkal, a GDP hosszú ideje a gazdasági fejlődés mutatószáma, azonban önmagában nem elegendő a komplex társadalmi-gazdasági helyzet felméréséhez, amelyhez figyelembe kell venni a társadalmi (pl. a szegények aránya) és a környezeti (pl. a környezetszennyezés mértéke) tényezőket egyaránt. Érdekesség

azonban, hogy a GDP ugyan nem fedi le a jóllét (*well-being*) minden tényezőjét esetenként korreláció figyelhető meg a GDP és más mutatók adataiban például Norvégia esetében. Norvégia 2013-ban az egy főre jutó GDP vonatkozásában a második volt az országok rangsorában; a HDI (emberi fejlődés index) esetében az első helyen; az OECD felmérése alapján a legelégedettebb országok közé tartozott; a szubjektív jólét szempontjából az ötödik helyen magas érték jellemezte; a társadalmi nemek szerinti fejlődési index (*GDI: Gender-related Development Index*) vonatkozásában a negyedik; a jóléti boldog bolygó index esetében az összes ország viszonylatában a 29. helyen állt, az uniós tagországok és Svájc sorrendjében az első helyen. A szegénység vagy a társadalmi kirekesztettség (*At risk of poverty or social exclusion: Persons falling under at least one of the three criteria*) vonatkozásában az EU átlaghoz (24,5%) képest szintén kedvező értéket (14,1%) mutatott (Eurostat 2014), azonban így is magas az érték, ha például azt vesszük alapul, hogy a munkanélküliségi ráta esetében a 4-5% vagy az ez alatti értékek minősülnek kedvezőnek. Ez utóbbi megerősíti a korábbi állítást, miszerint a GDP növekedési üteme nem tükrözi a szegények számának arányát, valamint a környezeti károk tekintetében sem jellemző a korreláció, amit más országok adatai támasztanak alá (pl. Katar, Egyesült Államok, Kína zöld GDP stb.). Továbbá egyes országok esetében a GDP és az étellel való elégedettség szintén nem korrelál, ami azt jelenti, hogy a GDP értékének növekedése nem feltétlen vonja maga után az általános elégedettséget. Nyilvánvalóan részletesebb elemzést kíván meg az, hogy milyen mértékű fogyasztás módosulás vagy jövedelemváltozás van kedvező hatással az elégedettségi szint változására. Az ellenkező eseteket, azaz az alacsony fejlettségű országokat (pl. Kongó) vizsgálva megállapítható és számadatok nélkül is köztudott, hogy az emberi fejlődés indexe és az egy főre jutó nemzeti jövedelem korrelációja bizonyos mértékig vitathatatlan.

A GDP tehát egyfelől a jólét (*welfare*) mérésére alkalmas mutatószám, amelynek változása nyilvánvalóan előbb-utóbb hatással van a gazdaság szereplőire, azaz a gazdasági fejlődés nélkül nehezen elképzelhető az életszínvonal emelkedése (összhangban a Világbank megállapításával). Másfelől viszont a GDP növekedése nem jelenti a jóllét (*well-being*) színvonalának emelkedését minden tekintetben, hiszen az magában foglalja: a környezeti károk megelőzését és csökkentését (pl. levegőszennyezés); a szegénységben élők számának csökkenését jövedelmi helyzetük javításával; és a nemek közötti jövedelemkülönbségek csökkentését, amelynek módja nem kizárólag a női foglalkoztatottság növelésével elképzelhető, hanem azoknak a tevékenységeknek (így a gyermeknevelés és a háztartási

munka) az anyagi elismerésével, amelyek szubsztanciális társadalmi értéke kétségbevonhatatlan. További pozitív hatása lehet, hogy a jövedelmi és a nemek közötti szakadék csökkenését is előidézheti. Mindehhez a GDP tartalmi módosítása is szükséges, a családi gyermeknevelés és a háztartási munka értékének meghatározásával és a nemzeti számlarendszerben történő szerepeltetésével. A modern társadalomban a számlarendszer struktúrájának átgondolása célszerű, amely az értékesnek minősíthető tényezők számításba vételét, és az értéktelen vagy káros tényezők kiszűrését foglalja magába. Az utóbbi módosításokkal egy olyan indikátor létrehozása lehetséges, amely valóban a társadalmi-gazdasági fejlődést tükrözi. A gazdasági növekedés indikátora mellett, a társadalmi és az ökológiai változásokat mérő indikátorok eredményeinek rendszeres és széleskörű ismertetése, valamint terjesztése kiemelten fontos lenne, amely előfeltétele a társadalmi-gazdasági helyzet átfogó értékelésének. Az indikátorok a problémák (pl. gender, környezeti) strukturálásának eszközei, alkalmazásukkal explicit kimutatható a változás szükségessége. Az indikátorok ismeretterjesztése az oktatási intézményekben lehetséges, széleskörű elterjedésükhöz a tömegmédiára járulhat hozzá.

Az ökológiai és a társadalmi kérdések (pl. szegénység és nem fizetett munka) mint identifikált problémák a rendszerelmélet és a participációs elmélet perspektívájából is áttekinthetők, a következő fejezetben bemutatott módon.

III.6. Az identifikált problémák elemzése

A fejezet az ökológiai problémákon belül a környezetszennyezés problémaidentifikációját és problémamegoldási lehetőségeit részrendszerenként szemlélteti, valamint a gazdasági részrendszer, illetve intézmény szervezetének lehetséges szerepét mutatja be a problémamegoldás érdekében. A társadalmi problémák elsősorban a szegénység és a nem fizetett munka kérdésköréhez kapcsolódnak a funkcionális részrendszerek sajátosságait figyelembe véve, valamint a finanszírozás módjának percepcióját a kollektív ágensek felkészültségeire (ideértve a lehetőségeikre és a hatáskörükre) tekintettel.

III.6.1. Az identifikált problémák szemléltetése a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben

Az ökológiai problémákon belül a környezetszennyezés a következőképpen definiálható Luhmann rendszerelméleti koncepciójában az egyes részrendszerek (a tudományos, a

tömegmédiá, a politikai, a jogi és a gazdasági) és a participációs elméleti megközelítésben az intézmények vonatkozásában, a problémafelismerés és a problémamegoldás fázisaiban:

11. táblázat: *Ökológiai problémafelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben*

	<i>Tudományos részrendszer/ intézmény</i>	<i>Tömegmédiá részrendszer/ intézmény</i>	<i>Politikai részrendszer/ intézmény</i>	<i>Jogi részrendszer/ intézmény</i>	<i>Gazdasági részrendszer/ intézmény</i>
<i>Probléma-felismerés</i>	Tudományos igazság: Az empirikus adatok alapján az ökológiai problémák definiálása (pl. környezetszennyezés).	Informatív hírek: A környezeti ártalmak hatásainak aktualitásai (pl. légszennyezettség).	Kormányzati program: A környezetvédelem fontossága, a fenntartható fejlődés elősegítése.	Jogszerű (a probléma) vagy jogszerűtlen (a cselekmény): A jogszerűtlenség megállapítása környezetszennyezés esetén.	Fizetőképesség kérdésköre: A környezet-szennyezésre vonatkozó jogszabályi változásokhoz való alkalmazkodás szükségességének felismerése (normákhoz, adófizetéshez).
<i>Probléma-felismerés és -megoldás</i>	Új tudás (elmélet vagy módszer): A fenntartható fejlődésre vonatkozó elméletek kidolgozása. Környezetkímélő energiaforrások és innovatív környezetszennyezést csökkentő módszerek kidolgozása, és ismertetése. Pl. erdősítés hatása; a 'mágikus golyó', amely olyan eljárás, ami képes a levegőből a szén-dioxidot kivonni; a moha vagy az algabiofüggöny alkalmazása stb.	Tájékoztató: A tájékoztató fókuszában pl. a légszennyezés, a klímaváltozás, az ökológiai problémák megoldására választ kereső nemzetközi találkozók bemutatása áll. A tudományos részrendszer környezetkímélő és környezetszennyezést csökkentő megoldásainak nyomatékos terjesztése minden platformon. A hírműsorokban (pl. BBC), a közösségi média platformjain, blogokban, bármely lehetséges módon.	Mindenki számára követendő döntéshozatal: A szennyezőanyagok kibocsátásának csökkentése (normák révén). A nem szennyezőanyagok vagy az újra felhasználható anyagok alkalmazásának ösztönzése (szankciók, adók révén). A gyártói, értékesítői felelősség pontos meghatározása. A környezetvédelmi beruházások támogatása; stb.	Jogszabályalkotás: A környezetszennyező anyagok kibocsátására vonatkozó normák jogszabályi meghatározása és a környezetvédelmi adó törvények megalkotása (pl. zöld adó, karbonadó, környezetvédelmi termékdíj). Az értékesítői és a gyártói felelősség jogi definíciója, pl. a műszaki berendezések, a műanyag csomagolóanyagok visszavételének, újrahasznosításának kötelezettségével.	Árkalkuláció: Költségek (adók) kalkulációja, a rentabilitás felmérése (esetleges áremelés és/vagy munkaerő-elbocsátás). Környezetvédelmi beruházás, új termék előállítás vagy új tevékenység megkezdése (pl. napelem, moha vagy algafüggöny értékesítés). Környezetvédelmi üzlethálózatok kialakítása. Finanszírozás: saját tőke, hitel és/vagy állami, nemzetközi beruházási támogatás.

Forrás: Szerző

Luhmann (2010) az ökológiai vagy bármely más problémák artikulációját a részrendszerek funkcióival összhangban véli racionálisnak. A fenti táblázat az ökológia problémákkal összefüggő lehetséges elgondolások kombinációja, amelyek a probléma megoldását segíthetik elő. A problémamegoldáshoz a tudományos részrendszerben (illetve intézményben) kidolgozott és kivitelezhető találmányok ismerete elengedhetetlen, amelyek terjesztéséről a tömegmédiá részrendszere (intézménye) gondoskodhat. Erre példa lehet a

'mágikus golyó' eljárás⁴⁶, a moha⁴⁷ és az algabiofüggöny⁴⁸ alkalmazási módjainak ismeretterjesztése, amely pusztán néhány lehetőség a tényleges problémaelimináláshoz. Komplex problémakezelés szükséges a légszennyezettség mértékének csökkentéséhez és a klímaváltozás jelentős hatásainak aktuális manifesztációi okán nem várthat magára. A kivitelezhető tudományos megoldásokat imperatív áttekinteni, és világszerte elterjeszteni, illetve alkalmazni, Luhmann elgondolását figyelembe véve a részrendszerek funkciójával összhangban. A különböző részrendszerek (illetve intézmények) hozzájárulása a tudományos részrendszerben kidolgozott megoldások gyakorlati alkalmazásához a környezeti károk hatásait is mérsékelheti. A politikai részrendszer támogatása elengedhetetlen a környezetvédelmi vállalkozások ösztönzéséhez, amely utóbb az állami bevételeket is növelheti, amennyiben az induló vállalkozások sikeresek, azaz van fizetőképes vásárlási szándék. Az előbbi feltétel teljesülése esetén a gazdasági részrendszer gyarapodása is biztosított, amelynek működése jogszabályi feltételek által meghatározott.

A Világgazdasági Fórum honlapján közzétett publikációban Verkooijen (2019) becslése szerint 7 trillió amerikai dollárral növelhető a gazdasági részrendszer vagyona, amennyiben megfelelő módon kezeljük a környezetszennyezés (a klímaváltozás) kérdését. Természetesen ez a finanszírozási kérdések koncepciójának átgondolását is igényli, hiszen a pénzáramlás láthatóan nem követi a klímaváltozás elleni harcot. A luhmanni elmélet felfogásában ez mindaddig így marad, amíg a gazdasági részrendszer számára a kifizetést nem lehet fizetéssé alakítani, amely a finanszírozás lehetőségeinek átgondolását igényli. A globális szintű problémák finanszírozási kérdéseikhez azonban a nemzetközi finanszírozás nélkülözhetetlen (különös tekintettel a környezetvédelmi beruházásokra), különösen azokban a kérdésekben, amelyek megoldására nem várhatunk évtizedeket. A beruházások irányulhatnak a találmányok előállításának és értékesítésének támogatására a jogszabályokkal összhangban, amely például az algabiofüggöny esetében a műanyagfüggöny visszavételi és újrahasznosítási kötelezettségét is felölelheti az értékesítő és a gyártó részéről, azaz a gyártói és értékesítői felelősség jogszabályi meghatározását. A McKinsey (2019) becslése szerint a műanyag újrahasznosítása 55-60 billió amerikai dollár bevétellel növelheti az üzleti szférát a

⁴⁶ Mágikus golyó BBC (2019a): Magic bullet: A 'mágikus golyó' elfogja a szén-dioxidot? (A 'magic bullet' to capture carbon dioxide?) Forrás: <https://www.bbc.com/news/av/science-environment-47799042/a-magic-bullet-to-capture-carbon-dioxide>.

⁴⁷ A moha hatalma: BBC (2019b): A moha hatalmának kibontakoztatása a városok megtisztításához (Unleashing the power of moss to clean cities): <https://www.bbc.com/news/av/magazine-40433931/unleashing-the-power-of-moss-to-clean-cities>.

⁴⁸ Algabiofüggöny: BBC (2019c): Lehet, hogy ezek a műanyag "fák" segítenek megmenteni a bolygót? (Could these plastic 'trees' help save the planet? Forrás: <https://www.bbc.com/news/av/business-49044832/algae-bio-curtains-architects-radical-solution-to-capture-carbon>.

gazdasági részrendszerben, ha a műanyagot nem szemétnek, hanem értékes erőforrásnak tekintjük. Ehhez olyan paradigmaváltás szükséges, amely infrastrukturális beruházásokat igényel a műanyag feldolgozóiparban, valamint együttműködést az állami, az üzleti és a magánszférától egyaránt. Az innovatív technológiák alkalmazásának elterjedését az ipari innovációk nemzetközi értékesítése segítheti elő, amely előfeltételezi a műanyag erőforrásként történő értelmezését, és például az oktatásban e koncepció tudatosítását. (McKinsey 2019) A probléma széleskörű felismeréséhez és megoldásához az egyes részrendszerekben mint intézményekben speciális többletfelkészültség szükséges, amely többek között az ökológiai problémák sajátos szaknyelvi ismeretét öleli fel. A jog intézményének feladatköre a vállalatok számára értelmezhető és pontos definíciók megfogalmazását, ezen belül a jogi terminusok közérthető magyarázatát foglalhatja magában.

Az eddigiekből megállapítható, hogy a környezetvédelmi problémafelismerés vitathatatlanul minden részrendszerben megtörtént, a problémamegoldáshoz az erőforrások aktivizálására van szükség, amely minden résztvevő hozzájárulását igényli nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. A gazdasági részrendszerben egy olyan globális kereskedelmi központ létrehozása, amely az innovatív környezetvédelmi megoldások értékesítésének közvetítésével foglalkozik világszerte, nem pusztán gazdasági, de társadalmi haszonnal is kecsegtet. A problémamegoldás ezen szintje a participációs elmélet ágensi meghatározását jelenti, amely a következő fejezet tárgya.

A környezetvédelem gazdasági előnyeinek kihasználása a gazdasági növekedést stimulálhatja, amely utóbb a szegények számának csökkenéséhez is hozzájárulhat. Ez utóbbi szoros összefüggésben van a Világbank azon megállapításával, hogy a szegények számának csökkentése elképzelhetetlen a globális gazdasági fejlődés ütemének javítása nélkül (World Bank 2018). (lásd III.5.3.3.5. fejezet) A szegénység a társadalmi kirekesztettség egyik megjelenési formája a társadalmi problémákon belül.

A társadalmi kirekesztettség problémaköre olyan számszerűsíthető tényező, amely többek között a szegénységi kockázatban vagy a multidimenzionális szegénységben ölt formát, azaz a társadalom meghatározott csoportjai számára az alapvető létfeltételek nincsenek megteremtve, illetve csekély mértékű jövedelemben részesülnek, valamint a fejlett országokban a társadalmi tevékenységek (például a gyermeknevelés vagy a háztartási munka) anyagi elismerésének hiánya is idesorolható. Ezeknek a problémáknak a felismerése megtörtént az empirikus adatokat figyelembe véve, azonban az egyes részrendszerek vonatkozásában nincs egyértelmű, létező problémamegoldás, különösen globális szinten.

Amennyiben tehát a társadalmi kirekesztettség problémakörét a részrendszerekre vonatkoztatjuk közel sem biztos, hogy minden részrendszerben létező módozatok felsorolhatók, ezért az alábbi táblázat egy-egy lehetséges alternatívát mutat be, amelyek dőlt betűvel láthatók.

12. táblázat: Társadalmi problémafelismerés és -megoldás a funkcionálisan elkülönült részrendszerekben és intézményekben

	<i>Tudományos részrendszer/ intézmény</i>	<i>Tömegmédiá részrendszer/ intézmény</i>	<i>Politikai részrendszer/ intézmény</i>	<i>Jogi részrendszer/ intézmény</i>	<i>Gazdasági részrendszer/ intézmény</i>
<i>Probléma-felismerés</i>	Tudományos igazság: A társadalmi kirekesztettséget alátámasztó empirikus adatok. (Pl. a szegények száma, a nemi egyenlőtlenség indikátoraival mért adatok, a nem fizetett munkavégzés stb.) A finanszírozás problémája.	Informatív hír: A szegénységben élők körülményei. A nők kettős terhe: a fizetett és nem fizetett munka ellátása.	Kormányzati program: A szegények számának csökkentése, a családok támogatása.	Jogszerű (a probléma) vagy jogszerűtlen a cselekmény: A társadalmi kirekesztettség (a szegénység) nem jogi kategória. A segély, a családtámogatás jogszerűsége megállapítható. (Nemzetközileg a létminimumhoz való jog és a nem fizetett munka megfizetésének jogszerűsége.)	Fizetőképesség kérdésköre: A társadalmi kirekesztettség csökkentése a közkiadások növelésével elképzelhető a jelenlegi rendszerben. <i>Nemzetközi szinten a létminimum és a nem fizetett munka finanszírozási igénye körvonalazódik.</i>
<i>Probléma-felismerés és -megoldás</i>	Új tudás (elmélet vagy módszer): <i>Például egy nemzetközi finanszírozási alap terve a szegények számának csökkentése és a nem fizetett munka anyagi elismerésének érdekében. Az elmélet kiindulópontja lehet a létminimum, a gyermeknevelés és a háztartási munka értékének definiálása országonként, ily módon a fizetett munka körének újra definiálása.</i>	Tájékoztató: A tömegmédiá fókuszában a szegénység megjelenési formái, vagy a női (anyai versus munkahelyi) szerepek állnak.	Mindenki számára követendő döntéshozatal: <i>A társadalmi kirekesztettség csökkentése.</i> A gyakorlatban pl. Magyarországon a családtámogatás különböző formái ismertek: pl. a családi adókedvezmény, az első házások kedvezménye. Nemzetközi konszenzuson alapuló, minden ország számára igénybe vehető megoldás nem létezik.	Jogszabályalkotás: A gyakorlatban létező a segélyek, támogatások mértékének jogszabályi meghatározása. <i>Jogszerűség esetén a létminimum és a nem fizetett munka pénzbeli értékének jogszabályi rögzítése, így a fizetett munka körének jogszabályi módosítása nemzetközi szinten.</i>	A finanszírozási források biztosítása az államok költségvetésének terhére, amely azonban új problémát generál: az államok költségvetési problémáit. <i>Amennyiben egy új nemzetközi finanszírozási alap hatásköre a pénzkibocsátást is felöleli az államok költségvetésétől függetlenné válhat a létminimum, a családtámogatás biztosítása.</i>

Forrás: Szerző

A fenti táblázat a társadalmi kirekesztettség problémáját a részrendszerek vonatkozásában mutatja be, amely azonban nemzetközi szinten egy még nem létező alternatívára hivatkozik, abból a következő identifikált problémából adódóan, hogy a kormányzatok további költségekkel történő terhelése az államadósságok további növekedéséhez vezethet. Az államadósságok problémája a következőkkel konkretizálható.

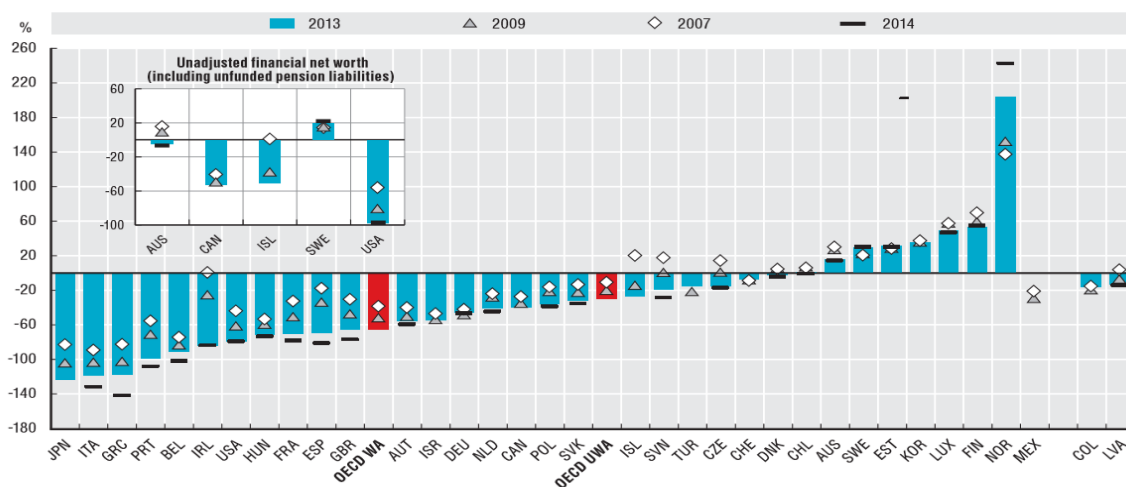
Az államoknál felhalmozódott hitel mennyisége az a pénzmennyiség, amely a gazdaság működéséhez szükséges, és amelyet a gazdaság önmaga nem tud megteremteni, ezért mesterséges úton államadósság formájában kell biztosítani. Más szavakkal: „A kormányzat költségvetési hiánya az az összeg, amelyet a kormány kölcsönvesz kiadásai fedezéséhez.” (Krugman, Obstfeld 2003: 285) Számos szempontból vizsgálták az államadósságok hatását a makrógazdasági folyamatokra (Elmendorf, Mankiw 1999), vagy a fiskális politikával összefüggő témaköröket, amelyek lehetnek: az adósságkezelés módjai, az adósság szabályok meghatározása, vagy az állam redisztributív (újraelosztó) feladataihoz kapcsolódóan például az adószervezet, a nyugdíjrendszer, a társadalombiztosítás, a munkanélküli ellátás stb. problémakörei. A kutatások és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) ajánlásai *inter alia* az egyes országokban a fiskális politika átgondolására, a szigorú szabályokon alapuló, folyamatosan figyelemmel kísért, és átlátható módon prezentált költségvetési folyamatokra vonatkoznak, a fenntartható fejlődési célok elérése érdekében (*SDG – Sustainable Development Goals*⁴⁹). A célok megvalósítása a kiadások hatékony szervezésével, az adórendszer reformjával és az adóbevételek növelésével lehetséges. Ez utóbbi különösen fontos a fejlődő és az alacsonyan fejlett országok számára, ahol a kiadások növelése szükséges annak érdekében, hogy a fenntartható fejlődési célokat 2030-ig elérjék. Az alacsony fejlettségű országok esetében mintegy 0,5 trillió amerikai dollárral és a fejlődő országokban 2,1 trillió amerikai dollárral kellene emelni a költségvetési kiadásokat az IMF munkatársainak kalkulációja alapján. A növekedő kiadások fedezéséhez az állami források mellett más érdekeltek támogatására is szükség van, így például a magánszektor adományaira, segélyekre és a nemzetközi finanszírozás intézményeinek közreműködésére. (Gaspar et al. 2019) Azokban az országokban, ahol a felhalmozódott adósságokkal is szembesülni kell a nehézségek csak fokozódnak. Az alkalmazott módszerek, az adósságkezelés tekintetében nincs olyan konszenzuson alapuló mód, amely a szociális problémák megoldásának pénzügyi alapját hosszútávon garantálná. Azon kutatások alapján, amelyek az államadósságok

⁴⁹ Az Egyesült Nemzetek Szervezete a Fenntartható fejlődési célok eléréséhez 17 kritériumot és ezen belül alcélokat fogalmazott meg, amelyek figyelembevétele nélkülözhetetlen. (United Nations 2019)

alakulását a válság előtti időszakban, vagy a gazdasági növekedés időszakában vizsgálták megállapították, hogy az államadósságok változásának meghatározásához az időszakok nem szolgáltak egyértelmű iránymutatásként. Példának okáért néhány ország már a válság előtti időszakban is jelentős adóssággal küzdött, mint például Görögország, Olaszország, amelyek esetében a '80-as, '90-es években is jelentősen növekedett az adósság a GDP százalékában, egy olyan időszakban, amikor gazdasági növekedés volt tapasztalható. Továbbá, a béke időszakában is jelentős az adósság ráta fluktuációja számos országban (pl. Írország, Dánia, Belgium). A közelmúlt tapasztalatai alapján nagyon kevés ország tudta tartani az EU által előírt 60%-os adósság plafont (a GDP százalékában) (Alesina, Passalacqua 2016). Az életszínvonal emelkedésével az államadósságok aránya is felfelé ívelő tendenciát mutat a magas jövedelmű országokban annak okán, hogy a kormányzati kiadások növelését követeli meg a modern közjavak iránti fokozott igény (Samuelson, Nordhaus 2012). Az államadósság alakulásának helyzetéről pontosabb képet ad az államháztartás nettó pénzügyi értéke a GDP százalékában, amelyet a következő ábra szemléltet:

20. ábra: Az államháztartás nettó pénzügyi értéke

2.12. General government financial net worth as a percentage of GDP, 2007, 2009, 2013 and 2014

Sources: OECD National Accounts Statistics (database); Eurostat Government Finance Statistics (database).

StatLink <http://dx.doi.org/10.1787/888933248163>

Forrás: OECD (2015: 61)

A fenti ábra a kormányzatok pénzügyi eszközeinek és kötelezettségeinek különbségét mutatja, amelyet úgyis neveznek mint a nettó államadósság átfogó leírása, azaz a kormányzatok pénzügyi kötelezettségeinek teljesítési képességét fejezi ki. Az eszközök alapvetően a kormányok számára elérhető bevételi források, míg a kötelezettségek a kormányzati kiadások. Másképpen a nettó államadósság egyenlő a pénzügyi eszközök összértékéből kivonva a kötelezettségek összeértékét. Ez azt jelenti, hogy a kormányzat pénzügyi nettó értékének tartós növekedése az idő során jó pénzügyi 'egészségi' helyzetre

utal. Ebben a tapasztalatban mindössze négy OECD országnak volt része 2007 és 2014 között. A többi ország számára (az ábrán látható módon) a nettó érték csökkenésének lehetünk tanúi, amelynek oka a kormányzatok adóssághalmozása. Mindez a pénzügyi helyzet romlását mutatja, amely utóbb arra kényszerítette a kormányokat, hogy csökkentsék a kiadásaikat vagy megemeljék az adókat. (OECD 2015: 60)

Ennek egyik oka, hogy a kormányzatok redisztributív szerepe jelentősen megnőtt az idő során, a válságot követő időszakban a jóléti programok bevezetése révén (Alesina, Passalacqua 2016). Az állami pénzelosztás bevételi forrásait kiemelten az adók, a járulékok és az illetékek, valamint más források (lásd 2011. évi CXCV. törvény) képezik. Amennyiben ezek a források nem fedezik a szükséges kiadásokat, a kormányzat állampapírt bocsáthat ki (pl. a lakosság felé történő eladósodás) vagy hitelt igényelhet (rendkívül súlyos helyzetben).

Elmendorf és Mankiw (1999) megállapították, hogy a jelenlegi adózási és kiadási szerkezet nem fenntartható az elkövetkezendő több mint két évtizedben a fejlett országokban, a következő jelentős tényezők miatt: öregedő népesség, hosszabb élettartam és folyamatosan alacsony születési szám. Mindemellett az egészségügyi ellátás költségeinek növekedése valószínűsíthető, amely a kormányzati költségek jelentős hányadát teszik ki és az alacsony születési szám arra enged következtetni, hogy a jövő nemzedéke nem biztos, hogy ugyanazon nagyságú adóbevételi forrást jelent az elkövetkezendő évtizedben, mint napjainkban. Ezzel a jelentős költségvetési egyensúlytalansággal kell tehát a kormányzatoknak szembesülni. A következő táblázat az időskori eltartottak arányát mutatja be (amely a 65 évnél idősebb népesség százalékos aránya a 20 és 64 év közötti népesség százalékában) 1990-ben és várhatóan 2030-ban:

13. táblázat: Az időskori eltartottak aránya

Table 3
Elderly Dependency Ratios

Country	1990	2030
Japan	19	49
Germany	24	54
France	23	43
Italy	24	52
United Kingdom	27	43
Canada	19	44
United States	21	36

Note: Data are from CBO (1997b).

Forrás: Congressional Budget Office, Long-Term Budgetary Pressures and Policy Options, Washington, D.C. (March 1997b) In: Elmendorf, Mankiw 1999: 80.

Nyilvánvalóan, amennyiben a közkiadások az elöregedő népesség miatt emelkednek, még kisebb az esély arra, hogy a társadalom szegény rétegének aránya és a szegénységi

kockázatnak kitett személyek száma csökkenjen vagy a népességnövelő célzatú családtámogatások (például a nem fizetett munka elismerésével) növekedjenek további hitelfelvétel nélkül. Amennyiben tehát a kormányzati adósságok csökkentése a cél, lehetetlen elvárással szembeülni a világ szinte összes kormányaival. Az adókat a Laffer-hatás miatt korlátozott mértékben emelhetik, hiszen ahogyan a korábbi fejezetben már szó volt erről, az adókulcsok bizonyos fokú emelését követően az adóbevételek csökkenése tapasztalható, amely érvényes a vállalkozások költségeit növelő bármely állami beavatkozásra. Az adóbevételek további problémája a „lyukas vödör” jelleg, azt szimbolizálva, hogy az adók teljes összege nem fordítható a társadalmi problémák megoldására, mert egy részüket a rendszer fenntartására kell fordítani, így például a modern informatikai háttér kialakítására és a közszférában dolgozók megfelelő színvonalú fizetésének biztosítására. Ez utóbbiak nélkül ugyanis a rendszer működésképtelen. (Samuelson, Nordhaus 2012)

Az adóztatás következő problémája, hogy annak közvetlen hatása az alacsony jövedelmekre meglehetősen csekély a különböző országok empirikus adatai alapján, azaz a jövedelemelosztás és az adórendszer között nem mutatható ki átfogó korreláció, annak okán, hogy a progresszív hatást a társadalombiztosítási fizetési kötelezettségek és a közvetett adók gyakran semlegesítik. A kormányzati tevékenység jövedelemelosztási eredményessége a pénzbeli transzferekben mutatkozik meg a legerőteljesebben. (Saunders 1984⁵⁰ In: Samuelson, Nordhaus 2012).

Az adóztatás legjelentősebb teherviselői a fogyasztók, részben a vállalati gazdasági kommunikáció színterein. A modern társadalomban a termelő és az üzleti szférára már így sem kevés költségteher hárul a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében, amely irányulhat például a termelési szerkezet teljes átalakítására, új technológiák alkalmazására, a nem környezetszennyező energiahordozók felhasználására, a környezetbarát termékek előállítására és értékesítésére stb. Valószínűleg nem elvárható, hogy az üzleti szféra biztosítsa a szegények vagy szegénységi kockázatnak kitett összes érintett anyagi biztonságának megteremtését vagy a családalapítás előmozdítását. Figyelembe véve, hogy a gazdasági részrendszer működése a pénzáramlás folyamatosságát előfeltételezi, valamint a fizetőképesség fenntartását, amely a jelenlegi rendszerben a hitelmechanizmussal valósul meg. A gazdasági részrendszer azon feladatát, amely a költségvetési kiadások fedezését jelenti és az állami bevételekből nem finanszírozható, hitelből történhet. A gazdasági részrendszer elfogadhatja, hogy a belső

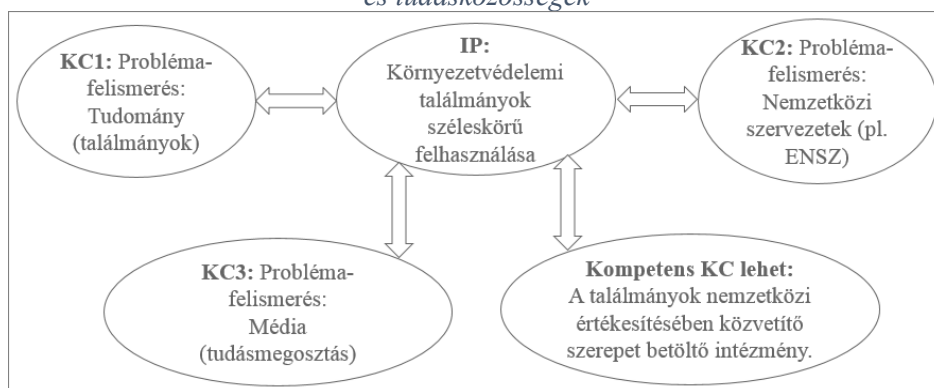
⁵⁰ Saunders, Peter (1984) Evidence on Income Redistribution by Governments. OECD, Economic and Statistic Department. Working Papers n. 11.

működésében nem okozhat károkat a visszafizethetetlen hitelek mennyisége. Ebben az esetben nincs probléma, de ez előfeltételezi mindazon elvárások minimalizálását, amelyek a hitelek és a kamatok visszafizetéséhez kapcsolódnak. Látható, hogy ez utóbbi elmélet viszont ellentmond a hitelmechanizmus működésének, miszerint a pénz hitelfizetéssel kerül be a forgalomba és hitel visszafizetéssel kerül vissza, így működtetve a pénz körforgását. Ismét ugyanahhoz a problémához vezet a mechanizmus, hogy úgy tűnik a gazdasági részrendszeren belül a pénzügyi szféra igényel változást, azaz olyan nemzetközi szervezet létrehozására lehet szükség (ideiglenes vagy tartós jelleggel), amely függetlenedik a hitelmechanizmustól, tehát a pénzkibocsátást nem hitelként definiálja például kizárólag a társadalmi kirekesztettség csökkentésére irányuló célkitűzések vonatkozásában, mindaddig amíg a rendszer stabilitása megkívánja. Mindez átfogó kooperációt előfeltételez azon részrendszerek és tudásközösségek között, amelyek jelentősen érintettek a kirekesztettség révén okozott társadalmi károk következményeinek definiálásában és megoldásában (például a tudományos, a politikai és a gazdasági részrendszer).

III.6.2. Az identifikált problémák elemzése a participációs elmélet percepciójából

Ebben a fejezetben a korábbi problémakezelés argumentációjának következtetései három identifikált problémára, valamint problémafelismerő és -megoldó tudásközösségek példáinak leírására vonatkoznak, amelyek a participációs státusszal szemléltethetők. Az első identifikált probléma ábrája az ökológiai problémák megoldásával összefüggésben a problémafelismerő tudásközösségeket (kollektív ágenseket), valamint a problémaeliminálást elősegítő lehetséges kompetens tudásközösséget illusztrálja, összhangban az előző fejezet leírásával. A kompetencia a releváns instrumentális és reflexív tudás kombinációját előfeltételezi a környezetvédelemmel összefüggő témakörökben.

21. ábra: A környezetvédelmi találmányok széleskörű felhasználása mint identifikált probléma, és tudásközösségek

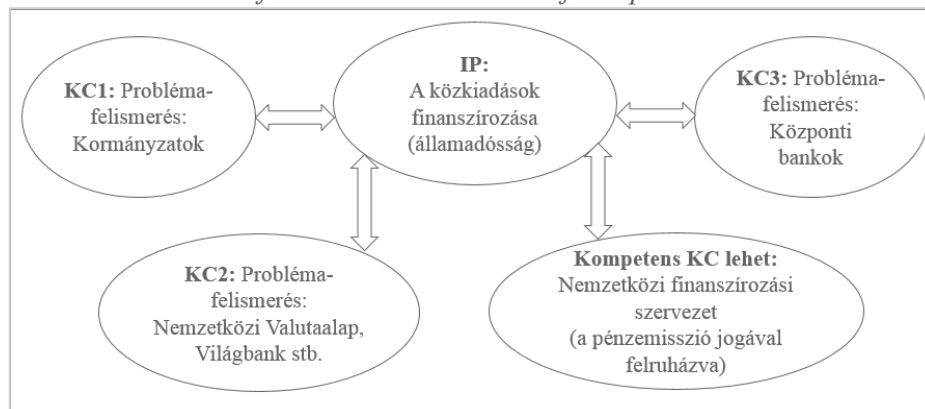

Forrás: Nagy (2017b) nyomán

A funkcionális részrendszerekkel és a participáción alapuló problémakezeléssel összefüggő korábbi megfontolásokból megállapítható, hogy a vizsgált részrendszerek különböző súllyal és hatékonysággal hozzájárulnak a környezetvédelmi problémák megoldásához. A gazdasági részrendszer jelentős mértékben promoválhatja a problémaeliminálást. Ennek érdekében a megoldáshoz a találmányok értékesítésének és felhasználásának fokozódását biztosító szervezet vagy szervezetek (tudásközösségek) beavatkozása javasolt. A közvetítő szervezet hatásköre lehet nemzetközi az ábrán feltüntetett módon. A feladatköre kiterjedhet a találmányok feltárására és az értékesítési hálózat megszervezésére, nemzeti értékesítési pontok létrehozásával. A találmányok értékesítése minden nemzet érdeke a légszennyezettség csökkentése érdekében, az értékesítésből származó jövedelem pedig társadalmi hasznot eredményezhet. A találmányok védelmét a jogi részrendszerben szükséges szabályozni, a politikai részrendszerben determinált módon. A fizetőképesség biztosítása az értékesítés végső pontján, a fogyasztók számára is elengedhetetlen a gazdasági körforgás akadálymentes működéséhez. A fentiek természetesen példák, percepció függően más szempontú leírás vagy ábrázolás is lehetséges.

A gazdasági körforgásban a jövedelmek egyenlőtlen eloszlásának befolyásolása állami hatáskörbe tartozik, amelyet kiemelten az adóztatás révén valósít meg. Az adóztatásból befolyó bevételek részben a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolására fordíthatók, amelyet mint identifikált problémát a következő ábra szemléltet.

22. ábra: A közkiadások finanszírozása mint identifikált probléma és tudásközösségek

Forrás: Nagy (2017b) nyomán

Az előző ábrán a közkiadások finanszírozása az identifikált probléma (IP), mint jelenbeni állapotot egyes tudásközösségek (KC) felismerték (pl. a kormányzatok, központi bankok, a Nemzetközi Valutaalap) az empirikus adatok alapján. A problémamegoldás

kompetens tudásközössége (*Competent KC*) nem határozható meg a jelenlegi helyzetben, amennyiben előfeltételezzük, hogy:

1. A költségvetési bevételek korlátozottak (az üzleti szféra jelentős adóztatása korlátozott, következményei a gazdasági növekedésre lehetnek negatív hatással);
2. Az államok hitelfelvételei limitáltak, azaz az adósságállomány jelentős növelésére nincs lehetőségük;
3. Az adósságállomány elengedése kétséges és esetleges megvalósulása országonként eltérő megítélést jelent, amely időigényes lehet. Továbbá az adósságelengedés önmagában nem biztos, hogy garantálja a szegénység felszámolását és a családok támogatását.
4. A fentiek okán a társadalmi kirekesztettség problémája állami finanszírozás útján nem megoldható.

A célállapot elérése érdekében a problémamegoldáshoz egy nemzetközi finanszírozási szervezet ideája megfontolandó a társadalmi problémák széleskörű megoldása érdekében, a pénzkibocsátás jogával felruházva. A szervezet segítségével például a szegénységi küszöb alatt élő emberek számára biztos megoldás kínálkozna helyzetük javítására, csökkentve a jövedelemkülönbségeket, az adóterhek vagy az államadósságok további emelése nélkül.

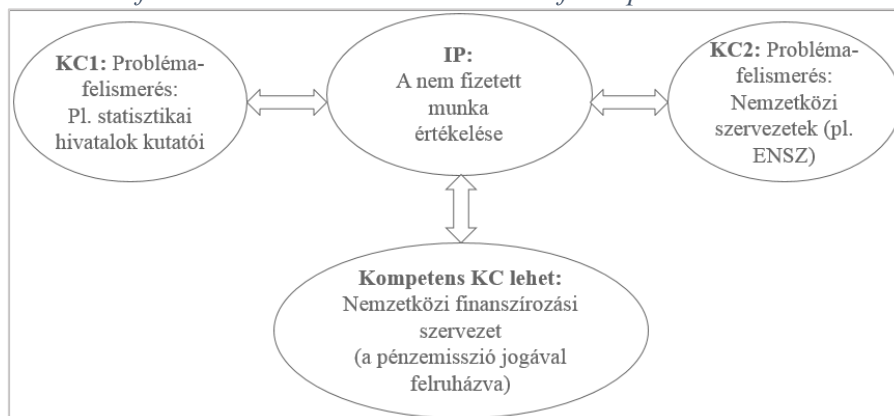
Az a piacgazdasági rendszer, ahol az üzleti (magán) tulajdon tiszteletben tartása és védelme; az egyértelmű szabályokkal történő működtetése (a jogszerű és jogszerűtlen üzleti magatartás definiálása); a korlátozott mértékű adóztatás (a jövedelemelosztás és a közjavak finanszírozásának érdekében) megvalósul, a világtársadalom fejlődését biztosítja. Az empirikus adatok azonban felhívják a figyelmet, hogy a modern társadalom a jelenlegi formájában a társadalmi kirekesztettség és a közjavak iránti növekvő igényekkel összefüggő finanszírozási problémákat nem képes megoldani. A fejlett gazdaságok esetében a munkára fordított idő javára, a családalapítás kárára javulás tapasztalható az életszínvonal emelkedésében, azonban az előregedő népesség újabb finanszírozási problémákat generált.

Az előregedő népesség problémájával szembesülő országok számára a technológiai fejlődés kedvezőbb munkaidő kialakítását eredményezheti, egyidejűleg fokozva a bizonytalanságot azáltal, hogy a mesterséges intelligencia (*AI: artificial intelligence*) alkalmazásával a munkaterületek egy része megszűnhet. A modern gazdaság („*gig economy*”) új lehetőségeket nyit meg a munkaerő számára meghatározott felkészültségek birtokában (pl. internetkapcsolat, angol nyelvtudás), határtalan lehetőségeket a

munkaerőpiacon szinte az egész világon. Mindez egyidejűleg olyan mobilitást előfeltételez, amely nyilván nem kedvez a családi életnek és az anyagi biztonságának, minthogy ez utóbbi lényegében megszűnik az időszakos munkavállalási lehetőségekkel. A munkastatisztikák jelenleg még meglehetősen szegényesek a modern munkavállalók („*gig workers*”) arányának kimutatására, azonban vitathatatlanul növekszik az igény az üzleti világ részéről (pl. „az Uber, a Handy, az Upwork, a People Per Hour platformok vagy a Tasks Rabbit”). Természetesen az önfoglalkoztatásnak súlyos következményei lehetnek: a jövedelmek, a megtakarítások, az egészségügyi- és nyugdíj hozzájárulás, a munkavállalói jogok bizonytalansága, pusztán néhány a számosból. (Economist 2019)

A technológiai fejlődés okozta munkakínálati visszaesés vagy a tartós jövedelmi forrás bizonytalansága, a jövedelmek kiegészítését igényelheti. A jövedelemkiegészítés egyik formája lehet a nem fizetett munka (gyermeknevelés, háztartási munka) anyagi elismerése, amely a családalapítás ösztönzéséhez és a jövedelmi különbségek csökkenéséhez is hozzájárulhat. A nem fizetett munka értékelésére vonatkozó identifikált probléma a következő módon ábrázolható:

23. ábra: A nem fizetett munka értékelése mint identifikált probléma és tudásközösségek

Forrás: Nagy (2017b) (Nyitrai 1998; Webber 2016; UNDP 2015 nyomán)

A fenti ábrán tehát az identifikált probléma (IP) a nem fizetett munka értékelése (az összes elvégzett munkának a 41%-a nem fizetett: UNDP 2015: 107), amelynek tényét, azaz a jelenbeni állapotot egyes tudásközösségek (KC) felismerték (pl. Nyitrai 1998; Webber 2016; UNDP 2015), azonban a problémát hatókörében megoldó kompetens nemzetközi szervezet (*Competent KC*) nem ismert. A társadalmi összefogást szimbolizáló szervezet különböző előnyöket teremthetne a társadalomban, így például elősegítené a jövedelemkülönbségek csökkentését, a népesség szám optimális növekedését. Az utóbbi az Egészségügyi Világszervezet állásfoglalása szerint abban az esetben lehetséges, ha átlagosan családonként

két gyermeket képesek felnevelni (World Health Organization 2019)⁵¹. A kormányzatok közkiadásai csökkenhetnek a munkanélküli ellátás egy részével, a szegényeknek esetlegesen jutott segély összegével és a családtámogatás egy részével, amely országonként változó mértékű tehermentesítést jelent. A fennmaradó összeg beruházásokra fordítható a specifikus prioritásokra tekintettel, amelyek lehetnek infrastrukturális, egészségügyi, környezetvédelmi, vagy oktatásfejlesztési célok, (illetve az adósságállomány törlesztése). A beruházások kivitelezése és a szegényréteg vagy a családok támogatása egyaránt nélkülözhetetlen a társadalmi-gazdasági fejlődés elősegítéséhez.

A fenti diszkusszió a gazdasági növekedés tényezőinek (technológiai fejlődés, beruházás, humán tőke) és feltételeinek (jövedelemforrások, oktatás, egyenletes népességnövekedés) átgondolását igényli a fenntartható fejlődés érdekében (Solow 1956, 1988, Galor 2011, Mankiw, Romer, Weil 1990 stb.).

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés a gazdaság és a kommunikáció kapcsolódásait Luhmann rendszerelméletével és a kommunikáció participációs elméletével összefüggésben vizsgálja, valamint a gazdasági szaknyelvi sajátosságokat a PTC problémakezelésének vonatkozásában ismerteti. A rendszerelmélet a társadalmi-gazdasági problémák vizsgálatának speciális elemzését teszi lehetővé, a kevés előfeltételre építő társadalomelmélet tükrében. Az általános rendszerelmélet felváltva az objektum/szubjektum vitatott viszonyát, a rendszer/környezet megkülönböztetésen alapul, azaz a rendszer a környezetében létezik. A rendszerformáció a műveletek (megfigyelés és megkülönböztetés) által történik, amelynek eredményeképpen rendszerek formálódnak, ezen belül a szociális rendszer. (Luhmann 1995, 1977) A szociális rendszer a társadalmat, az interakciókat és a szervezeteket foglalja magában. A társadalom rendszerművelete a kommunikáció, amely három komponens (észlelés, közlés, megértés) együttes megvalósulása. (Balogh, Karácsony 2000, Brunczel 2010) A kommunikáció társadalmi determináns, azaz kommunikáció nélkül nem társadalomról. A legátfogóbb kommunikációs médium a nyelv, amely a luhmanni elméletben sajátos formáció (médium és forma). (Luhmann 1996b) A modern társadalom működését funkcionálisan elkülönült részrendszerek határozzák meg, amelyek bináris kódjuk szerint 'gondolkodnak', pontosabban

⁵¹ Az Egészségügyi Világszervezet megállapítása alapján az egy nőre jutó teljes termékenységi arányszám (*Total fertility rate*) értéke átlagosan 2,1 gyermek; optimális esetben családonként egy leánygyermek. Amennyiben az egyes országokban hosszútávon képesek családonként, átlagosan 2 gyermeket felnevelni, a populáció egyenletes növekedése valószínűsíthető. (World Health Organization 2019)

szelektálnak a végtelen lehetőségekből. A bináris kódok által műveletileg zárt (autopoiétikus) rendszerek formálódnak, környezetükkel kölcsönhatásban működnek. A részrendszerek (a diszkusszióban gazdasági, politikai, jogi, tudományos és tömegmédia) tehát egyidejűleg egymástól függetlenül és egymástól függően működnek, a szelekció a rendszerek létkérdése. (Luhmann 1977, Balogh, Karácsony 2000) Általános problémamegoldásról ebből következően értelmetlen gondolkodni, a problémákat kizárólag az egyes részrendszerek funkciói szerint érdemes elemezni, valós megoldások ily módon születhetnek. Luhmann szemléletében a gazdaság a modern társadalom funkcionális részrendszere, amely a fizetés/nem fizetés kódjai által zárt rendszerként működik a környezetével kölcsönhatásban, az interpenetráció és az interdependencia együttes érvényesülésével. A fizetőképesség a gazdaság számára létkérdés, amennyiben nem biztosított a pénzáramlás folyamatossága a rendszer működőképességét kockáztatja. A fizetőképesség fenntartása elsősorban a kifizetés pótlási lehetőségén múlik, pontosabban a kifizetés révén keletkezett fizetéseképtelenség fizetőképessé alakításán. Mindezt elsősorban az üzleti tevékenység biztosítja, amely 'gondoskodik' a munkahelyteremtésről és a költségvetési kiadások fedezéséről egyaránt. Abban az esetben, ha a fizetőképesség kétséssé válik a hitelezés átmenetileg pótolhatja a hiányzó tőkét (pénzmennyiséget). (Luhmann 2010) A hitelezés lehetőségei szabályok által korlátozottak, így a társadalmi problémák (exklúzió) és az ökológiai problémák megoldása a gazdasági részrendszerben nehézségekbe ütközik. Pontosan az előzőekben ismertetett fizetőképesség okán, hiszen a társadalmi vagy ökológiai problémák finanszírozása nem, vagy esetlegesen teremt közvetlen fizetési lehetőséget. Luhmann (1997) utópiának véli a szegénység megszüntetését, amely azonban átgondolandó, amennyiben a szegények helyzetének javítását úgy fogjuk fel, hogy a társadalom meghatározott csoportjai a gazdaság számára fizetőképes fogyasztókká válhatnak. Ebben a felfogásban ugyanis a vásárlásaikkal fizetőképességet teremtenek, mely a gazdasági fejlődés alapvető feltétele. A gazdasági részrendszer azonban a jövedelmi egyenlőtlenséget a működése során teremti meg, amelyet az empirikus adatok is alátámasztanak (például az Ember Fejlődési Indexszel mért adatok). A társadalmi és az ökológiai problémák mint komplexitás növelő tényezők a gazdasági részrendszer környezeti problémái, amelynek megoldásához más részrendszerek befolyása szükséges, így például a politikai, a jogi, a tudományos és a tömegmédia részrendszereké. A problémákat tehát az egyes részrendszerek sajátos bináris kódjait figyelembe véve szükséges megfogalmazni és a gazdasági részrendszer számára kifizetéssé alakítani oly módon, hogy a rentabilitás fenntartható legyen. A pénzgazdaságban természetesen a forgalomban lévő pénzmennyiség determinálja a lehetőségeket, a jelenlegi koncepció a pénz forgalomba

hozatali mechanizmusán alapul. Más szavakkal, a hitel-mechanizmus körforgása biztosítja, hogy a forgalomban mindig az árucseréhez feltétlen szükséges pénzmennyiség álljon rendelkezésre azáltal, hogy hitelnyújtással pénzt juttatnak a forgalomba (a pénzteremtés módja), ami a hitel visszafizetésével kikerül a forgalomból (a pénzmegsemmisítés módja), lezárva a finanszírozási folyamatot. Ez utóbbi megvalósulása kétségessé vált a modern társadalomban, az állami és a magánszférában egyaránt, ugyanis a jóléti állam funkcióinak jelentős része nem teremt fizetőképességet vagy pusztán nagyon hosszútávon. Ide sorolhatók például a teljesség igénye nélkül: a biztonság fenntartása, az oktatás, az infrastrukturális beruházások, a környezetvédelemre fordított kiadások. A pénzmechanizmus ebből a megfontolásból tehát a jelenlegi formájában nem tekinthető működőképesnek, amennyiben a társadalmi problémák finanszírozását valóban meg kívánjuk oldani a gazdasági részrendszerben. A problémák pontosítása elsősorban a tudományos részrendszer funkciója, elismerésüknek és megoldásuknak azonban alapvető feltétele, hogy a politikai részrendszer a kormányzati programok révén, a tömegmédia az információ terjesztés révén, a jogi részrendszer a jogszerű vagy jogszerűtlen tények meghatározása, avagy a jogszabályok alkotása révén hozzájáruljon a megoldáshoz (Luhmann 2010).

A problémamegoldás a társadalom, az interakciók és a szervezetek kölcsönhatásával valósítható meg. (Luhmann 1997, 1995, 2018a) A szervezetek a részrendszerek közötti kapcsolódást biztosítják, döntéshozó mechanizmusok által. (Luhmann 2018a) A participációs elmélet megközelítésében a szervezetek tekinthetők azoknak az ágenseknek, akik/amelyek rendelkeznek mindazon kompetenciákkal (elérhető felkészültségekkel), amelyek a problémafelismeréshez és -megoldáshoz szükségesek. A szükséges többletfelkészültség mint „tematikus mező” az intézmény, ahol egy adott közösség számára a felkészültségek azonos vagy hasonló jelentéssel bírnak. Az intézmény az értelmezés (szignifikáció) alapja, azaz két dolog – a szignifikáns és a szignifikátum (pl. a jelölő és a jelölet) – összekapcsolódása meghatározott felkészültségek (pl. tudás) birtokában lehetséges. (Horányi 2009) A legalapvetőbb intézmény a nyelv, amely a kommunikatív kompetencia elemi része a gazdasági szaknyelv vonatkozásában is. Az intézmények különböző típusai (a diszkusszióban a gazdaság, a politika, a jog és a tudomány) eltérő felkészültségeket előfeltételeznek a problémafelismeréshez és -megoldáshoz, ami azt is jelenti, hogy a szignifikáció során a valóság más és más aspektusokból manifesztálódik. (Pete, P. Szilczl 2006) (Az utóbbi Luhmann elméletében szelektív valóság-leírásként értelmezhető.) Az elérhető felkészültségek birtokában a problémák identifikálhatók és megoldhatók (ha az optimálisnak vélt cél

eléréséhez megfelelő kompetenciákkal rendelkeznek). A problémafelismerés és -megoldás tehát két fázisú lehet, attól függően, hogy a tudásközösségek (szervezetek) milyen kompetenciákkal rendelkeznek. A kompetenciák mindazon elérhető felkészültségeket felölelik, amelyeket az adott intézmény legitimál. Az intézmények egy része szaknyelvi kompetenciákat előfeltételez különböző szinteken, ahol a szaknyelv-kutatók (kollektív vagy magányos ágensek a tudomány intézményében) eltérő kommunikatív állapotban részesülve identifikálnak és eliminálnak problémákat. A problémaidentifikáció irányulhat a szaknyelv definiálására, a szaknyelvi kommunikációs szintek meghatározására (pl. köznyelvi vagy tudományos), a problémaelimináláshoz nélkülözhetetlen sajátos kompetenciák megismerése érdekében. A szaknyelvi kompetenciák differenciálódása szerint a szaknyelvi kommunikáció eltérő szintjei konstruálódnak, ahol a résztvevők felkészültségei determinálják a kommunikáció jellegét (pl. Heltai 2006; Kurtán 2002, 2003). Példának okáért Burawoy (2005) nyomán a szakértő szociológusok közötti, vagy a szakértő szociológus és az egyetemi hallgatók közötti kommunikációt az instrumentális és a reflexív tudás összetétele befolyásolja. A szaknyelvi problémakezelés a szaknyelv és a köznyelv eltéréseinek feltárására is irányulhat a szókincs elemzésével, amelynek alapján megállapítható, hogy a szaknyelv egyértelműbb és gyakran monoszémia jellemzi. A szaknyelv-kutatói problémaidentifikáció a gazdasági szaknyelvre is vonatkoztatható, ahol az általános szaknyelv ismeretéből adódó felkészültségek elősegítik a gazdasági szaknyelvek jellemzőinek leírását a probléma eliminálása során. Ily módon a szaknyelv-kutatás hagyományos percepciója a szakszókincs három típusát különíti el (a tudományos, a szakmai, és a köznyelvi, vö. Kurtán 2003), amelyek a gazdasági szakszókincs csoportosításához is alkalmazhatók. A tudományos gazdasági nyelvhasználatot a közgazdaságtudományi és gazdálkodástudományi felkészültségek befolyásolják, amelyek a makró- és mikro ökonómia jellegzetességeivel pontosíthatók. Összhangban az előbbi felosztásokkal, az ár terminus formáival az általános köznyelvi, a közgazdasági és az üzleti szakszókincs eltérései illusztrálhatók. Az ár a közgazdasági elméletek vizsgálódásainak tárgya, például a kereslet és kínálat alakulásával, az árváltozás mértékének figyelemmel kíséréssel összefüggésben. A rendszerelméletben az ár a piaci szereplők másodlagos megfigyelésének eszköze, a participációs elméletben a gazdasági szignifikáció nélkülözhetetlen eleme, a jószág (mint szignifikáns) és az ár (mint szignifikátum) közötti kapcsolat. Az árak legitimációja azáltal valósul meg, hogy a piaci szereplők elfogadják az árakat, azaz a gazdasági intézmény legitimitásának feltétele, hogy az árak valóság-leírása visszatükrözi a résztvevők elvárásait (Pete, P. Szilczl 2006). Amennyiben az árak az adott piaci viszonyokkal nincsenek összhangban infláció vagy defláció alakul ki. Az árváltozás

méréséhez az árindex indikátorát alkalmazzák, amelynek típusai nemzeti szinten eltérhetnek, összehasonlításukhoz a terminológiai ekvivalenciaelemzés alkalmazható (Tamás 2014a). Az ekvivalenciaelemzés (amely tekinthető problémaelimináló módszernek) a terminusok fogalmi jegyeinek összehasonlításával rámutat azokra az eltérésekre, amelyek értelmezési és tartalmi különbségeket egyaránt felöllelhetnek, például az egyes adótípusok esetében (például a környezetvédelmi termékdíj) Az adók egyfelől az államháztartások legfontosabb bevételei (a közgazdaságtani Laffer-hatás okán limitáltan alkalmazhatók); másfelől az adók olyan árakat növelő tényezők, amelyek ismerete a gazdasági felkészültség nélkülözhetetlen része a költségkalkulációhoz.

A fogalomalapú elemzés a gazdasági kommunikáció interpretációjának sokféleségére világít rá, amelyek alapján a terminus elhatárolt doméneket átfogó gyűjtőfogalomnak tekinthető. A kutatók koncepcióit figyelembe véve a tárgykörök a következőképpen csoportosíthatók: a makrószintű globális gazdasági kommunikáció, a mikrószintű vállalati (ezen belül a pénzügyi) gazdasági kommunikáció, és a gazdasági tömegkommunikáció domének elhatárolásával. Az egyes domének tartalmának pontosítása megvalósulhat a részrendszerekkel (vagy intézményekkel) összefüggő témák és szervezetek lehetséges típusainak felsorakoztatásával. (Nagy 2017) A tárgykörök mint a problémafelismerés és -megoldás szinterei a kommunikációtudomány szintér elhatárolási koncepcióinak figyelembevételével bővíthetők a csoportközi, csoporton belüli, interperszonális és intraperszonális gazdasági kommunikáció eseteivel. A globális gazdasági kommunikáció szinterein a gazdasági növekedéssel összefüggő problémák elemezhetők, konkrétan a gazdasági teljesítmény mérésére alkalmazott bruttó hazai termék (GDP) valóságkonstrukciójának problémáival kapcsolatban. (Szentés 2013, Nyitrai 1998) Az indikátor elemzése a társadalmi kirekesztettség és az ökológiai problémák elhanyagolásának tényére mutatnak rá, amely a gazdasági részrendszer sajátosságából adódik. Pontosabban arra a korábban már említett tényre, hogy meghatározott problémák környezeti 'zajok' a gazdasági részrendszer számára, amennyiben nem fejezhetők ki a pénz mint kommunikációs médium által (azaz az árak 'nyelvén'). A társadalmi problémák közé sorolhatók a jövedelmi különbségek és a nemi egyenlőtlenség manifesztációi, amelyek méréséhez különféle indikátorokat alkalmaznak. A nemi egyenlőtlenség problémái az indikátorok mérési eredményei alapján konkretizálhatók, valamint a diszkriminatív különbségek kimutathatók, ezáltal a diszkriminációt felszámoló intézkedések determinálása lehetséges. A jövedelmi különbségek csökkentése megvalósulhat a szegényréteg jövedelmi helyzetének javításával és

a nem fizetett munka anyagi elismerésével, országonként eltérő prioritásokat megfogalmazva a komplex megoldás érdekében.

A konstruktív problémakezelés a funkcionális részrendszerek (illetve intézmények) és a kommunikáció participációs elméletének perspektívájából is lehetséges. A problémák elemzése a részrendszerek funkcióját figyelembe véve rávilágít a létező megoldási lehetőségekre, illetve az esetleges hiányosságokra. A participációs elmélet felfogásában a problémaidentifikáció és -eliminálás fázisaiban résztvevő ágensek konkretizálására van mód, a problémamegoldásra leginkább adekvát kompetens ágensek meghatározásával. Nyilvánvalóan tényleges megoldásról akkor lehet beszélni, ha a funkcionális részrendszerek és az ágensek problémafelismerési és -megoldási kompetenciái determinálhatók.

Az ökológiai problémákkal és a társadalmi kirekesztettség kérdésköreivel párhuzamban a fejlett gazdaságok egy része a népesség számának visszaesését tapasztalja, amely a gyermekvállalási hajlandóság csökkenésére utal, a társadalmilag és gazdaságilag elismert munka javára. Az empirikus adatok alapján az elvégzett munkatevékenység azonban jelentősen meghaladja mindazt, amit a modern társadalom fizetett munkának tekint (UNDP 2015). A gyermeknevelés és a háztartási munka például nem minősülnek fizetett munkának és a gazdasági növekedés indikátorában sem értéknövelő tényezők annak ellenére, hogy hagyományosan a nők láthatatlan mindennapi tevékenységének része, amely a társadalom fenntartásának alapvető feltétele. A problémák felismerése és megoldása a tudásközösségekre hárul, pontosabban azokra a kompetens tudásközösségekre, akik rendelkeznek mindazon felkészültségekkel, amelyek a finanszírozási kérdésekre is választ adnak. A gazdasági részrendszerben a problémák minden esetben a finanszírozással összefüggésben értelmezhetők, amennyiben társadalmi problémákról van szó a politikai részrendszerre hárul a problémakezelés módjának determinálása. Az empirikus adatok alátámasztják, hogy a modern társadalomban a kormányzatok adósságállományának csökkentése nehézségekbe ütközik a jóléti állam feladatainak ellátásával, amely a növekvő társadalmi és ökológiai problémák megoldását is felöleli. A fejletlen és fejlődő országok forrásai korlátozottak az adók tekintetében is, a fejlett országok pedig az elöregedő népesség és az adóbevételek emelésének korlátai okán valószínűsíthetően nem tudják a költségvetési kiadásait oly mértékben megnövelni, hogy az állam tradicionális feladatain túl a multidimenzionális szegénységben élők és a szegénységi küszöb alatt élők finanszírozási problémáit megoldják, valamint a társadalmilag értékes tevékenységeket anyagi elismerésben részesítsék.

A probléma egyik lehetséges megoldása egy olyan nemzetközi finanszírozási alap (kompetens tudásközösség) létrehozása, amely kifejezetten ezen problémák finanszírozási kérdését oldja meg, amennyiben rendelkezik a pénzkibocsátás jogával. A szervezet ezáltal garantálja, hogy meghatározott problémák valóban megoldásra találjanak, függetlenül a kormányzatok pénzügyi egészségétől. A kormányzatoknál esetlegesen fennmaradó összegeket a közszféra dolgozóinak megbecsülésére, az oktatási és egészségügyi rendszer fejlesztésére, a kutatás – fejlesztés támogatására, a modern infrastrukturális beruházásokra, és nem utolsósorban a környezetvédelmi célok megvalósulásának elősegítésére fordíthatja, amennyiben ezek bármelyikét a nemzetközi finanszírozási alap nem vállalja át a jogosultság tényének megállapítása esetén. Ezáltal a fizetőképesség forrása kiegészül, amely a gazdasági részrendszer működési feltétele; közgazdaságtani értelemben a gazdasági növekedéshez szükséges kondíció.

A gazdasági növekedés feltételei időről időre változnak a társadalmi-gazdasági fejlődés következtében, amely a problémák megoldásának átgondolását idézi elő, valamint a gazdasági növekedés feltételeinek újraértelmezését a korábbi elméletekre építve. Általában a gazdasági növekedés kiváltó okai között a technológiai fejlődést, a beruházások növekedését és a humán tőkét (a kompetenciák bővülését) tartják számon (Solow 1956, 1988, Mankiw, Romer, Weil 1990, Galor 2011 stb.), amelyek mellett a világkereskedelem szabályozott működése és bővülése kulcsfontosságú szerepet tölt be (Bown 2016b, IMF, World Bank, WTO 2017 stb.). A modern társadalomban a fenntartható gazdasági fejlődés tág értelemben több tényező megfontolásának számbavételét igényli:

- az ökológiai problémák csökkentését: a környezetszennyező anyagok kibocsátásának és felhasználásának fokozatos csökkentését;
- a társadalmi egyenlőtlenség csökkentését, vagy az egyéni jólét előmozdítását, amely két alapvető tényezőt foglalhat magában: a minimális jövedelemforrás és a családra fordított idő biztosítását mindenki számára.

A fenntartható gazdasági növekedés az előbbi két tényezőt is figyelembe véve a következő feltételekkel valósulhat meg:

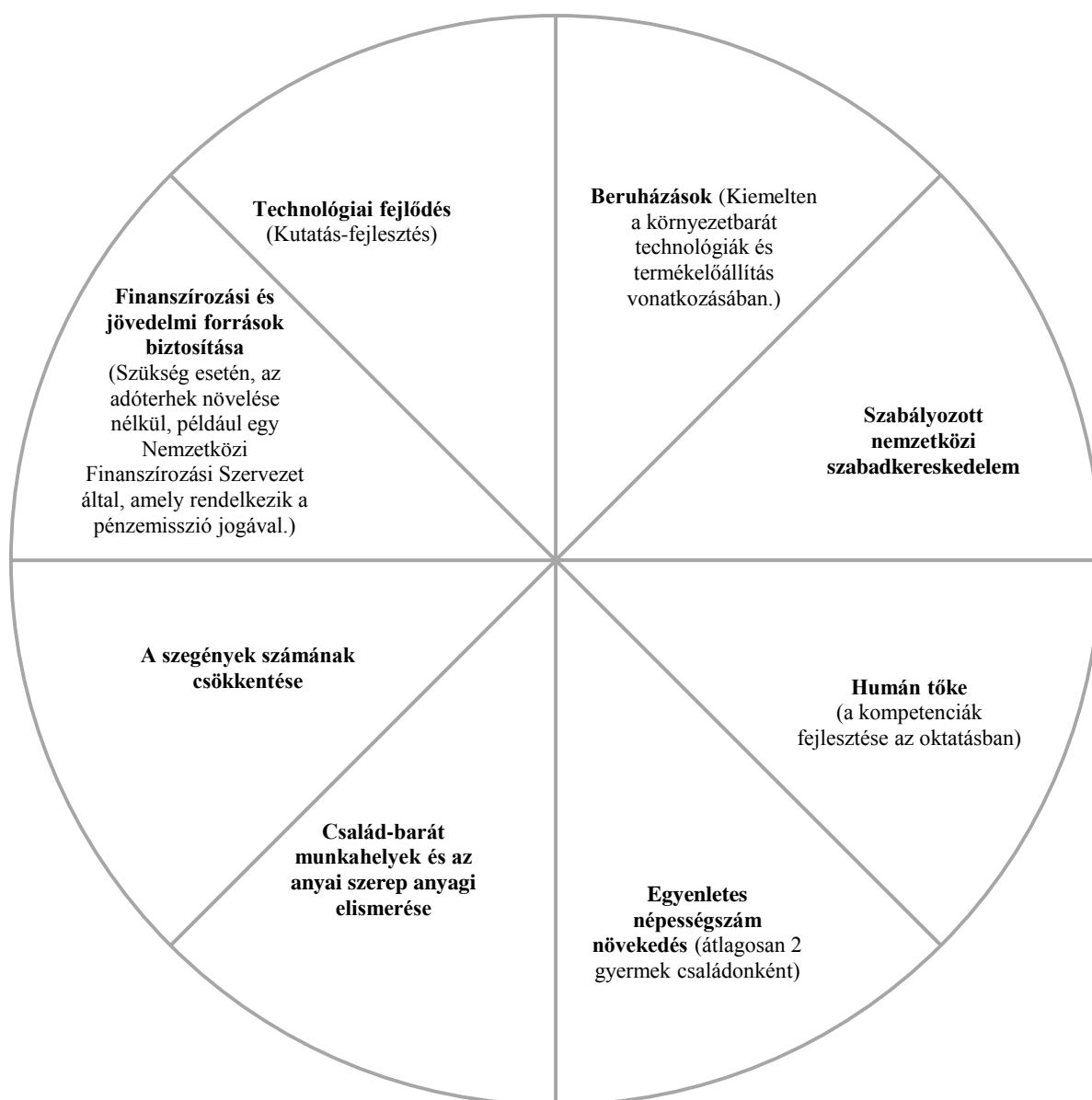
- technológiai fejlődéssel;
- az ökológiai problémák csökkentését előmozdító beruházásokkal;

- a világkereskedelem működésének támogatásával fair trade elven, (ennek feltételei lehetnek: a világkereskedelem szabályozása, az azonos munkáért hasonló bér biztosítása, az ártámogatásának csökkentése);
- a humán erőforrás biztosításával, (amelynek feltétele a népesség egyenletes növekedése);
- a kompetenciák fejlesztésével az oktatás által (pl. nyelvi kompetenciák, szakmai kompetenciák);
- a finanszírozási és jövedelmi források biztosításával (pl. a fizetett munka mellett a nem fizetett munka anyagi elismerésével).

A társadalmi költségek finanszírozása általánosan a kormányzatok feladata, amelynek forrása elsősorban az adók révén növelhető és államadóssággal. Eldöntendő kérdés, hogy az adók növelése milyen hatással van a vállalati szektorra (az adók növelésének korlátai), valamint az államadósságok optimális mértékének meghatározása (mennyivel növelhető az államadósság a társadalmi problémák megoldása érdekében). További reflexió tárgya, hogy amennyiben az állami forrásból a szegénység felszámolása és a családok támogatása nem valósítható meg, milyen nemzetközi finanszírozási forrásképzés szükséges, a korábbiakban leírtak szerint. Megfontolandó továbbá, hogy a társadalom mit minősít fizetett munkának, milyen értékkel bír a háztartási munkára, a gyermeknevelésre fordított idő a társadalom számára, valamint a hivatalosan és anyagilag elismert munkaidő versus a családdal eltöltött idő.

A fentiek tekintetbevételével a fenntartható gazdasági növekedés feltételei a modern társadalomban a következőképpen szemléltethetők:

24. ábra: A fenntartható gazdasági növekedés feltételei a modern társadalomban

Forrás: Szerző

Összefoglalóan a fenti ábra alapján a gazdasági növekedés feltételei között a következő tényezők számbavétele szükséges:

- (1) Technológiai fejlődés (R&D: kutatás – fejlesztés);
- (2) Beruházások: üzleti, állami és nemzetközi (különösen a környezetvédelmet promováló környezetbarát technológiák alkalmazása és termékek előállítása; az egészségügy, az oktatás fejlesztése);
- (3) Szabályozott nemzetközi szabadkereskedelem (a szabályok pontos megfogalmazása és szükség esetén a fokozatos alkalmazkodás javasolt ütemtervének kidolgozása, kooperációban az érintett országgal, a felkészültségeket figyelembe véve);

- (4) A humán tőke (a kompetenciák fejlesztése az oktatásban, különös tekintettel a technológiai fejlődés és a munkaadók által megkívánt többletfelkészültségekre);
- (5) A népességszám egyenletes növekedésének biztosítása (átlagosan két gyermek családonként);
- (6) Családbarát munkahelyek (a családdal töltött idő növelési lehetősége) és az anyai szerep anyagi elismerése (gyermeknevelés, háztartási munka);
- (7) A szegénységi küszöb alatt élők számának csökkentése, eliminálása (az országonként eltérő szegénységi küszöb számszerűsített adatainak konstatálásával, különös tekintettel a társadalmi szegénységi küszöb, a nemzetközi szegénységi küszöb, a multidimenzionális szegénység és az emberi fejlődés indikátoraival kimutatott értékekre);
- (8) Finanszírozási és jövedelmi források biztosítása (a hitelezési lehetőségeken, az állami finanszírozáson, és a fizetett munkán túlmenően, szükség esetén az adóterhek növelése nélkül, egy új nemzetközi finanszírozási szervezet közreműködésével, amely rendelkezik a pénzemisszió jogával).

A modern társadalomban a fenntartható gazdasági növekedés az előbbi nyolc tényező megvalósulásával képzelhető el, amely átfogó megoldást kínál a társadalom (ezen belül minden részrendszer) számára, a társadalmi biztonságérzet növelése, a gazdasági növekedés stimulációja és a társadalmi exklúzió csökkentése érdekében.

A kutatás további lehetséges irányai a nemzetközi finanszírozási szervezet strukturális felépítésének elképzelését, a pénz- és az információ áramlás meghatározását, a szükséges összegek számszerűsítését (például a minimálbérek viszonylatában), valamint a közreműködő nemzeti állami szervezetek pontosítását foglalja magában, a különböző tudásközösségek (nemzetközi, nemzeti szervezetek és állami szervezetek) részvételével.

Továbbá a technológiai fejlődés következményeihez való alkalmazkodás érdekében elengedhetetlen az adekvát kompetenciák meghatározása az oktatási részrendszer részvételével, amely meghatározó jelentőségű a jövő nemzedékének szempontjából. A problémák alapos elemzéséhez a szaknyelvi szempontok, a terminológiai elemzés, a funkcionális részrendszerek (illetve intézmények) perspektívájából szerkesztett táblázat és a participációs elmélet alapján készített ábra nyújthat segítséget.

V. HIVATKOZÁSOK

- ABLONCZYNÉ Mihályka Livia (2006) *Gazdaság és nyelv. (Lexikográfia es terminológia kézikönyvek 2.)* Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- ABLONCZYNÉ Mihályka Livia (2003): *Mi a szaknyelv? Meggyőződések és dilemmák.* In Tóth, Sz (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, JGYTF. 138-141.
- ABLONCZYNÉ Mihályka Livia, Tompos Anikó (2011) *Új szavak – új jelentések, avagy a társadalmi és gazdasági változások tükröződése a magyar nyelvben.* Szerk.: Róbert Péter, "Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben", Kautz Gyula Emlékkonferencia, 2011. június 15.
- ACEMOGLU, Daron and Restrepo, Pascual (2017) *Robots and jobs: Evidence from the US.* 10 April 2017, Letöltve: <http://voxeu.org/article/robots-and-jobs-evidence-us>, (Utolsó letöltés: 2017.05.10.)
- ADORJÁN Csaba, Bába Ágnes, Lukács János, Mikáczó Éva (2004) *Üzemgazdasági számvitel.* Saldo Kiadó, Budapest.
- ALESINA, Alberto, Passalacqua, Andrea (2016) *The Political Economy of Government Debt.* Chapter 33 in *Handbook of Macroeconomics*, Edited by John Taylor and Harald Uhlig, 2016, vol. 2, pp 2599-2651.
- ALFSEN, K. H., Hass, L. J., Hu Tao, Wu You (2006) *International experiences with "green GDP".* Norway, Reports 2006/32.
- ARCAND, Jean-Louis and Grin, François (2011) *Language in economic development: Is English Special and is Linguistic Fragmentation Bad?* E. J. Erling and P. Seargeant, eds., Bristol.
- ASH, Colin (2007) *Happiness and economics: a Buddhist perspective.* *Society and Economy*, 2007, 29.2: 201-222.
- AVI, Maria Silvia (1995) *Gli aspetti contabili delle imprese alberghiere.* G.Giappichelli Editore, Torino.
- BÁCSKAI Tamás (szerk.) (1988) *Pénzügyi és kereskedelmi enciklopédia.* Novotrade Rt., Budapest.
- BADEN, S. (1996) *Gender Issues in Financial Liberalisation and Financial Sector Reform.* Bridge Report, Brighton: Institute of Development Studies.
- BAGNO, S. (1963) *The angel and the wheat; communication theory and economics.* Jonah Pub. Co, New York.
- BALÁS Tamás, Móré Csaba (2007) *Likviditási kockázat a magyar bankrendszerben.* MNB tanulmányok. 2007. december 69. szám.
- BALBONI, P. E. (2000) *Le microlingue scientifico-professionali natura e insegnamento.* Petri.
- BALDWIN, J.R., Perry, S.D., Moffitt, M.A. (2004) *Communication Theories for Everyday Life,* Boston.
- BALOGH István, Karácsony András (2000) *Német társadalomelméletek.* Balassi Kiadó, Budapest.
- BÁTORI Zsolt – Hamp Gábor – Horányi Özséb (2007) *A társadalmi kommunikáció szerkezete és működése a második modernitás időszakában.* Forrás: www.akti.hu/tanulmany/dok/horanyi.doc.
- BEBER, Alessandro – Brandt, Michael W. (2006) *The effect of macroeconomic news on beliefs and preferences: Evidence from the options market,* *Journal of Monetary Economics* 53., 1997–2039. Forrás: <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2006.05.013>
- BECKERT, Jens – Zafirovsky, Milan (2006eds.) *International encyclopedia of economic sociology.* Routledge, London – New York.

- BECCARIA (1994) Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica. Einaudi, Torino.
- BECHMANN, G., Stehr, N. (2002) Niklas Luhmann. Információs Társadalom, 2002. II. évfolyam 4. szám, 20-33.
- BÉRES István – HORÁNYI Özséb (szerk.) (2001) Társadalmi kommunikáció. Osiris Kiadó, Budapest.
- BOLDYREV, Ivan A. (2013) Economy as a Social System: Niklas Luhmann's Contribution and its Significance for Economics. American Journal of Economics and Sociology. Vol. 72, No. 2 (April 2013): 265-292. DOI: 10.1111/ajes.12013.
- BOGNÁR Bulesú, KARÁCSONY András (2013) Luhmann olvasókönyv, Kommunikáció és társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BORGULYA Ágnes (2010) A vállalati kommunikáció az alkalmazott nyelvészet szemszögéből. Modern Nyelvoktatás, XVI. évfolyam 2–3. szám, 2010. augusztus, 3-23.
- BOSC, Franca (2012) Traduzione interlinguistica di un testo disciplinare: vantaggi e svantaggi. Italogramma, Vol. 4 (2012), 33 – 45.
- BOWN, P. Chad (2017) Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the WTO. Global Policy Volume 8. Issue 1. February 2017, DOI: 10.1111/1758-5899.12391.
- BOWN, P. Chad (2016a) Should the United States Recognize China as a Market Economy? Peterson Institute for International Economics, Number PB16-24, Washington.
- BOWN, P. Chad (2016b) The Truth about Trade Agreements—and Why We Need Them. Peterson Institute for International Economics, Open Edition, Washington.
- BRASCA, Claudio - Chen, Li-Kai - Hojnacki, Mark – Krishnan, Charag (2019) Transformation 101: How universities can overcome financial headwinds to focus on their mission. McKinsey & Company. May 22, 2019. Letöltés: <https://www.mckinsey.com/business-functions/transformation/our-insights/transformation-101-how-universities-can-overcome-financial-headwinds-to-focus-on-their-mission>. (Utolsó letöltés: 2019. 09. 29.)
- BREUER András (2008) Üzleti kommunikáció. Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia, Letöltve: http://ktnye.communicatio.hu/index.php?title=%C3%9Czleti_kommunik%C3%A1ci%C3%B3 (Utolsó letöltés: 2016.07.28.)
- BRIOSCHI, T. E. (2006) Total business communication. Profiles and problems for the new century, Vita e pensiero, Milan.
- BRUNCZEL Balázs (2010) Modernitás illúziók nélkül. Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- BRUNETTI, Giorgio (2000) Contabilità e bilancio d'esercizio, Etas, Milano.
- BRÜLL Mária (1987) Közgazdasági kislexikon. Kossuth Kiadó, Budapest.
- BURAWOY, Michael (2005) For Public Sociology. American Sociological Review, 2005. Vol. 70. (February: 4 – 28).
- CAVAZZONI, Gianfranco (1998) Il controllo di gestione. Giappichelli Editore, Torino.
- CODA, Vittorio (1989) La comunicazione economica nella strategia aziendale. In: AA.VV. La comunicazione economica: valore aziendale o sociale. Egea, Milano.
- CORTELAZZO, A. M. (2004) La lingua delle scienze: appunti di un linguista. Padova, Il Poligrafo, 2004, pp. 185-195.
- COSTANZA, R., Hart, M., Posner, S., Talberth, J. (2009) Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress. Boston University.
- CRAIG, Robert T. (1999) "Communication theory as a field." Communication theory 9.2 (1999): 119-161.
- CRYSTAL, David (ed.) (1990) The Cambridge encyclopedia. Cambridge University Press, Cambridge.
- DALY, Herman E. (1991) Steady-State Economics. Island Press, Washington D.C.

- DALY, L., Posner, S. (2011) *Beyond GDP. New measures for a new economy.* Dēmos, New York.
- DÉCSY Jenő (2003) *Nemzetközi pénzügyek,* Unió Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- DÉZSI Zsolt (2010) *Vámjogi ismeretek,* Saldo Kiadó, Budapest.
- DELIUS, Gatzemeier, Sertcan, Wünscher (2008) *A filozófia története.* Vince Kiadó, Budapest.
- DEMETER Márton (2014) *Konstruált világok. A jelenségek kommunikatív leírása.* Demeter Márton (Szerk.). Típotex Kiadó, Budapest.
- DIETMAR, Meyer (1989) *Bevezetés a makróökonómiába.* Aula Kiadó, Budapest.
- Di Antonio, Marco; Donetti, Alessandro; Munari, Luciano; Pellegrino, Adolfo (2008) *La misurazione dei processi in banca.* Bancaria Editrice, Roma.
- DI STEFANO, Giancarlo (1990) *Il sistema delle comunicazioni economico-finanziarie nella realtà aziendale moderna.* Giuffrè, Milano.
- DÓSA Ildikó (2010) *Rendszerszemlélet a számviteli nyelvhasználatban.* In: Silye Magdolna (szerk.): *Porta Lingua – Tudományterületek és nyelvhasználat,* Debrecen, 47 – 55.
- DÓSA Ildikó (2006) *A könyvvizsgálati jelentések speciális nyelvezete.* In: Silye Magdolna (szerk.): *Porta Lingua – Utak és perspektívák a hazai szaknyelvoktatásban és kutatásban,* Debrecen, 113 – 116.
- DRUDY, P. J. (2009) *Problems with economic growth: Towards a better measure of progress?* In: B. Reynolds & S. Healy (Eds), *Beyond GDP: What is prosperity and how should it be measured?* Dublin: Social Justice Ireland.
- DU JING (2004) *Green GDP Accounting Study Report 2004 issued.* Letöltve: http://www.gov.cn/english/2006-09/11/content_384596.htm (Utolsó letöltés: 2015.06.28.)
- EAGLE-Ivernois (1929) *Közgazdasági enciklopédia 2. kötet.* Szerk.: Sztéryny József et al., Athenaeum, Budapest.
- ÉVA Katalin, Kovácsné Soós Piroska (2002) *Számvitel – elemzés I.-II.* Perfect Kiadó, Budapest.
- ELMENDORF, Douglas W., and Mankiw, N. Gregory (1999) *Government Debt.* In (J. B. Taylor & M. Woodford (ed.)) *Handbook of Macroeconomics 1, part 3: 1615-1669.* Forrás: [http://dx.doi.org/10.1016/S1574-0048\(99\)10038-7](http://dx.doi.org/10.1016/S1574-0048(99)10038-7).
- ELBORGH-Woytek, K. et al. (2013) *Women, Work, and the Economy: Macroeconomic Gains from Gender Equity.* International Monetary Found, September 2013, SDN/13/10.
- EWER, J. R., & Latorre, G. (1969) *A course in basic scientific English.* London, England: Longman.
- FLEISCHMANN, Anselm (2005) *A model for a simple Luhmann economy.* *Journal of artificial societies and social simulation.* vol. 8, no. 2. Forrás: <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/8/2/4.html>.
- FÓRIS Ágota (2013) *A szaknyelvek szociolingvisztikai és terminológiai megközelítése.* In: Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs (szerk.): *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában,* Gondolat Kiadó, Budapest, 163 – 173.
- FÓRIS Ágota (2010) *A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés.* *Magyar Nyelv,* 106. évf. 4. sz. / 2010. 424 – 439. Forrás: https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=90605.
- FÓRIS Ágota (2005) *Hat terminológia lecke.* Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- FRÖMMEL, M., Kiss, M., Pintér, K. (2011) *Macroeconomic announcements, communication and order flow on the Hungarian foreign exchange market.* *International Journal of Finance & Economics,* Volume 16, Issue 2, 172–188.
- GALOR, Oded (2011) *Unified growth theory.* Princeton University Press.

- GASPAR, Vitor – Amaglobeli, David – Garcia-Escribano, Mercedes – Prady, Delphine – Soto, Mauricio (2019) Fiscal Policy and Development: Human, Social, and Physical Investment for the SDGs. Fiscal Affairs Department IMF Staff Discussion Note 19/3.
- GIANNETTI, B.F., Agostino, F., Almeida, C.M.V.B., Huisingh, D. (2015) A review of limitations of GDP and alternative indices to monitor human wellbeing and to manage eco-system functionality. Elsevier Ltd., Journal of Cleaner Production 87/2015, 11-25.
- GOETZ, A. M. (1997) Getting Institutions Right for Women in Development. Zed Books: London and New York.
- GOETZ, A. M. (1995) 'Macro-meso-micro linkages: understanding gendered institutional structures and practices'. Paper prepared for the SAGA Workshop on Gender and Economic Reform in Africa, Ottawa, 1-3 October.
- GÖRBE Angéla, Nemcsicsné Zsóka Ágnes (1998) A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. Kovász, II. évfolyam, 1. szám, 61-75., Forrás: http://epa.oszk.hu/00700/00721/00002/gpi_hun.html, (2015. 06. 28)
- GRÉTSY László, Kemény Gábor (1996) Nyelvművelő kézisztár. Auktor Kiadó, Budapest.
- GRIFFIN, Em (2003) Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat Kiadó, Budapest.
- GUTIERREZ, M. (2003) Macro-Economics: Making Gender Matter. Zed Books, London, New York.
- HALSEY, William D., FRIEDMAN, Emanuel (1985) Multi volume Collier's Encyclopedia. Macmillan, New York.
- HADAS Miklós (szerk.) (2011) Férfikutatások. Online szöveggyűjtemény.
- HANOUSEK, Jan, Kočenda, Evžen, Kutun, Ali (2009) The reaction of asset prices to macroeconomic announcements in new EU markets: Evidence from intraday data. Journal of Financial Stability, 199–219. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2008.01.003>.
- HELTAI Pál (2006) Szakmai kommunikáció és szaknyelv. In: Silye Magdolna (szerk.): Porta Lingua – Utak és perspektívák a hazai szaknyelvtanításban és kutatásban, Debrecen, 37-42.
- HERBERT, A. J. (1965) The structure of technical English. London, England: Longman.
- HOMOLYA Dániel, Szabolcs Gergely (2008) Működési kockázati adatkonzorciumok és alkalmazásuk – Hun-OR: a hazai bankok lehetősége. Hitelintézeti Szemle, 2008. VII. évfolyam 1. szám, 41 – 63.
- HOMOLYA Dániel, Szabolcs Gergely (2007) Banki működési kockázat elemzése – katasztrófa modellezés. Hitelintézeti Szemle, VI. évfolyam, 4. szám, 358 – 385.
- HORÁNYI Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív, arról, ami kommunikatív, valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In Bagdy Emőke – Demetrovics Zsolt – Pilling János (szerk.): Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Akadémiai, 201–235. Forrás: http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm.
- HORÁNYI Özséb (2006a) A kommunikáció mint participáció. Tipotex, Budapest.
- HORÁNYI Özséb (2006b) Jel, jelentés, információ, kép. General Press Kiadó, Budapest.
- HORÁNYI Özséb (2003) Kommunikáció I. - A kommunikatív jelenség. Horányi Özséb (szerk.). General Press Kiadó, Budapest.
- HORÁNYI Özséb (2001) A kommunikációról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.) Társadalmi kommunikáció, Osiris Kiadó, Budapest, 1 – 8.
- HORVÁTH Krisztina (2013) Az adóalany, adózó, adófizető terminusok terminológiai vizsgálata. Magyar Terminológia 6. (2013) 1, 97-108. DOI: 10.1556/MaTerm.6.2013.1.5
- HUTCHINSON, T., & Waters, A. (1987) English for specific purposes. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- JOHNS, T., & Dudley-Evans, T. (1980) An experiment in team-teaching of overseas postgraduate students of transportation and plant biology. In *Team Teaching in ESP* (pp. 6–23). (ELT Document, 106). London, England: The British Council.
- JUPP, T. C., & Hodlin, S. (1975) *Industrial English*. London, England: Heinemann.
- KAPLAN, Robert S., Atkinson, Anthony A. (2002) *Advanced Management Accounting*, ISEDI, Torino.
- KARÁCSONY András (2013) Rendszerelmélet és konstruktivizmus. In: Bognár Bulcsu, Karácsony András (2013) *Luhmann olvasókönyv, Kommunikáció és társadalom*, Gondolat Kiadó, Budapest, 21-106.
- KARÁCSONY András (2009) Az ember mint a hallgatás tárgya a luhmanni elméletben, *Replika*, 20:(66) pp. 111-124.
- KARÁCSONY András (2000) Niklas Luhmann rendszerelmélete: a szociális világ mint kommunikatív teljesítmény. In: Balogh István, Karácsony András (2000) *Német társadalomelméletek*. Balassi Kiadó, Budapest, 294-329.
- KARÁCSONY András (1992) A filozófia kísértése. *Szociológiai Szemle* 1992/3. 153-155.
- KARÁCSONY András (1990) Niklas Luhmann társadalomelmélete és az autopoiesisz. *Szociológia* (1-2) pp. 1-29.
- KATITS Etelka (2009) *Gazdálkodási ismeretek*. SALDO Kiadó, Budapest.
- KEREKES Sándor (2007) *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest.
- KIM, Suk-Joong, McKenzie, Michael D., Faff, Robert W. (2004) Macroeconomic news announcements and the role of expectations: evidence for US bond, stock and foreign exchange markets. *Journal of Multinational Financial Management*, Vol. 14, No. 4, pp. 217–232. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2003.02.001>.
- KOTECHA, P., Rutherford, M., & Starfield, S. (1990). Science, language or both? The development of a team-teaching approach to English for science and technology, *South African Journal of Education*, 10(3), 212–21.
- KOVÁCS Ilona Julianna (2003) A gazdasági nyelv státuszának problematikájáról a legújabb német-országi nyelvészeti szakirodalom alapján (Szociolingvisztikai megközelítés). In: Tóth, Sz. (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, JGYTF. 66-72.
- KRUGMAN, Paul (1996) A Country Is Not a Company. *Harvard Business Review*, From the January–February 1996 Issue, Letöltve: <https://hbr.org/1996/01/a-country-is-not-a-company>, (Utolsó letöltés: 2017. 05.20.)
- KRUGMAN, Paul, OBSTFELD, Maurice (2003) *Nemzetközi gazdaságtan - Elmélet és gazdaságpolitika. Theory and Policy. Fifth Edition*. Pearson Education, Inc., publishing as Addison Wesley Longman, a Company. Hungarian edition 2003 Panem Könyvkiadó, Budapest.
- KŐVÁGÓ György (2011) *A kommunikáció elméleti és gyakorlati alapjai*. Aula Kiadó, Budapest.
- KUBISZEWSKI, I., Costanza, R., Franco, C., Lawn, P., Talberth, J., Jackson, T., Aylmer, C., (2013) Beyond GDP: measuring and achieving global genuine progress. *Ecol. Econ.* 93, 57–68., 63. oldal
- KURTÁN, Zsuzsa (2003) *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KURTÁN, Zsuzsa (2002) *Szakmai kommunikáció multidimenzionális elemzése*. MMI: *annum tempus linguarum Europae: scripta philologica Pannoniensis*, Földes Csaba szerk., Kiadó: MTA Veszprémi Területi Bizottságának Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága, Veszprém, 2002. 11-20.
- LIGETI Sándor, Sulyok-Pap Márta (szerk.) (2003) *Banküzemtan*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Pénzügyi Intézet, Kiadja: Pénzügyi Tanácsadó és Szolgáltató Kft., Budapest.

- LI JING (2013) 1.1 trillion yuan in economic losses from pollution in 2010, China report says. South China Morning Post, Letöltve: <http://www.scmp.com/news/china/article/1201364/11-tr-yuan-economic-losses-pollution-2010-china-report-says>, (Utolsó letöltés: 2015.07.02.)
- LŐRINCZNÉ Istvánffy Hajna (1999) Nemzetközi pénzügyek. Aula Kiadó, Budapest.
- LUHMANN, Niklas (2018a) Organization and decision. Cambridge University Press.
- LUHMANN, Niklas (2018b) Taust and Pere, Szerk.: Michael King, Christian Mórnera, Fordította: Howard Davis, John Ráfbán, Kátyún Róóén, Kiadó John Willé & Sons, Cambridge.
- LUHMANN, Niklas (2011) A tömegmédiá valósága. Fordította: Berényi Gábor, Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
- LUHMANN, Niklas (2010) Ökológiai kommunikáció. Fordította: Brunczel Balázs, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest.
- LUHMANN, Niklas (2000) Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives, In: Gambetta, Diego (ed.) Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, electronic edition, Department of Sociology, University of Oxford, chapter 6, pp. 94-107. <http://www.sociology.ox.ac.uk/papers/luhmann94-107.pdf>.
- LUHMANN, Niklas (1997) Globalization or World Society: How to Conceive of Modern Society? International Review of Sociology – Revue Internationale de Sociologie, Vol. 7, No. 1., 1997. p. 67 – 79.
- LUHMANN, Niklas (1996a) Modern society shocked by its risks. Social Sciences Research Centre Occasional Paper 17, Hong Kong.
- LUHMANN, Niklas (1996b) On the Scientific Context of the Concept of Communication. Social Science Information. Vol. 35. No. 2. 257-267.
- LUHMANN, Niklas (1995) Social Systems. Fordította: John Bednarz, Jr. and Dirk Baecker. Stanford University Press, Stanford, CA.
- LUHMANN, Niklas (1977) Differentiation of Society. Canadian Journal of Sociology, VOL. 2, NO. 1 (WINTER, 1977), PP. 29-53.
- MANKIW, N. Gregory, Romer, David, Weil, N. David (1990) A Contribution to the Empirics of Economic Growth. Working Paper No. 3541. National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- MARSEN, Sky (2006) Communication studies. Palgrave Macmillan.
- MCQUAIL, Denis (2010) McQuail's mass communication theory. Sage publications.
- MECATTI, F., Crippa, F., Farina, P. (2013) A statisztika új ága: a genderstatisztika. Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 10. szám, 1028 – 1031.
- MEDVÉNÉ dr. Szabad Katalin (2013) A fenntartható fejlődés gazdaságtana. Digitális Tankönyvtár, Letöltve: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/0007_a4_1049_1051_fenntarthatofejl_2/1_5_gdp_helyett_mas_gazdasagi_mutatok_htLetOxmEWpCfct6.html (Utolsó letöltés: 2015.06.27.)
- MENNA, N. (2007) La traduzione giuridica: aspetti ermeneutico-interpretativi e strategie operative. Letöltve: http://dswi.org/ALISA/ABSTRACT/Menna_abstract.doc (Utolsó letöltés: 2015.03.17.)
- MÜNCH, Richard (2006) Systems approach to economic sociology. In: Beckert, Jens – Zafirovsky, Milan (2006eds.) International encyclopedia of economic sociology. Routledge, London – New York. pp. 418, 667.
- NAGY Ágnes (2017a) A gazdasági kommunikáció tárgykörei. JEL-KÉP, 2017/2. szám, 46 – 60., DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.47.
- NAGY Ágnes (2017b) Economy as a problem identification and problem solving scene. 'Money Talks' konferencia-előadás, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

- NAGY Ágnes (2016a) A számok üzenete egy gender érzékeny makrógazdaságban. Kommunikációs terek (szerk. András Hanga), Doktoranduszok Országos Szövetsége, Partium könyvkiadó, ISBN 978-615-5586-02-6, ISBN 978-973-1962-59-7.
- NAGY Ágnes (2016b) A formális szervezeti kommunikáció ágazatspecifikus terminológiai aspektusai. Tavaszi Szél Tanulmánykötet II. (szerk. Dr. Keresztes Gábor), Doktoranduszok Országos Szövetsége, 157-169., DOI: 10.23715/TSZ.2016.2
- NAGY Ágnes (2016c) A gazdasági-társadalmi fejlődést tükröző indikátorok és online gyakoriságuk elemzése. Közéletések, Zsigmond Király Főiskola – megjelenés alatt
- NAGY Ágnes (2015a) Makrógazdasági vonatkozású angol, olasz és magyar sajtócímek vizsgálata. Tavaszi szél Konferenciakötet II., Líceum Kiadó, Eger és Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest. 245-258., ISBN 978-615-5250-11-8, DOI: 10.17048/TSZ.2015.2.
- NAGY Ágnes (2015b) Makrógazdasági online hírcímek a szemantikai orientáció aspektusából. Kommunikációs terek (szerk. András Hanga), Doktoranduszok Országos Szövetsége, Partium könyvkiadó, ISBN 978 615 8004 47 3, 120 – 128.
- NAGY Ágnes (2015c) Caratteristiche del linguaggio dell'economia in base alle relative formazioni universitarie. *Lingua*, Corvinus Nyelvi Napok, „Szaknyelvoktatás és multikulturalitás”, Tanulmánykötet, Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont, Közgáz Campus, 172-180., ISBN 978-963-503-612-7.
- NAGY Ágnes, Tamás Dóra (2015) Beszámoló a Gödöllői Szent István Egyetem Szakfordító szakmai napjáról (Terminológia, terminológiamenedzsment). *Modern Nyelvoktatás*, 2015. XXI. évfolyam, 1. szám, 93-96.
- NAGY Ágnes (2013a) A méltó elismerés. *Kultúra és Közösség*, IV. évfolyam, 2013. IV. szám, 131 – 144.
- NAGY Ágnes (2013b) A megerősítés szerepe a kommunikációban. Az elismerés nyomában, *JEL-KÉP*, 2013/1-2. szám, (http://communicatio.hu/jelkep/2013/1_2/nagy_agnes.htm)
- NYAKAS Judit (2010) A tudományos nyelv és stílus jellemzői a logisztikai szaknyelvben. In: Silye Magdolna (szerk.): *Porta Lingua – Tudományterületek és nyelvhasználat*, Debrecen, 83 – 88.
- NYITRAI Ferencné Dr. (1998) A nemzetgazdaság teljesítményének mérési lehetőségei és megoldásai. *Statisztikai Szemle, Módszertani tanulmányok*, 9. szám, 727 – 742.
- OLASZ Csaba (2012) Adózási ismeretek és bankválasztás, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, 9.
- PASS, Christopher (1991) *The Harper Collins dictionary of economics*. HarperCollins, New York.
- PEARCE, David, Atkinson, Giles (1992) Are national economies sustainable? Measuring Sustainable Development. *Cserge Working Paper GEC 92-11*.
- PEARCE, Douglas K., Solakoglu, Nihat M. (2007) Macroeconomic News and Exchange Rates. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, Volume 17, Issue 4, 307–325. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2005.12.004>.
- PETE Krisztián, P. Szilczl Dóra (2006) A kommunikáció intézményeiről. In: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció*. Tipotex, Budapest. 17 – 100.
- POLÁNYI Károly (1976) *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PROIETTI, Domenico (2010) *La lingua dell'economia e della finanza*. *Enciclopedia dell'Italiano*: [http://www.treccani.it/enciclopedia/lingua-dell-economia_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/lingua-dell-economia_(Enciclopedia-dell'Italiano)) (2014. 02. 16.)
- ROBINSON, P. (1980) *ESP (English for Specific Purposes)*. Oxford, England: Pergamon Press.

- ROSENGREN, Karl Erik (2004) Kommunikáció. Typotex, Budapest.
- SAMUELSON, Paul A., Nordhaus, William D. (2012) Közgazdaságtan. Akadémia Kiadó, Budapest.
- SAUNDERS, Peter (1984) Evidence on Income Redistribution by Governments. OECD, Economic and Statistic Department. Working Papers n. 11.
- SAUSSURE, Ferdinand De (1997) Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest Corvina Kiadó.
- SCHACK Béla (1929) Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona. 1. kötet, Révai, Budapest.
- SCHOLL, Rosanne, M. (2008) Political and Economic Communication: Media Effects on Economic Attitudes. ProQuest.
- SHAIKH, Imlak – Padhi, Puja (2013) The information content of macroeconomic news. Science Direct, Procedia Economics and Finance 5 (2013) 686–695.
[https://doi.org/10.1016/s.2212-5671\(13\)00080-4](https://doi.org/10.1016/s.2212-5671(13)00080-4).
- SHUKLA, Shikha (2009) Professional Communication. Sanbun Publishers.
- SNYDER, M. (2000) Women in African Economies, from Burning Sun to Boardrooms. Fountain Publishers, Kampala.
- SMITH, Adam (1776) The Wealth of Nations. W. Strahan and T. Cadell. London.
- SOLOW, Robert M. (1956) A Contribution to the Theory of Growth. Quarterly Journal of Economics, vol. 70/1956.
- SOLOW, Robert M. (1988) Growth Theory and After. The American Economic Review, Vol. 78, No. 3. (Jun., 1988), pp. 307-317.
- SOSNOWSKI, R. (2005) Lingua dell'economia sulla stampa e alla televisione. In: Tradizione & innovazione. Il parlato: teoria – corpora – linguistica dei corpora. Atti del VI convegno SILFI, Firenze, Cesati Editore, p. 527-536.
- STARFIELD, Sue (2013) The historical development of language for specific purposes, In book: Encyclopedia of Applied Linguistics., Publisher: Wiley-Blackwell, Editors: Carol A Chapelle, DOI: 10.1002/9781405198431.wbeal0505
- SWALES, J. (1985) Episodes in ESP. Oxford, England: Pergamon Press.
- SWALES, J. (1990) Genre analysis. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- SZENTES Tamás (2013) Tények, adatok és mutatószámok felhasználásának anomáliái. KÖZGAZDASÁG, VIII. Évfolyam 2013/1, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 7-17.
- SZÉPE György (2001) Nyelvpolitika: múlt és jövő, Iskolakultúra, Pécs, ISBN 963 00 6261 5
- SZIGETI Györgyné, Vári Györgyné, Volczer Árpád (1980) Filozófiai kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- SZTANÓ Imre, Vörös Miklós (2001) Számviteli alapismeretek, Saldo Kiadó, Budapest.
- TAMÁS Dóra Mária (2014a) Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről. (Fordítástudományi értekezések 1.) ELTE Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácképző Tanszék, Budapest
- TAMÁS Dóra Mária (2014b) Alkotmány, alaptörvény, státútum. Glossa Iuridica. I. évfolyam, 2. szám, 55–64.
- TAYLOR, Frederick Winslow (1983) Üzemvezetés. A tudományos vezetés alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- TAYLOR, Frederick Winslow (1911) The Principles of Scientific Management, New York.
- TILLY, L., Scott, J. (1978) Women, Work and the Family. London, In: Hadas 2011: 98.
- VARIAN, Hal R. (2005) Mikró ökonómia középfokon. Akadémia Kiadó, Budapest.
- VERKOOIJEN, Patrick (2019) If we fight climate change properly, it could inject \$7 trillion into the economy World Economic Forum. Letöltve:

- <https://www.weforum.org/agenda/2019/09/climate-change-7-trillion-global-economy/>.
(Utolsó letöltés: 2015.07.12.)
- WEBBER, Dominic (2016) CES Task Force On Valuing Unpaid Household Service Work. Office For National Statistics, UK, Sixth Global Forum On Gender Statistics, 24 To 26 October 2016, Helsinki, Finland.
- WEBER, Max (1994) Gazdaság és társadalom I-II. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- WEBER, Max (1978) Economy and Society. An Outline of Interpretive' Sociology, Edited by Guenther Roth and Ckus Wittich, University of California Press, California.
- WEBER, Max (1970) Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- WRIGHT, G., Pasquali, P. (2015) The Happiest Countries in the World. Global Finance, Letöltve: <https://www.gfmag.com/global-data/non-economic-data/happiest-countries?page=2>, (Utolsó letöltés: 2015.07.06.)
- Wu J. & Wu T. (2010): Green GDP, In: Berkshire Encyclopedia of Sustainability, Vol. II – The Business of Sustainability. Berkshire Publishing Great Barrington, pp. 248-250. Forrás: http://leml.asu.edu/jingle/Web_Pages/Wu_Pubs/PDF_Files/Wu+Wu-2010-GreenGDP.pdf, (2015. 07.02.)
- ZANASI, L. (2012) Lingua speciale e performances in L2. Studi italiani di Linguistica Teorica e Applicata, anno XLI, 2012, n. 1, pp. 49-66.
- ZHENG, Y., Chen, M. (2006) China promotes green GDP for more balanced development- China Policy Institute, Briefing Series – Issue 16., Letöltve: <http://www.nottingham.ac.uk/cpi/documents/briefings/briefing-16-china-green-gdp.pdf>, (Utolsó letöltés: 2015.07.02.)
- ZSOLNAI László (2010) Boldogság és gazdaság, A buddhista közgazdaságtan eszméi. Typotex Kiadó, Budapest.

Internetes hivatkozások

- ADÓZÓNA (2016) A környezetvédelmi termékdíj fogalma. Letöltve: http://adozona.hu/jovedeki_ado_vam_deviza_termekdij/Kornyezetvedelmi_termekdij_1_ehet_hogy_az_On_MD9SCI, (Utolsó letöltés: 2016.03.27.)
- AMERICAN Economic Association (2017) Journal of Economic Literature (JEL), Forrás: www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php
- BASEL Committee on Banking Supervision (2004) Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework, Federal Reserve Board, Bazel.
- BBC (2019a): Magic bullet: A 'mágikus golyó' fogságba ejti a szén-dioxidot? (A 'magic bullet' to capture carbon dioxide?) Letöltve: <https://www.bbc.com/news/av/science-environment-47799042/a-magic-bullet-to-capture-carbon-dioxide>. (Utolsó letöltés: 2019.10.03.)
- BBC (2019b): Rászabadítani a moha hatalmát a tiszta városokra (Unleashing the power of moss to clean cities). Letöltve: <https://www.bbc.com/news/av/magazine-40433931/unleashing-the-power-of-moss-to-clean-cities>. (Utolsó letöltés: 2019.10.03.)
- BBC (2019c): Hozzájárulhatnak-e a bolygó megmentéséhez ezek a műanyag 'fák'? (Could these plastic 'trees' help save the planet?). Letöltve: <https://www.bbc.com/news/av/business-49044832/algae-bio-curtains-architects-radical-solution-to-capture-carbon>. (Utolsó letöltés: 2019.10.03.)

- BBC (2015) Can you guess where the US ranks in gender equality? Letöltve: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-34968222>, (Utolsó letöltés: 2015.12.01.)
- CENTER for Sustainable Economy and the Institute For Policy Studies (2015) Genuine Progress: Moving Beyond GDP. "Genuine Progress Project", Coordinated by Daphne Wysham, Letöltve: <http://genuineprogress.net/genuine-progress-indicator/>, (Utolsó letöltés: 2015.06.28.)
- ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY (2019) A Világ bizonytalanság indexe, Letöltve: https://www.policyuncertainty.com/wui_quarterly.html, Utolsó letöltés: 2019. 09. 26.)
- ECONOMIST (2019) Serfs up, Worries about the rise of the gig economy are mostly overblown, But it poses a challenge for tax and benefit systems. Finance and economics, The Economist, Print edition: 2018. 10. 04., Letöltve: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2018/10/04/worries-about-the-rise-of-the-gig-economy-are-mostly-overblown>. (Utolsó letöltés: 2019.10.04.)
- EU Terminology (2016) Economic Communication. Letöltve: <http://m.anyterm.info/pmulterm2.php>, (Utolsó letöltés: 2016.05.12.)
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (European Commission) (2016) Environmental tax. Letöltve a "Taxes in Europe" database (TEDB) weboldalról: http://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html, (Utolsó letöltés: 2016.03.27.)
- EUROSTAT (2015) Consumer Price Indices (CPIs), Statistical Office of the European Union. Letöltve: <http://ec.europa.eu/eurostat/c/portal/layout?p> (Letöltés dátuma: 2015. 02. 21.)
- EUROSTAT (2014) More than 120 million persons at risk of poverty or social exclusion in 2013. Eurostat Press Office, 168/2014 – 4. November 2014.
- EUROSTAT ILC (2015) Income and living conditions. Letöltve: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/ilc_esms.htm#stat_pres1392278496993, (Utolsó letöltés: 2015.07.09.)
- EUROTERMBANK (2016a) Környezetvédelmi adó. Letöltve: <http://www.eurotermbank.com/search.aspx?text=Environmental%20&langfrom=en&langto=en%20hu%20it&where=etb%20extres&advanced=false#pos%3D20>, (Utolsó letöltés: 2016.03.27.)
- EUROTERMBANK (2016b) Economic Communication. Letöltve: <http://www.eurotermbank.com/search.aspx?text=economic%20communication&langfrom=en&langto=en&where=etb%20extres%20myotp%20otp&advanced=true&inallforms=false&domain=&match=2#pos=1> (Utolsó letöltés: 2016.05.12.)
- EUROTERMBANK (2015) Economics. Letöltve: <http://www.eurotermbank.com/search.aspx?text=economics&langfrom=en&langto=hu%20it&where=etb%20extres&advanced=false#pos=1>, (Utolsó letöltés: 2015.04.03.)
- IATE (InterActive Terminology for Europe) (2016a) Környezetvédelmi adó. Letöltve: <http://iate.europa.eu/SearchByQuery.do>, (Utolsó letöltés: 2016.03.26.)
- IATE (InterActive Terminology for Europe) (2016b) Economic communication. Letöltve: <http://iate.europa.eu/SearchByQuery.do;jsessionid=L2sSerE4g-zOQOIMVK1xtqfcz7siZMSJi9LiNFJrfbrEU6oeN-e!-981380135> (Utolsó letöltés: 2016. 05. 12.)
- IMF Terminology (2016) Economic Communication. Letöltve: http://www.imf.org/external/ns/search.aspx?hdCountrypage=&NewQuery=%22economic+communication%22&search=Search&filter_val=N&col=SITENG&collection=SITENG&lan=eng&iso=&requestfrom=&countryname=&f= (Utolsó letöltés: 2016. 06. 10.)
- IMF, World Bank, WTO (2017) Making Trade an Engine of Growth for All. The Case for Trade and for Policies to Facilitate Adjustment, FOR DISCUSSION AT THE MEETING OF G20 SHERPAS. March 23–24, 2017. FRANKFURT, GERMANY.

- Letöltve: https://www.wto.org/english/news.../wto_imf_report_07042017.pdf, (Utolsó letöltés: 2017.04.18.)
- INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF COMMUNICATION (2016) Economic communication. Letöltve: http://www.communicationencyclopedia.com/public/search?query=%22economic+communication%22&widen=1&result_number=1&from=search&type=std&fuzzy=0&slop=1, (Utolsó letöltés: 2016.05.12.)
- ISTAT (2015a) Indici dei prezzi al consumo, Istituto Nazionale di Statistica. Letöltve: <http://www.istat.it/it/archivio/17484>, (Utolsó letöltés: 2015. 02. 21.)
- ISTAT (2015b) Paniere dei prezzi al consumo, Istituto Nazionale di Statistica. Letöltve: <http://www.istat.it/it/archivio/111581>, (Utolsó letöltés: 2015. 02. 21.)
- ITU (2016) Terms and Definitions, International Telecommunications Unions: Economic communication. Letöltve: <http://www.itu.int/net/ITU-R/index.asp?redirect=true&category=information&mlink=terminology-database&lang=en&adsearch=&SearchTerminology=economic%20communication&collection=normative§or=all&language=all&part=abbreviationterm&kind=anywhere&StartRecord=1&NumberRecords=50> (Utolsó letöltés: 2016.06.10.)
- KSH (2015a) A fogyasztói árindex, Központi Statisztikai Hivatal. Letöltve: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp>, (Utolsó letöltés: 2015.02.20.)
- KSH (2015b) Fogyasztóiár-reprezentáns, Központi Statisztikai Hivatal. Letöltve: <http://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/modsz36.html> (Utolsó letöltés: 2015. 02. 20.)
- KSH (2015c) A szubjektív jóllét vizsgálatának eredményei nemzetközi összehasonlításban, Statisztikai Tükör, 2015/39. Letöltve: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/statukor/jollet_nemzetkozi.pdf, (Utolsó letöltés: 2015.06.18.)
- LEXICOOL (2016) Economic communication. Letöltve: <http://www.lexicool.com/online-dictionary.asp?FSP=A09C01&FKW=economic%20communication>, (Utolsó letöltés: 2016.06.10.)
- MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE (2015) The power of parity: How advancing women's equality can add \$12 trillion to global growth. Letöltve: <http://www.financierworldwide.com/fw-news/2015/9/29/gender-equality-key-to-gdp-growth>. (Utolsó letöltés: 2015.09.29.)
- MCKINSEY (2019) What to do about plastics: An interview with Rachel Meidl. McKinsey Global Institute. Letöltve: <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/sustainability-blog/what-to-do-about-plastics-an-interview-with-rachel-meidl>. (Utolsó letöltés: 2019.07.25.)
- MINISTERO dell'istruzione dell'università e della ricerca (2015) Decreto Ministeriale 12 giugno 2012 n. 159.: Rideterminazione dei settori concorsuali. Letöltve: [http://www.unimi.it/cataloghi/valutazioni_comparative/DM_n.159_del_12_giugno_2012_\(settori\).pdf](http://www.unimi.it/cataloghi/valutazioni_comparative/DM_n.159_del_12_giugno_2012_(settori).pdf). (Utolsó letöltés: 2015.03.20.)
- NEF HPI (2015) New Economics Foundation, Happy Planet Index. Letöltve: <http://www.happyplanetindex.org/data/>. (Utolsó letöltés: 2015.06.24.)
- NETJOGTÁR (2017a) 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról és a közvetítőkről. Letöltve: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300237.TV, (Utolsó letöltés: 2017. 04. 21.)
- NETJOGTÁR (2017b) 2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól határozza meg, Letöltve: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700138.TV, (Utolsó letöltés: 2017. 04. 21.)

- NETJOGTÁR (2016a) 2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről. Letöltve: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300092.TV. (Utolsó letöltés: 2016.03.26.)
- NETJOGTÁR (2016b) 2011. évi LXXXV. törvény a környezetvédelmi termékdíjról. Letöltve: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100085.TV. (Utolsó letöltés: 2016.03.26.)
- OECD (2019) Education Policy Outlook 2019 - Working Together to Help Students Achieve their Potential. OECD Publishing, Paris. DOI:<https://doi.org/10.1787/2b8ad56e-en>
- OECD (2015) Government at a Glance 2015. OECD Publishing, Paris. Letöltés: http://dx.doi.org/10.1787/gov_glance-2015-en, (Utolsó letöltés: 2017.03.16.)
- OECD Better Life Initiative (2015) How's Life in Hungary? Letöltve: <http://www.oecd.org/statistics/Better%20Life%20Initiative%20country%20note%20Hungary.pdf>. (Utolsó letöltés: 2015.07.06.)
- OPHI, UNDP (2019) Global Multidimensional Poverty Index 2019, Illuminating Inequalities. United Nations Development Programme and Oxford Poverty and Human Development Initiative. Letöltve: <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 25.)
- PROZ.COM term (2016) Economic communication. Letöltve: <http://www.proz.com/search/>, (Utolsó letöltés: 2016.06.10.)
- TERMIUM PLUS (2016a) Environmental tax. Letöltve: http://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng&i=1&srchtxt=ENVIRONMENTAL+TAX&index=alt&codom2nd_wet=1, (Utolsó letöltés: 2016.03.26.)
- TERMIUM PLUS (2016b) Economic communication. Letöltve: http://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng&i=1&srchtxt=%282016.+06.+10.%29&index=alr&codom2nd_wet=1, (Utolsó letöltés: 2016.06.10.)
- TERMSCIENCES (2016) Economic communication. Letöltve: http://www.termosciences.fr/-/Index/Rechercher/Classique/Naviguer/Resultats/?aGrilleClassique=actualiser&qry=economic+communication&lng=en&slng=en&lang=en_GB (Utolsó letöltés: 2016.05.12.)
- THE CENTRE FOR BHUTAN STUDIES & GNH Research (2015) Bhutan GNH Index. Letöltve: <http://www.grossnationalhappiness.com/articles/?print=pdf>. (Utolsó letöltés: 2015.07.05.)
- UNITED NATIONS (2019) Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1, United Nations. Letöltve: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>. (Utolsó letöltés: 2019.10.04.)
- UNDP (2014) United Nations Development Program: Human Development Report, 2014, Hungary. Letöltés: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>, (Utolsó letöltés: 2015.06.30.)
- UNDP HDR (2015) United Nations Development Program: Human Development Report, Work for Human Development, 2015. Letöltve: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf, (Utolsó letöltés: 2015.12.14.)
- UNDP HDR GDI (2015) Human Development Report, Gender Development Index. Letöltés: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>, (Utolsó letöltés: 2015.07.09.)
- UNDP HDR GII (2015) Human Development Report, Gender Inequality Index. Letöltés: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>, (Utolsó letöltés: 2015.07.09.)

- UNESCOTERM (2016) Economic Communication. Letöltve:
http://termweb.unesco.org/Result2.asp?cat=&acro=&wAll0=economic+communication&wAll1=&wAll2=&wAll3=&DispE=on&kp=N&Order_by=English&mode=&nLimit=20&internet=1, (Utolsó letöltés: 2016. 05. 12.)
- UNESCO (2015) Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága: Fenntartható Fejlődés Csúcskonferencia. Letöltve: <http://www.unesco.hu/termesztudomany/fenntarthato-fejlodesre/fenntarthato-fejlodes>. (Utolsó letöltés: 2015.07.03.)
- WORLD BANK (2015) World GDP, Letöltve:
<http://search.worldbank.org/all?qterm=world+gdp&language=EN&op=>, (Utolsó letöltés: 2015.07.07.)
- WORLD BANK (2018) Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together the Poverty Puzzle. Washington, DC: World Bank. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO, DOI: 10.1596/978-1-4648-1330-6.
- WORLD ECONOMIC FORUM (2018) The Future of Jobs Report 2018. Centre for the New Economy and Society. Switzerland, Cologny/Geneva.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2019) Total fertility rate (per woman). World Health Organization, Letöltve:
http://www.searo.who.int/entity/health_situation_trends/data/chi/TFR/en/. (Utolsó letöltés: 2019.05.13.)
- WWF (2014) Élő Bolygó Jelentés 2014, Összefoglaló. Letöltve:
http://www.wwf.hu/media/file/LPR_Magyar_2014_bovitett_03.pdf, (Utolsó letöltés: 2015.06.29.)

VI. MELLÉKLET

14. táblázat: *Bizalmi indexek angolul, olaszul és magyarul*

Angol / English / Inglese	Olasz / Italian / Italiano	Magyar / Hungarian / Ungherese
<p>Indicator of confidence (domain Finance): "Confidence indicators are produced to reflect overall perceptions and expectations at the individual sector level in a one-dimensional index." Source: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/EN/ei_bcs_esms.htm</p>	<p>Indicatore di fiducia, indice di fiducia: "Clima di fiducia delle imprese per settore: è elaborato tramite media aritmetica semplice dei saldi destagionalizzati delle domande ritenute maggiormente idonee per valutare l'ottimismo/pessimismo delle imprese." Fonte: www.istat.it/it/files/2012/12/stat_flash_fiducia_impresa_dicembre_2012.pdf</p>	<p>Bizalmi index: "A lakosság, a vállalatok, illetve a befektetők stb. gazdasággal kapcsolatos várakozásait mérő mutató." Forrás: http://iate.europa.eu/FindTermsByLilId.do?lilId=140288&langId=hu</p>
<p>Consumer confidence: "a measure of consumers' optimism in the state of an economy as reflected in their spending behavior" Source: http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/consumer-confidence "A survey by the Conference Board that measures how optimistic or pessimistic consumers are with respect to the economy in the near future." Source: http://www.investopedia.com/terms/c/ci.asp</p> <p>Gallup's Economic Confidence Index is based on the combined responses to two questions asking Americans, first, to rate economic conditions in the country today, and second, whether they think economic conditions in the country as a whole are getting better or getting worse." "...the Index has correlated at a .95 level with the Reuters/University of Michigan Index of Consumer Sentiment and at a .82 level with the Conference Board's Consumer Confidence Index(R)." Source: http://www.mypivots.com/dictionary/definition/742/gallup-us-economic-confidence-index-eci</p>	<p>"Il Consumer Confidence Index (CCI) misura il clima di fiducia dei consumatori americani sulle condizioni attuali e future dell'economia e sulla propria situazione finanziaria attesa per i prossimi sei mesi. E' calcolato dal Conference Board, un'organizzazione indipendente e senza scopo di lucro, con sede principale a New York, e viene pubblicato mensilmente, ..." Fonte: http://www.borsaitaliana.it/notizie/sotto-la-lente/indice-fiducia-consumatori.htm</p> <p>Conference Board Consumer Confidence Index: "Questo indice della fiducia dei consumatori è il più importante fra gli indici di questa categoria usati in America. Viene calcolato ogni mese dal Conference Board, un istituto non-profit al servizio della comunità imprenditoriale. L'indice assembla le risposte a una serie di domande poste a un campione rappresentativo di 5mila famiglie americane e trasforma i risultati qualitativi in un indice quantitativo che ha a base 1985=100. Le domande riguardano la situazione economica presente, quella attesa (sia generale che personale), e il mercato del lavoro." Fonte: http://www.ilsole24ore.com/art/SoleOnline4/100-parole/Economia/C/Conference-Board-Consumer-Confidence-Index.shtml?uuid=6ffb8556-5804-11dd-93cb-a54c5cfd900&DocRulesView=Liberato&fromSearch</p> <p>"Clima di fiducia dei consumatori: Secondo la definizione dell'ISAE è l'indicatore del clima di fiducia valuta l'ottimismo/pessimismo del consumatore sulla base della media di nove indicatori semplici ottenuti come saldi ponderati delle risposte inerenti "le situazioni economiche generale e personale (passate e future), la tendenza della disoccupazione, la</p>	<p>Fogyasztói bizalom: "A háztartások körében végzett felvételek egyik jelentős területe a lakossági bizalmi index számítása, amely a háztartások pénzügyi helyzetét és kilátásait, valamint jövőbeni fogyasztási, megtakarítási szándékát próbálja számszerűen leírni." (Forrás: Vadas Gábor: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2003/2003_03/2003_03_252.pdf); http://erstebroker.hu/static/befrt/download/Gazdasagi_adatok_bemutatasa.pdf</p> <p>GKI: A fogyasztói bizalmi indexet a háztartások pénzügyi helyzetének jelenlegi és várt alakulására, az ország gazdasági helyzetének jelenlegi és várt alakulására, valamint a nagy értékű tartós fogyasztási cikkek vásárlására vonatkozó kérdésekre adott válaszokból számítják. Forrás: http://www.mgyosz.hu/gazdhirek/20040413/gki20040413.doc</p>

	<p>possibilità e convenienza del risparmio, la valutazione del mercato dei beni durevoli, il bilancio finanziario della famiglia.” Fonte: "http://www.dps.mef.gov.it/glossario.asp#F"</p>	
<p>Business confidence: "An economic indicator that measures the amount of optimism or pessimism that business managers feel about the prospects of their companies/organizations. It also provides an overview of the state of the economy." Source: http://lexicon.ft.com/Term?term=business-confidence</p> <p>Business confidence index (BCI): "The business confidence index (BCI) is based on enterprises' assessment of production, orders and stocks, as well as its current position and expectations for the immediate future. Opinions compared to a "normal" state are collected and the difference between positive and negative answers provides a qualitative index on economic conditions." Source: https://data.oecd.org/leadind/business-confidence-index-bci.htm</p> <p>Business Climate Indicator (BCI): "Business Climate Indicator, which uses the results of the industry survey and is designed to assess cyclical developments in the euro area." pp.9. "The Business Climate Indicator (BCI) is calculated in order to receive a timely composite indicator for the manufacturing sector in the euro area." pp. 24. Source: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf</p> <p>Composite business climate indicator: „The composite business climate indicator summarizes the mood of the European short-term economic surveys: the higher it is, the more positive the view industrialists have of the economic outlook. This composite indicator is calculated by factor analysis. This technique can summarize the concurrent trends of several variables whose movements are closely correlated. Changes in the composite indicator therefore provide a relevant insight into the economic situation, influencing all the balances of opinion in the economic outlook surveys.” Source: http://www.insee.fr/en/methodes/default.asp?page=definitions/indicat-synth-climat-affaires.htm</p> <p>IFO Business Climate Index - Investment & Finance Definition: A</p>	<p>L'indice di fiducia delle imprese (manifatturiere ed estrattive): si basa su un campione di circa 4mila aziende, che rispondono a domande sulla situazione generale del Paese e sulla propria situazione (ordini, produzione, scorte e previsioni per i prossimi tre mesi). Anche questo indice copre le quattro ripartizioni geografiche. L'Isae pubblica anche i risultati di inchieste mensili su imprese dei servizi, delle costruzioni e del commercio." Fonte: http://www.ilsole24ore.com/art/SoleOnline4/100-parole/Economia/I/Indice-Isae-impres-e-famiglie.shtml?uuid=13e64e76-580a-11dd-93cb-a54c5cfd900&DocRulesView=Liber</p> <p>„L'indicatore del clima economico (BCI) per l'area dell'euro” (Fonte: http://www.fianzaoperativa.com/aumenta-la-massa-monetaria-nelleurozona/)</p> <p>L'indice di fiducia delle imprese (Bci) per l'area euro la fiducia del business (Bci) nell'Eurozona (Fonte: http://www.ilsole24ore.com/art/economia/2011-06-29/cala-giugno-indice-fiducia-162446_PRN.shtml)</p> <p>Bci, che misura il clima di fiducia del business (Fonte: www.repubblica.it > Economia)</p> <p>Indagine sulla fiducia delle imprese di costruzione: "Indagine sulla fiducia delle imprese di costruzione (a) L'indicatore è calcolato come differenza tra la percentuale delle risposte che indicano condizioni di accesso al credito meno favorevoli e la percentuale di quelle che indicano condizioni di accesso al credito più favorevoli." pp.28 Fonte: http://www.istat.it/it/files/2015/02/schede.pdf</p>	<p>GKI: Az üzleti bizalmi indexet az ipari, a kereskedelmi és építőipari vállalkozások üzletmenetére és várakozásaira vonatkozó kérdésekre adott válaszokból számítják. Forrás: http://www.mgyosz.hu/gazdhirek/20040413/gki20040413.doc</p>

<p>monthly economic report that is issued in Germany toward the end of the month. The IFO surveys over 7,000 companies in Germany to obtain their opinion of the current business situation and asks them to quantify their response by selecting good, satisfactory, or poor and provide their expectations for the future business climate using the same criteria. The index measures the changes in business confidence and is an early indicator for economic development in Germany. It shows whether business spending and capital investment is likely to increase or decrease. The indicator is a leading indicator of future business activity however it asks respondents about expected business activities, which may not actually occur. The index is weighted according to the influence of the company's industry or the sector. The index values start from a base of 100. East Germany and West Germany have separate indexes, though the West German index is used to represent the business outlook for Germany as a whole."</p> <p>Source: http://www.yourdictionary.com/ifo-business-climate-index</p>		
<p>Producer confidence: "Producer confidence is a sentiment indicator for the manufacturing industry. The figure is compiled from three component indicators measured in Statistics Netherlands' monthly business sentiment survey: expected production in the next six months, opinion on stocks of finished product and opinion on the order book position."</p> <p>Source: http://www.cbs.nl/en-GB/menu/themas/dossiers/conjunctuur/publicaties/conjunctuurbericht/inhoud/conjunctuurklok/toelichtingen/ck-01.htm</p>	<p>"Clima di fiducia delle imprese manifatturiere: Secondo la definizione dell'ISAE è l'indicatore del clima di fiducia valuta l'ottimismo/pessimismo degli imprenditori sulla base della media di tre indicatori semplici ottenuti come saldi ponderati delle risposte inerenti "giudizi sul livello degli ordini totali, aspettative a breve termine della produzione e livello delle scorte"."</p> <p>Fonte: http://www.dps.mef.gov.it/glossario.asp#F</p>	<p>„Az ipari bizalmi index a havi feldolgozóipar konjunktúra-felmérések válaszain alapul. A mutató meglehetősen jól jelzi a feldolgozóipari termelés alakulását, s mivel hamarabb rendelkezésre áll, mint a hivatalos statisztikai adat, az üzleti szereplők friss információk alapján hozhatják meg döntéseiket.”</p> <p>Forrás: http://www.gki.hu/konjunktura-kutatas/ipari-bizalmi-index-es-termeles</p>

<p>Leading indicators comprise the composite leading indicator (CLI) and standardized business and consumer confidence indicators. They provide qualitative information useful for monitoring the current economic situation and advance warning of turning points in economic activity." Source: https://data.oecd.org/leadind/business-confidence-index-bci.htm</p>	<p>Indice Isae (imprese e famiglie): L'Isae – Istituto di studi e analisi economica – pubblica ogni mese indici di fiducia su imprese e famiglie. L'indice di fiducia dei consumatori viene elaborato sulla base di un campione di circa 3mila famiglie, che rispondono a domande sulla situazione complessiva dell'economia e sulla loro situazione personale (occupazione, convenienza al risparmio, prezzi, intenzioni di acquisto di beni durevoli). I saldi delle risposte vengono trasformati in un indice a base 1980, e questi risultati vengono differenziati a livello delle quattro grandi ripartizioni territoriali (Nord-Est, Nord-Ovest, Centro, Mezzogiorno). L'indice di fiducia delle imprese (manifatturiere ed estrattive): si basa su un campione di circa 4mila aziende, che rispondono a domande sulla situazione generale del Paese e sulla propria situazione (ordini, produzione, scorte e previsioni per i prossimi tre mesi). Anche questo indice copre le quattro ripartizioni geografiche. L'Isae pubblica anche i risultati di inchieste mensili su imprese dei servizi, delle costruzioni e del commercio." Fonte: http://www.ilsole24ore.com/art/SoleOnline4/100-parole/Economia/I/Indice-Isae-imprese-e-famiglie.shtml?uuid=13e64e76-580a-11dd-93cb-a54c5cfd900&DocRulesView=Libero</p>	<p>GKI konjunktúra index a lakossági bizalmi index és az üzleti bizalmi index súlyozott átlaga. Forrás: http://www.mgyosz.hu/gazdhirek/20040413/gki20040413.doc+C8</p>
--	---	--

<p>“Economic Sentiment Indicator The Economic Sentiment Indicator is made up of the 15 individual components of the previously described confidence indicators. Explicit weights are allocated to the different sectors for the computation of the composite indicator: · Industry: 40% · Services: 30% · Consumers: 20% · Construction: 5% · Retail trade: 5%." pp.26. Source: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf</p>	<p>“Index of consumer sentiment: Dato che i consumi privati costituiscono la parte più grossa della domanda (coprono il 60-70% del Pil), economisti e previsori sono molto interessati a monitorare la "voglia di spesa" dei consumatori. A questo scopo sono stati elaborati nei diversi Paesi numerosi indici che intendono catturare il ‘sentimento’ delle famiglie riguardo ad alcune variabili fondamentali come le intenzioni di spesa, il giudizio sulla propria situazione economica presente e futura, i giudizi sul mercato del lavoro e sulle tendenze dei prezzi... Questi giudizi, formulati come risposte alle domande di un questionario rivolto a un campione rappresentativo di famiglie, vengono poi collassati, secondo particolari tecniche statistiche, in un indice complessivo: l'indice di fiducia delle famiglie. Questo è calcolato mensilmente o anche settimanalmente (negli Usa). Il ‘sentimento’, o la ‘fiducia’, non sono tuttavia sempre in presa diretta con la spesa. Si hanno casi in cui le famiglie risparmiano di più (e quindi spendono poco) e per questo hanno più fiducia nel futuro." Fonte: http://www.ilsole24ore.com/art/SoleOnline4/100-parole/Economia/I/Indice-of-consumer-sentiment.shtml?uuid=c4a63f2e-5809-11dd-93cb-a54c5cfd900&DocRulesView=Liberato&fromSearch Clima di fiducia delle imprese italiane "(Istat economic sentiment indicator - Iesi): è elaborato come media aritmetica ponderata dei saldi stagionalizzati delle variabili che compongono il clima di fiducia delle imprese manifatturiere, delle costruzioni, dei servizi e del commercio al dettaglio." Fonte: www.istat.it/it/files/2012/12/stat_flash_fiducia_impresediceembre_2012.pdf Indice Michigan (Michigan Consumer Sentiment Index) Fonte: Università del Michigan (http://www.umich.edu/) Pubblicazione: Mensile. L'Università del Michigan pubblica due report sulla fiducia dei consumatori." Fonte: http://www.borsainside.com/indicatori/indice-michigan/</p>	
--	--	--

<p>"State Street Investor Confidence Index</p> <p>An index that measures investor confidence by looking at actual levels of risk taken by investors in their portfolios. The State Street Investor Confidence Index reports on the second-last Tuesday of each month, using data it collected at the close of trading on the previous Wednesday. It was codeveloped by Harvard professor Ken Froot and State Street associate director Paul O'Connell." Source: http://www.investopedia.com/terms/s/state-street-confidence-index.asp</p> <p>"Foreign Direct Investment (FDI) Confidence Index: The Foreign Direct Investment Confidence Index®, established in 1998, ranks countries based on how changes in their political, economic, and regulatory systems are likely to affect foreign direct investment inflows in the coming years." Source: http://www.atkearney.com/research-studies/foreign-direct-investment-confidence-index</p>		
<p>'Barron's Confidence Index':</p> <p>"A confidence indicator calculated by dividing the average yield on high-grade bonds by the average yield on intermediate-grade bonds. The discrepancy between the yields is indicative of investor confidence. A rising ratio indicates investors are demanding a lower premium in yield for increased risk and so are showing confidence in the economy. Source: http://www.investopedia.com/terms/b/barronsconfidenceindex.asp</p>		

Forrás: Szerző

15. táblázat: Példák a stabil, az új és a redundáns szerepkörökre, minden iparágban

Table 3: Examples of stable, new and redundant roles, all industries

Stable Roles	New Roles	Redundant Roles
Managing Directors and Chief Executives	Data Analysts and Scientists*	Data Entry Clerks
General and Operations Managers*	AI and Machine Learning Specialists	Accounting, Bookkeeping and Payroll Clerks
Software and Applications Developers and Analysts*	General and Operations Managers*	Administrative and Executive Secretaries
Data Analysts and Scientists*	Big Data Specialists	Assembly and Factory Workers
Sales and Marketing Professionals*	Digital Transformation Specialists	Client Information and Customer Service Workers*
Sales Representatives, Wholesale and Manufacturing, Technical and Scientific Products	Sales and Marketing Professionals*	Business Services and Administration Managers
Human Resources Specialists	New Technology Specialists	Accountants and Auditors
Financial and Investment Advisers	Organizational Development Specialists*	Material-Recording and Stock-Keeping Clerks
Database and Network Professionals	Software and Applications Developers and Analysts*	General and Operations Managers*
Supply Chain and Logistics Specialists	Information Technology Services	Postal Service Clerks
Risk Management Specialists	Process Automation Specialists	Financial Analysts
Information Security Analysts*	Innovation Professionals	Cashiers and Ticket Clerks
Management and Organization Analysts	Information Security Analysts*	Mechanics and Machinery Repairers
Electrotechnology Engineers	Ecommerce and Social Media Specialists	Telemarketers
Organizational Development Specialists*	User Experience and Human-Machine Interaction Designers	Electronics and Telecommunications Installers and Repairers
Chemical Processing Plant Operators	Training and Development Specialists	Bank Tellers and Related Clerks
University and Higher Education Teachers	Robotics Specialists and Engineers	Car, Van and Motorcycle Drivers
Compliance Officers	People and Culture Specialists	Sales and Purchasing Agents and Brokers
Energy and Petroleum Engineers	Client Information and Customer Service Workers*	Door-To-Door Sales Workers, News and Street Vendors, and Related Workers
Robotics Specialists and Engineers	Service and Solutions Designers	Statistical, Finance and Insurance Clerks
Petroleum and Natural Gas Refining Plant Operators	Digital Marketing and Strategy Specialists	Lawyers

Source: Future of Jobs Survey 2018, World Economic Forum.

Note: Roles marked with * appear across multiple columns. This reflects the fact that they might be seeing stable or declining demand across one industry but be in demand in another.

Forrás: World Economic Forum (2018: 9)

16. táblázat: A tíz legfontosabb elvárt kompetencia összehasonlítása, 2018 versus 2022

Table 4: Comparing skills demand, 2018 vs. 2022, top ten

Today, 2018	Trending, 2022	Declining, 2022
Analytical thinking and innovation	Analytical thinking and innovation	Manual dexterity, endurance and precision
Complex problem-solving	Active learning and learning strategies	Memory, verbal, auditory and spatial abilities
Critical thinking and analysis	Creativity, originality and initiative	Management of financial, material resources
Active learning and learning strategies	Technology design and programming	Technology installation and maintenance
Creativity, originality and initiative	Critical thinking and analysis	Reading, writing, math and active listening
Attention to detail, trustworthiness	Complex problem-solving	Management of personnel
Emotional intelligence	Leadership and social influence	Quality control and safety awareness
Reasoning, problem-solving and ideation	Emotional intelligence	Coordination and time management
Leadership and social influence	Reasoning, problem-solving and ideation	Visual, auditory and speech abilities
Coordination and time management	Systems analysis and evaluation	Technology use, monitoring and control

Source: Future of Jobs Survey 2018, World Economic Forum.

Forrás: World Economic Forum (2018: 12)

VII. PUBLIKÁCIÓK

Tanulmány

- Nagy Ágnes (2017) A gazdasági kommunikáció tárgykörei. JEL-KÉP, 2017/2. szám, 46 – 60., DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.47
- Nagy Ágnes (2016) A számok üzenete egy gender érzékeny makrógazdaságban. Kommunikációs terek (szerk. András Hanga), Doktoranduszok Országos Szövetsége, Partium könyvkiadó, ISBN 978-615-5586-02-6, ISBN 978-973-1962-59-7
- Nagy Ágnes (2016) A gazdasági-társadalmi fejlődést tükröző indikátorok és online gyakoriságuk elemzése. Közéletés, Zsigmond Király Főiskola – megjelenés alatt
- Nagy Ágnes (2015) Makrógazdasági online hírcímek a szemantikai orientáció aspektusából. Kommunikációs terek (szerk. András Hanga), Doktoranduszok Országos Szövetsége, Partium könyvkiadó, ISBN 978 615 8004 47 3, 120 – 128.
- Nagy Ágnes (2013) A méltó elismerés. Kultúra és Közösség, IV. évfolyam, 2013. IV. szám, 131 – 144.
- Nagy Ágnes (2013) A megerősítés szerepe a kommunikációban. Az elismerés nyomában, JEL-KÉP, 2013/1-2. szám, (http://communicatio.hu/jelkep/2013/1_2/nagy_agnes.htm)

Konferencia-tanulmány

- Nagy Ágnes (2016) A formális szervezeti kommunikáció ágazatspecifikus terminológiai aspektusai. Tavaszi Szél Tanulmánykötet II. (szerk. Dr. Keresztes Gábor), Doktoranduszok Országos Szövetsége, 157-169., DOI: 10.23715/TSZ.2016.2
- Nagy Ágnes (2015) Makrógazdasági vonatkozású angol, olasz és magyar sajtócímek vizsgálata, Tavaszi szél Konferenciakötet II., Líceum Kiadó, Eger és Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest. 245-258., ISBN 978-615-5250-11-8, DOI: 10.17048/TSZ.2015.2.
- Nagy Ágnes (2015) Caratteristiche del linguaggio dell'economia in base alle relative formazioni universitarie, Lingua, Corvinus Nyelvi Napok, „Szaknyelvoktatás és multikulturalitás”, Tanulmánykötet, Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont, Közgáz Campus, 172-180., ISBN 978-963-503-612-7
- Nagy Ágnes (2014) Az elismerés globális víziója. „Együtt a biztosabb tudományos karrierért, a jövőtervezésért”, PEME Ph.D. – VII. konferencia, 118 – 123. (<http://www.peme.hu/userfiles/Pszichol%C3%B3gia%20-%20Pedag%C3%B3gia%20-%20M%C5%B1v%C3%A9szet.pdf>)
- Nagy Ágnes (2013) Az elismerés nyomában. Az Európai Tudományért – Együtt a Határon Túli Magyar Kutatókkal és Egyetemekkel 2013, PEME Ph.D. – konferencia, ISBN 978-963-88433-9-5, 42-54. (<http://www.peme.hu/userfiles/Ny%C3%A1ri%20%20Ph.D-Konferencia%202013%20augusztus.pdf>)
- Nagy Ágnes (2013) A megerősítés szerepe a kommunikációban. "Tudományos próbapálya", PEME Ph.D. – VI. konferencia, 474 – 485., ISBN: 979-963-88433-8-8 (<http://www.peme.hu/userfiles/T%C3%A1rsadalomtudom%C3%A1nyi%20szekci%C3%B3.pdf>)

Konferencia beszámoló

Nagy Ágnes – Tamás Dóra (2015) Beszámoló a Gödöllői Szent István Egyetem Szakfordító szakmai napjáról (Terminológia, terminológiamenedzsment). Modern Nyelvoktatás, 2015. XXI. évfolyam, 1. szám, 93-96.

Recenzió

Nagy Ágnes (2015) Tamás Dóra Mária: Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről. (Fordítástudományi értekezések 1.) (ELTE Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, 2014; 198. pp. ISBN 978-963-284-568-5), Fordítástudomány, 2015. XVII. évfolyam I. szám, 114-118.

Nagy Ágnes (2015) Robert C. Allen: Global Economic History: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2011. Kommunikációs terek (szerk. András Hanga), Doktoranduszok Országos Szövetsége, Partium könyvkiadó, ISBN 978 615 8004 47 3, 170 – 174.

Nagy Ágnes (2015) Joachim Bauer: Az együttműködő ember, Alapvető motivációink a neurobiológiai kutatások fényében, Kultúra és Közösség, VI. évfolyam 2015/III., 119 – 121.

Konferencia előadás:

Nagy Ágnes (2017) Economy as a problem identification and problem solving scene. 'Money Talks' konferencia-előadás, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

Nagy Ágnes (2016) A formális szervezeti kommunikáció ágazatspecifikus terminológiai aspektusai. Tavaszi Szél Konferencia, Budapest.

Nagy Ágnes (2015) Makrógazdasági vonatkozású angol, olasz és magyar sajtócímek vizsgálata, Tavaszi szél Konferencia, Eger.

Nagy Ágnes (2015). Caratteristiche del linguaggio dell'economia in base alle relative formazioni universitarie, Lingua, Corvinus Nyelvi Napok, „Szaknyelvoktatás és multikulturalitás” Konferencia, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

Nagy Ágnes (2014) Az elismerés globális víziója, „Együtt a biztosabb tudományos karrierért, a jövőtervezésért”, PEME Ph.D. – VII. konferencia, Budapest.

Nagy Ágnes (2013): Az elismerés nyomában, Az Európai Tudományért – Együtt a Határon Túli Magyar Kutatókkal és Egyetemekkel 2013, PEME Ph.D. – konferencia, Budapest.

Nagy Ágnes (2013): A megerősítés szerepe a kommunikációban, "Tudományos próbapálya", PEME Ph.D. – VI. konferencia, Budapest.